

K... TPLA129B152.

రాజర్షి Rajarshi

శ్రీ రవీంద్రనాథ్ ఠాకూరుగారి బంగారీనవలకు

తెనుఁగు

సత్యనాథ్ ఠాకూరుగారి
ప్రకాశించినది

శ్రీ గరిమిళ్ల సత్యనాథ్ దానరిశర్మగారిచే

విరచితము.

అవతరణ చరిత్రము

తెలుగు

గ్రంథకర్త ఠాకూరుగారి
ప్రకాశించినది

చెన్న పురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ గారిచే

ప్రకటితము.

1922.

All Rights Reserved.

2 ✓

Printed by
V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
at the "VAVILLA" PRESS,
MADRAS.—1922.

పితృగురుదేవతాభివందనము.

కా. ప్రేమకా న న్గని పెంచివారు మరుడే పెన్నోక్షమం చెంచినా
రామోదంబును గాంచినారు జగదీశాధీశులై మించినా
రామాస్వాత్తులఁ దండ్రీనిక జననినే నర్చింతు నెల్లప్పుడుక
రామస్వామిని బుచ్చమాంచికను శ్రీరంజిల్ల సద్భక్తితోన్. 1

కా. నాపైఁ బ్రేమదలిర్ప నోన్నమయవకానంజేసి నాఁదాదిగాఁ
బ్రాపై యాంధ్రకళారహస్యముల సర్వస్వం బెఱింగించినాఁ
దా పాండిత్యవిధాను సద్గురునినే నర్చింతు మద్భావుకుక
శ్రీపాదాన్వయమునిక గృపానిలయునిక శ్రీమూర్యనారాయణున్. 2.

మ. పరిపూర్ణాత్తుని నిష్ఠలాన్వయ ముధావారాశితారేకునిక
సరసస్వాదుకవిత్వసత్త్వని మహాసామ్రాజ్యదక్షోన్నతుక
జరితార్థవ్రతు రామజోగి బుధు భాస్వద్విద్యవిద్యామనో
హరునస్త్తుదురునిక భజించెదను యోగానందనాథుక మదిక. 3

క. కవిలిగకృష్ణాచార్యుని, నవిరళ మతియుతుని నస్తదజ్ఞానతమ
స్పృహిత్పుని సాహిత్యాచార్యవిరాజిత బిరుదుఁగొలుతు నస్తద్గురునిన్. 4

మ. అలఘూద్యత్ప్రతిభావిభాసితుని శబ్దార్థాగమాధ్యాపనో
జ్వలమేధాంచితశిష్యసంయుతుని గీర్వాణాంధ్రసర్వస్వ వి
ఘ్నలవంశోన్నతు విద్విషత్ప్రకరగర్జనేఘజంఘూనిలుక
దలఁతుక మద్గురు సంతతంబుఁ జినసీతారామశాస్త్రిక మదిక. 5

క. శ్రుకృతియై దైవంబందురు
 శ్రుకృతికిఁ బురుడందు రతని భావజ్ఞులు త
 త్ప్రకృతికిఁ బరునకుఁ బరుడని
 ప్రకటించెద రతని నెపుడుఁ బ్రణుతింతుమదిన్.

సీ. జేదకాస్త్రరహస్య విజ్ఞానియై శుభీమణులలో నెన్నికఁగనియై నెవఁడు
 కననాంధ్రభాషావికాస నిదానమా నాది భారతిఁగన్న యయ్యయైవఁడు
 సంస్కృతాంధ్రగ్రంథసారస్వతమాప్రకటించిసత్కీర్తివార్జించెనెవఁడు
 వావిళ్లకుఁనుధావారాశినుదయించియాంధ్ర సద్గణచంద్రుడయ్యెనెవఁడు

త. అతని నఖిలవంద్యుఁ ననఘరామస్వామి
 కాశ్రీవర్యులైజానపర్యు
 విబుధనిచయగేయు విశ్వసంస్తవయఁ
 దలఁగు నాదు కృతులు చెలఁగు కొలుకు.

గరిమెల్ల. సత్యగోదావరితర్క.

శ్రీ వేమన గ్రంథాలయం

తేలపాళెలు. (కృష్ణాక్షరం)

విషయ సూచిక.

విషయము.	పుట.
ముదటి పరిచ్ఛేదము	1
రెండవ	5
మూడవ	11
నాల్గవ	16
ఐదవ	22
ఆటవ	26
ఏడవ	31
ఎనిమిదవ	35
తొమ్మిదవ	47
పదియవ	51
పదునొకండవ	61
పంద్రెండవ	65
పదుమూడవ	69
పదునాల్గవ	75
పదునైదవ	82
పదునాటవ	87
పదునేడవ	93

విషయము.

పుట

పదునెనిమిదవ పరిచ్ఛేదము	98
పందొమ్మిదవ ,,	...	103
ఇరువదియవ ,,	109
ఇరువదియొకటవ ,,	114
ఇరువదిరెండవ ,,	...	121
ఇరువదిమూడవ ,,	125
ఇరువదినాల్గవ ,,	129
ఇరువదియైదవ ,,	...	135
ఇరువదియాఱవ ,,	142
ఇరువదియేడవ ,,	...	150
ఇరువదియెనిమిదవ ,,	...	153
ఇరువదితొమ్మిదవ ,,	159
ముప్పదియవ ,,	171
ముప్పదియొకటవ ,,	176
ముప్పదిరెండవ ,,	...	182
ముప్పదిమూడవ ,,	...	187
ముప్పదినాల్గవ ,,	191
ముప్పదియైదవ ,,	...	196
ముప్పదియాఱవ ,,	203
ముప్పదియేడవ ,,	...	210
ముప్పదియెనిమిదవ ,,	218
ముప్పదితొమ్మిదవ ,,	...	225

విషయము.

పుట.

నలువదియవ పరిచ్ఛేదము	228
నలువదియొకటవ ,,	...	231
నలువదిరెండవ ,,	...	238
నలువదిమూడవ ,,	...	254
ఉపసంహారము ,,	...	276

8

2

17

1

10

11

ప్రస్తావన.

ఇప్పటి యాంధ్రులజీవితములందుఁ బలుతెలుగు లగు ప్రోత్సాహములు గలిగి యుక్తాయుక్తవివేచనములును, విలువలును (Values) దాటుమాటగుచున్నట్లే యాంధ్రులసాహిత్య చరిత్రమునందును సారస్వతదోషముల 'విలువలు' తాటుమాటగుచున్నవి. ఆంగ్లసాహిత్యశాస్త్రవిజ్ఞాననాగరికనంపర్కమున దిగ్భ్రమ గలిగి యాంగ్లానుకరణమే తెస్స యని తోచిన నాటనుండి యాంధ్రసాహిత్యమున కొక క్రొత్తయుగ మేర్పడినది. దానికిఁ గలగుణవిశేషము పాశ్చాత్యనాగరికనంజ్లేషము. అప్పటివిద్యాధికులకుఁ బ్రాచ్యపాశ్చాత్యనాగరికతల వైరుధ్యమే కాని సమన్వయ మెచ్చటను దోషలేదు. వారిరచనల యందును, బూర్వాచారపరాయణత్వమునకును నవమాగ్ధాను నరణమునకును వైరుధ్యమే కాన నగును. ఇట్టిసంధర్భ మాంగ్లచరిత్రమందు క్రీ.శ. 16-వ శతాబ్దమునఁ గలిగినది. ఆంగ్లలానాటివిజ్ఞానవైషమ్యములనుండి వెలువడి సమన్వయములు చేసికొనినట్లే మనయాంధ్రులును సమన్వయప్రయత్నమును బలపఱచుకొనవలసియున్నది. ఇట్టిసమన్వయమును జీవితమందును గవనమునందును సాగించి చూపి, యభినవప్రపంచమున విశ్వజనీనము లగునభినుతులు గాంచిన శ్రీరవీంద్రనాథతాకూరుగారి

‘రాజర్షి’ అనునవల శ్లాఘ్యకరింపించి యీనమన్వయముగ ధర్మమును బెంపొందింప సాహసించితిని.

ఈ రాజర్షి, నవల యనుకావ్యవిశేషము. ఆంధ్రమందు వలె నాంగ్లమందును నవలల వ్యుత్పత్తినిగూర్చి మతభేదములు గలవు. కొందఱు దీని నాంగ్ల లితరులనుండి గ్రహించి రందురు; మఱి కొందఱు తీంచుకరూపభేదమున నిట్టికావ్యములు మొదటినుండియు నాంగ్లమున నుండె నందురు. ఆంధ్రనిమర్శకులయందును నిట్టిమతభేదములే కలవు. పరిణామవాదులు (Evolutionists) నవలల కాఖ్యాఁయికలనుండియుఁ బ్రబంధములనుండియు సంతతి క్రమము నేర్పఱుపఁజూతురు. అనువాదవాదులు (Translators and Adaptationists) ఇట్టికావ్యవిశేషము లాంగ్లము నుండి యాంధ్రమునకు దిగిన వందురు. భాషాసాహిత్యతత్త్వమును నూత్నదృష్టిని జూచినవారు పరిణామక్రమమున కనువాదము నంగముగఁ జేర్చి మతభేదముల నమన్వయింతురు.

ఏసాహిత్యచరిత్రమునం దైనను గేవల మపూర్వము లగుగ్రంథములు పుట్టుట యనంభవము. అపూర్వము లనఁబడుకావ్యవిశేషములతత్త్వ మరసినచో నందుఁ బూర్వుల జాడలు కనఁబడకమానవు. నూతనాంశములు ప్రబలియుండుట వల్ల నట్టిభ్రమ కలుగుట నహజమే యైనను, బూర్వరచనల కేమాత్రమును సంబంధింపని క్రొత్తరచనలు కలుగనేర వని నిశ్చయింపవచ్చును. అట్లగుట నాంగ్లమం దననేల? ఆంధ్రమందును నవలలు మాటకుమాత్రము నవలలే యైనను వాస్తవముగ నవలలు గావు.

నవలలకు ముఖ్యాంశములు :— 1. కథనకాళలము, 2. వివిధవస్తునమ్మేళనము; 3. పాత్రనిరూపణము, 4. పరికరము, 5. చతురనంభావణము, 6. తత్త్వవిచారము. ఇవి యన్నియుఁ గాని వీనిలోఁ గొన్నిగాని యాచిత్యానుసారముగను హృదయా కర్షకముగను జేర్చి రచన సాగింపవలె ననినఁ గవితాపటిమ గలుగవలయును. ఇట్టిరచనలకుఁ బద్యగద్యాత్మక మగురూప భేదముతో నంతగా వివాదము లేదు. తత్కాలిక ప్రోత్సాహ మూలమున వీనికిఁ బద్యరూపమో గద్యరూపమో కలిగినను, శాశ్వతత్వముచూత్రము యాపభేదముచేఁ గాక కావ్యగుణము లచేఁ గలుగునున్నది.

నవల లిరు తెఱఁగులు:—1. యాథార్థ్యనూచకములు, (Realistic); 2. ఆశయోద్దీపితములు, (Idealistic); అట్లనియీ భేద మవిలంఘ్యము గాదు. మత మేమనిన నొక తెఱఁగునవలల యం దొకకొన్నిగుణములకుఁ బ్రాముఖ్యము; వేఱొక తెఱఁగు నవలలయందు మఱికొన్నిగుణములకుఁ బ్రాముఖ్యము. అట్టిభేద ములు కావ్యవిశేషములకు సామాన్యములు. అంతే కాదు. కొన్ని సాహిత్యములకు—లేక సాహిత్యములకుఁ గొన్నియుగము లందు—యాథార్థ్యనూచకత్వమును, నిఁకఁ గొన్నిటికి నాశయోద్దీపితత్వమును గుణములు గావచ్చును. ఇట్టిభేదములు సాహిత్య కారకు లగుకవిబ్రహ్మలమనస్తత్త్వములందలిభేదముల ననుసరించును. ఇట్టిభేదములు వారిజననకాలములనుబట్టియు, స్థితి గతులనుబట్టియు, సాంగత్యములనుబట్టియు, విద్యావిశేషము

లనుబట్టియు, సాధనములనుబట్టియు నేర్పడును. కొందఱిబుద్ధి
 కీజగన్నాటకమంతయు దారితెన్ను లరయరానిగుడ్డివారిశదువు
 లాటవలెఁ దోచి హాస్యాస్పదమును నిరుత్సాహకమును
 నగును. మఱికొందఱికి లోకవ్యవహారమందలి నంతోషదాయ
 కము లగుభాగములో దుఃఖజనకము లగుభాగములో హృద
 యాకర్షములై ప్రపంచమునెడల వారిమనోవృత్తులను బురి
 కొల్పును. ఇఁకఁ గొందఱి కీనంసారాంబుధియందలిలోతు
 పాతులు చక్కఁగాఁ గనులకుఁ గట్టినట్లు తేటపడుటయేకాక
 లోకయాత్రను బరమేశ్వరునిసాన్నిధ్యమునకు నిరాతంకము
 గను, నిర్భయముగను సాగించుటకు మార్గములు స్ఫురించును.
 కవులకుఁ గలయిట్టిభేదములు వారిరచనలయందుఁ గనఁబడక
 తప్పవు. అట్లు కానిచో నవి కల్పవ్రాతలు గాని రచన లనిపించు
 కొనవు. కొందఱిరచన లాశయోద్దీపితము లయ్యును యాధార్థ్య
 బోధకము లగును. మఱికొందఱిరచనలు యాధార్థ్యవర్ణన
 లయ్యును ఆశయోద్దీపితము లగును. ఆంగ్లకవివరుఁ డగుబన్యను
 రచించిన పిల్లిముప్పొగ్రెస్ అనుగ్రంథ మాశయోద్దీపిత మైనను
 యాధార్థ్యబోధకత్వమునఁ బేరెన్నిక గాంచినయాంగ్లనవలల
 తోఁ దులతూఁగు నని నెయింట్స్ బరీ పండితులయభిప్రాయము.
 ఆంగ్లమం దంతకుముం దాశయోద్దీపనమే కావ్యములందుఁ బ్ర
 థానగుణమై యుండెను. అట్టిభేదమునకుఁ జాలవఱకు యుగ
 ధర్మముకారణము. ఆంధ్రమందుశ్రీవీరేశలింగముగారి రాజశేఖర
 చరిత్రమునకు మునుపటిగ్రంథములం దాశయోద్దీపనమే ముఖ్య
 మైయుండెను. రాజశేఖరచరిత్ర మాశయోద్దీపితమైనను యాధా

ర్థ్యబోధనముచే విశిష్ట మగుచున్నది. ఇట్లు వివిధగుణ శిష్టము
 లగు గద్యగ్రంథము లాంధ్రమునఁ గొంతవఱ క్కాంగ్లసాహిత్య
 ప్రోత్సాహవశమునఁ గలిగియుండుటచే నాంగ్లనవలాచరిత్రము
 నించుక యుపన్యసింపవలసివచ్చినది. సాహిత్యచరిత్రముతోను,
 బరిణామములతోను బని లే దనుకొనుపాఠకు లీపీఠికను జదువ
 నక్కఱలేదు. గ్రంథము చదివినఁజాలును. బన్యనుకవికిఁ బూర్వ
 మందున్న సాహిత్యమును విమర్శించుటకు మూఁడుయుగములుగ
 నేర్పఱుపవచ్చును. ఆదియుగము, మధ్యయుగము, పునరుజ్జీవన
 యుగము. ఆదియుగమునాఁటిగ్రంథము లాంగ్లము కై స్తవమత
 మవలంబింపక ముందుఁ జేసిన వీరవ్యాపారములను గీర్తించును.
 మధ్యయుగమందలియాంగ్లసాహిత్యమున మతము, ఔత్తము,
 శృంగారమును వర్ణితములు. పునరుజ్జీవనయుగమునందలిగ్రంథ
 ములందు ఐరోపీయ (గ్రీకు, రోమక, ఇటాలియక) సాహిత్యముల
 యనుకరణములును, అనువాదములును మొందు. ఈయుగత్రయ
 మున నాంగ్లమానవజీవిత మాయాకాలములందు విశ్వజనీన
 ములై యుండినయాశయముల ననుసరించుచు వచ్చెను.
 గ్రంథ రాజములకు మండనాయమానము లగునాయికానాయక
 జనములవర్తనములును శీలవర్తనములును ఈతీరున నుండవలె
 నని సిద్ధాంతము లేర్పడి యుండెను. ఆయాయుగములందలి
 కాలమానస్థితులను బట్టియు, బ్రజలయభిరుచులనుబట్టియుఁ
 గవులు ఆశయోద్దీపితములో, యాధార్థ్యబోధకములో, ఎఱ్ఱ
 నను, హృద్యము లగుకావ్యముల రచించియుండిరి. ఆంధ్రమం

దిట్ల యుగవిభాగములును, బోలికలును జూపవచ్చునుగాని యా ప్రయత్న మిసందర్భమున నప్రస్తుతము.

గద్యరూపమున నున్నకల్పితకథలు (నవలలు) ఆంధ్రమున లేకుండుట గొప్పలోప మని యాంధ్రనవలారచయిత లిట్టిలోప మును దీర్చి యాంధ్రసాహిత్యమును బెంపొందింప యత్నించు చున్నారు; ఇది ప్రశంసార్హమగునుద్యమమే కాని ఆంధ్రనవల అని యనిపించుకొనఁదగినగ్రంథ మింకను బయలుపడలవలసి యున్నది. ప్రస్తుతోద్యమ మట్టికుభప్రసూతి కెట్లు సాయపడు చున్నదో తెలిసికొనఁగోరితి మేని ఆంగ్లనవలారచిత్తమును విమర్శించి చూడవలయును. గద్యరూపమున నున్నకల్పనాకథలులేని లోపము పశ్చిమ్రోపీయసాహిత్యములకుఁ జాలకాలమువఱకుఁ గలిగియుండుట లోక ప్రసిద్ధము. అంతియకాక గ్రీకురోమకసాహిత్యములయం దట్టికావ్యములు లేవనియే చెప్పవచ్చును. అంత మాత్రమున నాసాహిత్యముల గుణగౌరవములకుఁ గొఱతలేదు.

పాశ్చాత్యులకథలయం దెల్ల గొప్పకథ ఇలియాడ్ యను గ్రీకుగ్రంథమునఁ గలదు. ఈగ్రంథము పాశ్చాత్యమనీషా ప్రభావకల్పిత మగుమహాకావ్యము; కాని దీని కుత్తరకాండ మనఁదగిన ఒడెస్సీకావ్యమునఁ గలకవిత్వపటుత్వమహత్త్వనంపద యనమానమే యైనను గథమాత్ర మంత చమత్కారముగ లేదట!

ఆంగ్లమునఁ గలనవలలలోఁ బ్రాచీనతమ మైనది అపోలోనియస్ ఆఫ్ టైర్ అనునది. ఇది యొకగ్రీకుప్రబంధము ననుసరించినది. నవలగా నేర్పడఁగలకావ్యవిశేషమున కిది చారి

చూపును. ఇందలిగుణములు.—1. అద్భుతచర్యాకీర్తనము, 2. నాయికానాయకుల పరస్పరానురాగపరిణామము. ఇంతకు మునుపటి గ్రంథములందువలె నొకదానితో నొకటి సంబంధింపని వివిధములగుకథల నొకప్రధానకథాకథనమున నందఱానుసారముగ నిటికింపక యీ గ్రంథముఁ జెప్పినకవి పలు తెఱఁగు లగునద్భుతచర్యాకీర్తనముల ననురాగప్రేరితు లగు నాయికానాయకులయవస్థల కుద్దిపకముగఁ జేసెను. ఇందు పాత్రలకీలపరిణామములును, సంభాషణచమత్కృతులును నంతగా లేకున్నను నిట్టిలోపము లటుతరువాతిగ్రంథములందుఁ జాలకాలమువఱకుఁ గలిగియే యున్నవి. వర్ణనలకును, సంభవములకును (Incidents) మాత్రములోపములేదు. అంతకును ముఖ్యము ప్రబంధరసపోషకము లగు ప్రోత్సాహము లైన (Romantic motives) అతిమానుషవర్తనాకీర్తనములును, శృంగారమును బ్రాధములై యున్నవి. క్రీ.శ. 400 నంవత్సరముల ప్రాంతమున మత ప్రబంధములకు (Religious Romances) దారి తీసిన విషన్ ఆఫ్ సేయింట్ పాల్ పంటిగ్రంథములందుఁ గేవలమతబోధయే కాక కావ్యగుణము లనేకములు గలవు. వివిధములగునంభవములు, ప్రవచనవర్ణనలు, హాస్యరసప్రధానము లగునుపాఖ్యానములును మొందు ; కాని మధ్యయుగప్రారంభము నాటికథలలో ముఖ్య మైనది షూర్వోదాహృతమగు అపాలోనియస్ ఆఫ్ టైర్ అనునది. దీనియందలి ముఖ్యగుణ మగుకథాకథనకౌశల మప్పటి కై 9 స్తవాల్వారులచరిత్రములందే కాక బెయోవుల్ఫ్ వంటిపద్య కావ్యములందును గనఁబడును.

ఆంగ్లవిమర్శకులలోఁ గొందఱు నవలలకును బ్రబంధములకును భేదము గల దందురు. వీరిమతమున సంభవప్రాధాన్యము గలకావ్యము ప్రబంధము; పాత్రశీలపరిణామమును, ప్రోత్సాహబలమును బ్రధానముగఁ గలకావ్యము నవల; కాని యిట్టి భేదకల్పనము మన స్వత్వశాస్త్రవిరుద్ధము. వా స్తవముచేత రెండు మూఁడుపాత్రము లన్యోన్యసంబంధమునందును, సాహచర్యమునను సాగించునడవడిని గథాకౌశలమును జూపుచు వర్ణించినచో నవల యగుచున్నది. అది పాత్రలచేతనే చెప్పించినచో నాటక మగుచున్నది. ప్రతిప్రబంధమునందును నవలగుణము లిది యున్నవి. నవల యనఁదగినప్రతికవనమునందును బ్రబంధగుణములు సూచితములై యున్నవి. ఆకాలమున గద్యపద్యాత్మకము లగురూపభేదముల కంతప్రాముఖ్యము లేకుండెను. కావ్యగుణములు గలరచన ధారాళముగ సాగించుట కానాఁటిగద్యకుఁ బరికరము చాలక యుండెను.

మధ్యయుగమునాఁటి యాంగ్లప్రబంధములతో నాంగ్లేయులకే యంతగాఁ బరిచయము లేదని యాంగ్లసాహిత్యవిమర్శకులయభిప్రాయమై యుండ నట్టిగ్రంథములనుగూర్చి యీనందర్భమున సంతవిపులముగ వ్రాయనక్కఱి లేదు; కాని వానిలోని గుణవిశేషములనుమాత్ర ముదాహరింతును. ఏలయన : ఈచర్చ యాంధ్రప్రబంధముల విమర్శించువారికిఁ గొంత యుపకరించును.

1. కావ్యవస్తు వితరగ్రంథములనుండి గ్రహించినది గాని కవి కపోలకల్పితము గాదు. ఇది యొకలోప మనుకొనఁ దగదు.

కథాభాగము కవి యెందుండి గ్రహించె ననుట కాదు. విమర్శనీయ మగునంశము; ఆతఁ డట్టితాఱియిటవలతో నెట్టిదివ్య భవనమును నిర్మించె ననుట. ఈతాఱియిటవలకన్న మేలైనవి మఱియొకచోట దొరకవచ్చును. విమర్శనీయ మేమనఁగా: అట్టిస్థలము కల దనుట యాతనికిఁ దెలియునా యను విషయము. ఒకప్పు డీదివ్యభవనమున మనబుద్ధికి నచ్చనివలక లచ్చటచ్చటఁ గానఁబడవచ్చును; కాని యట్టివలక లాతఁ డందేల యనుర్రెనో తెలిసికొనఁ బ్రయత్నించుట యుక్తము గాని మనరుచులనుబట్టి వానిని గర్హించుట విమర్శక ధర్మముగాదు.

2. ఇట్టిగ్రంథములందు వనైవ్యము లేదని కొందఱందురు. యథార్థము విమర్శకులు తేటపఱువవలసియున్నది.
3. ప్రబంధరసప్రాత్సాహకము లగు (Romantic motives) మత, కౌత, శృంగారములసమ్మేళన మీగ్రంథములందుఁ గలదు. ఇట్టిసమ్మేళనము పూర్వ లెఱుఁగరు.

క్రీ. శ. 15-వ శతాబ్దాంతమునను 16-వ శతాబ్దప్రారంభమునను ప్రబంధములు వద్యరూపమును వదలి గద్యరూపమునకు మారుటలో వానిహృద్యత కొంత రూపఱినది. అప్పటి యాంగ్ల సాహిత్యమునకు మార్గదర్శకములైన యైరోపీయ సాహిత్యములలో గణన కెక్కినవి స్పానిష్, ఇటాలియన్ సాహిత్యములు. కల్పనాకథారచనమున నాంగ్లప్రయత్నములఁ బ్రోత్సహించిన యిటాలియానవలలలో లోకాచారవ్యవహారవర్ణనము, నీతిమూలకాభిప్రాయములును, చర్యలును ముఖ్యములుగ

నుండె నని యాధార్థ్యబోధకత్వము ప్రధానగునా మని తోచును. సంభవములు లేవనుటకాదు. నూతనత్వము (ఆశ్చర్యజనకత్వము) ప్రధానము. క్రీ.శ. 16-వ శతాబ్దమునాటి కిట్టినవల లాంగ్లములోనికి దిగినవి. ప్యాలస్ ఆఫ్ ప్లేషర్ అనునది యాంగ్ల పండితులనేకు లెఱిగిననవల; ఇది భాషాంతరములయనువాదము.

ఇట్టియనువాదములవల్ల నాంగ్లనాటకకవులకుఁ గావ్యవస్తువు గ్రహించుటకుఁ దగినమాతృక లేర్పడుటయే కాక కాలక్రమమున నిరుతెఱఁగుల గద్యకావ్యములు విశిష్టము లగుట కవకాశము గలిగినది. ఇవి పూర్వోదాహృతము లగు యాధార్థ్యబోధకములును, ఆశయోద్దీపితములును నగు కావ్యభేదములు.

క్రీ.శ. 16-17-వ శతాబ్దములందలి యాంగ్లులజీవితమార్గములకును ఆశయములకును నప్పటిసాహిత్యపిజ్జంభణమునకును జాల సంబంధము గలదు. ఆనాటిజనులజీవితమార్గములను గ్రాతదారులకుఁ ద్రిప్పినప్రోత్సాహములలో ముఖ్యమైనవి “రినాసాన్స్”, † “రిఫర్మేషన్” అనునవి. అప్పటివఱకు సాహిత్యము మతప్రచారమున కంగమై యుండెను. మతప్రచారకుల యభిప్రాయములను విరోధించుభావములు కాని, భక్తిరసప్రధానమును విరోధించురసములు కాని కావ్యములందు వర్ణింపఁబడుట కవకాశము లేకుండెను. రినాసాన్స్ మహాప్రయత్నమువలన నప్పటికై స్తవలోకమున కచ్చెరువు పుట్టించినకావ్యరాజములు గ్రీకు, రోమకసాహిత్యములందుఁగై స్తవనాశవ్యతిరిక్తము

* ప్రాచీనవాఙ్మయముయొక్క మార్పు. † ప్రాచీనమతముయొక్క మార్పు.

లగుప్రోత్సాహములవలన బయలుపడఁగాఁ గై १ స్తవమతనమ్మో
 హిత మగు పాశ్చాత్యబుద్ధిప్రభావము మేల్కొంది కూపకూ
 ర్తావస్థను వదిలి ప్రపంచమును దేరి గూడఁ గలిగినది. అట్లే
 ప్రజలకు సుబోధము గానిభావయం దిమిడియున్న మతగ్రంథము
 లాయామైరోపీయ దేశములందు వ్యవహారభాషలలోనికి నను
 వదించఁ బడినతోడనే మతగురువులవిద్యాప్రభావమున నమ్మో
 హితమైన యైరోపీయజనసామాన్యబుద్ధులును మేల్కొని నవ
 వికసితములై క్రైస్తవమతమునకును మతాచార్యులయభిప్రాయ
 ములకును గలతారతమ్యము లెఱిగి జీవనమార్గములను సరి
 చూచుకొనఁ బ్రయత్నించినవి. కనుక నాకాలమున నాశయో
 ద్దీపితము లగుగ్రంథములకును యాధార్థ్యబోధకము లగు
 గ్రంథములకును గూడ వ్యాప్తి గలిగియుండెను. ఆకాలపుజను
 లకు హృద్యము లైననవలావిశేషములలో ముఖ్యమైనది 'హీరో
 యిక్ రోమాన్స్' అను వీరరసప్రాధాన్యము గలప్రబంధవిశే
 షము. దీనియందుఁ బ్రాచీనుల వన్తైవ్యకృతావిధానములును
 మధ్యయుగమునాఁటిప్రోత్సాహవివిధతయు నవయుగమునాఁటి
 పాత్రపరికరప్రాముఖ్యమును గలసియున్నవి.

ఈతెఱఁగునవలలయందు నాయికానాయకులపరస్పరాను
 రాగపరిణామమును, దానికి నిరంతరమును గలుగు ప్రత్యవాయ
 ములును సరస మైనకథాంశము. కొంతవఱ కీగ్రంథములందు శృం
 గారాతిరేకమును గలదు. ఇట్టిరచన లాకాలమునఁ గొంతవఱకు
 సాగి యంతరించినవి. కారణమెట్టిగ్రంథరచనయు ననుకరణముల
 యనుకరణమగుట. నవలకు ముఖ్యగుణములు-వివిధత, జీవితప్రతి

బింబనము. ఈగుణములే యిట్టిగ్రంథములందు మృగ్యములు.
 వీనితో బన్యనుకవికిఁ బూర్వము గలనవలలచరిత్రము ముగి
 యును. ఈతనిగ్రంథములందు యథార్థతయు, ఆశయోద్దీపితత్వ
 మును గల దని వండితులయభిప్రాయము. ఇట్టిగుణములు గద్య
 కథనమునందుఁ జూపి, చదువరులు విమర్శించి యానందించునట్లు
 కల్పితపాత్రముల శీలములు, భావములు, నడతలు, సంభాషణ
 ములును బూనగుచ్చినట్లు కట్టెమట నడచుచున్నట్లు నీకవి
 వర్ణించినాఁడు. నవలల కింకేమికావలయును? ఇంతవఱ కాంగ్ల
 మున జరిగినవని నవలకు దారితీయుట. క్రీ. శ. 18-వ శతాబ్దముధ్య
 మునకుఁ గాని యిట్టివని ముగిసి యాంగ్లమున మొట్టమొదట
 నవల వెలువడలేదు. ఇట్లు క్రీ. శ. 18-వ శతాబ్దపూర్వార్థమునజరి
 గినప్రయత్నములలో డీఫో, స్విఫ్టు, రచయితలగ్రంథములు ముఖ్య
 మైనవి. ఇంతకుఁ బూర్వము గ్రంథరచన సాగించినవారు ప్రజ
 లకుఁ గ్రాత్యయంశములు బోధింపఁదలఁచిరి. సాహిత్యము కాంత
 వలెఁ జదువరిమనస్సును మంచిమార్గమునకుఁ ద్రిప్పవలయు నను
 సిద్ధాంతము మనదేశమం దేర్పడి యుండినట్లే. క్రీ. శ. 18-వ శ.కు
 పూర్వ మాంగ్లదేశమున సాహిత్యమువలనిఫలము జ్ఞానబోధ
 మని యేర్పడియుండెను. అట్లు కాక తనగ్రంథమువలన బుద్ధి
 నాకర్షించి మనస్సును రంజించి వశపఱచుకొనుటయే ఫలము
 గా నెంచుటకు సాహసించినవారిలోఁ బ్రముఖుఁడును మొట్ట
 మొదటివాఁడును డీఫో. అతని రాబిన్సన్ క్రాసో అనుగ్రంథము
 నెఱుఁగనివారుండరు. ఆకథ తెలుఁగువాచకపుస్తకములలోనికిఁ
 గూడ దిగినది. స్విఫ్టుగ్రంథము గలివర్ పర్యటనము (Travels).

శ్రీ వీరేశలింగమువంతులుగారి సత్యరాజా పూర్వదేశయాత్రల
యందు దీనియనుకరణము కొంత గలదు. 18-వ శతాబ్దమున
నవలూరూపమును నిర్ధరించిన గ్రంథములలో పామేలా అనునది
మొదటిది. కథ ఇగన్నాటకమునందుఁ జదువరులకట్టెదుట జరుగు
చున్న నటనమునందు శుభాంత మగుకొంతభాగము. 'బహు
మానితమగుఋజువర్తనము' అనుదీనివర్యాయనామము కావ్యా
ర్థనూచకము. ఒకయువకుఁ డొక స్త్రీని సర్వవిధములఁ జెఱువఁ
జూచి విసిగి వేసారి తుదకు బుద్ధిమల్లించుకొని యామెను శాస్త్ర
విధిగా వివాహ మాడినవృత్తాంత మంతయు నరసముగను, నవిస్త
రముగను, యాధార్థ్యవైరుధ్యము లేకుండ నీగ్రంథకర్త వర్ణిం
చెను; కాని యీతనిపాత్రలు నాయికానాయకవిశేషములుగాని,
నత (Individuality) గలమనుష్యులుగారు. పామేలా గుణవిశే
షము లొకకొన్ని చెప్పవలసియున్నవి. రూపమున నీగ్రంథముజాబు
లుగా వ్రాయఁబడినది. ఒకరి కొకరు వ్రాసికొనుజాబులలో వివిధ
కథాసమ్మేళనము చూపఁబడినది. ఇట్టిరచన మాంధ్రమున నిటీ
వల శ్రీరెంటాల. వేంకటసుబ్బారావుగారు కమలజాబులయందు
సాగించి పేరందిరి. పాత్రలగుణదోషములను జక్కఁగాఁ బరి
శీలించి యెంచి న్వయంప్రకాశితములఁ జేయుటలో నీగ్రంథ
కర్త చూపిన నేర్పి ట్లుత్తరప్రత్యుత్తరరూపమునం దమరి
యున్నది. ఫీల్డింగ్ వ్రాసిన జోనెఫ్ ఆండ్రూస్ నందుఁ బాత్రల
నత్తయును, కథలయందుఁ గలుగు నడతలవివిధతయు,
సంభాషణమువలనఁ గలుగుపాత్రలశీలప్రకాశమును రిచర్స్
పామేలాయందు కన్న నద్భుతము లై యున్నవి; కాని

యీతని గొప్పగ్రంథము టామ్ జోన్స్ అనునది. ఫీల్డింగ్ తన గ్రంథమునకు గద్యపురాణము (Prose Epic) అని పేరుపెట్టుట చేత రచనయం దైక్యమును (Unity) కావ్యవస్తువుతో నష్టము చేయుట కనువైనయిరివృత్తములును జేకూర్చుకొనఁగలిగెను. ఇట్టిరచన 'షేక్స్పియర్ కవి' అవసానకాలమున రచించిన శుభాంతము లగుశోకరసప్రాధాన్యము గలకావ్యములను బోలియున్నది. పాత్రలగుణదోషములకుఁ బ్రాముఖ్య మధికమైనది. కథలు చిక్కుపెట్టి విఘ్నటయు, స్త్రీపురుషులమనస్తత్త్వములను నడతలలో బయలుపెట్టుటయుఁ బ్రధానగుణములు గాఁగా వర్ణనలుచతురసంభాషణములుఁ దగురీతి నంగములై యొదిగియున్నవి. అంతకుమునుపటిగ్రంథములలో లేని క్రొత్తవింత యేమనఁగా: కవి కథాభాగము కొంతవర్యవసానమునకు రాఁగా, నొకవడి విశ్రమించి జరిగినవృత్తాంతమునుగూర్చి తనయభిప్రాయములను వ్రాయుటచే నవలాపరిణామమున కీతఁ డొనర్చినమేలు కొనియాడఁదగినది. అంతకుముందు నవలలయితివృత్తి మొక్కమాదిరిలోకావ్యవహారమునుండియే గ్రహింపఁబడినది. ఈతఁ డట్టి నిర్బంధములను విడలించి రచయితలకుఁ గావ్యవస్తుగ్రహణమున స్వాతంత్ర్యమునకు దారి చూపెను. అంతకుముందు దంతరించి పోయిన హాస్యరసమును నవలలయం దీతఁడు పునరుద్ధారణము చేసెను. చిత్రవిచిత్రము లగువర్తనములును, చరిత్రలును, వేషభాషలును, నత్తలును గల యనేకస్త్రీపురుషులగుంపులతో నవలల నింపెను. లెక్కలేనిపాత్రలు, వివిధములగు నన్ని వేషములు, పాత్రలనిర్మాణములు, భాషాభేదములు, హాస్యములు, పరిహాసములు, తగవు

లాటలు, నవ్వుటాల:—ఇది యది యననేల?— నిత్యవ్యవహారములందు జరుగుచుండు నటనయంతయు నీతనిగ్రంథములయందుఁ బ్రతిబింబించి యున్నది. ఇట్టిరచనయందు నవలాగుణములును, ప్రబంధగుణములును గలవు. అంతకును ముఖ్యములు కావ్యార్థనూచనలు. ఈతఁడు రచించినయద్భుతదివ్యభవనమున కంతు లేదు. ఏవంకఁ జూచినను గదులలో గదులు, వసారాలలో వసారాలు, మిద్దెలమీఁద మిద్దెలు; భావమునుండి భావమునకు, రసమునుండి రసమునకు, నడతనుండి నడతకు, ఆగతమునుండి యనాగతమునకును సంబంధనూచన పలువిధముల నిరంతరముగఁ గలుగుచునే యుండెను. ఇట్టి కావ్యగుణములకునన్ని వేశములును, పరికరమును జక్కఁగాఁ జేర్చినవాఁడు స్టాల్డెట్. ఫీల్డింగీవిషయములందుఁ జూపినవని కీతఁడు మెఱుఁగుపెట్టెను. ఈమార్గమున నీతఁడు తరువాతివారికి దారి చూపినవాఁడాయెను. ఈగచయితలమాదిరినే చాలవఱకనునరించినది గోల్డుస్మిత్ కవి రచించిన వికర్ ఆఫ్ వేక్ ఫీల్డు అనునది ఇది రాజశేఖరచరిత్ర యనునామాంతరమున నాంధ్రమం దనువదించఁబడినది. ఈగ్రంథరాజములమూలమున నాంగ్లనవలకుఁ గొంతస్థైర్యము గలిగినను రచనాచమత్కృత్యం దనమానత గలుగలేదు. ఈగ్రంథములందును గద్యరూపము లగుకల్పనాకథలవలనఁ గేవల హృదయరంజనమే కాక ఫలాంతరము లపేక్షితము లగుచున్నవి. అటు గాక జీవితప్రతిబింబమును మది కెక్కునట్లు కల్పించుటయే నవలారచనమునకు ఫలముగాఁ గోరి కావ్యశిల్పము చూపఁగలమహాను

భావుఁ డంతవఱ కాంగ్లమున నుద్భవిల్లఁడయ్యె. దీనికిఁ గారణము లేక పోలేదు.

ఆకాలమున జనుల నీతిమూలకాభిప్రాయములందును భాషావిశేషములందును గ్రాతప్రాతలసంధియై యుండెను. రచయిత లనుసరింపఁదగినమాతృకలను మార్చియు వర్ణనీయములగు కావ్యవస్తువులను గూర్చియు నభిప్రాయములు మాఱుచుండెను. పూర్వలే సాహిత్యమునందు మంచి దనఁ దగినవని నన్నివిధములందును జూపిరని పండితులు నమ్మియున్నయప్పటిలోఁ బూర్వల రచనలయనుకరణముల కాదరము లేకుండెను.

క్రీ. శ. 19-వ శతాబ్దమునందలి నవలాపరిణామములను వర్ణించుట సులభసాధ్యము కాదు. ఆంగ్ల లీయుగమున వివిధ విషయములం దభివృద్ధిఁ గాంచి ప్రపంచమందుఁ జేరు గాంచిరి. నాగరికతయందు వాసిఁగాంచి సామ్రాజ్యస్థాపకు లై యభినవ ప్రపంచమున నెల్లెడల నల్లుకొని తామరతంపరగా దినదినప్రవర్ధమానులగుచు వచ్చినవారిలోకవ్యవహారమునం గలవిచిత్రముల నరసి వర్ణించిన కవిపుంగవుల రచనలయందలిగుణము నెత్తి వ్రాయుట యన్న నంతకష్టసాధ్యమో ఆంగ్లసాహిత్యవిజ్ఞంధుణము నఱిగినవారికిఁగాని లేటవడదు; కాని నవల కీయుగమునఁ గలిగినపరిణామములో ముఖ్యమైనది చరిత్రమూల మగునవల యనునది యేర్పడుట. ఆంగ్లమం దిది ముఖ్యమే యైనను, ఆంధ్ర నవలాపరిణామమున నిది ముఖ్యతమము. దీనికి దారి తీసిన యాతఁడు స్కాట్. ఆంధ్రమునను నీమార్గము ననుసరించిన వా రున్నారు.

క్రీ. శ. 19-వ శతాబ్దముం దాంగ్లనవలకుఁ గలిగినయభి
 వృద్ధిని గుణవిశేషములను వాసిని బట్టి యాంగ్లసాహిత్య
 చరిత్రమున క్రీ. శ. 16-వ శతాబ్దము నాటకయుగ మని చెప్పఁ
 దగినట్లే యీశతాబ్దము నవలాయుగ మని యనఁదగినదని పలు
 పురియభిప్రాయము. జనరంజకత్వమును బ్రధానముఁ జేసికొని
 నను, నవల పూర్వయుగములనాఁటిసాహిత్యధర్మముగ నీతిశోధ
 కత్వమును బూర్తిగా వదలలేదు. 18-వ శతాబ్దపు నవలల
 యందు నవలాగుణములు ప్రసిద్ధముగ నుండినను, పాత్రనిర్మాణ
 మునం దానాఁటికపులు కాన్యప్రకాశికయందలిసూత్రము
 లనే పాటించి యుండిరి. కావ్యవస్తువును గ్రహించుటయందుఁ
 బూర్వుల నియమములే యీకను బ్రబలముగ నుండెను. పద్య
 కావ్యరచనమునందు క్రీ. శ. 19-వ శతాబ్దమునఁ గల్గినయాందో
 శనము నవలారచనమునందును గనఁబడి, లోకమును గూర్చియు,
 స్పృష్టివైచిత్ర్యమునుగూర్చియు, మనుష్యుల 'విలువ' లను
 గూర్చియు, మానవధర్మమునుగూర్చియు, ఆలంకారికుల
 మతములకును రచయితలస్వాతంత్ర్యములకును గలనంబంధము
 లను గూర్చియు నూతనాభిప్రాయములు ప్రబలి యువజననమా
 దరణీయము లైనవి. పాత్రనిర్మాణమున నీయుగమునాఁటినవల
 లాటితేటి యున్నవి. ప్రపంచవృత్త మిగ్రంథములందు యా
 థార్థ్యవిరుద్ధము గాకుండ వర్ణింపఁబడియున్నది. అతిమానుష
 వర్తనములవర్ణన పూర్వప్రబంధములకు ముఖ్యమై యుండినది;
 క్రమక్రమముగ నీగ్రంథములం దంతరించి పోయినది. మధ్య

యుగమునాటిప్రోత్సాహములు, కొంతవఱ కీకాలమునఁ బుట్టిన
దనఁదగినచరిత్రవిషయ మగునవలయందుఁ గనఁబడుచున్నవి.
నవలలు పలురకములుగఁ బరిణమించి రచయితలబుద్ధివిశేషము
లను, పాత్రనిర్మాణకౌశలమును, ప్రపంచతత్త్వవిచారమును
దెలుపుచున్నవి. ఆశయోద్దీపితములు కానినవలలే లేవని
చెప్పవచ్చును. ప్రతిగ్రంథమునందును నిజమైనకవితాప్రభావము
వెల్లడియగుచున్నది. స్కాటు, ఆస్టిన్, గోల్డ్స్మిత్, ఎలియట్,
థాకరే, డికెన్స్, లిటన్, హార్డ్, రీడ్, మెర్డిత్, మున్నగుప్రసిద్ధ
నవలానిర్మాత లొక్కొక రొక్కొకరకమునవలను వన్నిఁకుఁదెచ్చిరి.
కొన్నికొన్నిప్రధానగుణముల ననుసరించి నవలాకర్తలను గొన్ని
కొన్నిశాఖలకుఁ జెందినవారినిగా నేర్పఱుపవచ్చును. ఇట్టి గ్రంథ
విశేషము లాంధ్రులకు క్రీ. శ. 19-వ శతాబ్దమునఁ బఠ
నీయము లై యుండుటను బట్టి యట్టిగ్రంథము లాంధ్రమున
రచించిన మేలని తోచినది.

అప్పటిలో నవలారచనమునకు చింతామణిపత్రికాబహు
మతులు ప్రోత్సాహకములై యుండెను. రచయితలు కొంతవఱకు
స్కాటు మార్గమో, గోల్డ్స్మిత్ మార్గమో యనుసరించిరి;
కాని మొత్తముపైన ఆంగ్లనవలలయందుఁగల పాత్రనిర్మాణకౌశ
లమును, జీవితప్రతిబింబనమును, సంసారతత్త్వవిచారమును,
ఆంధ్రమునందుఁ గానరావు. కారణ మాంగ్ల కావ్యరాజముల
గుణాతిశయములను నవిమర్శముగ నెఱిగినవారు నవలారచన
మునకు దిగకుంట కావచ్చును!

ఆంధ్ర నవల.

ప్రపంచమందలి సాహిత్యములచరిత్రలలో దేనిని దీర్ఘముగఁ జూచినను, కావ్యము లకారణకల్పితములు కావని తోచును. కావ్యరచనము మొత్తముమీఁదఁ గవులయుఁ గవి పోషకులయుఁ గవిమండలులయు నభిరుచులనుబట్టి యేర్పడుచుంట నర్వసాధారణమేయైనను కావ్యరచనాప్రాత్సహకము లగునభిరుచులను స్థిరపఱచు విశేషకారణములు ప్రతియుగముందును బ్రతిసాహిత్యమునందును గలవు. ఆంగ్లమున నాదియుగమందు గ్రీక్ రోమన్ విజ్ఞానము నాంగ్లమునకు దింపవలె ననుటయు, మధ్యయుగమునఁ బాశ్చాత్యప్రపంచమునకు జ్ఞానాదర్శమై యుండినవరాసుసాహిత్యానువాదావశ్యతయు, నూతనోజ్జ్వలనయుగమున గ్రీక్, రోమన్, ఇటాలియన్ సాహిత్యానుకరణప్రాముఖ్యము నూతనోజ్జ్వలనమార్గ మగుటయు నాంగ్లావళికి సమ్మోద మొనరించుచు జ్ఞానప్రదానము చేయుటకుఁ బ్రసిద్ధమార్గము లాయెను. అట్లే యాంధ్రసాహిత్యము ప్రత్యేక సాహిత్యముగ నేర్పడిననాఁడు గీర్వాణభాషయందలివిజ్ఞానము నాంధ్రములోనికి దింపవలసినయవసర మేర్పడియుండెను. అట్టి యవసరమును దెల్పుచు ఎఱ్ఱాప్రెగడ. —

“భాసురభారతార్థములభంగులు నిక్క మెఱుంగనేరమిన్

గాసటబీసటే చదివి గాధలు శ్రవ్యతెనుంగువారికిన్

వ్యాసమనిప్రణీతపరమార్థము తెల్లగఁ జేసినట్టియ

జ్ఞానకల్పలం దలఁచు నాద్యుల నన్నయతిక్క నాద్యులకా.”

అని వ్రాసెను.

(సృసింహ)

నూచన యేమనఁగా నన్నయకుఁ బూర్వమాంధ్రమునఁ
 జేర్కొనఁదగినప్రసిద్ధకథాంశములు గలకావ్యము లాంధ్రమున
 లేవనుట. అట్టికావ్యములు లేనినాఁడు జనులయం దంతగా
 విజ్ఞానవ్యాప్తి కవకాశ ముండి యుండదు. నన్నయకుఁ బూర్వ
 మాంధ్రదేశ మంత గొడ్డుసోయి యున్నదనుట యసంభవము.
 క్రీ. శ. 1-వ శతాబ్దమునకు ముందునుండియు నాంధ్రకళింగ
 రాజ్యములందు నాహిత్యప్రచారము గలిగియే యుండె ననుట
 కాకాలములం దీదేశములలో నుండిన బౌద్ధవిహారములే నాఁటి.
 అయిన, నన్నయ తరువాతివీశ్వరుల మతమున నాహిత్య
 ప్రచార మంతయు వేదబాహ్య మగుటచే 'గానటవీనటే
 చదివి గాధలుత్రవ్వట' యైనది. ఈగాధలు బౌద్ధజాతికథలైన
 నై యుండవచ్చును. ఇట్టివ్రాఁతలు కేవలము మతావేశబోధి
 తము లనుటకు నిదర్శనము నన్నయాదిప్రాచీనులమార్గము
 నంటిన జక్కనవంటికవివర్యునకుఁ బ్రాకృతకావ్యకర్తలయెడఁ
 గలకొరవమే ; కాని నన్నయప్రభృతులకాలమునఁ గావ్య
 రచనాకాశలము వేదవిద్యాప్రచారమునకు నైదో డయ్యె
 ననుట నిర్వివాదాంశము. వేదవిద్యాప్రచారప్రాముఖ్యమున
 కంగము లనఁ దగుసంస్కృతకావ్యరాజములందలి యితివృత్తము
 లాంధ్రకవులకుఁ గావ్యవస్తువు లైనవి. అప్పటియాంధ్రులు మేధా
 వంతు లై తమ కను వైనభావలయందెల్లఁ గౌశలము సంపా
 దించి వివిధసాహిత్యములమార్గము లెఱిగి యాంధ్రకావ్య
 రచనమును బ్రోత్సహించిరి. జక్కన విక్రమార్కచరిత్రకు భర్త
 యగు జన్నయసిద్ధమంత్రిః—

“సకలదేశభాషావిశేషములందు

వరుసఁ బ్రఖ్యాత మనఁగ నుత్పాద్య మనఁగ

మిశ్ర మన నొప్పు సత్కథామేళనంబు

తెన్ని యన్నియ విన్నాడఁ దిన్న నాడ.”

అని, నశ్కథామేళనవిశేషములను దేటపఱచెను. అనాటి సాహిత్యాభిరుచులకును విజ్ఞానప్రచారమునకును సాయపడునట్లాంధ్రకవులు ప్రసిద్ధకథలను మిశ్రకథలను గావ్యవస్తువులుగ గ్రహించిరి. రానురాను గావ్యకల్పనమున నాదియుగముననే పురాణమార్గమును, ప్రబంధమార్గమును విశిష్టము లాయెను. ఇతివృత్తమునందును, రసవిశేషప్రాధాన్యమునందును ఈమార్గద్వయమునకు భేదము గలదు. పురాణముల యితివృత్తము ప్రసిద్ధకథాసమ్మేళనము; ప్రబంధములయితివృత్తము మిశ్రకథాసమ్మేళనము. పురాణములందు సంభవములును, కథాసరణియు, బోధమును ముఖ్యములు. ప్రబంధములందు రసప్రాధాన్యము విశేషాంశము. అయినను దిక్కన తనభారతమును ప్రబంధమండలి యనియే వర్ణించెను; కాని. —

“తలఁపఁ దదీయయేకకవితాసముకంటెను సాహసక్రియా

కలితవదాన్యతాదిగుణగౌరవరేఖల విక్రమార్కభూ

తలపతి యొక్కుడై నెగడఁ దచ్చరితంబుఁ బ్రబంధశయ్యగాఁ

దెలుగునఁ జెప్పి యాకృతిపతిత్వము మా కొడగుర్పు నేర్పునకా.”

అని జన్నయసిద్ధసుంత్రి చెప్పుట చూడఁగా నప్పటికే పురాణశయ్యావృత్తిరిక్త మగుప్రబంధశయ్య యనునొకరచనావిధాన మేర్పడినట్లు తోచును. అయినను ఆంధ్రకవితాపితామహుఁ

డని పేరందిన యల్లసానిపెద్దన రచించిన మనుచరిత్రమే
 యాంధ్రమున మొదటిప్రబంధమునియు శ్రీవీరేశలింగకవికృత
 మగు రాజశేఖరచరిత్ర యాంధ్రమున మొదటినవల యనియు
 గొందఱందురు. ఒకవిధమునఁ జూచిన నీయభిప్రాయములు
 సరియే. కొంతవఱ కీకావ్యములాంధ్రమున నపూర్వములే కాని
 వీనియపూర్వశ్య మంతగా నపూర్వత్వము కానేరదని బ్రహ్మశ్రీ,
 వజ్జిల. చిన్న సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారును, బ్రహ్మశ్రీ, కాశీ
 భట్ట. బ్రహ్మయ్యశాస్త్రులవారును దేటపఱిదియున్నారు. ఆవిషయ
 మిచట విపులముగఁ జర్చింపఁబనిలేదు. చెప్పవచ్చిన దేమనఁగాః
 ఆంధ్రమం దాంగ్లమందునలె సాహిత్యాంతరములనుండియుఁ గ్ర
 హించిన సామగ్రితోను, పరిశరవిశేషములతోను కవిపుంగవులు
 హృదయములును జోదయములును నగు ప్రబంధములం జెప్పిరి.
 వానిని విమర్శించునపుడు జన్మవిశేషములం గూర్చి కాక గుణ
 విశేషములం గూర్చి ప్రసంగించుట ధర్మము.

ఉత్పాద్య మగుకథానమ్మేళనము, నాంధ్రకవు లంతవ్రశంస
 నీయముగ నెంచియుండిలేదు. ఈవిషయమున మనుచరిత్ర
 భర్త.—

“శీవలకల్పనాకథలు కృత్రిమరత్నము లార్యసత్కథల్
 వావిరిఁ బుట్టురత్నము లవారిసత్కవికల్పనావిధూ
 షావహపూర్వవృత్తములు సాకలఁ దీర్చినజాతిరత్నముల్
 గావున నిట్టిమిశ్రకథగా నొనరింపుము నేర్పుపెంపునన్.”

అని చెప్పినవాక్యమునుబట్టి తొల్లింటియాంధ్రు లట్లుతలఁచు
 టగు గారణము తెలియు చున్నది. అందుచేత నితీన్మత్తగ్రహణ

విషయమునఁ గవితాప్రభావవశమున గ్రహింపఁబడిన యితీవృత్తమునకుఁ గలిగినవన్నల నెన్నుటయే కావ్యవిచారమందు విషయమగుచున్నది.

బ్రబంధమర్యాదను గొని ప్రధానాంశములందు స్వశంత్రించి మార్చె ననఁదగిన పింగళినూరనకవియు కళాపూర్ణోదయవస్తువును బ్రశంసించుచు “అపూర్వకథానాంవిధానవైచిత్రీమహనీయంబును, శృంగారరసప్రాయంబును, బుణ్యవస్తువర్ణనాకర్ణనీయంబును నగుకళాపూర్ణోదయం” బని విశేషించి చెప్పవలసివచ్చెను. మొత్తముపైన క్రీ.శ. 18, 19-వశ. నాటి యాంగ్లనవలలయందుఁ గలవనైవ్యము మనతెలుఁగు ప్రబంధములందంతగాఁ గనఁబడదు. ఈనంగర్భమునఁ దెనుఁగుప్రబంధముల నంతకుఁ బూర్వముండిన యాంగ్ల ప్రబంధములతోఁ జోల్చుటన్యాయము. రసపోషణము ప్రబంధములవియు, జదువదు, శ్రద్ధాగ్రహణమిటీవలినవలలవియు గుణములని యాంగ్లనవలాచరిత్రమునుగూర్చినపై ప్రసంగమునఁ జేటవడినది గదా! ఆంధ్రప్రబంధచరిత్రమున నిట్టిభేదము కళాపూర్ణోదయమున మొట్టమొదట గనఁబడుచున్నది. ఆంధ్రకవులు తమ ప్రబంధములందలి గుణవిశేషములంగూర్చి ప్రశంసించినవద్యములను జరివి చూచినయెడల నీభేదము తేటపడును. చాలమంది యితీవృత్తమునుగూర్చియు, గనప్రధాన్యమునుగూర్చియు, నాయికానాయకగుణాతిశయమునుగూర్చియు, శృతిపతినుది కెక్కినకారణములంగూర్చియు, రచనావిశేషములంగూర్చియు జెప్పియున్నారు; కాని పింగళినూరనః —

“ఏచే నొక్కమహాప్రబంధము గడు నిర్మిత్త సారస్వతీ
 లాచిత్రం బగుదాని నోయనఘ వాలాయంబు నేయించుకో
 మాచిత్రంబున వేడ్కయందు నది ఏమాధుర్యధుక్యోరువా
 గైచిత్రితా సఫలంబు నేయుము సుధీవర్గంబు లోహో యనన్.”

అని, కళాపూర్ణోదయమును గూర్చి నూచనగాఁ గృతిభర్త
 చేశఁ జెప్పించిన నిర్మిత్త సారస్వతీ లాచిత్ర త్వము, రాబీనన్
 కూస్తో మొదలగు నాంగ్ల నవలలగుణముగాఁ బండితులు విశేషిం
 చిన దానికిఁ దుల్యమగును; కాని యిట్టి కావ్యగుణముగల తెలుఁగు
 నవల పొట్టుటకుఁ దగినతరుణ మింకను రాలేదు. గతశతాబ్ద
 మందుఁ గ్రాతగఁ బుట్టిన తెలుఁగునవలలు మూఁడు తెఱఁగులు.
 1. ఆంగ్ల నవలలయనుకరణములు, 2. గద్య ప్రబంధములు, 3. సంకర
 ములు. ఈనవయుగమొదలి నవలలకుఁ గూడ నిట్లే జాతివిభాగము
 చేయవచ్చును. తామరతంపరలై పెరుఁగుచున్న యీనవలలలో
 నిక నొక యర్ధశతాబ్దమున కేవి నిలుచునో యేవి విస్తృతము
 లగునో చెప్పుట కష్టము; కాని రాజశేఖరచరిత్ర హేమలత
 యను నవలలు వివిధము లగురెండుమార్గముల నంటియున్నవి.
 రాజశేఖరచరిత్రమువలె లోకయాత్రావిధానమును విచా
 రించి యాశయుములను జూప నించునవలావిశేష మాంధ్రమున
 నాటుకొనలేదు. రచయితలకు నర్వసాధారణముగా నద్దినది
 హేమలత చూపినమార్గము. ఇది గద్య ప్రబంధమార్గము.
 ఆంధ్రముందుఁ గలపూర్వపుఁబ్రబంధములలో నాయికానాయ
 కులయనురాగపరిపాకము కథాంశమై ధీరవర్తనముల (ముఖ్య
 ముగాఁ దురకల నెదిరించి) సలిపిన కృతిభర్తలవంశాను

వర్తనములును సభ్యుడయ్యెను సోదీపనము లగువృత్తములును సమరియన్నవి. హేమలతవంటిగద్య ప్రబంధములందుఁ దురకల నెదిరించి వీరవ్యాపారములు సలిపినప్రసిద్ధపురుషుల చర్యలు కృత్రిమ మగునొక శృంగారకథాంశమున కుదీపనము లగుచున్నవి. ఈరకము నవలలకు చరిత్రవిషయ మగునవలలని కొందఱు ప్రకాశకులు నామకరణముచేసిరి; కాని చరిత్రయు నవిలాశ్వమును నీగ్రంథములందు 'తీర్థమునకుఁ దీర్థము ప్రసాదమునకుఁ బ్రసాదము' అనునట్లొకదాని కొకటి పోసఁగి యుండవు. శృంగారకథాంశవర్ణమునఁ బ్రసిద్ధ ప్రబంధముల జాడలును, కావ్యప్రకాశికాదిగ్రంథములందు నాయికానాయకులను గూర్చి చెప్పిన విభాగములును జక్కఁగా వీనియందు గనఁబడుచున్నవి; కాఁగా నవలకుఁ బ్రధాన మైనపాత్రనిర్మాణము మృగ్యమగుచున్నది. తురకలగుదిట్టుటోను, చరిత్రాంశములనుజక్కఁగా గ్రహింప నశ్యవనర ముజ్జనమును జేకూర్చుకొనకుండ శేషచరిత్రమునందుఁ బ్రసిద్ధులైనపురుషులవర్తనములను గూర్చి మాటలు పేర్చుటోను, చరిత్రవిషయమగునవలలలోని చరిత్రభాగ మంతరించు చున్నది. అవ్యక్తమైనదేశాభిమానోత్సాహమునకుఁ దగినమాటలు రచయితలకు దొరకకపోయెను. రచయితలు రుచులు మార్చుకొని బంగళానువాదానువాదములకో, నిరూపనవల (Detective Tales) రచనమునకో దిగుచున్నారు. ఈయుగధర్మ మాందోళన మని చెప్పియుంటిని. నవలానిర్మాణప్రోత్సాహములందును, సంవిధానములందును నీమాందోళనము పూర్తిగా న్నవ్వుమగుచున్నది. ప్రపంచ

యాత్రాతత్త్వవిచారము మృగ్యమై నవలలకు క్షణభం
గురత్వమును దాత్కాలికరంత్రత్వమును గల్పించుచున్నది.
ఆంధ్రనవల యిట్టిదశనుండి బయటఁ బడి యాంధ్రసాహిత్యచరి
త్రమున గౌరవార్హము గావలెనన్న నాశయననున్వయములజీవి
తమునందు నూచింపఁగల రాజర్షి వంటినవల కావలయును.
ననున్వయనవలారచనమునకు మార్గసూచకముగ నీరాజర్షి యన
లు పంగీయగ్రంథమున కనువాదముగ నాంధ్రీకరింపఁబడినది.

రాజర్షి—గ్రంథకర్త

ఈరాజర్షి ననలు బంగాళీభాషను రచించినవా రభినవ
ప్రపంచమునఁ గవిశేఖరత్వము గాంచిన శ్రీయుత రవీంద్రనాథ
తాకూరు. వీరికవనమునందుఁ గలగుణవిశేషము ఆశయననున్వ
యము. ఇది వీరికిఁ దండ్రిగా రగుమవార్షి శ్రీజేవేంద్రనాథ
తాకూరులనుండి లభించినయాస్తి. జేవేంద్రనాథతాకూరుగారు
క్రీ.శ. ౧౯వ శ.నఁ బూర్వపాశ్చాత్యనాగరికశలకుఁగలిగినసంఘట్ట
నమును న్వయముగ ననుభవించి తమజీవితమునందు వీరికి నను
న్వయము చేసికొన్ననుహానీయులలోఁ బ్రసిదులు. సగుణునఁ
జూచిన యెడలఁ బాశ్చాత్యనాగరికతయందుఁ జిత్తవృత్తిప్రవ
ర్తనమునకును బ్రాచ్యనాగరికతయందుఁ జిత్తవృత్తిలోభము
నకును గౌరవ మధికము; కాని చిత్తవృత్తులను నిశ్చయవ
హారములందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుచు, నిచ్చనచ్చినపాదు సినో
ధింపఁ గలసామర్థ్యము తొల్లింటిహిందూనుహానీయుల కల

వడి యుండెను. అట్టిసామర్థ్యము నువనిషద్బ్రష్ట లగు మహర్షులవలెనే మననాఁ డీ నాఁటివారిమనస్సుల నలరించు విధమున దేవేంద్రనాథతాకూరులవా రలవటిచికొని తమజీవిత మందు రవీంద్రనాథులవంటితమసువుత్తులకే కాక లోకమునకు వెల్లడించిరి. అట్టి మహర్షి కుదయించి వారితో సంతతసాహ చర్యము కలిగి వారు కల్పించినసాధనములను సంపూర్ణముగ నభ్యసించిన రవీంద్రనాథతాకూరుగారిజీవితమందే కాక రచన లందును, కవనమందును నిట్టియాశయనమన్వయము విదిత మగు చుండుట యొకవింతగాదు. వీరిగ్రంథములను గూర్చి విపులము గను సవిమర్శముగను వ్రాయుట కిదితరుణముగాకున్నను, ఆశయ నమన్వయము వీరిగ్రంథములం దెట్లు కనబడుచున్నదో మాత్ర ము కొంచెము వ్రాయుటవలన రాజర్షినిగూర్చి చెప్పెడుమాటలు కేవలము నిరాధారములు కావనునన్నిక కలుగవచ్చును.

చిన్ననాఁటనుండియుఁ జింతనయందే కాని మనసు ధారా శముగఁ బ్రవర్తించనికారణమునను, శాంతినికేశనమం దట్టిచింతన కలవాటువడియుండుటను, తౌకివిద్యల నభ్యసించుటయం దంతకౌశలముఁ జూపఁజాలక రవీంద్రుఁడు తనజీవితమును గానన దశయందే కవిత్వమున కరిగిల్పెను. క్రమక్రమముగా నీతని రచనలయందలి కవితాప్రభావము వంగజేశమందే కాక ఖండాంతరమందును వెల్లడి యయ్యెను. ప్రసిద్ధికెక్కిన వీరిగ్రంథము లలో ముఖ్యమైనవి గీతాంజలి, సాధన, తోటవాఁడు, చంద్రబింబము, పోష్టాఫీసు ; ఇందు కడవటిరెండును కాల

క్రీడలను వర్ణించును ; తోటవాడు అనుదానిలో శృంగార
పద్యములు గలవు. గీతాంజలి యనునది భక్తిరసప్రధాన
మైనపద్యసముదాయము; జీవితమునుగూర్చి రవీంద్రనాథుని
యభిప్రాయము లిందిమిడి యున్నవి; సాధన యనునది జీవితా
శయములను సాధించుమార్గములను దెలుపు నుపన్యాసమంజరి.
మొత్తముపై నీగ్రంథములందు బాల్య, యౌవన, కౌమారావ
స్థలయందు మానవజీవితమునకుఁ గలుగు ప్రోత్సాహములను,
ఆశయములను, సుఖదుఃఖములను, వైషమ్యములను సమన్వయ
దృష్టిని కవి వర్ణించెను. తనయభిప్రాయములను బోధించుట
కావ్యరచనకు ముఖ్యముగా నుద్దేశింపకపోయినను రవీంద్రుని
కావ్యములను జదువువారికి మాత్రము వానియందలి సమన్వయ
మార్గములు స్ఫురింపక మానవు.

కవితకు విషయము మానవజీవితము. హైందవసాహిత్యములందే కాక సాశ్చర్యసాహిత్యములందాను నిట్టికవితా
ధర్మము నుఱచి జీవితమందలికొన్నియంశములే కవిత కాధారము
లనియు, కొందఱి జీవితములే వర్ణనీయము లనియుఁ బలు
వురు భ్రమపడుట కలదు. రవీంద్రునికావ్యములం దట్టిభ్రమ
తొలగించుటకుఁ దగినంత కథాభాగము గలదు. మానవజీవి
తముయొక్క వివిధశయఁ బ్రపంచజీవితమున కది పొంది
యుండుటయుఁ బలువిధములఁ బ్రశంసింపఁబడి యున్నది.

అట్లే మానవజీవితమందలి వివిధము లగునాశయములు,
ప్రోత్సాహములు, సుఖదుఃఖములు, వైరుధ్యములును, బరతత్త్వ

ముతో నాత్మతత్త్వమును లగ్నముచేయుటవలన నమన్వయము
 పొంది యాత్మకు మోక్షసాధనము లగుచున్నవి. ఇట్టిమోక్ష
 సాధనము నలవలించుకొనినప్పుడే జీవితమందును, రచనయందును,
 గవితాప్రభావప్రకాశమందును గవికి స్వాతంత్ర్యమును, నర్వ
 జనసమాదరణీయత్వమును గలుగుచున్నవి. ఈ వాక్యములు
 రవీంద్రులకావ్యముల నాంగ్లమునఁ జదివినవారికి యథార్థము
 లని తోచును. ఇట్లాత్మతత్త్వమును బరతత్త్వముతో లగ్నము
 చేసి జీవయాత్రను నడపి తాకికవ్యవహారములందుఁ గలిగిన
 వైషమ్యములకు గుఱిగాక ఋషితత్త్వము ప్రకాశింపఁజేసిన
 మాణిక్యరాయ లనుబంగాలీప్రభువుజీవితమును రవీంద్రు లీ
 రాజర్షి యనునవలయందు వర్ణించిరి. ఇట్టి యాశయోద్దీపితము
 లగుకథ లికఁ గొన్నియు వీరు రచించియున్నారు.

శ్రీ దేవన గ్రంథాలయం
 రాజర్షి (కవిశిల్పి)

ఈ రాజర్షియందలికథ ఔరంగజేబుపాదిషావారికాల
 మున జరిగి యుండెను. పాత్రము లగు స్త్రీపురుషులు బంగాలీలు.
 కథాంశమున నాశయవిరోధనమన్వయములే ముఖ్యములు కాని
 యిప్పు డాంధ్రమం దున్ననవలయందునలె నాయికానాయకుల
 పరస్పరానురాగపరిణామముగాదు. గోవిందమాణిక్యరాయలు,
 నక్షత్రరాయలు ననునన్నదమ్ములును (రాజకుటుంబికులు), రఘు
 పతి యను వారిపురోహితుఁడును ముఖ్యపాత్రములు; కాని గో
 విందమాణిక్యరాయలరాజర్షిత్వమే ప్రకాశిత మైనగుణవిశే

షము. కాఁగా మాణిక్యరాయలగుణవిశేషములే యీ గ్రంథము
సందుఁ బ్రధానాంశము. తక్కినకథాభాగ మంతయు దీనిని
పెంపుచేసి విశదపఱచుట కేర్పడినది.

మాణిక్యరాయలజీవిత మాశయోద్దీపిత మైననాట
నుండియు వన్నె కెక్కుచు వచ్చినది. హాసీ యను బాలికను
జూచుటకుఁ బూర్వ మాతనియం దణఁగియుండినగుణవిశేషము
లపుడు విజృంభించి యేకఫలాపేక్షకు సాధనములై శీలము
నకు బలమును స్థైర్యమును దెచ్చి జీవితమండలి వివిధప్రచోద
నములకు ననున్వయము చేసికొనఁ గలుగుట కాధారమై వెల
యుటకీ హాసీతో జరిగినసంభాషణమందు స్ఫురించినయాశ
యమే కారణమైనది. ఆశయములను సాధించుప్రయత్నమందు
గలుగుకష్టము లీశనికిఁ గలిగినవి. తిరస్కృతులైనరఘుపతి
నక్షుశ్రులకుట్రలు, కాలానుసరణములగు ననావృష్ట్యాదిబాధలు,
మొగలులదాడులు, ప్రజల పిచ్చినమ్మకములు అన్నియుఁ బ్రతి
బంధకములే మైనవి. వీనినన్నిటిని గడచుటకు తౌశ్రమార్గ
మును, సాత్త్వికమార్గమును గలిగియుండ, మాణిక్యరాయలు
కాలోచింపి మగుతౌత్రమును నెఱవక సాత్త్వికధర్మము నను
సరించెను. ఇట్లు కులధర్మమును వదలి పరధర్మము ననుసరించుట
యుక్తమా? ఇది రాజర్షిత్వ మగునా? రాజులు లని పేరుపొందిన
జనకాదు లిట్టివారా? బ్రహ్మర్షిత్వమును సాధించినకౌశికుఁ డిట్టి
వాఁడా? పూర్వము పాశ్చాత్యనీతిశాస్త్రము లిట్టిప్రవర్తనమున
నేమగును? అను నిట్టిప్రశ్నముల కీ నవలను జదివినవారిబుద్ధులు

లోనుగాక మానవు; కాని వాని కన్నిటికి నిచ్చట సమాధానములు చెప్పవలసినపని లేదు. చరిత్రాంశము కథాంశమున కెట్లు సంబంధించి యున్నదో, పాశ్రులయందు వివిధత యెంత వఱకు స్పష్ట మగుచున్నదో, హాసీకుటుంబపుఁ గథ యిందలి బ్రధానకథాంశముల కెట్లుద్దీపక మగుచున్నదో, జీవితప్రతిబింబన మిందెంతవఱకుఁ గలదో నిశ్చయింపవలసినబాధ్యతయుఁ జరువరులదే. మానవజీవితముందుఁ గలుగుప్రాతానాములను సమన్వయించు ప్రయత్నములలో నిందొకరీతిఁ బ్రయత్నము చూపఁబడినది. అదియే సిద్ధాంత మని కాదు, వేఱగుసమన్వయ మార్గములు లేవని కాదు.

బంగాలీ జేశవురాజకుటుంబములకు సంబంధించిన యాశ యోద్ధీపితము లగుకథలను రచించి తద్దేశీయులకు శ్రీరవీంద్రనాథ తామూరు గారుచూపిన యాశయనసమన్వయమార్గములను ఆంధ్ర, లోకమునకుఁ జెలిపి యాంధ్రరచయితల నాంధ్రరాజకుటుంబములనుండియు నిట్టిగాథల నెత్తి నూతనమార్గమున గ్రంథ రచనఁ జేయుఁ బురికొల్పుటకుఁగా నీ రాజుని ప్రకాశిత మగుచు న్నది. శృంగారచేష్టావర్ణనముల నంగముగాఁ జేర్చి యాశయోద్ధీపితము లగు నవలల రచింప నాంధ్రకర్తలు ప్రయత్నించిన మేలేగును. తొల్లింటి మూంధు లగునాతిశయములు దేశీయులకుఁ జెలియుటయే కాక దేశీయులను దమతమజీవనమార్గములను ధర్మసారముగఁ జక్కఁ జేసికొనఁ గలరు.

ఈ ప్రస్తావన వ్రాయుటలో నాకు సహాయపడి, శ్రీ
తాకూరుగారిజీవితమును ఇంగ్లీషున చక్కఁగ వ్రాసి నాకిచ్చిన
నామిత్తులు మ.రా.రా.శ్రీ, శే జైకుంఠరావు, బి. ఏ. గారి
కిని, ఈనవలను తర్జుమాచేసిన బ్రహ్మశ్రీ, రాచకొండ. గానూ
శాస్త్రిగారికిని, బ్రహ్మశ్రీ, గరిమెళ్ల. వశ్యుగోనావతిశర్మగారికిని,
ముద్రణమున సహాయపడిన మావండితులు శ్రీమూర్తి, ఉప్పల.
వేంకటనరసింహాచార్యులుగారికిని గృహజ్ఞుఁడను.

తండూర్పేట,
చెన్నపురి.
1-5-1917.

వాఙ్మ. శేరికట్టేశ్వరులు.

శ్రీ వేమన గ్రంథాలయము
తేలప్రోలు (కృష్ణ)

శ్రీ రాజ రి... (శ్లోకం)
 తేజస్విని. (పద్యం)
 మొదటిపరిచ్ఛేదము.

శ్రీ భువనేశ్వరీ దేవీకుందిరము గోమతీతీరమునఁ జక్కని
 రాలచేఁ గట్టఁబడి యుండెను. నదీజలాంతర్భాగమువఱకు సోపా
 నములతో స్నానఘట్ట మాకుందిరమును గలిసియే యుండెను.
 జ్యేష్ఠమాసమునం దొకదిన ముదయమునఁ ద్రిపురాసగరిసామ్రా
 జ్యధురంధరుం డగుమహారాజు గోవిందమాణిక్యరాయ లాఘట్ట
 మునకు స్నానముఁ జేయ విచ్చేసెను. అశనిశమ్ముఁడగు నక్షత్రరా
 యులు నన్నగారితో విచ్చేసెను. ఆసమయమాన నొకచిన్నబాలి
 కామణి తనచిన్నితమ్మునిఁ దోడ్కొని యాఘట్టమునకు వచ్చెను.
 ఆమూర్ఖబాలిక రాయలను జూచి పరుగుపరుగున వచ్చి యాతని
 చేలాంచలమును బట్టుకొని “నీవెవరు?”, అని యడిగెను.
 గోవిందరాయ లచ్చెరువంది “నేను నీనేవకుఁడను”, అని బదులు
 చెప్పెను.

బాలిక.—“పూజకై నాకుఁ గొన్నిపూవుల నిమ్ము.”

గోవింద.—సరియే ! (మంచిది) నడుపుము.

రాజుగారినొకరు లందఱును భయపడి “మహారాజేంద్రా!
 తామేలపోవలయును? మేము పూవులను దెచ్చెదము. మేమెందుల
 కున్నారము!” అని యనిరి.

గోవింద. — “ఈ బాలికామణి నన్నడిగెను గావున నే నీ యిచ్చె
దను.”

అతఁడా బాలికాముఖకమలమును దదేకవృష్టితోఁ దిల
కింపచేసెను. అదిన ముషకాల మంతరమణీయముగా నుండెనో
యా బాలికావదనము నట్టులనే చూపఱహృదయములను జూఱఁ
గొనుచుఁ బ్రకాశించుచుండెను.

బాలిక రాజగారిచేయిఁ బట్టుకొని మందిరోపాంశమున
నున్న పుచ్చవాటికను బ్రవేశించెను. నల్లడల వికసింపియున్న
స్వచ్ఛములుగు నూర్యకాంతకుసుమంబులననుకరించు నా బాలికా
ముఖసరోజ మొకవిధమగు సుగంధము నావూఁదోఁటయందు
వెదచల్లుచుండెను. చిఱుతవాడగు నామెతమ్ముడును దన
సోదరీనసహాచలమును జిన్నిచేతులతోఁ బట్టుకొని యామె
పెంబడి నలుసీటుఁ దిరుగుచుండెను. అతఁడు తనసహోదరిని
మాత్రమే యెఱుంగును. రాజగారితో నా బాలున కంతగాఁ
బరిచయము కలుగలేదు.

రాజు. — (బాలికతో) “నీ పేరేమి?”

బాలిక. — “హాసీ”

రాజుగారా బాలునిగూడ నట్టులే యడిగెను. ఆ బాలుఁడు
తనవిశాలము లగునేత్రములను ద్రిప్పుకొనుచుఁ దనయఁ గామో
మును జూడనాగెను; కాని యేమియును బఁచుట లేదు.
ఆకుమారిమణి యాతనియొడలిపైఁ జేయిపైచి “తల్లిదూ! !
‘నా పేరు తాత’ అని చెప్పుము,” అని బుజ్జగించెను.

అపిల్లవాఁడు తనదీన్ని పెదవులను విప్పి నెల్లఁగా “నా పేరు

తాత ! " అనిచెప్పి హాసీ చీరకెరింగును ముచుపటికంటె వేగముగాఁ బట్టుకొనియెను.

హాసీ రాజుగారితో నిట్లు పలికెను. "ఈతఁ డిప్పుడు పిల్లివాఁడు కదా! కావున నందఱు వీనిని "తాతా" అని పిచ్చుచుందురు, " అని తనచిన్నితమ్మునిఁ జూచి "మందిది. ఏదీ 'మందిరము' అనుము."

బాలు.—"లదంద," అనెను.

హాసీ.—(నవ్వుచు) "తాత యిప్పుడు స్పష్టముగా మందిరమని యనలేడు. 'లదంద' అనుచున్నాఁడు. పోనిమ్ము. 'కలాయీ' అనుము."

బాలు.—"బలాయీ"

హాసీ.—(వకవక నవ్వుచు) "తాత మనవలె 'కలాయీ' అనలేక 'బలాయీ' అనుచున్నాఁడు, " అని నూటిచూటికిఁ దన తమ్ముని ముద్దుపెట్టుకొనుచుఁ గిలిగింతలు వెట్టి యతనిఁ జలింపఁ జేసెను.

తాతకుఁ దనయక్కనగవునకును, దన్నింతగాఁ ప్రేమించుటకును గతంబెద్దియో తెలియదయ్యెను. అతఁడు విశాలముగు తనకందోయిని జలింపఁజేయుచుఁ జూచుచునే యుండెను. నీజముగ మందిరకలాయీకబ్బోచ్చారణ మతఁడప్పుడే నొనరించునోయెను. ఇంకెనిమిది వింత గలదా? తాత వయస్సుననున్నప్పుడు హాసీ మందిరమచటకు 'లదంద' అన లేదు గాని 'పాలు' అనుచుండెడిది. 'కలాయీ'యచట కాబాలిక 'బలాయీ' యనుచు

డెనో హుటి యేమనుచుండెనో తెలియదు; కాని “కడ్” యనుటకు ‘ఘయీ’ అని మాత్రమనుచుండె. సరియే దాని కేమి? తాత యట్లు విచిత్రముగా మాటలాడుచుండుట వినినయామెకు నవ్వు తెరతెరలై వచ్చెను. ఇందేమి యాశ్చర్యమున్నది?

తాతసంబంధములగుచైదము లెన్నియో హాసీ రాజున కెఱింగింప నారంభించెను; “ఒకనాఁ డొకమునలివాఁ డొకనల్లని కంబళిని గవ్వకొని వచ్చెను. తాత వానినిఁజూచి యెలుఁగుబంటి యనెను. తాత కేమియుఁ దెలియదు. మఱియొకమాఱు తాత సీతాఫలమును జూచి యది యొకపక్షి యనుకొని గుండ్రనితన చిన్నిచేతులు తట్టి దాని నెగురఁగొట్టఁ బ్రయత్నించెను.” అని. హాసీకంటఁ దాత యెంతయుఁ దెలియనియొకచిన్నబాలుఁడు. ఈ మాటనే మంచియుదాహరణములతో బాగుగ హాసీ రాజున కెఱుఁగఁజెప్పెను. తాత తనసంబంధము లగుమాటలయందు దృష్టినిలిపి వినుచుండెను. ఆమాటలలో నతఁ డెంతవఱకుఁ దెలిసికొనెనో కాని యందుచే నేమియుఁ గలఁత నొందలేదు. ఇట్లు లానాఁటి యుదయమునఁ బూవులను గోయువని పూర్తి యయ్యెను. రాజుగా రాబాలికయొడి పూలతో నింపి పూజ నమాత్తికొందెనని తెలిసికొనెను. రాజుగా రాబాలికాబాలకుల మృదుల హృదయప్రేమానుబంధమును జూచి యట్టిపవిత్రహృదయసంబంధమగునానను బూరించి మరలఁ దాను బూవులను గోసికొని భువనేశ్వరి నర్పించెను.

— రెండవ పరిచ్ఛేదము. —

ఒకదిన మొక్కింతనేపు గలిగిన పరిచయముచే నా బాల బాలికలయందు రాయలవారికిఁ గలిగిన వాత్సల్య మింతింతన రాదు. వేయేల ? తాను వారిముఖకమలములను ప్రాతఃకాలమునఁ జూచి వారిని ముద్దాడి ప్రక్కమీఁదినుండి లేపవలయును. పూవులను గోసి వారి కిచ్చి తాను స్నానమున కేగవలయును. వారునతనితో నట్టులేమిలంగుచుండిరి. రాజగారిస్నానమగువఱకు నాసోదరీసోదరమణులు గట్టునఁ గూరుచుండి యచ్చటిస్నానపు వింతలను జూచుచుందురు. ఏకారణముచే నైనఁ దెల్లవాఱు నరికి వారి ముద్దుమోములు గాన్పింపనిచో రాయలవారి యానాటి యాహ్నికకృత్యమయినను మన్ననఁ గలియవలసినదే.

తాతకును హాసీకిని పాపము! తల్లిదండ్రులు లేరు. వారికిఁ బినతండ్రిమాత్ర మొకఁడు కలఁడు. అతనిపేరు కేవారేశ్వరుఁడు. అతనికిని బిడ్డలు లేరు. వీరే యాతనిజీవనమున కవలంబకులును సుఖమునకుఁ గారణసామగ్రియు నై యుండిరి.

ఇట్లొకనంపత్పరిము కడచెను. ఇప్పుడు తాత, మంనిర మని బాగుగా నుచ్చరించు చున్నాఁడు; కాని కలాయీయనుట కిప్పటికి బలాయీ యనుట తప్పినది కాదు. ఇంక నతఁడు బాగుగ మాటలాడలేడు. గోమతీతీరమునఁ దనసోదరీలలూను కార్లు చాచుకొని కూర్చుండి చిన్న చిన్న కథలను జెప్పుచుండునప్పు డాతఁడు బహుభాగహాకతతోఁ జెవి యొగ్గి వినుచుండును. అతఁడు

తలతోఁకలేనికథలను విని యేమి తెలిసికొనుచున్నాఁడో మన కేమియుఁ దెలియదు. ఒకచెట్టుక్రింద గాలిలోఁగూర్చుండి దిగంబరియై యుండుచిన్నబాలుని గోమలమగుమనంబున నచ్చటలు వినుటవలన నెట్టియెట్టియాహా లుదయించునో మన కేమి తెలియును? తాత కిఁకొకవిచిత్ర మగుగుణము కలఁడు. అఁడు మఱి యేపిల్లకాయలతో నాడుటకును బోఁడు. తననవరోదరి వెన్నంటి ఛాయుపలె సెప్పుడును దిరుగుచుండును.

ఆషాఢమాసమున ఉదయమునుండియుఁ బయోధరము లచే నాకనముఁ గప్పఁబడయుండెను. వర్ష మింతను గురియలేదు; కాని తల్లక్షణములు పొడఁగట్టుచున్నయవి. ఎక్కడనో దూరముగా నింకొకదేశమున నవశ్యము వర్షము కురియుచున్నది. లేకున్న వాయువునం దింత చల్లఁదన మెక్కిడినుండి వచ్చెను? గోమతీనదీజలములందును రెండుదరులనుండు సరణ్యమున నంతటను నల్లసీద పడియుండెను. నిన్న యమావాస్య కావ్రస భువ నేశ్వరీదేవికి పూజామహోత్సవము జరగెను.

హాసీ నొకచేతితోను దాత నొకచేతితోను బట్టుకొని రాయలవారు నియమితకాలమునకు స్నానఘట్టమునుజేరిరి. నున్ననిరాలచేఁ గట్టఁబడిన సోపానములపై నుండి ఒకరక్తభార ప్రవహించినజాడ చూపట్టుచు గోమతీజలమునఁ గలిసెను. నిన్నటి రాత్రి నూటయొక్కటి గాతెనుబోతులు బలియాయఁబడినవి. ఈరక్త మాబలిదానసంబంధ మైనదే. హాసీ యారక్తప్రవాహము జూచి యాశ్చర్యమంది రాజగారితో “ఇది యేమిజాడ?” అని యడిగెను.

రాజు. — “ఇది రక్తపుజాడ” యనెను.

హాసీ. — “ఇంతరక్త మెక్కడిది?” ఇట్లు లఘైర్యమంది “ఇంత రక్త మెక్కడిది?” అని పలుమాఱు రాజుగారి నడిగెను.

రాజుగారిహృదయమునను నందియ ముదయించెను. “నిజముగా నింతరక్త మెక్కడిది?” అని అతడు కంపింపసాగెను. ఎంత శాలమునుండియో అతడు ప్రతినవస్థియును నుగిరప్రవాహమును జూచుచునే యుండెను, నహించెను; కాని నే దొకగాలికాముఖమున నిట్టిస్తన్నమును విని యాతఁడు అతఁడగుచును నంది య ము గయించెను. “ఎందు కింతరక్తము?” అని కీనికి జగ్గా బీయ నుజిపొయెను. మఱియు నవ్యసనమునై న్నరము చేయుచుండియు నీవ్రశ్నము నాలోచింపసాగెను. ఆతఁడు తనలోఁ దాను “గోదాతీ! ప్రతివత్సరము నహా ము మపరాధము చేయునని జంతువుల రుధిరధారలతోఁ బ్రవహించియు నీకొట్టిన్వచ్చెననియు లెట్లు కలిగియుంటివి?” అనుకొను చుండెను. హాసీ మెట్లమెట్ల గూర్చుండి తన వస్త్రమును నీటితోఁ దడిపి మెల్ల మెల్లగా రక్తపు మచ్చను మాయించుచుండెను. ఆమెను జూచి తాత గుఱు గన చేతులతో మచ్చను మాయించుచుండెను. హాసీ శబ్దుకొనిన వస్త్రముం తఁగు రక్తము చే నెట్టినయ్యెను. రాజుగారు స్నానము చేయుట ముగియుచుతన రక్తపుజాడను వీర్చివలెను గడిగి పోగొట్టి. అక్కడనుండి యింటికి రాగానే హాసీకి జ్వరమగుచుండెను. తాత యామెకడఁ గూర్చుండి తన చిన్నరెండువ్రేళ్లతో, మూఁదూఁబడి యుండిన యామెకంటితెప్పలనెత్తుటకై ప్రయత్నించుచు నడుచు నడుచు అక్కా! అక్కా! అని పిలుచుచుండెను. ఆపిలుపును విని

యులికిపడి కొంతతెలివితో హాసీలేచుచు “తాతా ఎందుకు?” అని పలుకుచు నతనిఁ దనదగ్గఱకుఁ దీసికొనుచుండెను. మరల నామె కన్నులు మూతబడినవి. తాత చాలనేపటివఱకామె మోమును జూచుచు మాటలాడక యూరకుండెను. మఱికొంతనేపటికి మెల్ల మెల్లన నామెకంఠమును గవుంగిలించుకొని మోముమోమునఁ జేర్చి మెల్లఁగా “అక్కా! నీవులేచెదవా,” అని యడిగెను. హాసీ మరలఁ జెలివి దెచ్చుకొని యాతనిఁ దన తొమ్మున నానుకొని “బాబూ! లేవలేను” అనెను. పాప మామెకు లేవసామర్థ్య మెక్కడిది? తాతయొక్క యల్పహృదయమున నిజముగ నంధ కారము గ్రహ్యము. దినమంతయు నాతని యాటపాటలు నాతని సంతోషాశయు నిశ్చేషముగా మన్నునఁ గలిసిపోయినవి. ఆకనము ఘోరాంధకారవ్యాప్తమయ్యెను. ఇంటికప్పుపై వర్షము కురియు చున్నట్లు భ్రాని విననచ్చుచుండెను. అదిగో చూడుము. సమీప మున నుండుచెట్టు వానచేఁ దడిసిపోయెను. వీధిలోనెవ్వరునడుచు జూడ కాన రా దయ్యెను. కేదారేశ్వరుం డొకడైద్యునిఁ దనతోఁ దీసికొని వచ్చెను. వైద్యుఁ డాబాలికచేయిపట్టి నాడిఁ బరీక్షించి మితమీఱిన దని తెలిసికొనెను.

ఆనుఱునాఁడు స్నానముచేయ మాణిక్యరాయ లరుగు దెంచెను. నాఁ డాతనికానందదాయకులగునా పిల్ల లిరువురు నామందిరమున లేరు. “మున్నటి భయంకరమగు మూర్ఖువలన వారిరువురు గేఁదురారైరి,” అని యాతఁ డనుకొనెను. స్నానము తర్వాతము గావించి శిబికారూఢుండై బోయిరి. “కేదారేశ్వ రునియింటివై పునకు నడువుఁడు,” అని యాజ్ఞాపించెను. నౌకరు

లామాటవిని మిక్కిలి యచ్చెరు వందిరి. రాజాజ్ఞ కేదురాడఁ గలరా? కేదారేశ్వరుని గుప్తుముకడకుఁ బల్లకి వచ్చినంతలో నా యింటిలోఁ గలకల ముదయించెను.

ఈసందడిలో. రోగియన్వస్థత సందఱు మఱచిపోయిరి. ఒక్కతాతమాత్ర మచ్చటనుండి కదలలేదు. అతఁడు తెలివి తప్పి యున్న శనయక్కసందిటిలో నుండెను. ఆమెనప్త్రపుఁజెఱఁగును మొగముమీఁదఁ గళ్ళుకొని మాటలాడక యూరకుండెను. రాజు గా రింటిలోఁ బ్రవేశించినతోడనే తాత యాతనిఁ జూచి “ఏమైనది,” అని యడిగెను. ఉద్విగ్నహృదయుం డగుటచే రా జాతనికేమియుఁ బ్రత్యుత్తర మీయలేదు. మరలఁ దల యాడించుచుఁ దొందరగా “ఏమీ? అక్కయ్యకు దెబ్బ తగిలినదా?” అని యడిగెను. అతనిపినతండ్రి కేదారేశ్వరుఁడు కొంచెము కోపించి “ఆ! అవును: దెబ్బ తగిలెను.” అని చెప్పెను. తాత, యక్కదగ్గఱకుఁ బోయి యామెమోము నెత్తఁ బ్రయత్నించుచు గళము నానుకొని “అక్కా! నీకక్కడ దెబ్బ తగిలినది?” అని యడిగెను. అట్లడుగుటకుఁ గారణ మాతనిమనమున నిద్రయై యుండవచ్చును. “ఎక్కడ నామెకుదెబ్బతగిలెనో యక్కడ నూఁది చేతితో రాది యామెబాధనంతయు బోఁగొట్టవలయును.” అని; కాని యామెయు త్రరమియకపోవుటచే నతఁడు మఱిసహింపలేక పోయెను. అతనిచిన్ని పెదవులు కదలు చుండెను. నిలువలేక శోకా వేగమున నేడువసాగెను. “నిన్ననాఱుగంటలనుండియుఁ గూరు చున్నాను. నాతో నెందుకుమాటలాడవు? నే నేమంటిని? నా మీఁద నీకింతకోపమేల?” అని యనుచుండెను. రాజుగారి

యెదుట నిల్లేడ్చుచున్న బాలునిచర్యఁ జూచి కేదారేశ్వరుండు వ్యాకులితుండై కొంచెము కోపముతో నాబాలునిచేయు వట్టి కొని యెత్తి పొరుగింటికిఁ దీసికొనిపోయెను. అప్పుడు హాసీ మాటలాడలేదు.

రాజువైద్యుఁడు జ్వరము వీలు తప్పియున్నట్లు లివివటకే చెప్పి పోయెను. రాజుగారు స్వయముగా నామెశిరోభాగమునఁ గూర్చుండి చూచుచుండెను. సాయంకాలమయ్యెను. అప్పుడు హాసీ “అహా! ఇంతరక్తమెందుకు?” అని పలకరింప సాగెను. రాజుగారు— “నేనీరక్తప్రవాహమును మఱి ప్రవహింపనీయును.”

హాసీ—మరల, “తమ్ముడా! హఠము, తాతా! మనమిగువురము ను గలిసి యీరక్తస్రావము నణఁచి వేయదము,” అని పలికెను.

సాయమైనతరువాత హాసీ యొక్కమూలు కన్నులు తెరిచెను. తెరిచి యక్కడ నెన్వరినో వెదకుచున్నట్లు నల్లనీలఁ దన చూపుల నొక్కసారి ప్రసరింపఁ జేసెను. ఆసమయమున తాత మఱియొకగృహమున నుండి యేడ్చి నిద్దురపోవుచుండెను. హాసీ కన్నులు విప్పి యెవనికై నాలుగుదిక్కులఁజూచెనో యాబాలుఁడు గాన్పింపలేదు. కావున పెట్టనే కన్నులను మూసికొనెను.

నది, అప్పుడు మూతఁబడినకన్నులు మఱి తెరిచఁబడ్డ లేదు. ఆరాత్రిరెండుయామములకు రాజుగారి భిక్షమపైఁ బరుండి హాసీ తనవ్రాణవాయువులను విడిచెను. జను లందఱు హాసీకథే బరమును సంస్కరించుటకుఁ దీసికొనిపోవునమయమున దాత నిద్రలోనుండెను. అప్పుడు తాత మేల్కొనియుండెనా; తనను తనయక్కిగారితో ఛాయవలె వెన్నంటిపోవలసినవాడే.

— మూడవపరిచ్ఛేదము. —

రాజుగారు దర్బారున నుండిరి. భువనేశ్వరీదేవాలయమునఁ బూజారి యగునాతఁ డొకపని గలిగి రాజుగారికిఁ ద కరుదెంచెను. ఆతని పేరు రఘువతి. ఆదేశమునఁ బూజారి (పురోహిత.)ని “వోంతాయీ” యని జనులు వాడుచుందురు. భువనేశ్వరికిఁ బూజ యొనపదునాల్గుదినములు గలించినపిమ్మట సశ్వత్సముగు నొకరాత్రియందుఁ బదునలువ్రత దేవతలనుఁ బూజి పుష్కరి మామూలయి యుండెను. ఈపూజాదినమున రాత్రియందెవ్వరినిలు విడిచి యూపలకుఁ బోఁగూడదు. రాజుగారు గూడ నీ నియమమునకు లోబడవలసినవాడే. రాజుగారిల్లు విడిచి యా రాత్రి వీధిలోని కరుదెంచినవో, బురోహితునిచే పిఠింప బడిన చుక్క దండమున (జరిమానా)కు బద్ధులై యుండవలసినదే ఆరాత్రి నరబలి యీయఁబడునని యొకకింపదంతి కలదు. అపూజావిధి యందు నన్నిటికంటె ముందుగా నెన్నివశువులబలి యీయువల యునో యవి రాజభవనసంబంధములై యుండఁగలవి నని చెప్పుదుఁ దీసికొనిపోవుచుండురు. పురోహితుఁ డిప్పుడాపశువుల నడుగుటకై దర్బారునకు విచ్చేసెను. అప్పుడ కింక నొకవారము గడువున్నది.

రాజు. — “ఈసంవత్సరము మొదలు దేవాలయమున పనికి జీవ హింస జరగఁ జూడు.”

ఆమూటవిని యెల్లరును దలలువంచుకొని యూరగుండిరి.

పురో.—“ఏమీ! నేనీక్కడ న్వన్నము గాంచుచుంటిని కాఁ జోలును”

రాజు.—కాదుకాదు! మహాశయా! ఇన్నిదినములవఱకు మేము న్వన్నమును గాంచుచుంటిమి. మానేత్రము లిప్పుడు తెఱువఁ బడినవి. జగదీశ్వరి యొకబాలికాకూపమున నాకు దర్శన మిచ్చెను. ఆమె, దయామయి యగుజగన్మాత ననియు, నిప్పుడు తనజీవరాసుల రక్తపాతమును జూడఁ జాలననియు వచి యించెను.

రఘు.—“అట్లయిన నిన్నిదినములనుండియు నాజగన్మాత జీవుల రక్తమునే పానము చేయుచుండెను.”

రాజు.—“లేదు. ఆమె రక్తమును బానము చేయలేదు. మీర లందఱు జీవులను జంపుచు రక్తమును బ్రవహింపఁ జేయు చుండిన నామెపెడముఖమును పెట్టుకొనుచుండెను.”

రఘు.—“మహారాజా! తాము రాజకార్యములు బాగుగ నఱ వేగ్గుటలో ముంచినేర్పఱులు. ఇందున కేమియు నందియము లేదు; కాని పూజావిషయమున మీకేమియును దెలియదు. ఈబలిదానము జగదంబ కిష్టము లేకపోయినచో మొదట నాతోనే చెప్పి యుండును,” అనెను. నక్షత్రరాయలు మిక్కిలి జ్ఞానవంతునివలె దలనాడించుచు, “అహ! ఈమాట నిజము, దేవి కీనిషయమున నిష్టము లేకపోయినచో ముం దుగాఁ బురోహితమహాశయునకే తెలిసియుండవలయును,” అని పలికెను.

రాజు.—“ఎనినిహృదయము కఠోరత వహించి యుండునో
యతఁ డంబికావాక్యమును వినఁజాలఁడు.”

నక్షత్రరాయలు పురోహితునిమొగమువంకఁ జూచు
చుండెను. రాజుగారిమాటకవశ్యము జబాబీయవలయు నని
యాచూపున కర్ణమై యుండును. రఘువతి యత్యధికక్రోధాగ్నిచే
మండిపడుచు, “మీరు భ్రష్టాచారుండగు నాస్తికునితీరున
మాటలాడుచున్నారు,” అని పలికెను.

గోవిందమాణిక్యరాయలు క్రోధాగ్నిచే మండిపడుచున్న
రఘువతిముఖమును జూచి, “మహానుభావా! రాజనభాంతరమునఁ
గూరుచుండి యూరక కాలమును వ్యర్థపఱుపనేల? మంది
రమునకరిగి తమపనిపాటులను జూచుకొండు. తాము వెల్లిపోవు
చున్నప్పుడు దారిలో నామాటగా ‘ఈరాజ్యమున నెవ్వఁ డైన
దేవతానన్నిధిని జీవబలి యొసంగ నేని యతఁడు తప్పక నీరా
జ్యమునుండి వెడలఁగొట్టఁ బడు’ నని ప్రకటించుచుఁ బోవుదురు
గాక,” అనిపలికెను.

వెంటనే రఘువతి కంపితగాత్రుం డై లేచి నిలువఁబడి
తనజండెమును బట్టుకొని: “పోము! నీ కిప్పుడు చేటుకాలము
మూడినది. నీవు శీఘ్రముగా నశింతువుగాక!” అనిశపించెను. పురో
హితుం డిచ్చినశాపమునువిని నాలుగుదెసలనుండియు హాహా
రవము లొనర్చుచు నెల్లరు నాతనిపైఁ బడ నుద్యుక్తులైరి. రాజు
నంజ్ఞాభావంబున నెల్లర వారించెను. అందఱు వేఱువేఱుగాఁ
బోయి నిలిచి యుండిరి.

రఘు:—“నీవురాజపు.నీకీష్టమైనచోఁ బ్రజలనర్వన్వమును
పాలింపఁగలవు. ఇందుచే దేవీబలిదానమును హరింప నెంచితివిగా?

ఏమి నీసామర్థ్యము? దేవసేవకుఁడగునీరఘుపతి యుండఁగా నీవెట్లు పూజావిధియందు విఘ్న మొనరింపఁగలవో, నేనును జూచెదను గాక!” అని కఠినోక్తులు వచించుచుండెను.

మంత్రి, రాజగారిన్వభావమును బాగుగ నెఱుంగును. రాజగారేది సంకల్పించిన నది పూర్తిచేయక విడువరని యతఁడెఱుంగకపోలేదు. ఐనను మంత్రి చేతులు జోడించుకొని మెల్ల మెల్లన, “రాజకులచంద్రమా! స్వర్గమందున్న మీపూర్వపురుషులనాఁటినుండియు దేవీసాన్నిధ్యమున బలిదాన మవశ్యక్తవ్యమై జరగుచు వచ్చుచున్నయది. ఈవిషయమున ఒకమాటైన వేటొకలాగున జరగలేదు,” అని చెప్పి యతఁడూర కుండెను. గాజేమియు మాటలాడలేదు.

మంత్రి—“నేడిన్నినాల్లైనపిదపఁ దమ పూర్వపురుషులచే సంస్థాపితమైన పూజావిషయమున విఘ్న మొనరించినచో స్వర్గమందున్న మీ పితృదేవతలు మీకు నప్రసన్నులగుదురు.”

రాజగారాలోచించుచుండిరి. నక్షత్రములు తన పాండిత్యమును వ్యక్తపఱుచుమాటలతో “ఔ నవును! స్వర్గముననున్న పితృదేవత లప్రసన్ను లగుదురు,” అని జల్కెను.

మంత్రి—(మరల) “రాజేంద్రా! ఒకపని చేయుఁడు. వేణుపశువుల నిచ్చువట్టున నూఱుపశువుల నిచ్చునట్లుగాజూపింపుఁడు.”

నభానదు లరిచిత్రామాటలు విని పిడుగుపడినీరునఁజలలు పంచికొని యుండిరి. రాజగారును గూరుదొండి మా

యశము నాచించు చుండిరి. కుపితుండైన రఘుపతి యదై
ర్యమున దర్బారునుండి లేచిపో నుద్యుక్తుం డయ్యెను.

అట్టి నమయమున ద్వారపాలకునిచేతినుండి యెట్టులో
తప్పించుకొని యొక బాలుఁడు దర్బారునఁ బ్రవేశించెను. తలకుఁ
బాగా గాసి కాలనకుఁ జెచ్చుగాని లేడు. రాజు సభాంతరమున
నిలువఁబడి యాకర్షణాంశము లగుకనుదమ్ములతో రాయలను
జూచుచు, “అక్క యేదీ?” అని యడిగెను. సభవా రండఱు
నిశ్చేష్టితులై యుండిరి. కేవల మొకచిన్ని కుఱ్ఱునికఁగర్వనిచే
నాసభాభవన మంతయు, “అక్క యేదీ? ఎక్కడ నున్నది?”
అని ప్రతిధ్వనిచేయుచుండెను.

రాజుగా రతిక్వరితముగా సింహాసనమునుండి దిగి యా
బాలకు నెత్తి కాగిలియం దుంచుకొనియెను. మరల నతఁడు మం
త్రితో “నేటినుండియు నారాజ్యమున దేవీబలిదానము పుట్టి
చేగుఁబడదు. ఈవిషయమున మఱియేమియును బలుకకుము,”
అని యుత్తర మిచ్చెను.

మంత్రి.—“మహా ప్రసాదము.”

తాత.—“అక్క యేదీ? ఎక్కడ నున్నది?” అని మరల నడిగెను.

రాజు.—“జీవీనన్నిధి నున్నది.”

తాత, చాలసేపువఱకు ముక్కుపై ప్రేలుంచుకొని
యూర కుండెను. నిజముగ నిప్పటికిఁ దనయక్కగారుండుతావు
తెలిసినది యెంత డనుకొనుచుండెను. అదివఱముమొదలు రాజుగా
రాగాయిని దనకగ్గఱనే యుంచుకొనెను. మఱియు వృద్ధుం

డగునాతనిపినశండ్రి కేదారేశ్వరునకుఁ దనచుహూన నొకచో నుండుట కుత్తరువు చేసెను.

సభాసదు లనోన్యము వాదానువాదముల నాడుకొను చుండిరి. “అన్నా ! మనదేశము జై నమతావలంబన మయినది. జాడ్ధులు జీవహత్యను సహింప రని వినుచున్నాము. ఏ మిప్పుడు మనహిందూలోకమునఁ గూడ సీమతము వ్యాపించినదే ! ”

నక్షత్రరాయలును సభాసదులయభిప్రాయమున నేకీ భవించి, “అయ్యో ! మనహైందవజాతియందును జీవహత్య నిషేధింపఁబడవలయునా ?” అని పలుక సాగెను.

“దేశ మవనతి నొందుట కింతకంటె నిం కేమి కావలయును ? జాడ్ధులకును మనకు నిం కేమి భేదము గలదు ?” అని

లోకు లనుకొనుచుండిరి. **వేమన గ్రంథాలయము**
తెలంగాలు (కృష్ణా)

— నాల్గవపరిచ్ఛేదము. —

జయసింహుఁడు భువనేశ్వరీమందిరముననుండు నొకనేవ కుఁడు. అతఁ డుత్తమరాజకులసంజాతుఁడు. అతనితండ్రి సుచేత సింహుఁడు త్రిపురారాజధానియం దొకనొకరుగా నుండెడి వాఁడు. సుచేతసింహుఁడు కాలధర్మ మొందునాటికి జయసిం హుఁ డేమియు నెఱుంగనిబాలుఁడై యుండెను. దీనుఁ డగు

బాలకుని, రాజుగారు దేవీమందిరమున నొక నేవకునిగా నుండ
నియమించిరి. జయసింహుఁ డది మొదలు పురోహితుం డగురఘు
వతిచేతనే క్రమముగాఁ బాలింపఁ బడునుఁ బెరుగుచుండెను.
ఆతనికడఁ జరుపుకొనుచుండెను. చిటుతతనమునుండియు దేవీ
మందిరముననే యుండుటచే నతఁడామందిరమే తనయిల్లనుకొను
చుండెను. మందిరమున నతఁడెఱుఁగనిప్రదేశము గాని రహస్యము
గాని యెద్దియు లేదు. పాప మతనితల్లియును జనిపోయెను. భువ
నేశ్వరీవిగ్రహమే తనతల్లిగా నాతఁ డెంచుకొనుచుండెను. ప్రతిపూ
నమీపమునందుననే యతఁడు కూర్చుండి మాటబాడుకొను
చుండెను. ఆతఁ డెప్పుడును దాను దిక్కులేనివాఁడ నని యను
కొనలేదు. ఆతని కెందఱో మిత్రులు గలరు. ఆలయసమీపమున
నుండు పూఁదోటలో నెన్నియో మొక్కలను నాటి పెంచి
పెద్దతరువులుగాఁ జేసెను. ఆతనిచే నాటఁబడిన మొక్కలు నలు
దెసల నావరించుకొని వృక్షము లనిపించుకొనుచున్నవి. ఆతరు
నంతానమున లతావితానము లల్లుకొని యుండెను. తరుశాఖ
లన్నియు బాగుగఁ బూచి యలరారు చుండెను. చల్లనినీడ
నొనంగుచుండెను. ఆకువచ్చనితీగలెల్లెడ నల్లుకొనియుండుటచే
నుద్యాన మంతయు నాకువచ్చఁదనమును వహించెను; కాని
యిదియంతయు జయసింహునిహృదయానందమునకు మూల
కందమై యుండెను. లోకు లీతనికిఁ బ్రకృతియందుఁ గలయును
రాగము నంతగాఁ దెలిసికొనలేకపోయిరి. అతఁడు తనకుఁ గల
ప్రబల మైనబలముచేతను నాహనముచేతను లోకమునఁ బ్రఖ్యా
తిని గాంచెను.

ఆలయమునఁ గలపనిపాటులను జక్కఁబఱచుకొని జయ
సింహుఁడు ద్వారముకడఁ గూరుచుండెను. సమీపమానఁ బుష్ప
వాటిక చెరువొందు చుండెను. ప్రొద్దుగ్రంథి చున్నయది. అతి
వేగముగా మేఘము లావరించినవి. చల్లనిగాలి వీచుజొచ్చెను.
వాన కురియసాగెను. నూతనవర్షోదకమున జయసింహునితోరు
సంతానము తాన మాడు చుండెను. ఆకాశమునను వర్షబిందు
పులస్కత్యోశ్శచము జరగు చుండెను. వాన నీరు చిన్నచిన్న
కాలువలుగాఁ గలిసికొని ప్రవహించి ధ్వనిచేయుచు గోమతీ
నదిలోఁ గలియుచుండెను. జయసింహుం డత్యానందముతో
నచ్చటఁ గూర్చుండి తనయుపవసశోభను దిలకించుచుండెను.
నలుదెసల నల్లుకొనుచుండు మేఘమాలికానితానమును, అం
దలితట్టితాప్రతానమును, సౌందర్యమును వెదఁజల్లునన కరులతా
సంతానమును, అనురాగస్ఫురితము లగుపల్లవప్రతానమును
గనుచు, బెకబెకలాడు మండూకములధ్వనియును, జోడించి
కురియుచున్న వర్షధారారానంబును, మేఘములఘుమఘుమధ్వ
నులును విరుచుఁ దత్సమయమున నున్నప్రకృతి నభివందించుచు
నానందహృదయుండ్లై జయసింహుఁడు మేను నుఱచియుండెను.

అట్టివర్షమునఁ దడిసి రఘువతి వచ్చుచుండెను. జయసిం
హుం డతనిఁ జూచి యత్యధిక మగుభక్తితో లేచి పాదములను
గడుగుటకు నుదకమును గట్టుకొనుటకుఁ బొడిపప్రస్రముఁ గీసికొని
వచ్చెను. రఘువతి కోపించి “నిన్నువస్త్రము లెప్పుడు కల్గిరి?”
అని యావస్త్రమునెత్తి యింటిలోఁ బొట్టవై చెను. పాదములను

గడుగవలయునని జయసింహుఁడు దుడకమును దెచ్చి ముందు నిలువంబడెను. రఘుపతి క్రోధముతో “ఉండుముండుము. నీవాయుదకము నక్కడనుంచుము.” అని పలికి కాలితో నాపాత్రమును దన్ని దొర్లించెను. పాత్రాత్తుగావచ్చిన యీరఘుపతికోపమునకుఁ గారణ మారయలేక జయసింహుఁడు నిశ్చేష్టితుఁడయ్యెను. అతఁడావస్త్రమును దీసి యథాస్థానముననుంచుటకై యత్నించెను. రఘుపతి, మరలఁ గోపించి “ఆఁగుమాఁగుము. నీనావస్త్రము నంటకుము” అని పలికి యావననమును దీసికొని తాను స్వయముగా నీరు దెచ్చుకొని కాల్లుకడుగుకొనియెను. అప్పుడు జయసింహుఁడు మెల్లమెల్లఁగా “అయ్యా! నేనేమియవరాధ మొనర్చితిని?” అనియడిగెను. రఘుపతి కొంత తగ్గి “నీవవరాధ మొనర్చితి వని యెవరన్నారు” అనెను. జయసింహుఁడు దుఃఖితుఁడై మాటలాడక యూరకుండెను. రఘుపతి వ్యాకులచిత్తుండై వాకిలిలో నిలు నటుఁ దిగుగుచుండెను. రాత్రియందుఁ గొంత భాగ మట్టులే గతించెను. మరల వర్షము కురియఁజొచ్చెను. తుదకు రఘుపతి జయసింహుని వీపుపైఁ జేయివైచి శాంతస్వరంబున “రాత్రి కడనునున్నది. నీవు పోయి పండుకొనుము.” అనెను. ఆమాట లాజయసింహునకు సుధానేచనమై యలజడి మాన్ప “అయ్యా! తాముముందు శయనింప దయచేయుఁడు. వెనువెంట నేనువచ్చెదను” అనెను. రఘుపతి, “నే శయనించుట కింక వేళ యున్నది. చూడు, నేఁడు నీతో నేనెంతయు వికటముగాఁ బ్రసంగించితి నని మదిలో నుంచుకొనకుము. అప్పుడు నాచిత్త మెంతయుఁ బరితాపము నొందుచుండెను. నిరీచి రేచి నీతో నాయుదత మంత్రము

నెఱింగించెదను. నీవు పోయి శయనింపుము” అనెను. “మహా ప్రసాదము” అని జయసింహుఁడు పోయి నిద్రించెను. రఘువతి రాత్రియంతయు నిట్టులే తిరుగుచుండెను.

ఉదయమున లేచి జయసింహుఁడు గురువగురఘువతికిఁ బ్రణమిల్లి నమీషమున నిలిచియుండెను.

రఘు.—“జయసింహా ! దేవి కొసంగఁబడుబలిదాన మాఁవి వేయఁబడెను.”

జయ.—“అయ్యా ! ఇదియేమిమాట?” అని యాశ్చర్యముతోఁ బలికెను.

రఘు)——“రాజుగా రిట్టులే యాజ్ఞాపించిరి.”

జయ.—“ఏరాజుగారు?”

రఘు.—(చీకాకుతో) “ఇచ్చో రాజుగాక మఱియేగండమ్మగ మున్నది ? గోవిందమాణిక్యరాయలు దేవమందిరమున జీవ బలి నీయవలదనిశాసించినాఁడు.”

జయ.—“నరబలియో?”

రఘు.—“నీకు దిగ్భ్రమగలిగినా యేమి ? జీవబలియని నేఁజెప్ప చుండఁగా నీవు నరబలిమాట యడిగెదవేల ? నరులు జీవులు కారా?”

జయ.—“జీవజింతువును బలివేయఁగూడదా!”

రఘు.—“కూడదు.”

జయ. — “ ఏమీ ! గోవిందమాణిక్యరాయలే యిట్లు శాసించె నా ? ”

రఘు. — “ ఔను ! ఒక్కమాటనే యిన్ని సారు లేలయడిగెదవు.”

జయసింహుఁడు చాల నేపువఱ కేమియు నన లేదు. అతఁడు కేవలము తన మనమున నిట్లునుకొను చుండెను. “మహారాజా ! మాణిక్యరాయా ! నీవు ధన్యుండవు.” అని రాయలను జయసింహుఁడు చిన్ననాటినుండియు దైవముగా నెంచుచుండెడివాఁడు. ఆకసమునం దలరారుసంపూర్ణపూర్ణిమాసుధాంశునిపైఁ జిన్నిబిడ్డల కెట్టిస్వాభావిక మగుననురాగము కలిగియుండునో మాణిక్యరాయలపై జయసింహుని మనోభావమును నిజముగ నట్టిదేయియు యుండెను. శాంతభావముతో నిండియుండు రాయలనుండరవదనారవిందమును జూచి యాతనికై తన ప్రాణములనైన నర్పించుటకు నంసిద్ధుఁడై యుండెను.

రఘు. — “ దీని కేదైన నుపాయ మవశ్యము చేయవలయును.”

జయ. — “ నిజము నేను రాజుగారికడ కేగి వినయపూర్వకముగా మనవి చేసివత్తునా ? ”

రఘు. — “ ప్రయోజనములేదు.”

జయ. — “ అయిన మఱి యేమిచేయనగును ? ”

రఘు. — కొంతవఱ కాలోచింది “ రేపు చెప్పెదను. నీవు రేపు ప్రొద్దున లేచి నక్షత్రరాయలకడ కరగి రహస్యముగా వచ్చి నన్నుఁ గలసికొనినట్లు చెప్పవలయును.”

—= విదవపరిచ్ఛేదము. =—

ప్రాతఃకాలమున నక్షత్రరాయలు వచ్చి రఘువతికి నమస్కరించి, “నన్నెందుకుఁ బిలువ నంపితిరి ?” అని యడిగెను. రఘు.—“నీవిషయమున జేవి వ్రనన్న యై యాజ్ఞాపించుచున్నది. ముందామెకు నమస్కరింపరమ్ము.”

ఇరువురు జేవీయాలయమునఁ బ్రవేశించిరి. జయసింహుఁడును వారివెనువెంట నడిగెను. . నక్షత్రరాయలు భువనేశ్వరి మూర్తికి సాష్టాంగముగాఁ బ్రణామ మొనరించెను.

రఘు.—“కుమారా ! నీవు రాజ వగుదువు.”

నక్ష.—“ఏ మనుచుంటిరి ? మహానుభావా ! నేను రాజు నగుదునా ? మీ రనుచున్నమాట యథార్థము గాదు.” అని యనుచు వకవక నవ్వు సాగెను.

రఘు.—“నేఁ జెప్పుచుంటిని. నీవు మహారాజ వగుదువు.”

నక్ష.—“మీరు చెప్పుచుంటిరి. సరియే ! నేను నిజముగ రాజు నగుదునా ?” అని రఘువతిముఖమును తెప్పవేయక చూడ సాగెను.

రఘు.—“అయిన నేమి. నే నీతో నబద్ధము చెప్పుచున్నానా ?”

నక్ష.—“తమ రబద్ధ మాడరు ; కాని నేరాజు నగు పెట్టు ? గురువుగారూ ! చిత్తగింపుఁడు. నిన్నటిరాత్రి కలలో నేనొక కప్పను జూచితిని. మంచిది. కప్పను గలలోఁ జూచినచో నే మగునో నెలవిండు.”

రఘు.—(నవ్వాపుకొని) “ఏలాటికప్పను జూచితివి? దానితల మీఁద మచ్చయున్నదా?”

నక్ష.—(తుందుడుకుగా) “ఆహా! దానితలమీఁద మచ్చమాత్ర మున్నది.”

రఘు.—“సరియే. ఆలా గైన నీవు రాజు వగుట కింకేమియును సందేహము లేదు.”

నక్ష.—“ఆలాగైన నేను రాజు నగుటకు నందియును లేదని మీరనుచున్నారుగదా? రాజ్యము నాకులభించునా? లేదా? ఈమాట చెప్పవలయును.”

రఘు.—“ఏమీ నామాట యబద్ధమైపోవునా?”

నక్ష.—“లేదు, లేదు. గురువుగారూ! నేనామాటయడుగలేదు. నాకుఁ బ్రభుత్వము లభించునని మీరు నెలవిచ్చుచున్నారు; కాని తమింపుఁడు ఒకవేళ కానిచో?—ఏమీ దైవవశ మున నిట్లు కాఁగూడదా?”

రఘు.—(నూట కడ్డు వచ్చి) “కాదు, కాదు. ఈమాట వేటొక విధము గా జరగఁబోదు.”

నక్ష.—“తను రింత ధైర్యముగాఁ జెప్పుచున్నప్పు డిది నిస్సందేహముగా జరిగియే తీరును. సరియే. నేను రాజు కాఁగానే తప్పక మీకు మంత్రిపదవి నొసంగెదను.”

రఘు.—“ఈమాట చూచుకొందము లెమ్ము. రాజగుటకు ముందేమి చేయఁలెనో యది చెప్పెదను వినుము. భువనేశ్వరీ దేవి, రాజరక్తమును జూడ నిచ్చయించు చున్నది; నాకు స్వన్నమం దామె యిట్లాజ్ఞాపించెను.”

నక్ష.—“ ఏమీ? దేవి రాజరక్తమును జూడ నిచ్చయించు చున్నదా? నవ్వుమందుఁ దమ కిట్టి లాజ్ఞాపించినదా? ఈ మాటమాత్రము బాగుగా నున్నయది. ”

రఘు.—“ నీవు మాణిక్యరాయలరక్తమును దీసికొని రావలయును. ”

నక్షత్రరాయలెట్టులో “ ఆఁ ” అనుచు వెలవెలఁ బోవుచుండెను. మొదటమాత్ర మతఁడు “ మంచిమాట, ” అనెను; గాని యిప్పుడామాట మనమునం దాతని కంతమంచిమాటగాఁ దోచలేదు.

రఘు.—(రిచ్చపడి) “ ఏమి? నీహృదయమున భ్రాతృన్నేహ ముదయించుచుండెను గాఁబోలు?ను ”

నక్షత్రరాయనికన్నగారిని వధింపనిష్ఠములేదు; కాని రఘువతిమాట కా దన్నచో నతఁ డేమిచేయునో యనుభయముచే రానినవ్వును దెచ్చుకొని, మీఁదిమీఁది మనస్సుతో “ ఆహాహా! భ్రాతృన్నేహ మాట! మీరు బాగుగాఁ జెప్పుచున్నారు. ఓహోహో! భ్రాతృన్నేహమా? ఇంతచమత్కారము నింతహాస్యాన్నద మగుమాట యింకెద్ది గలదు? భ్రాతృన్నేహము. ఆహా! ఎంత సుఖకర మగుమాట చెప్పితిరి? ” అని పలికెను. నక్షత్రరాయని హృదయమున భ్రాతృన్నేహము మేలుకొనియున్నదని యంత ర్యామి యగుభగవంతునకే యెఱుక ; దానిని నవ్వుచు నాతఁడు దీసివేయఁజాలఁడు.

రఘు.—“ ఈ భ్రాతృన్నేహము నొంది మతి నీవేమి చేయఁ గలవు? ”

నక్ష.—“ నేనేమిచేయఁ గలను. ? తమరే నెలవిందు. ”

రఘు.—“చేవియొగ్గి యీమాట వినుము. మాణిక్యరాయలను వధించి యాతనిరక్తమును దేవీనందర్శనార్థము నీవు తీసికొని రావలయును.”

నక్షత్రరాయలు మంత్రోచ్ఛారణము చేయుతీరున,
“మాణిక్యరాయల రక్తమును దేవీదర్శనార్థము తీసికొని రావలయును.” అనుచు బలుమార్లు జపింప సాగెను.

రఘుపతి మిక్కిలి యనాదరముతో “ఛీ! నీచేత నేమియును గాదు.” అని పలికెను.

నక్ష.—“ఏమీ? ఎందుకుగాదు? మీ రేమి చెప్పిన నదియే చేయుదును. తను నెల వైనదా?”

రఘు.—“ఓ! నీ నెలవిచ్చుచున్నాను.”

నక్ష.—“ఏ మని నెలవిచ్చుచున్నారు?”

రఘు.—(కోపముతో) “దేవి రాజరక్తమును జూడఁగోరుచున్నది. కావున నీవు మాణిక్యరాయల రక్తమును దెచ్చి దేవిని సంతర్పింపవలయును. ఇదియే దేవియాజ్ఞ.”

నక్ష.—“నేనిప్పుడేపోయి సరహంతల నీపనికై సిద్ధపఱచెదను.”

రఘు.—“కాదు, కాదు. ఈవిషయమున నించుకేనియు నొరుల కెఱింగింపరాదు. నీకు సాహాయ్య మొనర్ప జయసింహుని నే నంపెదను. రేపటియుదయమున రమ్మ, అప్పుడు నేను నీకుఁదగినయుపాయ ముపదేశించెదను.”

నక్షత్రరాయలు రఘుపతిచేతిలో నుండి తప్పించుకొని బయటఁబడియెను.

== ఆటవవరిచ్చేదము. ==

నక్షత్రరాయలు వెల్లిపోయినతరువాత జయసింహుడు
“గురువర్యా! నే నిట్టిభయంకర మగుమాట నీపతి కెన్నఁడును
వినియుండలేదు. తాము జగదంబికాసన్నిధి నామె నామము
నుచ్చరించుచుఁ దమ్మునిచేతులతో నన్నను జంపించుప్రసంగ
మొనరించితిరి. నేను నిల్చి యీ ప్రసంగమును వినవలసి వచ్చెను.”

రఘు.—“ఇదికాకింకేమి యుపాయము గలదో నీవే చెప్పుము.”

జయ.—“ఉపాయమా? ఏమియుపాయము?”

రఘు.—“నీవు రెండవనక్షత్రరాయలవలెఁ గన్పట్టుచుంటివి.
ఇంతవఱకు నీవేమి వినుచుంటివి?”

జయ.—“ఇంతదనుక మీకడ నివసించి మీవలన విద్యాబుద్ధు
లెఱింగి పాప మెద్దియో నేఁ దెలిసికొనఁజాలనా?”

రఘు.—“వత్సా! వినుము. ఇప్పుడు నీకు మఱియొకయువదేశ
మిచ్చెదను. పాప మన నేమి? పుష్ప మన నేమి? ఏదియును
లేదు. ఎవని కెవఁడు శంక్తి? ఎవనికెవఁడు సోదరుఁడు? ఎవని
కెవఁడును గాఁడు. హింసయే పాప మన్నచో నిజముగ నం
తయు హింసయే. ఇట్లులుండఁ బాప మని యెవఁ డన గలఁడు?
ఎన్నియో చిన్నచిన్న జీవజంతువులు నిత్యము మనపాదచల
నాదికములచే నలిగిచచ్చుచునే యున్నవి. వానికంటె మన
మొక్కజ్జానమాత్రమున సభికులమై యుంటిమి. మనయం
కును హత్య ప్రతిదినము జరుగుచునే యున్నది. కొందఱు

శిలాఘాతములవలనను, కొందఱు ప్రవాహోదకమున మును
గుటవలనను, కొందఱు మహామారీముఖమునఁబడుటవలనను,
మఱికొందఱు ఖడ్గాఘాతము (కత్తిపోటు)లవలనను జచ్చు
చునే యున్నారు. ఈతుచ్ఛజతువుల కన్నిటికిని మరణ
కుతూహలముకంటె నిందేమిగలదు? కాలరూపిణియగు మహా
శక్తినిఁటమునఁ బ్రతిక్షణమున ననంతభావకము లగు జీవరా
సులు బలి యగుచునే యున్నవి. లోకమున నలాదెసలయం
డియు జీవగణములర క్తధార లాహహశక్తియుఖములచచ్చి
వడుచునే యున్నవి. నే నార క్తధారలయొ దొకబిందువు
నిచ్చుచున్నచో నది యనుచితకర్తమా? ఎప్పుడో యొకప్పు
డామహాశక్తి తనబలిదానమును దాను స్వీకరించుచునే యుం
డును. నే నందున నొకనిమిత్తమాత్రమే యగుచున్నాను."

తరువాత జయసింహుఁడు భువనేశ్వరీవిగ్రహము దెనఁ
జూచి "ఏమీ? ఇందులకు నిన్నందఱుఁ దల్లి! తల్లి! యని పిలుచు
చుందురు. పోయి పోయి, నీనిట్టి కఠోరస్పృశయవా? నీవు
రాక్షసులకునుదల్లివే కాఁబోలును. ఏమీ? లోకములో నందఱి
నెత్తురును ద్రావి పొట్టనింపుకొనుటకై చంచల మగునీ
నాలుకను జూచుకొని కూర్చుంటివా? నీకో, నీహస్త్రమును
మతాపాందర్యాదులకును ధర్మమునకును నుదకదానము చేరితివి
కావలయు ననస్థా మగుచుధిగపిపానం దగిలియుంటివి? నీపొట్ట
నింపుటకై మనుష్యుఁడు మనుష్యునికంతయును గత్తికో నాలుకు
చున్నాఁడు. తప్పుఁ దన్నతల నలుకుచున్నాఁడు. తండ్రిని బుత్తుఁ

దును బుత్తునిఁ దండ్రియు నక్కటిక మెఱుంగక నజకు చున్న వారు. ఓనిమ్మరహృదయా ! నిజముగ నీ కింతటిరుధిరపిపానయే గలిగి యున్నచో మేఘము లుదకమునకు మాఱుగా రుధిరము నేల వర్షింపకుండును ? జీవప్రదాయినియయి దయాపూరితయగు నది, రక్తమును బ్రవహించి సముద్రమున నేల కలియ కుండును ? అట్టులైనచో నీజగంబున హింసావిద్వేషమహామారీ విభీషికాసామ్రాజ్య మొక్కటియే యేలొలిచి యుండగూడదు ? కాదు, కాదు తల్లీ ! నీవు ప్రత్యక్షమై జవాబిమ్ము. ఈయువ దేశము మిథ్య. ఈశాస్త్ర మనత్యము. నాతల్లివగు నిన్నందఱు తల్లి యనక తనసంతానరుధిరమును బాసమొనర్చినరాక్షసి యను చుండుట విని నే నహింపలేను ” అని పలుకుచుండెను. ఇట్టు లనుచుండఁగనే జయసింహుని రెండునేత్రములనుండియు నశ్రు జలము ప్రవహింపసాగెను. అతఁడు తనమాటలను దానే యాలోచించుకొనుచుండెను. ఇట్టిప్రసంగ మాతనిహృదయమున నీవఱ కెన్నఁడును దలఁపునకు రాలేదు. రఘుపతి యాశనికట్టి నవీన శాస్త్రోపదేశ మీయకుండినచో నీమాట లన్నియు నతనిమన ముననుండి బయలువెడల నేరవు.

రఘు. — (నవ్వుచు) “అలాగై నచోబలిదానసంబంధములగు నన్ని యాచారము లొక్కసారిగాఁ దీసిపాఱవేయవలసినవే ?”

జయసింహుఁడు తన చిఱుతనాఁటినుండియు బలిదాన మాలనిచ్చుటఁ జూచుచున్నవాఁడు. అందువలన నాలమమున బలి దాన మీనమయమున నాపివేయబడునా? లేక యాపివేయుట యుచితమా? అను నీమాటయం దాతనిమనస్సేమియు లగ్నము

కాదయ్యెను. ఆమాట తలంపునకు వచ్చినతోడనే యాతని హృదయమున విచారణకు మాత్రము చోటు దొరకుచున్నది. కావున నాతఁడు రఘుపతిమాటల కిట్లు జవాబు చెప్పసాగెను. “ఆమర్యాదయేవేఱు. దానియభిప్రాయమేవేఱు. దానియం దేమియుఁ బాపము లేదు; కాని తన్నిమిత్రమున నన్నదమ్ములు నలుకుకొనవలసి వచ్చుచున్నది. ఆహేతువుచే మాణిక్యరాయలను.... గురువర్యా! నేను తమపాదములను బట్టుకొని ప్రార్థించుచున్నాను. నన్నువంచింప వలదని వేడుచున్నాను. ఏమి? నిజముగాఁ దమస్వప్నమున దేవి యట్లు వక్కాణించినదా? రాజగారిరక్తమును ద్రావినఁ గాని యామెకుఁ దృప్తికలుగదా?”

రఘుపతి కొంతవఱకు మాన మవలంబించి ‘నిజము కాకపోయినచో నే నబద్ధ మాడుచుంటినా? ఏమీ నాపై నీకు నమ్మకము లేదా?’ అని పలికెను.

జయసింహుఁడు రఘుపతిపాదధూళిని శిరమున నలందుకొని, “క్షమింపుఁడు. నాకుఁ దమపై నుండునమ్మకము శిథిలమైపోలేదని తలంపుఁడు; కాని నక్షత్రరాయలును సుక్షత్రియవంశమందుననే కదా జనియించెను? ఆతనిరక్తమనరాదా?”

రఘు.—“స్వప్నమందు దేవినూచనమాత్రము చేసినది. అన్ని మాటలువినఁబడలేదు. చాలమాట లనుభవమునుబట్టి తెలిసికొంటిని. గోవిందరాయలపై దేవి యప్రియముగా నుండుట మాత్రము ప్రత్యక్షముగాఁ దెలియ నయ్యెను. అప్రియము వుట్టుటకుఁ గారణము కలిగియే యున్నది. దేవి రాజరక్త

మీను గోరి యుందుటచేతను, మాణిక్యరాయలపై నామె
కిష్టముకలుగమిచేతను దేవి యాశనిరక్తమునే కోరుచున్న
దని నిర్ధారణ చేయబడెను.”

జయ.—“ఇది నిజమయ్యెనేని నేనే రాజరక్తమును దెచ్చెదను.
నక్షత్రరాయలను బాపమునఁ గూలఁ బ్రాయుట నాకిష్టము
లేదు.”

రఘు.—“దేవియాజ్ఞను బాలించుటయం దేనియుఁ బాపము
లేదు.”

జయ.—“పాపము లేకపోయినచో నిశ్చయముగఁ బుణ్యమే లభిం
చును. ఆపుణ్యమును నేనే కొల్లగొనియెదను.”

రఘు.—“అలాగైన నిజముగాఁ జెప్పుము. కుఱ్ఱా! వినుమా. నేను
నిన్ను జిన్నశనమునుండియు నంతయు గారాబముగాఁ బ్రాణ
ములకంటె నిక్కుడుగాఁ బ్రేమించి పాలనపోషణము లొనర్చి
యుంటిని. నిన్ను విడిచి నేనుండఁజాలను. నక్షత్రరాయలు
మాణిక్యరాయలను జంపి రాజైనచో నతని నిష్ఠ రేమియుఁ
జేయఁజాలరు. నీవే రాజుపైఁ జేయి చేసి కొంటి వేని నేను
నిన్ను మఱికానలేను. ప్రజలు నిన్నుఁ జంపుదురు.”

జయ.—“నాపై నింతదయఁజూపించు చుంటిరి. నే నొకతుచ్చ
మనుజుండను. నాపై నుండప్రేమను దలంచు కొంటిరేని
తమరొకచీనుకైన నేవిధ మగుభాగను లిగింపఁజాలరు.
ఇట్టినువస్థలో నన్ను ప్రేమించుచు మీరు పాప పూచ
రించినచో మీప్రేమను నే నెక్కువఁ గనులనుభవించలేను.
అప్రేమకుఁ బరిణామ మెప్పుడును వుండినై నుండదు.”

రఘు. — (త్వరితముగా) “నరియే! నీవనుమాట యింకొకసారి కాగలను. రేపు నక్షత్రరాయలు వచ్చినంత నేదియో యొకటి నిశ్చయింపఁబడును.”

జయ. — (తనలో) “రాజరక్తమును నేనే తెచ్చెదను. దేవీనంతో షాఢము గాని లేక గురుదేవుని యనుగ్రహార్థము గాని తమ్మునిచే నన్నను జంపించుమని నేనెప్పుడును జరగనీయను.” అని ప్రతిజ్ఞ యొనరించుకొనెను.

— ఏడవపరిచ్ఛేదము. —

జయసింహునకు రాత్రియంతయు నిదురరాలేదు. తన గురువుతోఁ గావించిన ప్రతివాదము లిప్పుడు శాఖోపశాఖలుగాఁ బెరిగి యాతనిగమనమును నావరించుకొనుచుండెను. ఎద్దియైనఁ బని యొనరించుటకై మన కెక్కువనేల చిక్కునుగాని యాపని పూర్తిగాఁ గావించుటమాత్రము మనవశమున లేదు. ఆలోచనా సంబంధమునను నిది వర్తించును. జయసింహునిభావనాప్రపంచమున నతివేగముగా నీవిధమున నొక్కటొక్కటిగ నన్నియూహలు నుదయించుచుండెను. ఆయూహలు కుఠారధారలై చిరకాలము నుండియు వృద్ధికొందుచున్న యాతనిపిచ్చినష్టకమును వృక్షమును మూలచ్ఛేదము చేయుచుండెను. అశఁ డెంతయో దుఃఖించుచు

ఖన్నుండై యుండెను; కాని యాతనిదుఃఖ మెట్టులును నశింప దయ్యెను. ఏకాళికా జేవి నాతఁ డింతవఱకుఁ దల్లి యని భావించు చుండెనో యా జేవియందుఁ గలమాతృభావమును రఘువతి యెందుకుఁ బోఁజేసెను. ఆమెనిర్దయురాలని చెప్పుచు నెందులకు వర్ణించెను. “శక్తికిఁ బ్రసన్నతాప్రసన్నత లెక్కడివి? ప్రకృతికిఁ గన్నులు లేవు. చెవులు లేవు. ప్రకృతియో మిక్కిలి పెద్దదగు నొకరథము వంటిది. అది యసంఖ్యాకములగు తన చక్రములక్రిందఁ బ్రపంచమును నొక్కి పట్టి ఘర్జరళబ్ద మొనరించుచు నెప్పుడును నడచుచునే యుండును. దాని నూతగాఁ జేసికొని యెవ్వఁడు నడుచుచుండెనో, దానిక్రిందఁ బడి యెవఁడు నలుగుచుండెనో, దానిపై నధిరోహించి యెవఁడు నంతుష్టి నొందుచుండెనో, దానిక్రిందఁబడి యెవఁడేడ్చుచుండెనో యీసంగతులన్నియు నారథమున కేమి బెలియును? ఆప్రకృతియను రథమును నెవ్వఁడును లాగు చుండలేదా? లోకమునందలి నిరవరాధు లనవాయులు భయకంపితులు నగు ప్రాణికోటులరక్తమును బానము చేయునదియుఁ గాలహాపిణియు, నిష్ఠూరశక్తియును గదా! ఏమీ? ఆమెశృంగ దీర్చుటయే మావనియా? ఎందుచేత? ఆమె యోర్చుకొనుచునే యున్నది. ఆమెకడ నెన్నియో యుపకరణములు గలవు. దుర్భిక్షము, భూకంపము, జరావస్థ, మహామారి, అగ్నిదాహము, మఱియు నిర్దయహృదయులగు చారియందలి ఘాతుకబుద్ధి మొదలగునవి యెన్నియో నిత్యము పనిచేయుచునే యుండును. ఇందునకై యుద్రజంతువు నగునానవాయు మామెకుఁ గావలయునా?”

ఆ ముఖనాటిప్రాశఃకాల మెంతయో రమణీయముగాఁ
గన్పట్టుచున్నది. వాన వెలిసిపోయినది. తూర్పుదెస మేఘములు
లేవు. ఉదయభానునికిరణము లుదకమునఁ గలిసి మిక్కిలి వ్రకా
శించుచున్నవి. వర్షోదకముచేతను సూర్యకిరణములచేతను దళదిశ
లును దళశశ యని మెఱయుచున్నవి. ఆనందదాయక మగునా
ప్రాద్దుటెండ యాకాశమందును, నిరాలంబ మగుమైదానమందు
ను, వనమునందును, సదీప్రవాహమందును బాగుగా వికసించిన
తెల్లని సహస్రవత్తకమలమువలె బ్రస్ఫుటితమై యలరారు
చున్నది. నల్లనిచీమలబారు లంతట నిటునటు దిరుగుచున్నవి.
ఇంద్రధనుస్సు పలువిధము లగురంగులను వెనచల్లుచు నలరారు
చున్నది. చిలుకలగుం పొకచెట్టుపై నుండి మఱియొక చెట్టుమీఁది
కెగురుచున్నది. ఒకటిరెండుకుందేల్లొకచెట్టుక్రిందినుండి బయలు
వెడలి మిక్కిలి భయముతో నటునిటు చూచుచుఁ బరువిడుచు
దాఁగుకొనుటకై మఱియొద్ది యైనఁ బొదను వెదకుచున్నవి.
చిన్నచిన్నమేఃకపిల్లలు దుగ్గను మగునొకకొండపై కెక్కి లేఁ
బచ్చికను లేతయాకులను దినుచు గంతు లిడుచున్నవి. దున్న
లును నెద్దులును నేఁడు మిక్కిలి యానందమున నొడల్లు
మఱచి చెలంగుచున్నవి. పక్షులన్నియుఁ బలురకము లగు
పాటలను బాడుచున్నవి. సందిట బిందియ లుంచుకొని నీరుకై
బయలుదేఱుతల్లులచీరచెఱంగులను బట్టుకొని పిల్లలును నిప్పు
డిల్లు వెడలు చున్నారు. వృద్ధులు దేవతార్చనకై కుసుమములను
గోయుచున్నారు. సదీస్నాన మొనరింప నేఁ డనేకులు వచ్చి
యొకచో గుమిగూడి యున్నవారు. వారిలో వారు మాటలాడు
కొనుచున్నారు. ఈవైపున నదియొక్క కలకలధ్వని యడఁగ

లేదు. ఆషాఢమాసమున నొకదినముం దనంతజీనధారిని యుయి
యానందముయి యగునిట్టిభూదేవియం దనాదరణ విహించి
జయసింహులం డొకనిట్టూర్పు విడిచి దేవీమందిరమును బ్రవే
శించెను.

జయసింహుఁడు నిటలతటఘటితాంజలివుట్టుండై భువ
నేశ్వరీవిగ్రహమును జూచి “ఏనువ్వు! నే డిట్టి శాత్రువ్యము
నేలవహించితివి? ఒక్కదినమున నజేవులరక్తము చిక్కకపోయిన
చో నీ కింతబామముడిపా తేల? మాహృదయములఁ బ్రవేశించి,
బాగుగాఁ బరిశీలింపుము. భక్తిలవము దర్శనమాత్రమున లభిం
చుగా? భక్తులహృదయమును గ్రహించియే నీ వానందము
నొందక సింహరాధులరక్తమును జవిచూడఁ గోరుచుంటివా?
మందితల్లివమ్మా! నిజముచెప్పుము. ధర్మదేవతావతారం డగు
మాణిక్యరాయల నీలోకమునుండి వేఱుచేసి యీదేశమున
రాక్షసప్రభుత్వమును స్థాపించుటయే నీముఖ్యాభిప్రాయమా?
నీవు నిజముగ రాజరక్తమును గోరుచుంటివా? స్త్రీముఖము
నుండి స్త్రీశ్మశ్మరము నొందక నే నెప్పటికిని రాజహత్య జరగ
నీయను. మఱియు నీకార్యమున విఘ్న మొనరింపక మానను.
బౌనా? కానా? ఒక్కమాట చెప్పుము.”

ఒక్కమాటగా జనశూన్య మగునామందిరమును ‘బౌను’
అని యొకధ్వని వినవచ్చెను. జయసింహుఁడు లికివడి వెనుకఁదిరిగి
చూచెను. ఎవ్వరును గాన్పింపరైరి; కాని యొకనీడ చలించుచు
మందిరమునుండి బయలువెడలినట్లుమాత్రము విశదపైచెను!

మొదట పది గుర్రపుకారి కంఠధ్వని యని యతఁ డనుకొనియెను; కాని తరువాత దేవియే రఘువతికంఠస్వరమున గాఙ్గయిచ్చె నని యూహించెఁ గాఁబోలు. ఈమాట నిజము; కాని యాపలుకు వినినంతన యతనియొడ లంతయు గగురుపాటొందెను. మరల జయసింహుఁడు దలవంచి దేవికిఁ బ్రణామ మొనరించి ఖడ్గమును ధరించి మందిరమునుండి బయలువెడలెను.

— ఎనిమిదవపరిచ్ఛేదము. —

గోమతీతీరమునకు దక్షిణభాగమున నొకచో విశాలమగు నున్నతప్రదేశ మొందుగలదు. వర్షధారలును జిన్నచిన్నయూట జలములు నందం దాయున్నతప్రదేశమున మడువులుగా మాటియెన్నియో యున్నవి. అచ్చటనుండి కొంతదూరమువఱ కర్ధచంద్రాకారముగా నాప్రదేశమును జుట్టుకొని పెద్దపెద్దచెట్టులలరారుచున్నయవి; కాని దానిపైభాగమునఁ జెద్దచెట్టొక్కటియును లేదు. అచ్చటచ్చట నాదిబ్బపైఁ జిన్నచిన్ననగు మొక్కలు మాత్రమున్నవి. అవియు నెదుగుఁబొదుగుతేక నల్లగా మాడి యెంకి పోవుచున్నవి. శిలాశకలములు కుప్పలుకుప్పలుగా నిటునటు చెదరి పడి యున్నవి. ఒకటిరెండుగజములు వెడల్పుగాఁ జిన్నప్రవాహములు (బట్టెలు) నిమ్నాన్నతము లగుప్రదేశములను జుట్టి తిరిగి నకునూమిని గలిసికొని గోమతీనదిలోఁ

గలియుచున్నవి. అచ్చోటు జనవిరహిత మై యుండును. చూపున కడ్డు కాఁగలవృక్షము తెవ్వియు నాగుట్టపై లేవు. ఇక్కడ నుండి చూచునారికి గోమతీనదియును, దానియిరుదరులనుండు చిత్రవిచిత్రములయి నుందరము లగు ధాన్యపువ్వవసాయము లును మున్నగునవి చాలదూరమువఱకుఁ గన్నులపండువుగఁ గన్పట్టించుండును. మాణిక్యరాయలు ప్రతిదినము ప్రాతఃకాల మున నిచ్చటికి వచ్చుచుండును. వెంట నొకనొకరు నైనఁ దీసి కొని వచ్చుట వాడుక లేదు. అతఁ డప్పు డప్పుడు గోమతీనది యందు జాలరులు చేపలను బట్టువినోదమును దూరమునుండి చూచుచుండును. ఆజాలరుల ప్రసన్నరూపమునుజూచి రాయలు యోగివలె స్థిరభావముతోఁ గన్నులను మూసికొని కూర్చుండి “వార లందఱి ముగములపైఁ బ్రాభాతిక లేజము నాట్య మాడు చుండెనా? లేక వారలమాతృజ్యోతియే యిట్టితరుకు నిచ్చు చుండెనా?” అని యాలోచించుచుండెను; కాని ‘ఇదమిశ్ఠ’ మని నిర్ణయింపలేకపోయెను. ఈదినములలో వర్షములు గురియు చుండుటచే నతఁడు ప్రతిదిన మచ్చటికి వచ్చుటలేదు; కాని నిర్తలాకాశమై యున్నదినమునమాత్రము రాకమానలేదు. అతఁ డప్పుడు వచ్చినను జిన్నిబిడ్డఁ డగుతాతనుమాత్రముఁ దోడ్కొని వచ్చుచుండెను.

తాత నిప్పుడు తాతయని పిలుచుటకు నాలుక యివ్వవడ కున్నది. ఏమనెదవా? తాతా! యనునంబోధన మెవరియొక్క నోటనుండి వచ్చునప్పుడుమాత్ర మెంతయుఁ బ్రేమాస్పదమై తోఁచెడినో యావ్యక్తి యిప్పు డీప్రపంచమున లేదు. పాఠక

మహాశయులకడ దాతశబ్దమున కర్థ మేమియును లేదు! కాని హాసీ ప్రాతః కాలమున సంగీతపుఁదోఁటలోఁ బెంకెతనమునకై యాచెట్లగుంపుచాటున దాఁగుకొని మధుర మగుతనకంఠ స్వరము తారమున కెక్కించి “తాతా!” అనిపిలుచునప్పుడును దానికి జవాబుగాఁ బక్షులు ప్రతితరువునను నిలిచి కూయు చున్నప్పుడును మఱియు దూరమున నుండు వనాంతర్భాగము నుండి “తాతా!” అని ప్రతిధ్వని వచ్చునప్పుడును “తాతా” శబ్ద మర్థముతోఁ బరిపూర్ణత నొంది వనము సంతయు నావరించు కొనియుండెడిది. అప్పు డాతాతా యనుశబ్ద మొక బాలికహృద యనుందలి నిరుపమానకోమలన్నహరూప మగునివాసమును వీడి పక్షివలె స్వర్గముదెస కెగిరిపోయెను. ప్రేమనంసిక్త మగు నొక్కయామధురసంబోధన మప్పుడు పక్షిజాతులు ప్రాతఃకాల మునఁ జేయుమధురరవము నవహరించు చుండెడిది. మఱియు నాహ్లాదమయమగు ప్రాభాతికప్రకృతియంకలిశోభతో నానంద మయమగు నొకచిన్నయాఁడుబిడ్డయొక్క ప్రేమము నైక్యము నొందించి కన్నట్టఁ జేయుచుండెడిది. ఇప్పు డాబాలిక లేదు. ఆ బాలుఁ డొక్కఁడుమాత్ర మున్నవాఁడు; కాని తాతమాత్రము కానేరఁడు. లోకమున లోకులకందటి కన్నిరూపముల నతఁ డిప్పుడు బాలకుఁడే. హాసీకి మాత్రమే తాత.

మహారాజగోవిందమాణిక్యరాయలుగా రాతని “ఘ్రవా!” అని పిలుచుచుండెడివారు. కావున మనమును నారీతినే యనున రింతముగాక.

రాయలు పూర్వము గోమతీనదికొక్కఁడును మాత్రమే
 వచ్చుచుండువాడుక. ఇప్పుడు ధ్రువుని వెంటఁబెట్టుకొని వచ్చు
 చుండువాడుక యైనది. పవిత్రమై న్వచ్చమైన యాబాలకుని
 ముద్దుమోమున నానందమును మగుశోభ నృత్యమునరించు
 చుండెను. ఆమోమును నిత్యమును గన్నులారఁ జూచురాజుగారికి
 న్వర్గసుఖ మన్నను రుచింప దయ్యెను. మధ్యాహ్న మారాజ
 చంద్రుఁడు రాజకార్యవరతంత్రుఁడై యుడునపుడు పెద్దబుద్ధి
 మంతులని ప్రసిద్ధి నొంది కాలము గడపినమంత్రు లాతనిఁ బరి
 వేష్టించి నిలిచి నలహానిచ్చుచుండును. ప్రాతఃకాలము మొదలు
 మధ్యాహ్న మగువఱకును ధ్రువునిగూటపాటలలోను నిగియాతఁ
 డీలోఁగ చక్రమునుదాటి యానందించుచుండును. సోగలై నీనుల
 కొనలనంటి ప్రశాంతభావములను వెదఁజల్లు ధ్రువునికన్నుల
 యెదుట కుటిలములగురాగ ద్వేషాదిద్వంద్వములు సంకుచితము
 లగుచుండును. ఆబాలకునిచేయిఁ బట్టుకొని నిజముగ నారాజసత్త
 ముఁడు సంసారమధ్యవర్తియై దూరముగా వ్యాపించియున్న
 యొకతిన్ననిపెద్దరాచబాటకేఁగి నిలిచియుండును. అచ్చటనుండు
 నాతని కంతర్హితమై సుందరమై నల్లనియాకాశరూప మగుశమే
 నా క్రిందను వివుల మగునొక బ్రహ్మాండనభ యగవడుచుండెను.
 భూర్భువస్వర్లోకాదిసప్తలోకములయం దొనరించుగాన నుచ్చ
 టికిఁ గొంచెముకొంచెముగా వినవచ్చుచుండును. ఎఱియు నా
 తిన్నసిరాజమార్గమున నన్నివస్తువులును నిర్మలములై న్వభావ
 సుందరములై గోచరించుచుండును. ముందునకు నడుగిడ నొకవిధ
 మగునుత్సాహ ముదయించుచుండును. తీవ్రము లగుచింతా

రోగశోకాదలన్నియు దూర మగుచుండును. ఆరాజశేఖరుం డా
వ్రభాతమున నట్టిచిన్ని కాననమును నదీతీరముల నరికట్టిన యాకా
శమునను నొక బాలకుని ప్రేమయుండు నంతయు నున్నట్లుండై నిజ
ముగ నపార మగుప్రేమ యనునముద్రముయొక్క మార్గము
నరయుచుండును.

మాణిక్యప్రభుకులావతంసుం డాధ్రువుని నొడిగో గూ
ర్చుండఁజేసి యతనికి ధ్రువోపాఖ్యానమును జెప్పుచుండెను.
ధ్రువుని కేగినా మిక్కిలి బోధింపవలయు నని యాతనియభి
ప్రాయము కాదు; కాని యాబాలునినోట నాచరిత్రము నర్థస్ఫు
టిత మగునర్థమున వినవలయు నని యాతని గూఢయము.

ఆకథను వినుచు వినుచు నాధ్రువుండు “నేను వనమున
కేఁగెదను.” అనెను.

రాజు.—“వనమున కేమి చేయనేఁగెదవు?”

ధ్రువు.—“హరి(రి)ని జూచుటకు.”

రాజు —“నేను హరిని జూడవలయుననియే యీ వనమున కేఁగు
దెంచినాను.”

ధ్రువు.—“హరి(రి) యెక్కడ నున్నాఁడు?”

రాజు.—“ఇక్కడనే యున్నాఁడు.”

ధ్రువు.—“అక్క యెక్కడ నున్నది?” అని పలికి లేచి నియమం

బడి వెనుకఁ దిరిగి చూచుచుండెను. పాప మతఁడు మునుపటి
వలెనే వెనుకనుండి తన న్నులను మూయుటకుఁ దనయొక్క
వచ్చియుండు నని కొనియెను; కాని యెవ్వరును రాకుండుటఁ

జూచి తల యూచుచు గనుదమ్మలెత్తి రాయలను “అక్క
యేదీ?” అని యడిగెను.

రాజ. — “మీయక్కను హరి పిలుచుకొనిపోయి యున్నాడు.”

ధ్రువు. — “హరి(రి)వేడి ?”

రాజ. — “వానిని బిలుపుము. నీకు నే జెప్పిన యాగీతములను
బాడుము.”

ధ్రువుడు తలద్రిప్పాచు గీతముల గానము చేయ నారంభించెను.

తే. బాలుడను నేను దోడ నెవ్వరు(లు)ను లేరు (లు)

ఘోర(ల)వనమునఁ జిక్కిరి చారి(లి) యెఱుఁ(లు)గ

నేమి చేయుదుఁ దెల్పవే యీవిపత్తుఁ

బాపి ర(ల)క్షింపవే నన్నుఁ బర(ల)చువురు(లు)ష! ౧

కాలరా(లా)తి(లి)రి నిర(ల)శంబుఁ గాంచియుండు

ననుచు భయమందుచుండె నాయంత రా(లా)త్త

యీవు గా కింక నన్గావ నెవరు(లు) గలరు(లు)?

దీనవరి(లి)పాల! రార(లాల) సుధీవిహాల! ౨

కలుపు మార్గ(ల్ల)ము లెన్నేని గాని నిన్నుఁ

గనఁగఁ జాలిన దొకటియుఁ గాన నై తి

భక్తులకుఁ గూర్పు(ల్పు) చక్కనిబాటఁ జూపి

నన్ను భన్యనిఁ జేయు మోయన్న శౌరి! (లి). 3

మునులు యోగులు సిద్ధులు ముక్తికొఱ(ల)కు

నిన్ను సర(ల)యుచుఁ బొడఁగాన కున్నవారు(లు)

జడుడ నే బాలుడను గాని చక్రఫారి(లి)!

నిన్నుఁ గనియెద నని పొంగుచున్నవాఁడ. ౪
 ఘోర(ల) మయి దుర్గ(ల్ల)మం బయి క్రూర(ల) మైన
 తుచ్ఛసంసార(ల)మునఁ బడి దొర్లఁ(ల్ల)జాల
 నీదుపదభక్తి తోడఁగ నిత్య మేను
 దిగు(లు)గునట్టులుకరు(లు)ఁ గింపువారి(లి)మురారి(లాలి)!.
 మహితగుణశీలి యోవనమాలి జాలిఁ
 దూలినాఁడను బిడ్డఁడ ధ్రువుఁడ సయ్య!
 యన్నతం బగుపదవి యాయుర్వి(ల్వి) నెద్ది
 యద్ది పడయంగ నెఱజేరి(లి) తయ్య! జయ్య! ౬
 మన్మథకూర్త(ల్త)వరా(లా)హవామననృసింహ
 వర(ల)శుకా(లా)మర(ల)ఘూత్రమబలచుబౌద్ధ
 కలికి మూర్తు(ల్తు)ల నలరా(లా)రు(లు)ఘనుని నిన్ను
 నామదిని నుంతు శ్రీర(శ్రీ)మానాథ! నాథ! ౭

అని 'ర' అనుచోట 'ల' అనుచు నింక మఱి కొన్ని యక్షర
 ముల నన్పవ్వముగాఁ బలుకుచు ముద్దులొలుక నమృతమయ
 మగు న్వరముతో గీతములను జదివెను. అది విని మాణిక్య
 రాయ లానందమునఁ జేలెను. ఎప్పటికంటె నాదినమున ద్విగు
 ణముగా నాతనికిఁ బ్రేమ ముదయించెను. నలుదెసల నదీవనవృక్ష
 లతోదులు నవ్వచున్నట్టు గన్పట్టెను. సూర్యునినువర్ణకిరణజాల
 మనునమృత సేచనమున న్వచ్ఛ మగునాకనంటున సుందరమై
 యనుపమానమై యొకవిధ మగునవ్వతోఁ గూడియున్న రాయల
 ముఖసోజము శోభాయమానమై కన్పట్టసాగెను. ధ్రువుం
 డెట్లు తన యొడిలోఁ గూర్చుండి యుండెనో యట్టులే తన్నుఁ

గూడ నెవ్వరో రెండుచేతులతో నత్తి సందిటిలో నుంచుకొని నట్టు లయ్యెను. రాయలకుఁ దానును దనకు నట్లడల నుండు వారలును నింక నీలోకమున నుండుచేతనములును సచేతనములును నెవరి క్కాగిటిలోనో యున్నట్టు పొడఁగట్టెను. ఆతనిప్రేమయు నానందమును దివాకరునికిరచి జాలము వలె దళదళలను నిండియుండెను. నలుదిక్కులును ప్రేమానందములనే చూపింపసాగెను. ఆననుముమునఁ గరవాలము గరమలంకరించి యుండ జయసింహుఁడు గుప్తప్రకారమునఁ దటాలున వచ్చి గోవిందరాయలయెదుట నిలువఁబడెను. రాజుగారును రెండుచేతులు చాచి “రమ్మ జయసింహా! రమ్మ” అని పిలిచెను. బాలునితో నాడుకొనుచుండుటచే నప్పు డాతఁడును బాలునివిధమునఁ బ్రవర్తింపసాగెను. ఇట్టి నమయమున రాజమర్యాద యెక్కడిది? జయసింహుఁడు భూమిపై సాగిలి నమ్ముండ్ల ననుస్కార మొనరించెను. రాజుగా గాతనిఁ బ్రశస్యభినందించి “జయసింహా! నీవును నాకు ననుస్కారార్హుఁడవే. నీవు నుత్తమరాజకులనంజాతుండవు. శ్రుతియుండవు గదా!” అని గౌరవించెను.

జయ.—“మహారాజేంద్రా! నాచిన్నవిన్నప మొందు గలదు.”

రాజ.—“అది యేదో చెప్పుము.”

జయ.—“భువనేశ్వరీదేవికిఁ దమపై నాగ్రహము వచ్చెను.”

రాజ.—“ఎందుచేత? నే నామకు నాగ్రహము వచ్చుట కేమి యొనర్చితిని?”

జయ.—“మహారాజా! తాము బలిదానము నాపివేసి దేవీపూజకు విఘ్న మొనర్పితిరి.”

రాజ.—“ఏల? జయసింహ! ఇంత హింసాత్మకమైన యేల? నేడిట్టి సుందరమును సుఖావహము నగు ప్రాతఃకాలమున సుత్కట మగునీహింసాప్రసంగమేల? ఆలోచించిచూడుము. జగన్మాత యగుదేవిభుజములనందున నీలోకమునందలి జీవజంతువులెల్ల నెంతయో సుఖమున నొడలు మెరిచి తీగుచున్నవి. ఆనందిటిలో భయము, శోకము, హాహాకారమును నెలకొల్పి యాజనని యంకభాగమున శోణితమును బ్రవహింపజేసి నీ వామెను బ్రసన్నుఁగా నొనరింపఁ గోరుచుంటివా? లోకమునందలిశాంతిని శమియింపజేయుట కిట్టి యభిలాష యేల? హింసారూపముగు విషకంటకవృక్షములమున జీవగణశోణితమును నింపి యత్నపూర్వముగ గాని నేల వృద్ధి నొందించెదరు? హాహా! దయారూపముగు కర్మతరు వెందుఁజనెనో? ప్రేమరూప మగుపారిజాత మేమయ్యెనో?”

జయసింహ! మెల్ల మెల్లన నాజననాఘనిపాదముల కడ కరుదెంచి కూర్చుండెను. ధ్రువుండాతనికరవాలముఁ దీసికొని చూచుచుండెను.

జయ.—“మహాత్మా! నరపాలశేఖరా! ఏమి? శాస్త్రమునం దీ బలిదాన మంగీకరింపఁబడి యున్నదే. అది యెట్లు?”

రాజ.—“నిజముగ శాస్త్రమునందలియాజ్ఞ నెవరు పరిపాలించు

చున్నారు? లోకులందఱుఁ దమతమయిష్టానుసారము శాస్త్రము నుపపాదించుచున్నారు. దేవీనన్నిధి ననాథస్త్రాణుల భయకంపిత గాత్రులఁ గటికవారలఁ దలదన్నినఱకుటయును, తద్రక్తపంకావ లిప్తనర్వశరీరు లై యున్నతల్లై యిష్టము వచ్చినట్లు కేకలు వైచుచు భయానకరసమును మూర్తీభవింపఁజేయుచు నుల్లా నముతో నృత్య మొనరించుటయును దేవి నర్పించుటయా? కాదు కాదు ! తనహృదయమున నుండుహింసారూపిణి యగు రాక్షసి నర్పించుటయా. సాధుజంతువులతలలు కరకర లోసి యా రాక్షసిపొట్ట నించుచు దాని బలిగాఁ జేయుచున్నారు. హింసా రాక్షసీనన్నిధిని జీవబలిదానమిండని శాస్త్రము లాజ్ఞాపింపలేదు. బలి యనఁగా హింసారాక్షసినే బలియిచ్చుట. దీనిని శాస్త్రము లాజ్ఞాపించుచున్నవి. —

‘అహింసా పరమో ధర్మః’

జయసింహుఁ డెంతయుఁ బ్రౌఢ మూట లాడక యూర కుండెను. కడచినరాత్రినుండియు నశని కిట్టియూహ లెన్నియో జనించియున్నవి. తుద కాతఁడు “అయ్యా! నేను బ్రత్యక్షముగాఁ బరమేశ్వరీముఖమున వినియున్నాను. అందుచేత నీవిషయమున నిప్పుడు మతేమియు నందేహింప నవసరము లేదు. దేవి న్యాయ ముగా ‘నేను రాజరక్తము నిచ్చయించుచున్నాను’ అని పలికి నది.” అని యుదయమున మందిరంబున జరిగినయుదంతము నంతయు రాజున కెఱిగించెను.

రాజు.—“ఇది దేవీవాక్యము కాదు. ఇది రఘుపతి వచించిన

దని తెలిసికొనవలెను. రఘువతి లోపల దాగియుండి వా
క్యమునకుఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చియుండును.”

ఇటుల వచించినరాయలవచనమును విని జయసింహుఁ
డొక్కసారిగాఁ ద్రుల్లిపడెను. ఆతనిమనంబున నిట్టిసందేహము
క్కమాఁ జుదయించియుండెను; గాని యచి మెఱవవలెఁ దిరుగ
వెంటనే విలీన మయ్యెను. రాజుగారి యీవాక్యమును విని మరల
నానందేహము బలపడియెను. జయసింహుఁ డెంతయు నధీ
రుండై “కాదు, మహారాజా! నానందియమును వృద్ధిచొందింప
వలదు. ఒడ్డునుండి నన్ను నడిసముద్రంబునఁ ద్రోయవలదు. ప్రభు
వువారివాక్యములవలన నన్నుఁ జట్టుకొని యున్నయంధకార
మింకను హెచ్చుచున్నది. నాభక్తియు విశ్వాసముమాత్రము
నన్ను విడిచిపోలేదు. వానిపరివర్తనమునకై నే నీగుహాయందు
బడియుండ నిచ్చగింపను. జేవియాజ్ఞయైనను గురువుగారియాజ్ఞ
యైనను నాకొక్కటియే? నే నవశ్య మాయాజ్ఞను బాలింపక
తీరదు” అని పలికి జయసింహుఁ డతిత్వరితముగా నచ్చటనుండి
లేచి నిలువంబడి తనఖడ్గమును చేత నలంకరించెను. సూర్యకిర
ణములయం దాకరవాలము మెఱపు మెఱసినట్లు తళుకు లీను
చుండెను. అది చూచి ధ్రువుండు భయభ్రాంతుండై భోరున
నేడ్చుచు రాజుగారిపైఁ బడి తనదన్నిచేతులతో నాతనిఁ గాఁగి
లింపుకొని యుండెను. రాజుగాను జయసింహునిదెస దృష్టినిలు
పక ధ్రువునిఁ దనతోఁమున నాన్పుకొని యుండెను.

జయసింహుడు గత్తిని దూరముగాఁ జూచునై చిక్కువని వీవుపైఁ జేయివైచి “ఏమియును భయము లేదు. కుత్తా ! ఏమియును భయము లేదు చూడు. నే నిప్పుడే పోవుచున్నాను. నీ వీయుదారునినీడ నుండుము. ఆతనివిశాలహృదయమున విరాజిల్లుము. నిన్నెవ్వరు నెడబావరు.” అని పలికి రాజుగారికిఁ బ్రణమిల్లి జయసింహుడు నెలపు గైకొని పోవుచు నేదియో యంతలో నాలోచించి వెనుకకుఁ దిరిగి “రాజేంద్రా ! మీ తమ్ముడు నక్షత్రరాయలు మీ మ్హిలోకమునుండి వేయిచేయఁ బ్రతిజ్ఞఁ బట్టియున్నవాఁడు. ఆపాథశుద్ధచతుర్దశీనిశిని దేవీపూజ జరగఁ గలదు. ఆనాఁడు తాము సావధానులై యుందురుగాక యని హెచ్చరించు చున్నాడను ” అనెను.

రాజు.—(నవ్వుచు) “నక్షత్రరాయలు నన్నెట్టులును వధింపలేడు. అతనికి నాపై నెంతయో భక్తి” అనెను.

జయసింహుడు నెలపు గైకొని వెడలిపోయెను.

రాజుగారు క్షువ్రునిం జూచి యెంతయుఁ జాలిగా, “నేడు నీవు చనిపోక మిగిలితిని. శండ్రి ! ఈ యభిప్రాయముతోడనే నీనహాళిగరి నిన్ను నాకడనుంచినది.” అని వసుధును నారాజు చంద్రుఁ డాశాలునికంఠమునఁ బ్రసహించుచుండు బాష్పధారను నుడిచిపెట్టెను. ధ్రువుడు మరల మొగలెత్తుకొని “అక్కయేదీ ? ” అని యడిగెను.

ఈననుయమున వేఘములు చుట్టి నూర్చుని గప్పి వైచెను. నద్యుపరిభాగంబున న్నవీభుటచ్చాను పడి యుండెను.

దూరముగా నున్నవనస్రాంతములు మేఘములవలె శ్యామలవర్ణములయ్యెను. వర్షము గురియు లక్షణములను దిలకించి మాణిక్యరాయలు భ్రమింపఁగొని మరలి వచ్చి రాజభవనమును జేరెను.

తొమ్మిదవపరిచ్ఛేదము.

మందిర మెక్కుడుదూరము లేదు ; కాని జయసింహుఁడు నిర్జన మగు గోమతీఘట్టమున నటునిటుఁ దిరుగుచు మెల్లమెల్లన మందిరమువైపునకు నడుచుచుండెను. ఆతనిమనమున నెంతయు విచార ముదయించుచున్నయది. ఆతఁ డానదీతీరమున నొకచెట్టు క్రింద నొకచోటఁ గూర్చుండి రెండుచేతులతోఁ దనముఖమును మూసికొని “ఒకవనిమాత్రము నేనొనర్చినాను. రెండవది నందేహముచే నైనదికాదు. నేటినుండి నానందేహానివారణ మెవ్వరు గావింతురు? మంచిదియో? చెడ్డదియో? యిది కనుక లెవ్వరు నాకు బోధింతురు? లోకమున నుండుముండల పూరుల నడుమ నిలిచి ‘ఏది మంచిమార్గము?’ అని యెవని నడుగుదును? ఇట్టి యద్భుతపు మైదానమున నే నంధస్రాముండనై నిలిచి యున్నాఁడను. నేఁడు నాయూత్రకష్ట విఠిగిపోయెను.” అని యాలోచించు చుండెను.

జయసింహుం డచ్చటనుండి లేదినతోడనే చిన్నచిన్న చినుకులుగా వర్షముగురియు నారంభించెను. చినుకులలోఁ దడి

యును నతఁడు మందిరముదిక్కున కేగెను. ఎందఁడెందఁడో ప్రజలు గుంపుగుంపులుగా మందిరపుదెన నుండి కోలాహలము నరించుచు వచ్చుచుండిరి. వారిని జయసింహుఁడు చూచి వారాడు కొనుమాటలను వినుచుండెను.

మునలివాఁడు.—“తాతతండ్రులనుండియు వచ్చుచున్న యీ యాచారము నొక్కసారిగా మాన్పింప రాజుగారియభిప్రాయ మేమైయుండునో తెలియదయ్యె.”

పడుచువాఁడు.—“ఇప్పుడు మందిరమునకుఁ బోవుటకే యిష్టము లేకున్నది. మఱి పూజానముద్యోగమెక్కడ?”

మఱియొకఁడు.—“నిజముగ నిది తురకలయాచార మయి పోయినది. బలిదానవిషయమున ముసల్మానులమతమున దైవధీభావ ముత్పన్నము కావచ్చును ; గాని హిందూమతమును భావాంతర మొందుట యాశ్చర్యము.”

స్త్రీజనము.—“ఈరాజ్యమున కిప్పుడు వినాశకాల మానన్న మైనది.”

ఒకఁడు.—“మూఁడు మాసములలో నీదేశమంతయు మహామారిచే నాశనము చేయఁబడు నని పండితరఘుపతిజీవారికి న్వప్నమున దేవి సాక్షాత్కరించి చెప్పినదట. ఈనంగతి వారు న్వయముగా నెలవిచ్చియున్నారు.”

లలితా.—“ఇది కనుఁగొనరాదా ? పరునెనిమిదిమాసములనుండియు రోగియై బ్రతికి వచ్చుచున్నమధుఁ డీబలిదాన మాఁపి వేయునంతనే చనిపోలేదా?”

శాంత. — “వాడేనా? తల్లీ! నా పెద్దకొడుకు చనిపోవు నని యె
వనికెఱుక? వాడు చచ్చిపోదగినవాడా? •ఆచార్యులుగారి•
భృగువటిని దినుచు గన్నులు తేలవై చినాడు.” ఆవుత్తి
శోకముచేతను దేశారిష్ట మగు ననుభయముచేతను శాంత
యెంతయు నద్దై ర్యపడుచుండెను.

తినకాడి. — నాడు మధురహాటి బజారున నగ్ని ముట్టి కొంప
లన్నియుఁ బరశురామప్రీతికాలేదా? చింతామణి యనువ్యవ
సాయదారుడు తనతోటి వ్యవసాయదారునితో “ఎందు
కధికప్రసంగము? చూచుచున్నాము కామా? ఈయేడు
నత్తిగ ధాన్యమువండినట్లేయేడును బండలేగు. ఈయేడు
వ్యవసాయదారుల యదృష్ట మెట్టులు మూఱుకో యెవ్వఁ
డెఱుంగును?” అని పలికెను.

బలిదాన మాఁపివేసినపిమ్మట నంతకు ముందటివిపత్తుల
కును నదియే కారణమయ్యెను. ఆ దేశమును విడిచి మఱియెచ్చటి
కేనిఁ బోవుట మంచి దని యెల్లరును నాలోచించుకొనిరి; కాని
యా యాలోచనచలనఁ బ్రయోజన మేమియును లేక పోయెను.
ఎవరును దేశమును విడిచి యెచ్చటికిని పోరైరి. ఏచ్చట నున్న
వారెచ్చటనే యుండిరి.

జయసింహునికిఁ జిత్తస్థైర్యము లేకుండుటచే నామాట
లంతఁగా బాటింపక తిన్నగా మందిరమున కేగెను. దేవీపూ
జను సమాప్తి నొందించి వెలుపలఁ గూరుచున్నరఘుపతిని జూ
చెను. జయసింహుడు రఘుపతిని సమీపించి, “గురుదేవా!

నేటియుదయమున దేవియాజ్ఞ నొందుటకై వచ్చి నే నడిగిన ప్రశ్నకుఁ దామెల యుత్తరువు నొనంగితిని?" అని యడిగెను.

రఘుపతి, కొంచె మిట్టట్టు గోడమీఁదిపిల్లి వాటముగా "దేవి నాగుండ తనయిష్టమును బ్రకటించినది. ఆమె తన నోటితో నేమియుఁ బలుకిదు." అని తడఁబడుచుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

జయ.—“తాము నమీశమునకు వచ్చి చెప్పరాదా? లోపల దాఁగియుండి నన్ను వంచింప నేల?”

రఘు.—(కోపముతో) “నోరు మూయుము. నే నేమి యాలోచించి యేవని యొనర్తునో నీ కేమి తెలియును? వాచా లుని విధమున నోరికి వచ్చిన టెల్ల వదరకు. నే నే మాజ్ఞాపించెననో నీ వటు నడుచుకొనుము. మించి నుజ్జేమియుఁ బ్రశ్నింపకుము.”

జయసింహుఁ డూరకుండెను. ఆతనినందేహము నుజ్జింత ముదిగెను. మజ్జికొంత నేవు పోయినతరువాత నిట్లు పలికెను.

జయ.—ఈయుదయమున నేను దేవితో “నీ నోటితో నీ వాజ్ఞాపింపనియెడల రాజహాస్య యెట్లులును జరగనీయును. ఈయుదయమున విఘ్న మొనరింపక పోనను.” అని పలికి యుంటిని. “దేవి యేమియు నాజ్ఞాపింపలేదని నిశ్చయముగాఁ దెలిసికొని వెంటనే మాణిక్యరాయితో నక్షత్రరాయసి ప్రతిజ్ఞ నెఱింగించి బాగదూకతతో నుచున ట్లొనర్చినాను.”

రఘువతి కొంతనేవు డొకగుండి తీవ్ర మగు శవకోపము నడంచుకొని యుచ్చైస్పర్శముగా “నుందిరములోనికి బయట” అనెను. ఇగువురును జనిరి.

రఘువతి. — “ఆషాఢశుక్ల చతుర్దశీదివసమున రాజ రక్తమును దెచ్చెదనని భగవతీపాదపద్మమునంటి శపథ మొనరింపుము.” అని జయసింహుని కాజ్ఞాపించెను.

జయసింహుడు తలవంచుకొని కొన్నినిమునము లూర కుండెను తరువాతఁ దలమెత్తి యొగమాటు గురువుగారి ముఖమును నుతియొకమాటు దేపిముఖమును జూచెను. పిమ్మట దేపి విగ్రహము నంటి మెల్లమెల్లఁగా “ఆషాఢశుక్ల చతుర్దశీదివసమున రాజరక్తమునుదెచ్చి యీపాదములయందు వహార మిచ్చెదను.” అని శపథ మొనరించెను.

శ్రీ వేమన గ్రంథాలయము
తేలప్రోలు (కృష్ణ)

పదియవపరిచ్ఛేదము.

రాజభవనమునకు విచ్చేసి మాణిక్యరాసు లాదినమునఁ జూడవలసిన రాజకార్యములను నమాప్తి నొందించి నిశ్చాంకిగల వాడయ్యెను. నేఘములు మగలఁ గ్రమ్ముటచే జీకటి యల్లుకొనెను. పుహాకాజుగారి హృదయ మొక యుగలచర మును చూడెను. ప్రతిదివసమున కర్బాగునకు వచ్చునక్కత్రరాసు లానాఁ

దు రాడయ్యను. మాణిక్యరాయ లాతని రమ్మని కలురంపెను. తనశరీరమున బాగులే దనియు, రాజాల ననియుఁ జిన్నరాయ లన్నగారికిఁ దెలియఁజేసెను. స్వయముగాఁ బెద్దరాయ లాతనికడ కరిగెను. తలయెత్తి చిన్నరాయ లన్నగారిని జూచుటయైనను లేదు. వ్రాసి యున్నకాకిత మొకటి చేతఁ బట్టుకొని యేమో మిక్కిలి వ్యాకులచిత్తుడై యున్నట్లు నటించెను.

రాజ.—“నక్షత్ర! ఏమి? నీశరీరస్థితి చెడియెనా?”

నక్షత్రరాయ లాయుత్తరము వెనుక వ్రక్క నొకమాటును ముందువ్రక్క నొకమాటును జూచుచు నటునిటు ద్రిప్పుచుఁ గాలిబొటనవ్రేలిని జూచుచు నిట్లని పలికెను.

క్ష.—“చెడియెనా! లేదు. చెటు పేమియును లేదు. ఇంతవఱ కవసర మైనపని యుండెను—బొనాను! శరీరస్థితియును జెడి యుండినది. ఆయవస్థయు దాటిపోయెను; కాని యొకను గొంచెమట్టులేయున్నట్లున్నది.”

నక్షత్రరాయ లెంతయు నదైర్య ముండెను. గోవిందరాయలు ఖిన్నుడై యాతనిముఖమును జూచుచుఁ దనలో నాలోచింపసాగెను. “ఆహాహా! ప్రేమాన్నద మగునింటిలో హింసా పిశాచము ప్రవేశించెను. అది నర్పమువలె నణఁగియుండఁ గోరుచున్నది గాని మొగము చూపింప నివ్వవడ కున్నది. మన కరణ్యమునఁ జూపట్టు ఘాతుకమృగములే భయజనకములు. ఐననేమి? ఇప్పుడు మనుష్యుఁడును మనుష్యుని జూచి భయపడవలసి వచ్చెను. ఆహా! యేమి? సోదరుఁడును సోదరునికడ నిర్భయుడై

యుండ నోచుకొనలేదు కాబోలును. ఇతఁడు నాతఁడు. ఇతనితోఁ గలిసి నిత్య మొకయింట వసియించు చున్నాను. ఒక యాననమునఁ గూర్చుండుచున్నాను. ప్రసన్నవదనమున మాటలాడుచున్నాను; కాని యీతఁడు నాకడనుండి నాకొఱకై మనసుతోఁ గత్తి పడ నెక్కించుచున్నాఁడు” అని యనుకొనెను. గోవిందమాణిక్యనియెదుట నానమయమున నీలోకము ఘాతుకమృగసంకుల మగుచుహారణ్యమువలెఁ దోచుచుండెను. నిబిడాంధకారమధ్యమున నలుదెనలను దీక్ష్యములగు కోటలయొక్కయు గోళ్లయొక్కయు కాంతులు పొడగట్టు చుండెను. మాణిక్యరాయలు వడిగా నొకయచ్చానమును బీల్చి తనమనమున మఱియు నిట్లు వితర్కించుకొనియెను.

రాజు:—“భక్తిభావవిహీనమును హానికారకము నగునీరాజ్యమున నేమిగిలి, నాజాతిననఁబోదరులమానసంబునఁ గేవలహింసాలోభశాస్త్రవాగుల దఱిగొల్పుచున్నాఁడను. నాసింహాననమునకుఁ జుట్టును నాప్రాణములకంటె నధికప్రియులగు నాత్మీయులు నావైపుఁ జూచుచుఁ దమంతఁ దామే ముఖములను ముడుచుకొనుచున్నారు. పండ్లు గొఱుకుచున్నారు. బంధింపఁబడియున్న భయంకరము లగుమర్తములతీరున నల్లడలనుండి నాపై కుఱికిపడఁ దఱివేచుచున్నారు. వీరలతీవ్రనఖాఘాతములచే చిన్నాభిన్నమగుటకంటె నింక వీరిరక్తపిపాననఁచుటకై ప్రయత్నించుటకంటె నిచ్చటనుండి యెచ్చటికై న మఱియొకచోటికిఁ బోవుటయే శ్రేయము.”

ధృవునితోఁ గలిసి నదీతీరమున వినోదముల నానందిం
చుచున్నప్పుడు ప్రాతఃకాలమున నిర్మలాకాశమునఁ బ్రకాశమా
నమై వెలుఁగొందు రాజరాయలముఖశోభ యిప్పు డెందు
దాఁగెనో!

కూణిశ్యరాయలు లేచి నిలువంబడి గంభీరభావముతో—

“నక్షత్ర! నేటిమాఁడవయామమున నానదిరువురము
ను గోవిందీనదీప్రాంతమున నుండు నిజనాటవినిఁ గ్రమ్మగట్టకై
పోవలయును.”

గంభీరభావగర్భితముగు అన్నగారియజ్ఞుడు నక్షత్రరాయం
డేమియు మాటవలుక లేకపోయెను; కాని యునే విధము లగు
శంకానందేహములచే నాతనిహృదయ మూలముగు ముండెను.
ఆతనిమనమున నొకవిధముగుతరంగములు లేమచు డెను. “అన్న
గారింతవఱకు స్థిరభావముతో నామనస్సును గని పట్టుచున్నాడు.
అతనిహృదయమున నున్నయాలోచనలు చీకటిలోనుండువు
డుపులపలఁ బ్రకాశమును జూచి యొక్కమాటయొక జలచలము
లై యిచ్చోటఁ బైకిపెడిలినవి.” నక్షత్రరాయలు భయపడుచు
రాజగారిముఖము నొకసారిచూచెను. రాజగారి ముగముపై
గంభీరములై ఖన్నతయు శాంతమును గప్పికొనఁబున్నవి; కాని
కోరికయు రవంతయును లేదు. కేవలము మనఃష్యనిహృదయ
మందలికాఠిన్యమును గ్రౌర్యమును జూచి యాననిహృదయ
మున నగాధ మగుశోకము వ్యాపించియుండెను.

ప్ర గూఢానావేశ నర్మిపించెను. ఇంతవఱకు మేనుము
 లావరించియే యుండెను. నక్షత్రరాయనితోఁ గలిసి మాణిక్య
 రాయలు కాలినడకనే యరణ్యమార్గమును బట్టెను. సాయం
 కాలమగుట కొక్కింత ప్రాద్దుశరువాయియుండెను; కాని మేఘా
 వరణకృత మగుచందకారముచే సాయంకాలమైనదను భ్రమము
 గలుగుచుండెను. కాకము లరణ్యమధ్యమున నటునిటునుండి
 వచ్చి వికృతముగాఁ గావుకావు మని యజుచు చుండెను. ఒకటి
 రెండుగ్రద్ద లొకటను జట్టి తిరుగుచుండెను. అన్య గము లిరు
 వుగును నిబిడాంధకారలిప్త మగునరణ్యమును బ్రవేశించి
 నంతన నక్షత్రరాయని శరీరము గడగడ వడవసాగెను. పెద్ద
 పెద్దముసలివెట్లు జటిలములై నిలిచి యుండెను. హాకేమియు
 మాటలాడలేదు. చీనుచిటుక్కు మనుశబ్దము గూడ వినియె
 చునే యుండెను. వారు తిమిశుమనీడలవై ఖానను దిక్రీయించి
 ధకారము వైచినను తెప్పచాల్చక చూచుచుండిరి. జటిలమును
 రవాస్యమును నను నిట్టి యరణ్యమధ్యమున నక్షత్రరా
 యలు ముందున కరుగఁదలంచెను గాని కాలు వదలేదు.
 నాలుగుదిక్కుల సకాధమగు శాంతిభావ మనునొక ధి కమును
 జూచి యాతనిగుండెను కొట్టుకొనసాగెను. అది స. కేమియును
 భయమును కల్పకొండెను. భయంకర మగునక్షత్రము తీగున
 రాజుగారు మాటలాడక యీసంధ్యాసమయ మన నీచుమాట
 వీనుధ్యమున నెచ్చటి కెండులకుఁ బోవుచుండెనో చా సుగతి
 నక్షత్రరాయని కేమియుఁ బాలుపోకుండెను. శకుని న నతఁడు
 తాను రాజుగారినిన్నిధిని జిక్కితి ననియు, నిత్య ముగుశాంతి

నొసంగుటకై త న్నివనమున కాతఁడు దీసికొనివచ్చె ననియుఁ
దెలిసికొనియెను. నక్షత్రరాయలు తటాలునఁ బరుగెత్తిపోయి
నచోఁ దప్పించుకొన నోవును ; కాని త న్నవరో కాళ్లు కట్టి
యీడ్చుకొని పోవుచున్నట్లును తనరక్షణమునకై మఱియేయపా
యము నిప్పుడు లే దనియును నతఁడు దలఁచెను.

ఆవనమునఁ గొంతప్రదేశము తిప్పలు, లతలు, చెట్లునులేక
రితగా నుండెను. వర్షోదకముచే నిండియున్న యాప్రదేశముప్రా
కృతిక మగు నొకకొలనువలెఁ దోచుచుండెను. ఆకొలనినడుమ
గాలివాతినభూమి యగవడుచుండెను. అచ్చటికిఁబోయి తిరిగి నిలు
వంబడి రాజగారు—“నిలువుము” అనిరి. నక్షత్రరాయ లదరి
పడి నిలిచిపోయెను. రాజగారి యీయాజ్ఞను విని నిజముగ నాన
మయమందలి కాలగతియడ్డుపోయె ననుకొనెను. ఆసనుయమున
నిశ్చయముగా నాయడవియందలివృక్షము లన్నియు పంగి నిలిచి
యుండెను. క్రిందను భూమియును మీఁద నాకనసుము శ్వా
సముల నన్నిటిని బిగఁబట్టి స్థిరభావముతోఁ జూడఁదొడఁగెను.
కాకులకలకలము కట్టిపోయెను. వనమునం దంతటను నల్లనితెఱ
కప్పెను. ఛవి లేశమైన నెచ్చటనుండియు వినరా దయ్యెను.
కేపలము “ నిలువుము ” అను నొక్కశబ్దమే మెఱపు మెఱసి
నట్లు ప్రతిస్పృశమందును బ్రతిశాఖయందును సంతటను వ్యా
పించెను. వనమందలి యాకులన్నియు నొక్కటొక్కటిగ నా
శబ్దమువలని దెబ్బతినుటచేఁ గాఁబోలు నల్లల నాదకుండెను.
నక్షత్రరాయలు నొక విగ్రహమువలె చంచలభావ మెఱుంగక
నిలిచియుండెను.

అప్పుడు రాజుగారు మర్తాంతికమును విషాదయుక్తము నగు తనదృష్టిని జలింపనీయక నిశ్చలభావముతో “నక్షత్ర! నీవు నన్ను జంపఁ దలంచుకొంటివా?” అని యడిగెను.

చిన్న రాయలు పిడుగుమోదినచందమున నిలువఁబడియుండెను. ప్రత్యుత్తరము నొనంగుట కై న నతనికిఁ జైతన్యము లేక పోయెను.

రాజు.—తమ్ముడా! న న్నెందుకుఁ జంప నెంచితివి? రాజ్య లో భముచేతనేనా? రాజ్యము కేవలసునర్థమయ మగుసంహాసనమందును మాణిక్యస్థగిత మగుకిరీటుమునందును, శ్వేతచ్ఛత్రమునందును నిలిచి యున్న దనియేనా నీయభిప్రాయము? ఈముకుటమువలన నీరాజచ్ఛత్రమువలన నీరాజదండమువలన నెంతకష్టము గలదో యెఱుంగుదువా? నాముద్దుశమ్ముడా! లక్షలకొలఁదిగ మనుష్యులవిచారము లీముకుటముచేఁగప్పఁబడియున్నవి. నీకు రాజ్య మేలుటయే యిష్టమయ్యెనేని యెల్లరకష్టములు నీకష్టములుగను, నెల్లరవిపత్తులు నీవిపత్తులుగను భావించి రాజ్యమును స్వీకరింపుము. ఎల్లరదరిద్రతను నీదరిద్రతగాఁ దలంచుకొని దానిని దలనెక్కించుము. ఇట్లు లెవ్వఁడు నేయ ననుద్ధుఁడో వాఁడే నిజముగ రాజనఁదగినవాఁడు. వాఁడు గుడిసెలోనుండుఁగాక! మహాలుననుండుఁగాక! ఎవఁడు “ఆత్మవత్సర్వ భూతాని” అనున్యాయము ననుసరించి మెలంగునో వానినందఱును బ్రేమింతురు. పుత్రయు నతనియైశ్వర్యమును గాని ప్రతిష్ఠను గాని సుఖమునుగాని

యనంఖ్యసేనాసమేతుండై యెదిరియు నెవ్వఁడు డపహరింప
 నేరఁడు. మఱియుఁ బృథ్వీనంబంధ మగుగుఱుభుమా నెవ్వఁడు
 సళింపఁ జేయునో యాతఁడే పృథ్వీనాథుఁడు ; కాని పృథ్వీ
 నంబంధ మగునంప స్త్రియుఁ దదంతర్గతము లగునాశగాడుల
 నెవ్వఁ డపహరింపఁ జూచునో యతఁడు డపాశము కత్తెర
 దొంగయే. వానితలపై ననంఖ్యామలగుఱభాగ్యుల మశ్రుధా
 రలు రాత్రిందివములు వర్షించుచుండును. అభిశాపజరకము
 లగునట్టితీక్షణధారల ధరించి వాని ంక్షింపనమగ్ధమయినంతటి
 విశాలరాజచ్ఛత్ర మొందును లే దని యెఱుంగుము. అధి
 కాధికములగు నాతనిరాజభోగములలో ఋతిమీఱిన క్షుధా
 తుగులయూతలి కలసి మొలసి యడంగియుండును. నాఁ డన
 హము లగులోకులదారిద్ర్యమున గఱఁగించి నెవ్వనికార
 ము లగుభూషణములఁ జేయుచుకొని యులంఁగించికొను
 చుండును. భూనిపై జీరాడు నమూల్యముగఁ జూచినీని
 చీనాంబరములలో జాడ్యముచే బీడింపఁబడి లోకగు మిక్కిలి
 యగులోకుల శిథిలమలినవస్త్రములు చట్టకొనియుండును.
 నెట్టితముఁడా ! రాజును జంపినసూక్ష్మమున రాజ్య మిల
 వడునా ? పృథ్వీదేవతను వశ మొనరించుకొని రాజ్య
 మొందుట శ్రేయస్కరము.”

గోవిందమాణ్యరాయ లింతవఱ కవచ్చెసిని విరమిం
 చెను. నక్షత్రరాయ లవనతశిరస్కుండై మాటలాడు యూర
 కుండెను.

మాణిక్యరాయలు మొలకండి కరవారము దీని సత్త
 రాయనిముందుంచి “సోదరా! ఇప్పు డిచ్చో నెవ్వరు లేరు.
 సాక్షిగా నెవ్వఁడును లేడు. సహోదరుని సహోదరుఁడు వంప
 నెంచినచో నిదియే యుపయుక్త మగుస్థలము. ఇయే మంచి
 సమయము. ఇచ్చో నిన్నెవ్వరును నిందింపరు. నీనా జేమామూలఁ
 బ్రసహించురక్త మొక్కటియే. శల్లి యొక్క తెయే. శండ్రి
 యొక్కఁడే. తాతయుఁ దాతతండ్రి యు మన కిరువురకు నొక్కరే.
 వారిరక్తమే మనయిరువుర శరీరముల నందరిందు చున్నయది.
 నీ వట్టిరక్తము నితరులచేత మొరర్చ నిశ్చయించుకొని యుత్తిసి;
 కాని, యిట్టిపని మనుష్యసంచార ముండువల్లఁ జేరుకును.
 ఎందువల్ల నన నిట్టిచోట రక్తబిందువులు పడును. అస్థులను
 గుప్తరీతిని బవిత్ర శుభ్రాశ్మభావబంధనము సలిపి కల్పించు.
 పావమున శంక మెంతయో యెవ్వఁ డెఱుంగును చాచవీక
 మొక్కటి యైన నెచ్చోబడినను నద్దాని దాఁప నెవర ప్రయ
 త్నించినను . జూడంజూక నెచ్చో సహస్రనమిచ్చును గు
 మొలక లున్నప్పుములై పెచ్చుపెక్కి మహమ్మత్తులై పడన
 లావరించును. అతిసుందర మగుమనుష్యసమాజము నొల్ల
 మెల్లని నొల్లు లరణ్యమునఁ గలసికొనునో మానసాతి నెవ్వఁ
 డును నెఱుంగఁజాలఁడు. కావున నిశ్చలనిశ్చలకభావంబుల నన్న
 దమ్ము లొండొరులఁ బ్రేమించుకొను జనావాసముల నిష్కా
 తృవధ నొనరింపరా దనునుద్దేశముతో నిన్ను నేఁ డిట్టిమరణ్య
 మునకుఁ బిలిచికొని వచ్చినాఁడను.” అని చెప్పి ఖడ్గము తమ్ము

నిచే నిచ్చి నీవని నీవు గావించికొను మనసు. నక్షత్రరాయని చేతినుండి ఖడ్గము జాతీపడెను.

నక్షత్రరాయలు రెండుచేతులతో ముఖమును మూసికొని కోదన మొనర్చుచు గద్గదగళుండు “అన్నగారూ! నే నవరాధిని గాను. నామనమున నిట్టియూహ యెప్పుడును జనింప లేదు.” అని పలికెను.

అన్నగారు దమ్ముని గొంగిలించుకొని “ఆనంగతి నేనెఱుంగుదును. నీవు న న్నప్పుడై నఁ జంపఁగలవా? దురాత్ములు నీకు దుర్బోధచేసి రని నే నెఱుంగుదును. ఇందు నీ కేమియును దోషములేదు.”

నక్ష. — “మఱియెవ్వరును గారు. రఘువతియే నాకిట్టియువదేశ మిచ్చినాఁడు.”

రాజు. — “రఘువతికి దూరముగానుండుము. అతనికడ కరుగకుము.”

నక్ష. — “నే నెక్కడికిఁ బోదును? తామే నెలవిందు. నేనిప్పు డీనగరమున నుండనోవను. నేనెచ్చటికై నఁ బోనిశ్చయించి కొంటిని.”

రాజు. — “నీవు నిత్యము నాకడనే యుండుము. మఱియెక్కడి కిని పోవలదు. రఘువతి ని న్నేమి చేయఁగలఁడు?”

నక్షత్రరాయ లన్నగారిహస్తమును గట్టిగాఁ బట్టుకొని యెను. విజముగఁ దన్ను రఘువతి లాగుకొని పోవుననుభయము మాత్ర మాతని విడువ దయ్యెను.

—= పదునొకండవపరిచ్ఛేదము. =—

నక్షత్రరాయ లన్నగారిచేయి వట్టుకొని తిరిగి యింటికి వచ్చెను. అప్పటికి నాకనంబున నించుక వెలుతురు గలిగియున్నది; కాని యడని క్రిందిభాగముమాత్ర మంధకారమయ్యెయ్యుండెను. ఇప్పు డొక్కచెట్లపై భాగముమాత్ర మా వెలుతురున నగ పడుచున్నయది. కొన్నినిముసములలో నదియుఁ గానరాదు. తరువాత సంధకారము పరిపూర్ణముగా వ్యాపించి భూమ్యా కాశముల నొక్కటిగాఁ జేసివేయును.

రాజుగారు, రాజభవనమార్గమున నరుగక యాలయము దెన కరిగెను. దేవీమందిరమున సంధ్యాకాలమున నారతి యిచ్చి రఘుపతియు జయసింహుఁడును నింటిలో నొకదీపమును బెట్టి కొని కూర్చుండిరి. ఇరువురు నతిగంభీరభావములతోఁ దమతమ యాలోచనలఁ గొనలు సాగించుచుండిరి. దీపపువెలుతురున వారిరువురిముఖచ్ఛాయలు నెంతయుఁ బ్రకాశించుచుండెను. నక్షత్ర రాయలు రఘుపతినిజూచి యాతనియెదుటఁ బడుటకు మోముట మొందెను. చిన్నరాయ లన్నగారిసీదలోఁ దనదేవామును మోటు వలుచుకొని యధోముఖుండై యుండెను. రాజుగా రాతనఁ దనదగ్గఱఁ జేర్చుకొని ప్రేమతో నతని చేయి వట్టుకొని నిలుపఁ జేసెను. మఱియు నిశ్చల మగుదృష్టితో నొకసారి రఘుపతి మోమువంకఁ జూచెను. రఘుపతి నక్షత్రరాయనిపైఁ దీవ్రముగాఁ గోరిచూపులను నిగిడించెను. తరువాత గోవిందరాయలు రఘు

వతికి బ్రాహ్మ మొనరించెను. నక్షత్రరాయలు నన్నగారి నమన
రించెను. రఘువతి నకుస్కారము లందుకొని గంభీరస్వరముతో
“జయము మహారాజ! రాజ్యమునఁ గుళుమా” అని యాశీ
ర్వాదయుక్తముగఁ గుశలప్రశ్న మొనరించెను.

రాజుగా రొక్కింతతడ వూరకుండి “రాజ్యమున నేనుశు
భము గాకుండఁ దా మాశీర్వాదింపవలయును. ఈ రాజ్యమున
జగదంతానంతానము నుఖముగాఁ గలసిమోసి ప్రియభావమున
నుండఁదలయు ననియు, నన్నదమ్ములతో నంతఃకలహము లుద
ంబించకుండ వలయు ననియు, బ్రేమాస్పద మగుచోట హింసా
పితౄణ మావేళింపకుండవలయు ననియుఁ దా మాశీర్వాదింపవల
యును. నేను రాజ్యమున సశుభమును శంకించి యిచ్చటికి
వచ్చినాను. వాచనకల్పములరాయిడిచే దానాన్ని ప్రజ్వరించు
చున్నయది. మీరు దానిని శాంతింపజేయుఁడు. ప్రేమరూప
మగునుదకమును వర్షింపుఁడు. భూమిని జల్లవలుపుఁడు.”

రఘు. — “జేవీకోధాన్ని యుద్రేకించి మందుచున్నప్పుడు దాని
నెవ్వరు శాంతింపఁ జేయఁగలరు? అవరాధియగు నొక్క
మనుజునికారణంబున వేలకొలదిగ దీనజను లాయన్ని
కాశుణ్డియై భస్మమగుచున్నారు.”

రాజు. — “ఈమాటకు మాత్రము నేనెంతయు భయమందు
చున్నాను. ఇందువలన నాకుఁ గలప ముదగుంచుచున్నది. ఈ
భూటనెఱింగియు నెవ్వరు నేలొకో యజ్ఞశకున మాగుచు
న్నారు? తాముమాత్ర మెఱుంగరా? ఈ రాజ్యమునందు

దేవివేరుగా దేవతానియమమునకూ భంగము కలుగుచున్నది. అంగుచే గాఁగల యశుభమును శంకించుచు నేనిప్పు డిచ్చటికి వచ్చినాను. ఈనల్లమున పాపవృక్షమును నలకొల్పి ధన ధాన్యము క్తముగు నాయీసౌఖ్యరాజ్యమునఁ దాము శివీ కోపమాపముగు పిడుగు నాహ్వానించి నాశన ముందింపకుందు రుగాక ! మీకీమాట చెప్పియేయుంటిని. స్వయముగాఁ జెప్పుటకై నేఁ దీందువచ్చియున్నాను.” అని పలికి రాములు రఘుపతిముఖమున మర్త్యభేదములగు చూడ్కులు నిగిడించెను. రాజుగారివొటనుండి వెడలిన యావాక్యములు గిట్టునఁ దిరుగు నుడిగాలితీరున నామందిరిమున రోరువెట్టెను. రఘుపతిఁడలచి ప్రత్యుత్తరమేమియు రాజియ్యెను. అతఁడు యజ్ఞోపవీరము చేతతోఁ బట్టుకొని కంపింపనాగెను. రాజు గా గాననికిఁ బాపఃప్రణామం బొనర్చి నక్షత్రరాయలచేఁ బుఁ బట్టుకొని యచ్చటనుండి వెలువడెను. ఆయుటిలో నొక్క దీపమున, రఘుపతియును, నిడువగునాతనినీడయుఁ దక్క మిత్రమియును లేదు.

ఆనయి కుమున నొకనమున వెలుతురు నానుమాత్రమున నైన లేఁదయ్యెను. జలధరములు నక్షత్రగణములఁ గిప్పిపుచ్చెను. అభయంఃకాంధశారమునఁ బురవీధియం దెచ్చటనుఁడియో వచ్చి కిదంబపుష్పపుసుగంధముమాత్రము దిరుగుచుండెను. మఱియు సమీపారణ్యమందలి మర్త్యరథవులు వనపచ్చుచు న్నవి. చింతలో మునిగియున్న రాజుగారు పరిచితముగు నారాజ

మార్గమున నిర్భయుండై పోవుచుండెను. వెనుకనుండి యెవ్వరో
 “మహారాజా!” అని పిలుచుచున్నట్లు వినఁబడెను. రాజుగారు
 వెనుకకు మరలి “నీవెవ్వఁడవు?” అని యడిగెను.

పరిచితకంఠస్వరుండగు రెండవవాఁడు “స్వామీ! నేను
 మీదాసానుదాసుండనగు జయసింహుఁడను. మహారాజా!
 తాము నాకు గురువును నేలికయును; తాముతక్కు నాకెవ్వరును
 లేరు. మీరు మీతమ్మునిఁ జేయి బట్టుకొని యీ యంధకార
 మునం దెట్లు దీసికొనిపోవుచుండిరో నన్ను నట్లే చేయిపట్టుకొని
 తమతోఁ దీసికొనిపొందు. నే నత్యంధకారమునఁ బడియున్నాఁ
 డను. ఏమొనరించిన మంచియో యేమొనరించినఁ జెడుగో
 నే నించుకయు నెఱుంగఁజాలకున్నాఁడను. నే నొకసారి యెడమ
 వైపున నింకొకసారి కుడివైపునను బోవుచున్నాఁడను. నన్ను
 దరిఁ జేక్కువారేరును లేరు.” అచీఁకటిలో జయసింహునికన్నులు
 బాష్పధారలను వర్షించుచున్నవి గాని యవి యెవ్వరికిని
 గాన్పింపవల్యెను. ఉద్వేగముతో నిండి కరుణోత్పాదక మగు
 నాతనికంపితకంఠస్వరముమాత్రము రాజుగారి శ్రవణేంద్రియ
 మునఁ బ్రవేశింపసాగెను. మహావాయుఘట్టనమునఁ జనించుచు
 నల్లకల్లోలమగు నుడధింబోలి యా గంభీరఘోరాంధకారము
 జయసింహుని యార్తస్వరఘట్టన మొంది కంపింపసాగెను.
 రాజుగా నాతనిచేయిని దసచేతితోఁ దెనుక్కుచు “రమ్ము!
 నాతోఁ గలిసి నాయంతఃపురమునకు రమ్ము!” అని పలికిరి.

→ పండ్రిండవ పరిచ్ఛేదము. ←

మఱునాఁడు జయసింహుఁడు తిరిగి మందిరమునకు వచ్చునరికిఁ బూజానమయ మలిక్రమించెను. రఘువతి దీనపద నుండై యొంటరిగాఁ గూర్చుండియుండెను. ఇంతకుముం డిట్లు పూజావిషయమున నేమియు భంగము కలిగియుండలేదు.

జయసింహుఁడు తనగురు దేవునినన్నిధికరుగక తిన్నఁగాఁ దనపూఁదోటకుఁ బోయెను. పాతకసోదరులు నాతోటలో నొక్కించుక విహరింతురుగాక. అతఁ డిప్పు డొకలతావితానమున జొంపమగు పొదరింటను గూర్చుండెను. అతనికి నలైసలనుండియు వృక్షములన్నియు నావరించుకొని గాలిచేఁ గదలుచు నీడలను నృత్యము చేయించుచుండెను. అతనిచుట్టును బూటతో నిండి పచ్చనితెరలవగిది నలరారు వత్తప్రచయముపై నారంగులోనే తెరలమీఁదఁగట్టు చిన్న తెరలవగిదినున్న లేతయా కుల మొత్తమును, నీడలచేనిండి చూడఁజూడ వేడుకగానున్న ప్రే మరూపమగు నాచ్ఛాదనమును, చక్కనియాకర్షణమును ఇవి రెండు నొండొంటితోఁ జేరిన ప్రీతిపూర్వమగు ప్రకృతి నమ్మేళన ము నహృదయహృదయాహ్లాదకరంబై కరం బలరారు చుండెను. ఈ ప్రదేశమున నివియున్నియు నతని నపేక్షించుచున్నవి గాని యేమియుఁ బ్రశ్నింప వయ్యెను. విచారమును బోఁగొట్ట లేకపోయెను. చూచెనేని చూచుచుండును. మాట లాడెనేని మాటలాడు చుండును. ఇట్టి శాంతిమయమగు

నేవావనరమునఁ బ్రకృతి సంబంధమగు నీలోవలి మహారుఁ
గూర్చుండి జయసింహుఁడు విచారింపసాగెను. రాజుగా రాతని
కిడినయువ దేశములన్నియుఁ దనమనస్సులోఁ బరిశీలన మొనర్చు
చుండెను.

ఇట్టిసమయములో రఘువతి మెల్లమెల్లఁగా నచ్చి యాతని
వీపుపైఁ జేయివైచెను. జయసింహుఁడు లికివడెను. రఘువతి
యతనికడఁ గూరుచుండి ముఖమువంకఁజూచి కంపితస్వరుండై,
“నీభావము మఱియొకతీరునఁ గన్పట్టుచున్నది. నీవు మెల్లమెల్లన
నన్ను విడిచి తొలఁగిపోవునంతటి యవకృతి నీకే మొనరించినా
ను?” అనెను.

జయసింహుఁడు దేమియో వలుకయత్నించెను గాని యడ్డు
వచ్చి మరల రఘువతి “ఒకగడియ మైన నెప్పుడైన నీపై నా
ప్రేమాభావమును గాంచితివా? జయసింహ! నీకు నేనేమైన
యవకార మొనరించినాడనా? ఒనరించితిని పో నీకు గురుం
డను. నీకుఁ బిశృతుల్యుండను. తుమింప నిన్ను వేడుచున్నాడను.
నాకు తుమాప్రదాన మిచ్చు.” అనెను.

జయసింహుఁడు వజ్రహతునివలె మర్త్యాహతుండై గడ
గడపడఁకుచు లేచెను. మఱియు నాతఁడు గురువుగారి పాదములను
బట్టుకొని యేడ్చుచు, “నే నేమియు నెఱుంగను. తెలిసికొన
లేకున్నాను. ఎక్కడకు వెళ్లి యుంటిలో యదియు నేనెఱుంగను.”
అని పలికెను.

రఘు.—(జయసింహునిచేయిఁబట్టుకొని) “కృతా! నేను జిహ్వా
తనమునుండియు నీపై ప్రేమయుంచి దల్లినలెఁ బెంచితిని.
కాస్త్రములను జదివించితిని. నిన్ను నమ్ముకొని నాయాలో
చనలన్నిటిలో నిన్నుఁ గూర్చియే యోజించుచుంటిని. నేఁడు
నిన్ను నాకడనుండి యెవ్వఁ డీడ్చుకొని పోయెను? ఇన్నాళ్ల
నుండి వృద్ధి నొందుచున్న న్నేహముమతాబంధన మెవ్వండు
భగ్న మొనర్చుచుండెను? దేవతాప్రసాదలబ్ధమనే యధి
కారము నీపై నాకుఁ గలదో పవిత్రమగు నాయధికారముపై
నెవ్వండు చేయిచేసికొనెను? చెప్పుము పుత్రా! ఆముహూర్తాతః
కుని నామధేయమును జెప్పుము.”

తైలపోతని. (కృష్ణజిహ్వ.)

జయ.—“దేవా! మీకడనుండి నన్నెవరును దొలఁగింపలేదు.

మీరే నన్ను దొలఁగించినారు. నేనింటిలోఁ బడియుంటిని.
తామే నన్ను హఠాత్తుగా నింటిలోనుండి పైకీడ్చి దారిలో
నికిఁ దెచ్చినారు. మీరే నెలవిచ్చి యుంటిరి గదా. ‘ఎవని
కెవఁడు తండ్రి? ఎవనికెవ్వతె తల్లి? ఎవని కెవఁడు సోదరుఁడు?’
అని; మఱియుఁ దామే ‘లోకమున నెవ్వనితోడను సంబం
ధములేదనియు, న్నేహమునకుఁగాని ప్రేమకుఁగాని పవిత్రమగు
నధికారము లేదనియు నెలవిచ్చియున్నారు. నేనెవ్వరిని దల్లి
యని తలంచుచుంటిరో దానినే మీరు శక్తి యని నిరూ
పించితిరి. ఘాతుకఙ్గాతులెచ్చటనుండురో, రక్తపాత మెచ్చట
జరగుచుండురో, అన్నదమ్ములెచ్చటఁ గలహించుచుండురో,
ఇరువురుమనుష్యులెచ్చట జగడమాడుచుండురో యాయా

చోటుల నీపిపాసాప్రకృతి రుధిరలాలనమై తననోరు తెఱచు
కొని నిలువంబడియుండును. ఏమీ? మీరు తల్లియొడినుండి
నన్ను వేటుపటిచి రాక్షసరాజ్యమునఁ బడవేయలేదా?”

రఘుపతి పెద్దయుంబ్రొద్దు స్థిరభావమునఁ గూరుచుండెను.
తుదకొక పెద్దసిట్టూర్పు విడిచి, “నరియే! నీవు న్వతంతుఁడవై తివి,
బంధనమునుండి విముక్తుఁడ వై తివి. నీపై నుండి నాసంపూర్ణాధి
కారమును మరలించుకొంటిని. ఇందుపలన నీవు సుఖముగా
నుండఁ గలిగినచో నది నాకీప్తమే.” అని పలికి యతఁడు లేవఁ
బోయెను.

జయ. — (రఘుపతి పాదములను బట్టుకొని) “లేదు. లేదు. దేవా!
మీరునన్ను బరిత్యజించినను నేను మిమ్ము ద్యజింపనోపను.
తమచరణతలముననే నివసించెదను. తమరేది తలంచిన నది
కాఁగలదు. తాము చూపినహార్దముతక్క నాకిక నేమార్గ
మును లేదు.” అని పలికెను.

రఘుపతి జయసింహుని గవుంగిలించుకొనియెను. ఆతని
కన్నీరు కాలవ్వలై జయసింహునికంఠమునఁ బడి ప్రవహింప
సాగెను.

→ పదుమూడవవరిచ్చేదము. ←

మందిరమందుఁ బురజను లనేకులు చేరిరి. కోలాహల మెక్కువగా నున్నది. రఘువతి వారినందఱి నదలించుచు “మీరందఱెందుల కిందు నచ్చితిరి?” అని యడిగెను.

పౌరులు. — “మేమందఱము భువనేశ్వరీదర్శనమునకై యిట వచ్చినారము” అని యందఱు అన్నిస్వరములతోఁ బ్రత్యుత్తర మొనంగిరి.

రఘు. — “దేవి యెక్కడనున్నది? దేవి యీరాజ్యమును విడిచి పోయినది. మీరెల్ల రామ నుంచఁగలిగితిరా? అందుచే నామె వెళ్లిపోయినది.”

పెద్దయల్లరి కాజొచ్చెను. నల్లడలచుండియు వివిధములగు మాటలు వినిపించుచున్నది. “పురోహితుఁడా! తామెందు కిట్లు లనుచున్నారు?” అని వారడిగిరి.

ఒకఁడు. — “మేమందఱ మేమియవకార మొనర్చినాము?”

ఇంకొకఁడు. — “జగజ్జనని మఱి యేవిధముచేతను బ్రసన్నురాలు కాదా యేమి?”

మఱియొకఁడు. — “నాపెద్దతండ్రి రోగియై యున్నాఁడు. నేనొక దినమున నైనఁ బూజచేయుటకు రాలేదు.” (అందుచే నాయ వమానమును నహింపక దేవి యీదేశముననుండుట కిచ్చ గింపలేదని యతని నమ్మకము.)

వేటొకఁడు.—“నేను జగదంబకు రెండుమేకలను బలియాయ నంకల్పించికొంటిని. నేను మిక్కిలిదూరములో నుండుటచే రాతేకపోయినాను. రెండుమేకలను మ్రొక్కు చెల్లింపక పోవుటచే దేశమున కిట్టియిక్కట్టు కలిగెను.” ఈమాట మనంబున నెంచుచు నతఁ డధీరుండై యుండెను.

గోవర్ధనుఁడు “తాను మ్రొక్కినమొక్కు చెల్లింపకపోయెను. కావుననే దేవియును వాని కింతకష్ట మొనగూర్చెను. ఆతనియుదరమున బల్లయై వృద్ధి నొంది మిక్కిలి బాధింపసాగెను. ఆఱు నెల్లలనుండియు నతఁడు మంచము పట్టెను. గోవర్ధనునిబల్ల యధికమై వాఁడు శ్మశానమున కేఁగుఁగాక. దేని దేశమున నుండుఁగాక” అని యొకఁడు ప్రార్థించుచుండెను. తక్కినవ్రజ లందఱు “నిర్భాగ్యుఁడగు గోవర్ధనునిబల్ల మిక్కిలి వృద్ధి నొంది మరణించుఁ గాక” యని కోరుచుండిరి.

ఆజననమృత్తమున దీర్ఘ కాయుఁ డగు నొకమనుష్యుఁడుండెను. అతఁ డందఱి నదలించి యూరుకొనఁజేసి చేతులు జోడించుకొని రఘువతితో “పూజారిగారూ ! దేవి యెందుకు వెల్లిపోయెను ? మావలన నేమి యవరాధము గలిగెను?” అని యడిగెను.

రఘు.—“మీరందఱు దేవికై యొకర క్తబిందు వైన నీయతేక పోయితిరి. ఇదిగో యిట్టులున్నది మీభక్తి.”

అందఱు మాటలాడ కూరకుండిరి. తుదకు మరల గున గునలు బయలువెడలెను. ఒకానొకఁడు గట్టిగా నిట్లు చెప్పం దొడంగెను. ‘రాజగారిశాసన మిట్లున్నది. మేమేమిచేయుదుము?’

జయసింహుడు రాతిబొమ్మవలె స్థిరభావమునఁ గూర్చుండి యుండెను. “దేవీశాసనము” అనుమాట మెఱపువలె నాతని నాలుకతుదకు వచ్చెను; గాని యతఁ డాపుకొని మాటలాడక యూరకుండెను.

రఘు.—(తీక్ష్ణుగున్వరముతో) “రాజేవఁడు? దేవీసింహాసనము రాజసింహాసనమునకు లోబడియుండెనా? అయినచో మీ రందఱు మాతృహీనమగు దేశమున రాజుగారినే పట్టుకొని యుండుఁడు. మిమ్ముల నెవ్వరురక్షింతురో చూచెదను గాక.” అని పలికెను.

జననమాజమున గునగునలు ఘూర్ణిల్లపాగెను. అందఱు భయభ్రాంతులై మాటలాడుకొనుచుండిరి.

రఘు.—(లేచి నిలుచుండి) “రాజనధికునిగాఁ దలంచి మీ రందఱి కాదేని నవమాన మొనరించి మన దేశమునుండి వెడలనడిచితిరి. మీరు సుఖముగా నుండుట కిచ్చగింపరైతిరి. చూచెదరు గాక. మూఁడుసంవత్సరములలో నింతటి దేశమం దును మీనివాసస్థలములచిహ్నమైన నుండదు. మీవంశ ములు నిర్మూలములగును ”

ప్రజామండలిలో నముద్రతరంగములతీసున గుబుగుబధ్వ నులు మెల్లమెల్లన వినవచ్చుచుండెను. జనసమృద్ధి మంత్రంత కధిక మగుచుండెను. దీర్ఘకాయుండగు నాతఁడే మరల లేచి చేతులు మొగిద్చి రఘువతితో, “అయ్యా! సంతానమువలన నెద్దియైన నవరాధము వచ్చినచోఁ దల్లి బానిని తమించి తత్కారణ

మెరిగించి బుజ్జగించును కాని యొక్కసారి నంతానమును విడిచి తల్లియెచ్చటికిఁ బోగలదు. దేవా! యొక్కవలుకాన తిండు. ఏమొనరించిన దేవి తిరిగి మనదేశమునకు వచ్చును?" అని పలికెను.

రఘు.—“మీకందఱకు రాజగుగోవిందమాణిక్యరాయ లీదేశమునుండి బహిర్భూతుఁడై నంతన దేవి మరల నీదేశమునకుఁ దిరిగివచ్చును.”

ఈవాక్యమును విని జననంఘమందలి కలకల మొక్కసారి యాఁగిపోయెను. నాలుగుదిక్కులు నిశ్శబ్దముగానుండెను. తుద కొకరిమొగ మొకరు చూచుకొనుచుండిరి. ఎవరికేమి మాట్లాడుటకును నమయముచిక్కలేదు. అప్పుడు రఘువతి మేఘగంభీర భీషణంబులగు భాషణంబుల నిట్లు చెప్పసాగెను. “మీరందఱిదూరమునుండియు వింత వింత యాశలతో దేవీనందర్శనాయ త్తదిత్తులై యిటకు వచ్చితిరిగదా! నావెనువెంటనే రండు. దేవీనుందిరమునఁ బ్రవేశింపుడు.”

ఆమాటలు వినినంత నందఱును గుమిగా మందిరో పాంతమును జేరిరి. మందిరద్వారము మూయఁబడియుండెను. రఘువతి సంశయించుచు నాద్వారమును దెఱచెను. కొంత దనుక నెవ్వరినోటనుండియు నొకమాటయైన బయల్పడదయ్యెను. అందఱును జిత్తురువునందలిప్రతిమలవలెనే నిశ్చేష్టితులై తలవంచుకొని నిలువంబడియుండిరి. చూపఱకుఁ బరాక్రమ్యై దేవి కానవచ్చెను. ఆజగజ్జనని యట్లుండ నాగుంపులోనుండి

రోదనధ్వనులు కేకలు నొక్కమాటు వెలువడినవి. “తల్లీ! ఒక్క
మాటు నీవదననరోజుము నిటుద్రిప్పి మాపై నీదయారనముచు
జల్లుము. నీవిషయమున మే మేయవరాధ మొనర్చితిమి?” అను
నంతలో వారిద్దఱ్ఱికి దేవి యదృశ్యయాయెను. ఒక్కసారిగా
“తల్లీ యేది? అవ్వు యెక్కడ?” ననుకోలాహల మన్నిడిశలనుం
డియు వెడలి మిన్నముట్ట సాగెను. దేవీవిగ్రహము శిలామయ
ముగదా! ఎట్లు తిరుగఁగలదు? అందు ననేకులు స్త్రుతిఁదప్పి
నేలకొరగిరి. ఏమియు నెఱుంగని బాలబాలికాజన మేడువ
సాగెను. అందునఁ గొందఱు వృద్ధులు, అమ్మా! అని తల్లిలేని
పిల్లలవలె విలక్షణముగ నేడువఁదొడంగిరి. “ఓతల్లీ! ఓతల్లీ!
దీనులమగు మమ్ము విడిచి ఎందరిగినావు?” యువతీమణులకొప్పులు
వీడి చీరచెఱఁగులతో నేలజీరాడుచుండెను. వారందఱు వికలనున
స్కలై యేడువసాగిరి. తొమ్ములను గొట్టుకొనుచుండిరి. వయో
వంతులగుపురుషులును మిక్కుటమగు రోదనధ్వనులతో నా
మందిరమును ఘూర్ణమానముగ నొనర్చుచు వణంకుచు,
“తల్లీ! నిన్ను మరలఁ దీసికొని వత్తుము. నిన్ను విడిచి యుండఁ
జాలము.” అని యచ్చటికి వచ్చినవా రెల్లరు శోకసాగరంబున
మునింగి తేలుచుండ “ఎవరివెట్టి వారికానంద” మనునటు లొక
వెట్టివాఁ డీప్రకారము గానము చేయ నారంభించెను.—

తే. గీ. వెలయఁగా మాకు నీశిలావిగ్రహమ్మి

తల్లి యని నన్నియుంటి మే మెల్లరమును

నింతకంటెను మముఁగావ నెవరు గలరు?

పిల్లలను గావఁ దల్లికే చెల్లుఁ గాక.

తరువాత నెల్ల రాజేవీమందిరద్వారమున నిలిచి 'తల్లీ! తల్లీ!' అనియేడువనారంభించిరి; కాని దేవిమూర్తిమాత్రమెప్పటి యట్లు విముఖశ్యమునొందియే యుండెను. అప్పుడు రెండుయా మముల ప్రౌద్ధగుటచే నండవేడిమిమిక్కుటముగానుండెను. ఐనను నిరాహార్యులై యుండు నాజనుల రోదనశ్శనిమాత్ర మిను మంతయునఁగ లేదు. ఆననుయమున మెల్ల మెల్లన నడుఁగులిడుచు జయసింహుఁడునచ్చి రఘువతితో నిట్లుచెప్పసాగెను. "స్వామీ! నే నొకమాటయైనను జెప్పుటకు వీలులేదా?" వెంటనే రఘువతి తన చేయి యెత్తి, "వీలు లేదు, ఒకమాటయైన ననుటకు వీలులేదు." అనెను.

జయ. — "ఏమీ! ఇందున నేమియును నందేహమునకుఁ గారణమేలేదా?"

రఘు. — "ఏమియును లేదు" అని బిగ్గరగాఁ జెప్పెను.

జయ. — గట్టిగావిడికిలి బట్టి "ఏమీ! అందఱును దీనిని విశ్వసింతురా?"

రఘు. — తీక్షణములగు తనదృష్టిప్రసారములచేజయ సింహుని నీలు చేయునట్లు భీకరముగాఁజూచుచు, "ఔను" అని చెప్పెను.

వెంటనే జయసింహుఁడు తనగుండెలపైఁ జేయి వైచి కొని "నాగుండియ లవియుచున్నవి" అనిచెప్పి తత్తఃకామే యాజన నమూహమును దప్పించికొని యావలకేగెను.

== పదునాల్గవపరిచ్ఛేదము. ==

నేఁ డాపాఢశుక్ల చతుర్దశి. నేఁటిరాత్రియే పదునాలుగు దేవతలకును బూజామహోత్సవము జరగనున్నది. నేఁటియుదయము తాటితోఁపులనడుమనుండి బాలనూర్యకిరణప్రసారమంతటను వ్యాపించుచున్నది. మేఘావరణ మొకించుకయునులేదు. ప్రభాకరునిసువర్ణకిరణజాలముచే నాపరింపఁబడి యానగగమయమయియొప్పు నున్యానవనమునకేఁగి జయసింహుఁ డుపశిష్టుఁడైనంతన యాతనియాలోచనావిషయంబున నదినటకు జరిగిన యంశములన్నియుఁ బ్రత్యక్షములయ్యెను.

మఱియు నీయువవనమున నీశిలానిర్మితమగు మందిరమునఁ బాషాణరచితములయిన మెట్లనడుమ నీగోమతీతీరమున నీ విళాలవటచ్ఛాయయందును నా ఛాయాంతర్భాగములనుండి వ్రేలాడునూడలయందును దనచిన్ననాఁ డాడుకొనిన యుపంతమంతయు సౌఖ్యావహమయిన యొకన్వప్నమువలె నాశనియన న్సునఁ దోఁచెను.

మనోహరములై ప్రియములై చూడఁదగినవై యీన్న నాటనుండి స్నేహవితానము నల్లిన నాతరువితానము లాతనిఁ దమనన్నిధికి మరల రమ్మనిపిలుచుచున్నవి. వారి కాశనిసూక్ష్మామాత్రము ప్రత్యుత్తరము నొసంగుచున్నది. “నేఁ దిరిగితిరిగి యీవలకు వచ్చినాను. నే విడుదలచేయఁబడితిని. నే నిప్పుడు తిరిగి పోను.” వజ్రశిలానిర్మితమగు నామందిరముపై నూర్యకిరణములు వ్యాపించుచున్నవి. మఱియు నామందిరమున కెడచువై పు

నఁబడిన పొగడచెట్టునీడఁ దాండవమాడుచున్నది. చిన్నతనమున నాజయసింహుఁ డామందిరమును జీవము గలదానిగా నెన్నుకొనుచుండెడివాఁడు. ఈసోపానములందఁ గూర్చుండి యాడుకొనుచున్నప్పుడు సోపానములఁ బ్రియమిత్రములనియే తలఁచుచుండెడివాఁడు. నేటియుదయమునను సూర్యకిరణములచే నావరింపఁ బడిన యట్టిమందిరమును నచేతన మనియు నట్టిసోపానములను మిత్రములనియు ననుకొని చిన్ననాటిదృష్టి నే యప్పుడును వినియోగించుచుండెను.

ఆయాలయములో భువనేశ్వరిని నేడు మరల నవ్వా!యని పిలుచుట కాత్మ త న్నెచ్చరించుచున్నది; కాని దుఃఖము తన మనంబుననిండి పొంగి పొరలిపచ్చుచుండుటచే నట్లు లుచ్చరింపలేక పోయెను. మఱియు నాతనిరెండునేత్రముల నుండియు నశ్రుజలము వెల్లువయై రాఁదొడంగెను.

ఇంతలో రఘువతి యచ్చటికి వచ్చు చుండెను. ఆతనిం జూచి జయసింహుఁడు కనులను దుడిచికొని గురువునకు నమస్కరించి నిలువఁబడి యుండెను.

రఘు—“నేడు పూజా మహోత్సవముజరవు సుదినము. నీవు దేవీపాదమును బట్టి యేమో ప్రతిజ్ఞ నేసితివి. జ్ఞప్తియందున్నదా?”

జయ.—“ఆ! జ్ఞప్తియందున్నది.”

రఘు.—“ప్రతిజ్ఞాపరిపాలన మొనర్చెదవా?”

జయ.—“ఆ! తనునెలపుప్రకారమే చేసెదను.”

రఘు. — “ కుష్టా ! ఆలోచించి సావధానముగాఁ గర్తవ్యము నొనర్చవలెను. ప్రమాదమునొందునేమో యని భయపడుచుంటిని. నీరక్షణమే మనంబున నిడి రాజానకును బ్రజలకు నన్యోన్యవిరోధము వృద్ధి నొందించినాడను. ” జయసింహుఁడూరక రఘుపతిముఖమును జూచుచుండెను. అతఁ డేమియుఁ బ్రత్యుత్తరము నీయలేదు. రఘుపతి యాతనిశిరమునఁ గరంబిడి “నాయాశీర్వాదముచే నీవు నీకార్యములను నిర్విఘ్నముగాఁ జక్కఁబఱచుకొని జగదీశ్వరియాజ్ఞ నటవేర్పఁ గలవు ” ఇట్లుని రఘుపతి తనదారిని పోయెను.

ఆదినము మూడవయామమున నొకప్రదేశంబునఁ గూర్చుండి రాజుగారు ధ్రువునితోఁ బ్రసంగించుచుఁ గాలయావన మొనర్చుచుండిరి. ధ్రువుని యాజ్ఞానుసార మొకసారి కిరీటమును దీసివేయుచు నొకసారి మరలఁ బెట్టుకొనుచుండెను. ఆనరేంద్రుని యిట్టికిష్టవ్యాపారమును జూచి ధ్రువుండు నవ్వుచు వ్యాకుల మనస్కుఁడాయెను. ఆనరపాలుఁడు నవ్వుచు “నే నిట్లభ్యాస మొనరించుచున్నాను. ఎవనియాజ్ఞావశంబున నీముకుటము నిట్లు శిరమున ధరించుచుంటేనో యాతని యాజ్ఞాబలంబున నీముకుటము తలనుండి యిట్లు తీసి వేయుచున్నాను. ఈముకుటమును ధరియించుటయుఁ గష్టమే ! దీనిని దీసివేయుటయు నంతకన్నఁ గష్టమే.” అని పలికెను.

ధ్రువునిహృదయంబున నొకయాహ జనించెను. కొంత వఱకూరకుండి తరువాత నరేంద్రునివదనము చూచి తనహస్తాం

గుళి నతని ముగమునందునిడి “నీవు లాజపు” అని రాజశబ్దమున రేఫము నొక్కసారి తీసివేసియు ధ్రువుం డించుకేనియు విచారింపఁ డయ్యె. రాజు కట్టెదుట “లాజా! లాజా!” యని వలువగా అచ్చరించుచు నాతఁడు పరిపూర్ణానంద మగ్నమాన నుండయ్యె. ఆభూషాలుం డది చూచి యాతని దౌష్ట్యమును నహింపలేక “నీవు లాజపు! ధ్రువుఁడా! నీవు లాజపు” అని పలికెను. ఈవివాదము తుదముట్ట లేదు. ఎవరి మాటయం దైనను నశ్యమిది యను సంశయము లేరలేదు. కేసరివాగాడంబర మునఁ గాలము గతించుచుండెను. తుద కాభూషాలుఁడు తన శిరోవేష్టనమును దీసి ధ్రువునిశిరంబున నిడెను. అప్పుడు ధ్రువుం డేమియుఁ బ్రత్యుత్తరమియలేకుండె. నంతోషవడి పూర్ణమై యాశనిమనము నలంకరించెను. ఆశిరోవేష్టనమున ధ్రువుని ముఖమండల మర్థభాగము కప్పఁబడియుండెను. ముకుటముచే నతిభారిమైన తనశిరస్సు నెగురవైచుచు నాతఁ డారాజేంద్రు నిట్లని యాజ్ఞాపించెను. “ఏదియైన నొకకథచెప్పుము.” ఏమి కథయని రాజుడుగఁగ నాతఁడు “అక్క చెప్పుచుండెడి కథను జెప్పుము” అనియాజ్ఞాపించెను. ‘కథ’ యనిన నాతని యభిప్రాయము లోకమునఁ దనయక్కచెప్పెడి కథ యనియే. హాసీ తన కేకథలను జెప్పినదో యవి తప్ప లోకమున వేఱొండుకథ లేదనియే నూతఁడనుకొనియెను.

అప్పుడారాజేంద్రుఁడు పురాణమందలి యొకపెద్దకథచెప్ప నారంభించెను. “హిరణ్యకశిపుఁ డనునొక రాజుండెడివాఁడు.” ‘రాజా’ యనునామమును వినినంతన ధ్రువుండు “నేనే లాజను”

అని తనశిరమునకు మిక్కిలి పదులుగా నుండి ముఖము నాక్రమించిన ముకుటము నెగురవైచుచు హిరణ్యకశిపునిరాజ్యమాతఁ డంగీకరింపఁడయ్యెను. సంతోషసావంతులైన నభాసదులవలె గోవిందమాణిక్యరాయం డాకిరీటధారియగు ముద్దుబాలకుని సమాధానపఱువ నెంచి “నీవును రాజవు. హిరణ్యకశిపుఁడును రాజే” అనెను. ధ్రువుండు తనయనిష్టమును స్పష్టముగాఁ జెప్పనెంచి “కాదు నేనే లా(రా)జును” అని చెప్పెను. తుదకారాజేంద్రుఁడు “ఆ! నీవు లాజవు. హిరణ్యకశిపుఁడు లాజు కాఁడు. అతఁడు లాక్కనుఁడు. (రాక్షసుఁడు)” అని పలుకఁగా నామాటకు ధ్రువుండేమియు మాఱు చెప్పక తనయంగీకారమును నూదించెను. ఇంతలో నక్షత్రరాయం డానభాభవనమునకు వచ్చి “రాజుగారియాజ్ఞయైనదని విని వచ్చివాను. తమయాజ్ఞానుసారము వర్తింప నంసిద్ధుఁడనై యున్నాను” అని వదించెను.

రాజు — “కొంచె మాఁగుము. ఈకథను ముగించుచున్నాను.”

అని చెప్పి యారాజచంద్రుం డాకథను సమాప్తి నొందించెను. “ధ్రువుఁడు, లాచ్చనుఁడు (రాక్షస) దుష్టుఁడు” అనుచు నీ యుదంతమునంతయు విని తనకంతయుఁ దెలిసిన ట్లంగీకారనూచకములగుచిన్నలతోఁ దనముఖకమలమును వికసింపఁజేసెను.

ధ్రువునిశిరంబున ముకుటముండుట నక్షత్రరాయని కేమియుఁ : వ్యము లేకుండెను. నక్షత్రరాయని యనిష్టసూచకము లగు దృష్టులఁ బడికించినంతన యతిధైర్యంబున ధ్రువుండు “నే లాజును” అని చెప్పెను.

నక్షత్రరాయం డది విని “ఛీ! ఇట్లుచెప్పుట కేవల మనుచితము” అని పలుకుచు నాతని తలనుండి యాముకుటమును దీసి నరపాలునిశిర మలంకరించుట కుమ్యక్తుడాయెను. మఱియు నతని యుద్దేశమును బెలుపుచు రాజుపై తనదృష్టిని బ్రసరింపజేసి కేకలువైచెను. గోవిందమాణిక్యరాయ లది చూచి యా బాలునికి రానున్నయాపత్తును దొలగించి నక్షత్రరాయల యుద్వమమును మాన్పెను.

తరువాత నారాజచంద్రుడు నక్షత్రరాయనిం జూచి “ఛా! రఘువతితాకూ రనుచితముగ నాకును బ్రజలకును బొరపులుపుట్టిం చెను. నీవుస్వయముగాఁ బురిలోనికరిగి దీనియాధార్థ్యమునెఱింగి వెంటనే నాకెఱింగింపుము” అనెను. దేవరవారియాజ్ఞానుసారము వర్తించెదనని చిన్నరాయలు వెడలెను; కాని ధృవునితలపై నా కిరీటముండుట యాతనికేమియు నిష్టము లేకుండెను. ఇంతలోఁ బ్రతీహారివచ్చి “జయము, జయము, మహారాజా! ద్వారముకడఁ దమసెలవునకై ప్రతీక్షించుచు రఘువతి యనుచరుండగు జయ సింహుఁడు వేచియున్నాఁడు. ముదలయమ్యేనేని వానిఁ బ్రవేశ పెట్టెదను” అని పలికెను. రాజుగా రాతనిరాకకు నమ్మతించిరి. వెంటనే యాతఁడు జయసింహుని రాజనన్నిధిం జేర్చెను. జయ సింహుఁడు సాష్టాంగముగా మహారాజునకు నమస్కరించి చేతులు జోడించి “స్వామీ! నేనిప్పు డతిదూర దేశగమనాభిలాషినై యుంటిని. నాకుఁ బ్రభువులును గురువులు నగు దేవర గారి యాశీర్వాదమును సేకరించుకొని వెడలిపోవఁ దమనమ్ముఖమున కిట్లు వచ్చినాఁడను” అనెను.

రాజు.—“జయసింహ! నీ వెచ్చటి కరుగ నిశ్చయించుకొంటివి?”

జయ.—“ప్రభూ త్వంసమా! నే నెచ్చటి కరుగుదునో నాకుఁ దెలియదు. కాన నేనెట్లు చెప్పఁగలను?” ఆరాజచంద్రుఁ డేమి యోపలుక నుద్యుక్తుండై యుండటఁ గని జయసింహుఁడు “నుహ! రాజా! దేవరవారీనీ నేమియు నాటంకపలుపవలదని ప్రార్థించుచున్నాఁడను. మీ రాటంకపఱచినచో నాకీప్రయాణము జయప్రదము కానేరదు. శమరాశీర్వదించి నన్నంపినచో నానందేహము లన్నియు నిర్మూలములగును. నాకష్టములన్నియుఁ బట్టాపంచలై పోవును. ప్రభువుగారివలె న్యాయపరిపాలకుండగు వేటొకరాజేంద్రునిగరమును జేరి సుఖించెదను.”

రాజు.—“నీకెప్పు డిప్పట్టణమును వీడఁ దలంచితివి?”

జయ.—“నేటిసాయంత్రాలమే. రాజేంద్రా! నే నేగుటకు వేళయైనది. నే నాజ్ఞఁ దీసికొనుచున్నాఁడను.” అని చెప్పి యతనికి మరలఁ బ్రణమిల్లి యాతని పాదరజంబును దనశిరంబునఁ దాల్చి యాతనిచరణనరోజంబులఁ దనయశ్రుధారలతో నభిషేకించెను. తరువాత లేచిపో నుద్యోగియైయున్న యాజయచంద్రునికడకు మెల్లమెల్లన నరిగి ధ్రువుం డాతని యుత్తరీయమును బట్టి ‘నీవు పోవలదు’ అని ధైర్యముగాఁ బలికెను.

జయసింహుఁడు నవ్వుచు నిలువఁబడి యాతని నెత్తికొని ముద్దాడి “నే నెవరినన్నిధి నుందును ? నాకెవరు దిక్కు?” అని వదించెను.

ధ్రువ.—“లాజను నేను” అనెను.

జయ. — “నీవు రాజరాజువు. నీవు నీప్రేమచే నెల్లర వశపఱచుకొంటివి.” అని యాతని డించి యాసభాస్థానమునుండి బయలు వెడలెను. ఆరాజేంద్రుం డందుల కేమికారణమని కావలయు నతిదీర్ఘముగ నాలోచించుచు విచారించుచుండెను.

— పదునై దనపరిచ్ఛేదము. —

నేడే చతుర్దశి. పయోధరము లాకాశంబున నల్లుకొని వచ్చుచున్నవి. చంద్రోదయమైనది. నగము వెల్తురు నగము చీకటియునై యున్నది. చందురుం డొకసారి ప్రకాశించుచుండెను. మాటియొకసారి మేఘముల మాటున దాగికొనుచుండెను. కావుననే కొంతసేపు వెన్నలయుఁ గొంతసేపు చీకటియు నై మనుజునికలిమిలేము లిట్టులే యుండునని కాలము బోసించుచున్నట్లున్నది. గోమతీతీరమున నట్టి సుధాకరు నవలోకించుచుఁ దమయం దుండెడి యజ్ఞానాంధకారము నెగురఁగొట్టుకొన్నట్టు లాంధ్యకులు నడుమనడుమ దీర్ఘములగు నిశ్వానవాహువులను విడుచుచున్నారు. నేటిరాతి రెవ్వరును గృహములను దాటి యీవలకు రాఁగూడదని యాజ్ఞ మైనది. రాత్రులయం దెవ్వరు తిరుగుదురు? అనియును గాక నేఁ డిట్టికట్టుపాటు కలిగినది. కావున రాజమార్గములు జనశూన్యములై మిక్కిలి విశామములై యున్నట్లు తోచుచున్నవి. పత్తనమం దందఱును దనుతమ గృహకవాటములను మూసి యర్గళములను బిగియించిరి. మార్గ

మందు రాజభటునిజాడ యెచ్చటను గానరాకున్నది. నేడు చోరు
 లైనను 'దమయిండ్లనుండి బయలుకు రా సాహసించలేదు.
 ఎవ రెచ్చటఁ గాలధర్త మొందినను వారి బంధువులు శవ
 జాగరము నొనర్చుచు నారాత్రి దహనాదికము లొనర్చుటకు
 వీలులేక సూర్యోదయమును బ్రతీక్షించుచుండిరి. తమ చిన్ని
 పావలు రోగార్తులై గతింపకున్నను జననీజనకు లూరకుండవల
 సినదే కాని వైద్యుని బిలుచుటకై న నీవలకు రావీలులేదు. భిక్ష
 మెత్తికొనుచు నహోరాత్రములు రోడ్లపై దొరలు కుంటిగుడ్డివా
 రలు గృహస్థులగోళాలలకుఁ బోయి నిద్రించుచుండిరి. ఇట్టి
 రాత్రియందు సక్కలును గుక్కలును మాత్రము వీధులలో
 నటునిటు దిరుగుచున్నవి. ఒకచిటుతపులియు నొకపెద్దపులియు
 నొకగృహస్థుని గుమ్మముకడ నుండి రోజుచున్నవి. అప్పుడు మను
 ష్యులలో నొకవ్యక్తిమాత్రము వీధిలోనున్నది; కాని మఱి
 యెవ్వరును లేరు. వాడు నదీతీరఁబున నొకతాటిపైఁ దనకత్తి
 బదనెక్కించుచునే మఱియేదియో యూలోచించుకొను చుం
 డెను. కత్తి కొంచెము పదనెక్కినది. కత్తి వాడియగుచున్న
 వెనువెంటనే యాతని మనోవిచారమునందును వాడి హెచ్చు
 చున్నది. కావున సంకనంత యావని ముగిసినది కాదు. ఖడ్గమా
 శిలను గొంచెము కొంచెముగాఁ దినివేయుచు హింసాపరత్వ
 మునఁ గావలయు నది 'హేన్ హేన్' అని ధ్వని చేయుచు వేడి
 యెక్కుచున్నది. ఆయంధకారమున నంధకారభార యట్టులే
 గతించుచున్నది. లోకమునుండి యంధకారమయములై రాత్రి
 సంబంధములగు జాములు నట్టులే గతించుచున్నవి. తలపై

నాకనంబున నల్లనిగొప్పమేఘములు నట్టులే పరుగెత్తుచున్నవి. వర్షము కురియు నారంభించెను.

వర్ష మంత కంతకు హెచ్చి ఏనుఁగు తొండము లంతలేసి ధారలుగాఁ గురియసాగెను. అప్పుడు జయసింహున కాయానము హెచ్చెను. అంత నాతఁడు వేడియెక్కినతనక త్తి నొర నిడి లేచి నిలిచెను. పూజానమయము సమీపించెను. ఆతనికిఁ దనశపథము స్మరణకు వచ్చెను. ఇప్పు డేమియాలస్యమువరించి నను గార్యము మించిపోవును.

వేలకొలదితపములచే నేడు మందిరము ప్రకాశమాన మైయుండెను. త్రయోదశ దేవతామధ్యవర్తినియై కాలిదేవి మనుష్యరక్తపానమునకై నాలుకలు దీటుచుండెను. తక్కినవని వాండ్రను బొమ్మని రఘువతి యొక్కఁ డట్టి దేవీనమీషమునఁ గూర్చుండియుండెను. ఆతనికి ముందు పెద్దఖడ్గ ముండుండెను. అది దీపముల వెలుతురునఁ దళ తళ యని పజ్రాయుధమువలెఁ బ్రకాశించుచు దేవ్యాజ్ఞను బాలించుటకై యెదురుచూచు చుండెను. రెండుయామముల రాత్రియైనందునఁ బూజాకాల మతిక్రమించుచుండెను. రఘువతి యతివ్యాకులదిత్తుఁ డై జయ సింహునిరాకకై వ్రతీక్షించుచుండెను. గాలి యొక్కమాటుగా జోరున వీవఁ జొచ్చెను. మునలప్రమాణములగు ధారలతో వర్షము కురియుచునే యుండెను. గాలివిసరున మందిరంబున నుండు దీపశిఖ లల్లలనాడుచుండెను. పెద్దతలవారున మెఱపులు గంతులు వైచుచున్నవి. పదునాలుగుదేవతల యొక్కయు రఘు

వతియొక్కయు నీడలు చేతనములవలెఁ జలించుచు దీవపుఁబంక్తుల
మీఁదను మందిరపుగోడలమీఁదను చాండవమాడుచున్నవి. ఒక
శవముయొక్క శిరోభాగము గాలివినఁగున నింటియందంతటను
దొర్లుచుండెను. జీర్ణవణ్యంబులభాతిని రెండు గబ్బిలము లా
మందిరము దూఱి యొక్కనూఁగు నెగిరితిరుగులాడుచుండెను.
వానినీడయును గోడలపై నాడుచుండెను.

రెండుయూముములై నవి. అచ్చటచ్చట నక్కలకూత
లు వినఁబడుచుండెను. వాని సనునరించి గాలియును హూహూ
శబ్దాయమానమై రోదన మొనర్చుచుండెను. పూజానమ
యము మించినది. రఘువతి యశుభభయంబునఁ దల్లడిల్లు
చుండెను. ఆనమయమున మెఱపు మెఱసినట్లు జయసింహుఁ
డంధకారమున బయలుదేఱి మందిరమునఁ బ్రవేశించెను. అధి
కాయానలబున నాతని దేహము పరితపించుచుండెను. శరీర
మందంతటనుండియు నర్వజలము జాలుచుండెను. ఉచ్చావ్రస
నిశ్శావ్రసము లతితీవ్రగతిని వచ్చుచుఁ బోవుచుండెను. నేత్ర
ములనుండి యగ్నికణము లురలుచున్నవి ; రఘువతి యాతనిఁ
బట్టుకొని చెవిఁ జేరి మెల్లన “రాజరక్తమును దెచ్చితివా?” అని
యడిగెను.

జయసింహుఁ డాతనిహస్తమును ద్రోసివేసి పెద్దయెలుంగున
“తీసికొనివచ్చిరాఁడను. రాజరక్తమును దెచ్చినాను. మీరు
తొలఁగియుండుఁడు. నేను దేవినిఁ బ్రార్థించుకొనియెద.” అని
యీనాక్యములతో నామందిరమంతయును గంపింప సాగెను.
కాళికానన్నిధి నాతఁడు నిలువంబడి “జగదంబికవై ననీవు నిజ

ముగ బిడ్డరక్తమును బానముచేయుదువా? రాజరక్తమును
 ద్రాగినగాని నీదాహము తీరదా? నేజన్మించినది మొదలు నీన్నుఁ
 దల్లి యని తలంచుచు గౌరవించుచుంటిని. నే నెవరి కేదిధమ్మైన
 హానియును జేసి యెఱుంగను. వేటొకయుద్దేశము నాకేమి
 యును లేదు. నే నుత్తమక్షత్రియకులనంజాతుఁడను. రాజపు
 త్రుఁడను. నాముత్తాత రాజ్య మేలుచుండెడివాఁడు. నామాతా
 మహావంశమువా రిప్పటికిని రాజ్యమును శాసించుచున్నారు.
 కావున నారక్తము నీనంతానరక్తమేకగా? రాజరక్తమే కదా?”
 అనుచున్నంతలో నాతనిదేహమునుండి వల్లెవాలు జాతినది.
 నడుముకట్టునుండి ఖడ్గమును (చురకత్తి) మెఱిపుమెఱియించు
 నటులతీసెను. ఒక్కపోటు నాశఁడు తనవక్షఃప్రదేశమున నాఖడ్గ
 ముతోఁ బొడుచుకొనెను. మృత్యుదేవతాకములగు నాలుగు
 దంతము లాతనియెడ నాటినవి. అశఁడు హా యనుచు దేవీ
 పాదనన్నిధి నొఱిగెను. పాపాణమయమగు నాదేవీవిగ్రహ మేమి
 యును జలింపలేదు.

రఘువతి గొల్లున లేచెను. జయసింహుని లేవనెత్తటకుఁ
 బ్రయత్నించెను గాని కార్యములేకపోయెను. తుదకాతనిపైఁ
 బడెను. రక్తము చిమ్మనగొట్టములతోఁ జిమ్మినట్టులు శిలామయ
 మగు నా మందిరము నెల్లఁ దడిపెను. ఒక్కొక్కటిగా దీవము
 లన్నియు నాఱిపోయెను. ఆచిమ్మచీకటియం దారాత్రి చాల
 భాగము వఱి కొక్కప్రాణియొక్క శ్వాసమువచ్చుశబ్దమే విని
 పించుచుండెను. రాత్రి మూడవజామున చల్లగాలి వీచుచుండెను.

నాలుగుమూలలజనులయలికిడి వినవచ్చుచుండెను. నాల్గవయా
మమున మేఘములు చెదరుటచే వెన్నెల యాగృహమునఁ బ్రవే
శించెను. చంద్రకిరణములు జయసింహుని వివర్ణముఖమునఁ
బ్రసరించెను. పదునాలుగు దేవతావిగ్రహములు జయసిం
హుని శిరస్సుపడినవైపు చూచు చున్నట్లు లుండెను. పక్షులు
చహ, చహ మని శబ్దము చేయుచు నెగురుచుండెను. అప్పుడు
రఘుపతి జయసింహుని మృతకళేబరమును విడిచి వెడలెను.

→ పదునాఱవపరిచ్ఛేదము. ←

మహారాజాజ్ఞానుసారము ప్రజల కేల యనూయ కలి
గినో తెలిసికొనుటకై నక్షత్రరాయలు న్వయముగాఁ బ్రయ
త్నింప నుదయమున బయలువెడలెను. అతఁ డిట్లు విచారింప
సాగెను. “నే నిప్పుడు దేవీహందిరమున కేలపోవలెను. రఘుపతి
కడ కిప్పుడు నేఁబోయితినేని యతఁడు చంచలచిత్తుడు గావున
నన్నెట్టులయినఁ దనమతమున దిగుచుని నిర్బంధించును. కావున
నచ్చటికిఁ బోవక యాతని కగపడక జయసింహునిగృహమును
బ్రవేశింతును. జయసింహునివలన నీయదంతమంతయు నున్న
దున్నట్లు తెలిసికొననగును.” అని నిశ్చయించుకొని మెల్ల
మెల్లన జయసింహునిగృహమును బ్రవేశించెను. ప్రవేశింపఁగానే
యచటినుండి తక్షణము పోవుట శ్రేయమని యాతనికిఁ దోచెను.
జయసింహుని పుస్తకములు, వస్త్రములు మొదలగు నన్నివస్తు

వులు నాలుగుమూలలఁ జిందరవందరలై పడియున్నవి. గృహ మధ్యభాగమున రఘుపతి కూర్చుండి యుండెను. జయసింహుని జాడ యేమియుఁ గానరాలేదు. రఘుపతినేత్రము లగ్నికణముల ట్లతిభయంకరములై యున్నవి; జట్టు వీడి యుండెను. నక్షత్ర రాయనిఁ జూచినతోడనే రఘుపతి లేచి యాతనిచేయి బలము గాఁ బట్టుకొని బలవంతముగా నేలఁ గూర్చుండఁబెట్టెను. మఱియు మిడుంగురులు రాలుతననేత్రములతో నాతనియవ యవముల నన్నిటిని దగ్ధము చేయువానివలెఁ జూచుచు వెఱ్ఱి వానిరీతి “రక్తమేదీ?” అని యడిగెను. నక్షత్రరాయనిహృద యమున రక్తశరంగము లెగురఁ జొచ్చెను. మనంబు భయకంపిత మయ్యె. నోట నేమాటయు కాకపోయెను.

రఘు.—ఉచ్చైస్వరమున “రక్తమేదీ? నీవ్రతిజ్ఞ యేమైనది?” అని యడిగెను.

నక్షత్రరాయలు చేతులతోఁ బాదములను దులిపికొని యాతని కెడనుదిక్కునఁ గూర్చుండి తనయుక్తిరీయము చెంగు చేతితోఁ బట్టుకొని యాలోచింపసాగెను. అతని దేహము నుండి చెమ్మటసోనలు గాఱుచుండెను. గొంతు తడియాటి పోవ “గురూజీ” అనునంతలో, రఘుపతి “ఈదినమున దేవి ఖడ్గమును న్వయముగా నెత్తుచున్నది. నేడు నాలుగుదెసలను రుధిరవ్రవా హములు వెడలుననుటకు నందియము లేదు. నేడు మీయెల్లర వంశమున నొకర క్తబిందువైన నుండదు. అప్పు డీనక్షత్రరాయని భ్రాతృన్నహమును జూచెదఁగాక.” అని పలికెను.

నక్ష.—“భ్రాశ్యన్నేహము! హా! హా!! హా!!!” అని వివర్ణము
ఖుడై నవ్వెను. పూర్వ మెప్పుడు నిట్టులు నక్షత్రరాయని
ముఖమునుండి నవ్వు వెల్లిడలేదు. అతనికంత మెండి
పోయినది.

రఘు.—“నేను గోవిందమాణిక్యరాయనిరక్తమును గోరలేదు.
ఈసంసారమున నాతనికిఁ దనప్రాణముకన్నఁ బ్రియశరమైన
వాఁడెవఁడో, యాతనిరక్తమును గోరుచున్నాను. అతనిరుధిర
మునుబట్టి గోవిందమాణిక్యరాయనిశరీరమున నలఁదనలయు
నని కోరుచున్నాను. దానివలన రాజుగారి తొమ్మిదిరక్తపర్ణ
మగును. ఆరుధిరపుసుచ్చ యెట్లును పోదు. ఇదిగో చూడుము.
కన్నులు విప్పి బాగుగాఁ జూడుము!” అని చెప్పుచుఁ దన
శరీరమునుండి కప్పుఁదీసెను. శరీరమంతయు రక్తముచేఁ
బూయఁబడి యుండెను. తొమ్మిది నొక్కొక్కచోట రక్తము
చేరుకొనుచుండెను.

నక్షత్రరాయ లది చూచి యడలుకొనెను. అతని కాలు
నేతులు వడఁకసాగెను. రఘువతి వజ్రయుధ ప్రతిమానమగు తన
హస్తమున నశినిబట్టుకొని “వాఁడెవ్వఁడు? గోవిందరాయనికిఁ
ప్రాణముకంటెఁ బ్రియశరమైన వాఁడెవ్వఁడు? ఎవఁడు మృత్యు
ముఖంబునఁ బడిన గోవిందరాయనిదృష్టి కీలోకమంతయు శ్చ
శానమువలెఁ గనువట్టునో, మఱియు నాతనిజీవనాధార మెట్లు
తెగిరిపోవునో, శయ్యనుండి యువయమున లేచునంతన యెవని
మొగ మాతనిమానసముకురమునఁ బ్రతిఫలించునో, యెవనిని
న్మరించుచు నాతఁడు నిదురపోవునో తనహృదయరూపమైన

మందిరమున నెవ్వఁడు సంపూర్ణకళాశోభియై ప్రకాశించుచుండునో, ఆతఁ డెవ్వఁడు? ఏమి? యాతఁడవు నీవేనా?" అని యిట్లు గర్జిల్లుచు భగముచే పడంకులేషిపిల్లను జూచువ్యాఘ్రమువలె నాతనిదెన నిరీక్షించుచుండెను.

నక్షత్ర రాయలు ఖండితముగా "అట్టివాఁడను నేను గాను" అని చెప్పెను; కాని రఘుపతిచేయి విడిపించుకొనలేకపోయెను.

రఘు.—"నీవు కాకపోయిన వాఁడెవఁడో చెప్పుము."

నక్ష.—"మాణిక్యరాయలకుఁ బ్రాణాధికుండు ధుఃస్రుండు."

రఘు.—"ధుఃస్రుం డెవఁడు?"

నక్ష.—"వాఁడొక బాలుఁడు."

రఘు.—"నే నెఱుంగుదును, వాని నెఱుంగుదును, మహారాజు నకు సంతానములేదు. వానిని దనపుత్తునిగా భావించి సంరక్షించుచుండెను. లోకులు తమసంతానము నెట్లు ప్రేమించుచుండురో యాసంగతి నేనెఱుంగను; కాని రక్షితసంతానమును దన ప్రాణముకంటె నెక్కుడుగఁ బ్రేమించుచుండు రసునంశము మూర్ఛిమీ నేనెఱుంగనిది కాదు. తననా పుత్తుల నన్నిటిని రాజేంద్రుఁ డాకుట్టనిసుఖమునకే యెక్కుడుగఁ బ్రేమించుచున్నాఁడు. తనయుత్తమాంగమునఁ గిరీటమును ధరించుటకంటె నాబాలుని శిరమున ముకుటమునుంచుటయే యతని కెక్కువ సంతోషదాయకముగా నున్నది.

నక్ష.—అధికాశ్చర్యయుక్తుఁడై "ఆమాట నిశ్చయము" అని చెప్పెను.

రఘు.—“నిశ్చయము కాకున్నచో నేమి? రాజాబాలునింత వఱకుఁ బ్రేమించుచుండెనో నేఁ దెలిసికొనలేవా? నాచే నది తెలిసికొనఁజాలనిదా? నేను నదియే గోరుచున్నాను.”

నక్ష.—“ఔను” అని రఘువతిదేనఁ జూచుచుండెను. మఱియుఁ దనమనంబున నిట్లునుకొనెను. “నేను నదియే గోరుచున్నాఁడను.”

రఘు.—“ఆకుట్టని దీసికొని రావలెను. నేఁడే తీసికొనిరావలెను. ఈరాత్రి యవశ్యము వానిని దీసికొనిరావలెను.” అనునంతన ప్రతిధ్వని తీరున నక్షత్రరాయలును, “నేటిరాత్రి యవశ్యము వానిని తీసికొనిరావలెను.” అని పలికెను.

రఘువతి యాతనిమొగమునఁ గొంతదనుకఁ దనచూడ్కి నిలిపి మృదుచుధురభాషణముల నిట్లువన్యసించెను. “ఆబాలుఁడే నీకుఁ బరమశత్రుఁడు. ఏమి? నీవు నట్లేకలంచుచుంటివా? నీవు తమరాజవంశసంభూతుఁడవు. ఎక్కడనుండియో కులగోత్రము లెఱుంగనియపరిచితుఁ డొకబాలుఁడు మీయుత్తరూంగముల నలంకరించు మాణిక్యముకుటమును ధరింప వచ్చి యున్నాఁడు; అది నీవేమిగాఁ దలంచుచుంటివో? ఏరాజసింహాననము నీకై ప్రతీక్షించుచున్నదో, యట్టిసింహానన మిప్పు డాబాలుఁడధిష్ఠింప నిర్దేశమై యున్నది. కన్నులుండియు నీవిది తెలిసికొనలేవా?”

నక్షత్రరాయని కీమాటలు క్రొత్తవి కావు. ఇంతకుఁ బూర్వ మీయంశము లతఁ డాలోచించి నిశ్చయించుకొనినవే. “మీ

రేమియుఁ జెప్ప నవసరము లేదు. ఈనంగతులన్నియు నేనెఱుంగనివి కావు” అని తొందరగాఁ జెప్పెను.

రఘు. — “అయినచో నింకేమి? వానిఁ దోడ్కొని రమ్ము. కంటక ప్రాయుండగు వానిని సింహాననదూరునిగాఁ జేయుదును. ఈ దినశేషము నెట్టులో గతింపఁ జేసి నీవు వాని నెప్పుడు తీసికొని వచ్చెదవు?”

నకు. — “నేటిసాయంకాలము. చీకటివడినపిదప.”

రఘు. — (కోపముతో) “నీవు వానిఁ దీసికొని రాకపోయినచో బ్రాహ్మణశాపము నిన్నుచుట్టుకొనవేదియున్నదిసుమా! ఏము ఖమునఁ బ్రతిజ్ఞ యొనరించితివో ప్రతిజ్ఞాపూర్తి యొనరింప కున్నచో నాముఖమాంసమును మూఁడుదినములలోవలన గ్రద్దలు పొడిచిపొడిచి తినునని తెలిసికొనుము.” అని గద్దించి పలికెను.

ఆమాటలు విని యశం డనవ్యాతతోఁ దనముఖమును హస్తములతో మూసికొనెను. కోమలమైన తనముఖకమలమును గ్రద్దలు పొడుచుననుమాట యతఁడు నహింపలేకపోయెను. రఘుపతికి ననుస్కరించి రాయ లచ్చటనుండి వేగముగా నెలవు దీసికొనియెను. ఆమందిరము వీడి మంచిగాలియును, వెలుతురును, జననసూహమును గల ప్రదేశమును జేరి రాయలు పునర్జీవితాని గాఁ డన్న భావించుకొనెను.

== పదునేడవవరిచ్ఛేదము. ==

శ్రీ పాపన గ్రంథాలయము
శ్రీ లక్ష్మీ లా (కృష్ణ)

అసాయంసమయమున నక్షత్రరాయని జూచి ధృవుండు
“బాబూ! బాబూ!” అని పరుగెత్తుకొని వచ్చెను. తనచిన్నిచేతు
లతో నాతనికంఠమును గొఁగిలించుకొని యాతనిగళమునగళము
ను మొగమున మొగము నుంచి ముద్దులొడుకునట్లుగా ‘బాబూ’
అని పిలిచెను. “నోరు మూసికొనుము. ఆమాటమాత్ర మన
కుము. నేను నీబాబును గాను” అని గద్దించెను. ధృవుం డంత
దనుక నాతని నట్టులే పిలుచుచుండువాడుక. హఠాత్తుగాఁ
దన్నట్లు పిల్వపలదనునామాట విని యాతఁడు నిర్విణ్ణుఁ
డయ్యెను. కొంతవఱ కాబాలుఁ డతిగంభీరముగా మౌన మవ
లంబించెను. తరువాత నక్షత్రరాయనివదనమునఁ జూడ్కి
నిలిపి “ఐన మఱి మీరు నాకేమయ్యెదరు?” అని ముద్దుముద్దుగా
నడిగెను. అంత నక్షత్రరాయలు “నేను నీకు బాబునుగాను” అని
చెప్పెను. ఆమాట విని యాబాలుఁడు పకపకనగియెను. ఇంత య
నంభవపుఁబలుకు నాకుట్టఁ డంతవఱకు వినియుండలేదు. నవ్వుచు
మరల “మీరు నాకు బాబుగారగుదురు?” అని రాయ లెంత
నిరోధించుచుండెనో యంత పట్టుదలతో నా బాలుఁడును
బలుకసాగెను. “మీరు బాబుగారే” అని మఱియు నవ్వుచుం
డెను. అంతకంత కాబాలుని నవ్విధిగమగుచుండెను. ఒక్క
ఓ మాదిరిగా రాయలను జూచుచు నవ్వుచు ‘బాబూ’ అని
పిలుచుచునే యుండెను. అంత నక్షత్రరాయ లాధృవుని

జూచి “ఓరీ! నీయక్కను జూడబోయెదవా?” అని యడిగెను.

వెంటనే యాబాలకుండు రాయలగళమును వీడి “అక్క యెక్కడ నున్నది?” అని యాతురతతో నడిగెను.

నక్ష.—“దేవీనన్నిధానమున నున్నది.”

ధృవ.—“దేవి యెచ్చటనున్నది?”

నక్ష.—“దేవి యొకచోట నున్నది. నేనచ్చటికి నిన్నుఁ దోడ్కొని పోగలను.”

ధృవ.—“చేతితోఁ జప్పట్లుకొట్టుకొనుచు “బాబు! నన్నెప్పుడు తీసికొనిపోయెదరు?”

నక్ష.—“ఇప్పుడే.”

ధృవుఁ డతినంతోవంబున గంతులు వైచుచు “మాయ క్కను జూచెదను.” అని పాటలు పాడుచు రాయలకంఠమును మరలఁ దనమ్మడువాస్తములతోఁ బట్టుకొనెను. నక్షత్రరాయ లాబాలుని జంకనిడికొని తాలువను గప్పి గుప్తద్వారమున బయలుపకుఁ దీసికొనిపోయెను.

నేటిరాత్రియుఁ బురవాసులు తమగృహములవీడి వీధి లోనికి రాఁగూడదని నిర్ణయింపఁబడెను. ఇందుచేతనే పురవీధుల యందు గస్తీతిరుగువారును లేకుండిరి. బాటసారు లెవ్వ రును లేరు. ఆకనంబునఁ బూర్ణచంద్రుఁడు విరాజిల్లుచుండెను. నక్షత్రరాయలు దేవీమందిరమున కరిగి ధృవుని రఘువతిచేతి కీముఁ దలంచుచుండెను. రఘువతిని జూచి యాబాలుఁడు రాయలకంఠమును మఱింత గట్టిగాఁ బట్టుకొనియె. రఘువతియు

నాశని బలాత్కారముగా రాయల కాగిలినుండి వేలువలచెను. ధ్రువుండు 'బాబూ' అని పిలుచుచు నేడువసాగెను. రాయల కన్ను లశ్రుజలపూరితములయ్యెను. తన దయాహృదయ మా రఘువతికడ నెఱింగింప నాతఁడు మిగుల లజ్జించుచుండెను. ఆబాలు నాతని కధీనునిఁ జేసెను. నిజముగా నాతనిహృదయము పాపానిర్మితముగా నెన్నఁదగినదే. బాలకుం డేడ్చుచు "అక్క, అక్క, ఎక్కడనున్నది? ఎక్కడనున్నది?" అని పలుమాలు లడుగఁ జొచ్చెను. ఆమె ఎక్కడనున్నది? అని రఘువతివజ్రకారిత్యమును మీఱు తన కంఠస్వరమున నాతని యదలించెను. భయముచే నాబాలునిరోదన మాగిపోయెను. అట్టులుండి యుండి యాతఁ డాడుకొనఁజొచ్చెను. చతుర్దశ దేవతాసముదాయమున్న దున్నట్టులు చూచుచుండెను.

గోవిందమాణిక్యరాయలు మధ్యరాత్రియందుఁ దన స్వప్నమున రోదనధ్వనివిని యలికిపడి లేచెను. క్రిందనుండి 'మహారాజా! రాజేంద్రా!' అని దీనస్వరమున నెవ్వరో పిలుచుచు న్నట్టులు వినవచ్చెను. తక్షణమే లేచి యారాజచంద్రుఁడు వెన్నలలోనికి వచ్చి ధ్రువుని పిన్నతండ్రియగు కేదారేశ్వరునిగా నెఱింగి "ఏమి జరిగినది?" యనెను.

కేదా.—" రాజచంద్రమా! నాబాలుఁడు ధ్రువుఁ డేడి?"

నేఁడు పగలు మూడవయామమున నాబాలుఁ డీశుచాంబున లేకుండుటచూచి నేను వెదకుచుండఁగా నక్షత్రరాయని నేవకుఁడు "బాలుఁడు మారాజుగారియొద్దనున్నాఁ" డని చెప్పెను. ఆమాటవిని నే నిశ్చింతతో నూరకుంటిని.

రాత్రి యతికష్టమున విచారించుచుండఁగా నామనంబున సంశయ ముశ్చిన్నమైనది. వెంటనే సక్షత్రరాయ లెచ్చట నుండెనో విచారింపఁగా నాతఁడు దనసౌధంబున లేడని తెలిసినది. ప్రభువు గారి కానంగతి తెలియఁజేయవలె నని యెన్నిసార్లు చెప్పినను ద్వారపాలురు వినుపించుకొనరైరి. అందుచే నేనే కిటికీ క్రిందిభాగమునుండి ప్రభువుగారిని మేలుకొలిపితిని. నాయాయుపరాధమును మన్నింపవలయునని వేడుకొనుచున్నాను” అని విన్నవించెను.

మాణిక్యరాయలబుద్ధిని మెఱిపుమెఱసినట్లు లొకయూహ స్ఫురించెను. నలువురు పహరాదవానులను బిలిచి “ఖడ్గము లను ధరించి మీరు నావెనువెంట రండు.” అని యాజ్ఞాపించెను. అనలుపురిలో నొకఁడు “మహాప్రభూ! నేటిరాత్రి వీధిలోని కవ్వరును బోఁగూడదు గదా!” అనెను.

రాజ.—“నే నాజ్ఞ యిచ్చుచున్నాను.” అని చెప్పి తనవెంట రానున్న కేదారేశ్వరుని మహాలున కరుగ నాజ్ఞయిచ్చి తక్కిన వారలను జనశూన్యమగు నామార్గమున వెన్నెలకు మఱుగువడి దేవీమందిరమున కరుగఁ దనతో రమ్మని చెప్పి బయలుదేరి యాప్రదేశమును జేరెను.

మందిరకవాటము లెఱవఁబడెను. అందు రఘువతియు సక్షత్రరాయలును దగ్గఱ ఖడ్గము నిడుకొని మద్యపాన మొనర్చుచుండిరి. తేజోవంతములగు దీపములు లేక యొకచిన్నదీపము మాత్రము వెలుగుచుండెను. “ధ్రువుం డెచ్చటనున్నాఁడు?

అబాలుఁడు దేవీసన్నిధిని బండుకొని నిదురించుచుండెను. ఆతనిగళమున నశ్రుజలములచేఁ గట్టిన మచ్చ యెండియుండెను. నిద్రావశంబున నధరోష్ఠము తెఱవఁబడియుండెను. మొగమునందు భయచిహ్నము లేవియును కానరావు. ఏమియును బ్రమాదము కలుగలేదు. నిజముగ నతఁడు శిలామయమగు శయ్యపై నిద్రింపలేదనియు, దనయక్క హాసీ కాఁగిలిలో నిద్రించుచుండెననియు, ముద్దాడి యతని కన్నీళ్లామె తుడిచివేసి యుండవచ్చుననియు నూహింపవచ్చును.

మద్వపాన మొనరించినంతన నక్షత్రరాయనిహసస్సు వికసించెను (అనఁగా నతఁడు నిషాలో మునింగియుండెను). రఘుపతి యో యతిజాగరూకతతోఁ బూజాసమయమును బ్రతీక్షించుచుండెను. నక్షత్రరాయని పకపకనవ్వులయం దాతని కేమియును ధ్యానము లేదు. నక్షత్రరాయలు నవ్వుచు 'పురోహితమహాశయా! సీమనంబున నీవు భయము ననుభవించుచుంటివి. మఱియు నేనును భయపడుచుంటి ననుకొనుచుంటివి. నిజముగ నా కేమియునుభీతిలేదు. భీతి యెందువలన? ఎవనికిభయము? నేను నిన్ను రక్షించెదను నేను రాజగారికడ భయపడుచుంటినని యా నీయభిప్రాయము? నే శాహశుజా వలననైన భయమొందను. నీవేలమాటలాడవు? నేరాజును బట్టి తెచ్చెదను. దేవిని ప్రసన్నురాలిఁగాఁ జేసెదను. ఇట్టిచిట్టిపాపనినెత్తు రేపాటి యగును?' అని మాటలాడఁ జొచ్చెను.

ఆనమయమున హఠాత్తుగా మందిరముయొక్క గోడపై నితరులనీడ పడెను. నక్షత్రరాయం డది చూచి తటాలున వెను

కకుఁ దిరిగి చూచెను, — రాజుగారు!! నిషాఁచుంతయు నొక్క
మాటుగా పూయనుయ్యెను. గోడపైఁ బ్రసరించిన నీడ
యెవరినని మఱిచూడనక్కఱ లేకపోయెను. తనచాయయు
నంకుచిశనుయ్యెను. గోవిందమాణిక్యరాయ లతిత్వరితముగాఁ
బోయి దేవీనన్నిధి నున్నధ్రువుని లేవనెత్తి యెత్తుకొని, “ఈయిరు
వురిని ఖైదీలనుగాఁ బట్టుకొనుఁడు.” అని జవానీలు కాజ్జ
యిచ్చెను. వెంటనే వార లాయిరువురిచేతులను బంధించిరి.
ధ్రువుని నన తొమ్మన నమయుకొని జనశూన్యమగు దారిని
వెన్నెలనుఱుఁగున బయలుదేఱి తనమహాలునఁ బ్రవేశించెను.
రఘుపతియు నక్షత్రరాయలును నాటిరాతిరియంతయు గారా
గృహమునఁ గడపిరి.

— వదు ననిమిదన పరిచ్ఛేదము. —

అఖాలఘాతకులయభియోగము నేడే విచారింపఁ
బడును. దర్బారున జనులు గుంపు గుంపులుగా వచ్చి చేరిరి.
అకేసు విచారణ చేయుటకై నరేంద్రచంద్రుఁడు న్యాయస్థాన
మున సింహాసనాసీనుఁడై విరాజిల్లుచుండెను. సభాసదులు
వలుగడలను నిండియుండిరి. రాజనన్నిధి నపరాధు లిరువురును
నిలువఁబడియుండిరి. ఎవరిహస్తములను నాయుధములు లేవు.
ఖడ్గపాణులై నీపాయీ లాయపరాధుల యిరుక్తకలను
నిలిచి యుండిరి. రఘుపతి శిలావిగ్రహవలె నిలువఁబడి
యుండెను. నక్షత్రరాయలు తలవంచుకొని నిలిచియుండెను.

రాజేంద్రుడు రఘువతిచే బ్రమాణవాక్యములు చెప్పించి
“నీ వేమి చెప్పుకొనియెడవు.” అని యడిగెను.

రఘు. — “నిన్ను విచారించుటకు మీ కధికారము లేదు.”

రాజా. — “ఐన మతెవ్వరు తమ్ము విచారించువారు?” అని
ప్రశ్నించెను.

రఘు. — “నేను బ్రాహ్మణుండను. దేవీభక్తుడను. నన్ను దేవియే
విచారించును.”

రాజా. — “పరమేశ్వరుఁ డందఱిని విచారించుచునే యుండును.
మేము న్యాయవిచారణమున నాతని స్వరూపముపారము.
మాచేతనే యాతఁ డవరాధులను శిక్షింపఁజేయుచుండును.
పాపులను శిక్షించుటకును బుణ్యులను రక్షించుటకు నాశని
యనునుతి ననుచరులు నేనవేలీపుడమిని గలరు. నేనందున
నొకఁడను. ఆతనియాజ్ఞానువర్తినై నీమీఁద నెక్కువ శిక్ష
విధింప నే నిచ్చగింపను. నేనింతియే యడుగు చున్నాను.
నిన్నటిసాయంకాలము దేవీబలికై యొకకుఱ్ఱుని ఖండింప
సిద్ధపడితివా? లేదా?” అని యడిగెను.

రఘువతి. — “అ! ఔను!”

రాజా. — “నీ వవరాధివై నట్లు లంగీకరించితివిగదా?”

రఘు. — “అవరాధ మవరాధ మనుచుంటివి. అదియెట్లు? నే
దేవీయాజ్ఞాను బాలించుచున్నాను. దేవీకృత్యమును నెఱ
వేర్చుచున్నాను. దానికి నీ వభ్యంతరపెట్టుచుంటివి. కావున

నీవే యవరాధివి. నేను దేవీప్రతినిధిని. నీయం దవరాధము నిలుపుచున్నాను. ఆమెయే నీయవరాధమును విచారింపఁ గలదు.” అని ప్రత్యుత్తరమునంగెను. రాజాతనిమాటల కేమియు మాటుపలుకక ‘నానియమ మిది. ఎవఁడు దేవికై బలి యిచ్చెద నని జీవహింస చేయునో, లేక హింస చేయ నుద్యమించునో, వాని నీ దేశమునుండి వెడలఁగొట్టవలయును.’ అని శిక్ష మీకిప్పుడు విధింపఁబడినది. ఎనిమిదివత్సరములు నీ కీసిర్యాసనశిక్ష విధింపఁబడినది. తత్సంఘమువారు నిన్నిచ్చట నుండి తీసికొనిపోయి ద్వీపాంతరమున విడిచివచ్చెదరు.

సిఫాయిజన మతనిని దర్బారునుండి వెలుపలకుఁ బంపించుటకు సంసిద్ధులై యుండిరి. రఘుపతి వారిని “నిలువుఁడు.” అని యదలించి ప్రభువుగారిదెసఁ జూచి, “నీవు విచారించుట పూర్తియైనదికదా. నేనిప్పుడు నిన్ను విచారణచేయుచున్నాను. సావధానమనస్కుఁడవై యాలకింపుము. పడునలుగురు దేవతలపూజ జరగుచుండు నీరెండురాత్రుల నెవ్వఁడు వీధిలోని కరుగునో వాఁడు పురోహితుని నమఁతుమున శిక్షింపఁబడును.” అని నామం దిరముయొక్క నియమము. పురాతనమైన యీనియమము ననుసరించి, నాయెదుటను నీవు శిక్షార్హుండ వైతివి.”

రాజా.—“నీవొనరించుదండనకు నేను బద్ధుండనై యున్నాను.”

అనెను.

“ఈయవరాధమునకుఁ గేవల మొక్కజరిమానా విధింపఁబడియున్నది.” అని సభాసదులు నుడివిరి.

రఘు.—“సరియే. దీనికి రెండులక్షలరూపికల నవరాధమును విధించినాడను. నీ వవి మాకిప్పుడే చెల్లించవలెను.”

రాజు.—కొంచె మాలోచించి “తథాస్తు” అని కోశాధ్యక్షుని బిలిపించి రెండులక్షలరూపాయలను వీరిద్వారా యిచ్చి వేయవలెనని యాజ్ఞాపించిరి. రాజకీయనంఘమువారు రఘు వతిని దీసికొనిపోయిరి.

రఘువతివెడలినతరువాత నక్షత్రరాయలం జూచి రాజేంద్రుడు “ఏమి నీయవరాధము నొప్పుకొనియెదవా? లేదా?” అని యడిగెను.

నక్ష.—“రాజేంద్రా! నేను నిజముగ నవరాధినే. తమరు తమిం వలయునని ప్రార్థించుచున్నాడ” నని పరుగెత్తికొనిపోయి యాతనిపాదపద్మములపైఁ బడెను.

మహారాజుగారి మనస్సు కొంచెము చలించెను. కొండొక తడ వాలోచించి తనమనస్సును దృఢపఱచుకొని “నక్షత్ర రాయా! లెమ్ము. నామాట వినుము. తమింతుకు నే నెవ్వఁ డను? నియమము నతిక్రమించి యడుగిడుటకు నాశక్యము కాదు. అవరాధి చట్టమున కెట్లు బద్ధుఁడో న్యాయాధిపతియు నట్లులే బద్ధుఁడై యుండక తప్పదు. నేరమొక్కటియే, ఒకరిని దండించి యొకరిని మన్నించుట న్యాయమా? నీవే విచారింపు ము.” అని పలికెను.

సభాసదులు లేచి, “రాజోత్తమా! నక్షత్రరాయలు మీకు సోదరుఁడు; ఈతని మన్నింపుడు.” అని విన్నవించిరి.

రాజు.—ఉచ్చైస్వరమున “మీరెల్ల రూఢకుండుడు. ఎంత
వఱకు నేనీయాననమునఁ గూర్చుండి యుందునో యంత
దనుక నాకెవ్వఁడు సోదరుఁడు లేడు. మిత్రుఁడును లేడు.”
అని చెప్పెను.

సభాసదులు సలుదెసల నిశ్శబ్దముగా నూరకుండిరి. రాజేం
ద్రుఁ డిట్లుతీర్పు చెప్పసాగెను. “మీరెల్లరు సావధానచిత్తులై
యాలకించితిరిగదా! ఎవఁడు దేవికి బలియని జీవహత్య చేయు
నో, చేయుఁబ్రయత్నించునో, వాని నీ దేశమునుండి వెడలఁగొట్ట
వలయునని చట్టము నియమింపఁబడియున్నది. నిన్నటిరాత్రి
రఘుపతితోఁ గలిసి నక్షత్ర రాయలు షడ్భ్యంత్ర విధిని దేవికి బలి
గా నొక బాలకునిఁ జంపఁబ్రయత్నించెను. ఈయపరాధ మీతని
పై నిశ్చయింపఁబడినది; కావున నెనిమిదివత్సరము లీతనికి ద్వీపాం
తరవాసము విధింపఁబడెను.”

ఈమాటలు వినిసంతన రాజకీయోద్యోగులు నక్షత్ర
రాయని దోడ్కొనిపోవ నుద్యుక్తులై యుండ, మాణిక్యరా
యలు గడ్డియ దిగి తమ్ముని గొఱిలించుకొని గద్గదకంఠుడై
“ప్రియసహోదరా! ఈశిక్ష నీకొక్కనికే కాదు. నాకుగూడ నీ
శిక్షయందలి ఫలమున్నది. పూర్వజన్మం దేమి యొనర్చితమో
తెలియదయ్యె. నీవెంతకాలము మత్తెల్లర విడిచి ద్వీపాంతరమున
నుండుదునో అంతకాలము జగదీశ్వరి నిన్ననునరించుచు నీకు
శుభములనిచ్చుచుండుఁగాత.” అనునంత నీయుదంత మంతటను
వ్యాపించుటచే మహాలులోనుండి రోదనధ్వనులు వినఁబ్బెను.

రాజుగారికిగదిలోఁ దలుపుచూసికొని కూర్చుండిరి. వాటియం
నంజలిశిరంబునఁ గీలించి, “హేమహాప్రభూ! జగదీశ్వరా నేనిం
దేమైనవరాధ మొనర్పితినా! నన్ను తమింపవలదు. నాపై
నించుకంటైన దయచూపింపవలదు. నాసావమునకై నన్ను
శిక్షింపుము. సావమునకు శిక్ష విధించిన నాభార మెట్టలయున
వహింపనచ్చును గాని తమించినచో నాభారముపూత్రము
నహింపలేదు.” అని పరమేశ్వరుని బ్రార్థించుచుండెను. నక్షత్రరా
యలయం దాతనిమనంబునఁ బ్రేమ యధిక మగుచున్నది. తన
తమ్మునిఁ జిన్ననాటిముద్దుమొగ మాతనికి జ్ఞప్తికివచ్చెను. తమ్ముని
యాటపాటలు, ముద్దుమాటలు, పనిబాటు లొకొక్కటిగా
నాతనిహృదయమునఁ బ్రతిఫలించఁ జొచ్చెను. పగలు నూర్యుని
వెలుగునను రాతిరి వెన్నలలోను తమ్మునెత్తికొని తరుగుచుండు
తనరూపము తనహృదయాంశరాశమునఁ గానవచ్చెను. ఇంతిం
తనరానిదుఃఖముప్పొంగి కన్నులు బాష్పజలపూరితములయ్యెను.

— పందొమ్మిదవపరిచ్ఛేదము. —

రఘువతి దేశాంతరగతుండగుటకు సంసిక్కుడయ్యెను.
రాజకీనులు లాతని “మీరే దిక్కునఁ జొయెదరు?” అని
యడుగఁగా నతఁడు “పశ్చిమమున కని ప్రత్యుత్తర ముసంగెను.
వారాతనితోఁ బ్రయాణము సాగించిరి. పశ్చిమమార్గమున నట్లు
తోమ్మిదినములు నడిచినపిదప వారు ధారానగరమున రఘు

వతిని విడిచి తమనగరమునకు మరలిరి. రఘువతి తనమనంబున నిట్లని వితర్కింప నారంభించెను.

“కలియుగమున బ్రాహ్మణశాపములు ఫలింప నేరవు. విచారించినచో బ్రాహ్మణునిబుద్ధిచే నేవని చేయనగును? గోవింద మాణిక్యరాయ లెట్టిరాజు? నే నెట్టిపురోహితుడను?”

త్రిపురానగరమున మొగలురాజ్యతంత్రము లేవియు వ్యాపింప లేదు. కావున రఘువతి ధారానగరంబున కరిగి మొగలులరీతనీతులను రాజ్యతంత్రములను దెలిసికొన నుద్యుక్తుండయ్యెను. ఆసమయమున మొగలుఫాదుషా షాజహాను రాజ్యమును బాలించుచుండెను. అతనిమూడవకుమారుండగు నొరంగజేలు దక్షిణపుదిక్కున నున్నబీజపురముమీఁద దండెత్తి పోయెను. ఈతనిరెండవ కుమారుడగు శుజా, బంగాలున నుబేదారుగా నుండెను. శుజారాజధానిరాజసుహాలు, చక్రవర్తిపుత్రులలో నందఱికంటెఁ జిన్నవాడగు మురాదును, గుజరాతును బాలించుచుండెను. పెద్దకుమారుడును భావిచక్రవర్తియు నగుదారా ఢిల్లీపట్టణముననే నివసించుచుండెను. అప్పుడు చక్రవర్తి వయస్సుఱవదితొమ్మిది వత్సరము లయియుండెను. ఆతనిశరీరమున నన్వస్థతగా నుండుటచేత నతఁడు నిర్వహింపఁదగిన సమస్తరాజ్య భారము దారాపైఁ బడెను. రఘువతి కొన్నిదినములవఱకు ధారానగరముననుండి ఊరుదు భాష నభ్యసించెను. అటుతరువాత రాజమహాలువై పునఁకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. రాజమహాలును బ్రవేశించినప్పుడు హిందూస్థాన

ములో నొకకలవర ముదయించెను. షాజహాను మరణానన్వః
డై యుండె నను వార్త యంతటను వ్యాపించెను. ఈయుదంత
మును వినినంతన శుజానేనలనన్నిటినీ కీసికొని ఢిల్లీనగరమున
కఠిన్వరితమునఁ బ్రయాణము సాగించెను. చక్రవర్తిశనయులు
నలువురును షాజహానుతలపై నుండి చక్రవర్తిశ్వము నెగురఁగొట్టి
యపహరింపఁ బ్రత్యేకముగాఁ బ్రయత్నములు చేయుచుండిరి.

బ్రాహ్మణుఁ డగురఘుపతి శుజా లేనిరాజనుహాలును శీఘ్ర
ముగా విడిచి శుజావెనువెంటనే బయలుదేఱెను. ఆతఁడు తన
తోఁగూడ నున్నవారి నంపి వేసెను. పిమ్మటఁ దనకడ నున్నరెండు
లక్షలురూపికలను రాజనుహాలునకు సమీపమున నున్నయడ
విలో నొకస్థలమునఁ బాతిపెట్టి కప్పివేసెను. మఱియును దానిపై
నొకగుఱుతు నిడిను. తనవెచ్చములకుఁగాఁ గొంతధనమును
గైకొనెను. ఆవఱకు శుజానై నికులచేఁ దగులఁబెట్టఁబడిన యిండ్లు
ను, జనశూన్యములగు గ్రామములును, నాశనము చేయఁబడిన
పరిపాలములను జూచుచు వారు పోయినమార్గ ఖడ్గియే
యని నిశ్చయించి యాదారిని సన్యాసివేషమును ధరించి ప్ర
యాణము సాగించెను; కాని సన్యాసివేషముధరించినను సతని
కన్నపాసములు దొరకుట కఠిన్వమామెను. ఏలయనః శుజానై
న్యములు చిందఱవందఱగా నాదారిని గొల్లకొట్టుటచే నిరుదేనల
నన్నము లభించుట దుర్భటముగా నుండెను. సైనికులు సన్యము
లను మొదలంపఁ గోసి గుఱ్ఱములకు నేనుఁగొలకును వేసియుండిరి.
కర్షకులకొలకుఁ గొంచె మయినను ధన్యము మిగుల లేదు.

నలుగడలు కొల్ల పెట్టుటచే వ్యవసాయమునకు మిగుల దీనస్థితి
 వచ్చెను. గొప్పగొప్పవారందఱు గ్రామములను వీడి పలాయితు
 లయిరి. ఒకరినొకరాధారము చేసికొని యెచ్చటనైన నొకరిన్వ
 ఱున్నను వారిముఖముల నొదాసీన్య మావహించెను. మంద
 హాసము మందునకైన లేదు. వారందఱు చరితహరిణములవలె
 నిశ్చేష్టితులైరి. ఎవ్వరియందును వారికి నమ్మకము లేకుండెను.
 ఎవ్వరిమీఁదను వారికి దయాలేశమైనను లేకుండెను. జనకూన్య
 మగు నొకమార్గమున నొకచెట్టుక్రింద నలుగురైదుగురు చేతు
 లతో లాటీలను బట్టుకొని కూర్చుండి యుండునట్లుగ నడుచుం
 డెను. వారాబాటను బోవువారికొఱకై దినముతయును గాచు
 కొనియుండిరి. ధూషకేతువు వెనుకనుండు నుల్కారాసులవలె
 దొంగలు నేనలుపోయినవెనువెంట బయలుదేటి దోపిడికి మిగిలిన
 సొత్తును దోచుకొనుచుండిరి. కోడిపిల్లలనుబట్టుటకై గ్రద్దలకును
 గుక్కలకును బోట్లాటజరగునట్లు నడుచునడుచు నాదొంగలకును
 నైనికులకును యుద్ధము జరగుచుండెను. నిర్దయశ్యము నైనికుల
 కాటనస్తువుగా నుండెను. దీనులై నైనికులబాధలు పడలేక
 స్త్రోతదప్పి మార్గముల కిరుదెసలను బడియుండు వారిపొట్టలపై
 ఖడ్గములతోఁ బొడుచుటయును, వారిగుడ్డల నూడఁబెట్టికి నిలువు
 గాఁ గత్తులతోఁ జీలుటయును నైనికులకుఁ గ్రీవాపిలాసములు
 గా నుండెను. పట్టణములందుండువా రాదండున జూచి భయ
 భ్రాంతులగుచుండిరి. అది చూచినవారు మిక్కిలి యానందము
 నొందుచుండిరి. కొల్లగొట్టుటకు ముందు పల్లెటల ననేకరీతుల
 బాధించుచు మనంబుఁ గలంచుచుండిరి. గౌరవపరతులగు నిరు

పురు బ్రాహ్మణులవీవులపై నెక్కినవారిచేయుచుండిరి. గుఱ్ఱములను బట్టి
 వారినాసికలయందు గాటగునస్యమును బోయుచుండిరి. రెండు
 గుఱ్ఱములపై నొక్కని నెక్కించి గుఱ్ఱములను గొరడాలతోఁ
 గొట్టి పరువెత్తించుచుండిరి. ఆరెండుగుఱ్ఱములను రెండువైపు
 లకుఁ బరువెత్తించుటచే దానిపై నెక్కింపఁబడినవాఁడు నేలఁ
 గూలి కాలునేతులు విరిగి బాధపడుచుండెను. అపై వ్యవస్థి
 ప్రతిదినమును గ్రాతకౌత్రయాటలను గల్పించుకొని విసోదించు
 చుండెను. వారు సింహారణముగాఁ బల్లెల్పింటినిఁ గాల్చివేయు
 చుండిరి. ఫామషాగారిగౌరవార్థ మిట్లగ్నిలీలలు గావించుచుంటి
 మనిచెప్పుచుగిరి. మార్గమందంతట నాపైనికడురాచారములచిగ్ని
 లగువడుచుండెను. ఇట్టిప్రదేశములలో మనఃఘృపతి కెవ్వరాతిభ్య
 మిత్తురు? కొన్నిదినము లుపవసించుచుఁ గొన్నిదినములు
 గొంచె మేదియేనిఁ దినుచు నతఁడు కాలమును బుచ్చుచుండెను.
 ఒకనాఁటిరాత్రి చీకటిలో జనశూన్యమై శిథిలమైన యొకమం
 దిరమున నాతఁడు శయనించినిద్రించెను. ఉదయమున నతఁడు
 లేచి చూచునఱకుఁ దనకుఁ దలగడగాఁ బెట్టుకొనినది యొకమను
 జానికపాలముగా నుండెను. ఒకదినము రెండుయూముములవేళ
 నతఁ డాకలిచే బాధింపఁబడి యొకనియింటికేగి చూడఁగా
 నచ్చట నొకప్రాతపిట్టియలో నొకఁడు పడియుండెను. అతఁడు
 తనధనము కొల్లఁబోయినందుకు విచారించుచున్నట్లు కనఁబడెను.
 దగ్గఱకుఁ బోయి చేతితో నాపెట్టియపైఁ గొట్టఁగా నంపలి
 మనుష్యుఁడు క్రిందఁ బడెను. అదియొకని కళేబరముమాత్రమే!
 ప్రాణములంతకు ముందెన్నిదినములనాఁడో పోయెను.

రఘుపతి మఱియొకదినమున నొకయింటిలోఁ బండుకొని
యెను. రాత్రియంతయు నింక గతింపలేకు. తెల్లవారు జాముగా
నున్నది. ఇట్టిసమయమున మెల్లమెల్లనఁ దలుపు తెఱవఁబడెను.
ఆశరద్రాత్రియందలి వెన్నెలకాంతులతోఁ గలిసి మనుష్యుల
ఛాయ లామందిరమును జొచ్చెను. మెల్లమెల్లన మాటలాడుమను
ష్యులవలుకులు వినఁబడసాగెను. రఘుపతి యలికివడి లేచి కూ
ర్చుండెను. ఆతఁడు గూర్చుండినంతన కొందఱు స్త్రీల భయయు
క్తములగుమాటలు బయలుపెడలెను. ఒకమనుష్యుఁడు ముందు
నకు వచ్చి ఎవ్వఁడవురా నీవు ? అనెను.

రఘు. — “నే నొకవధికుఁడను. బ్రాహ్మణుండను. మీరెవ్వరు ?”

జనులు. — “ఇది మాయిల్లు మే మెల్లర మిల్లువిడిచి పాటిపోయి
యుంటిమి. మొగలులదండు పెళ్లిపోయెనని విని మరల మా
యింటికి మేము వచ్చినాము.”

రఘు. — “మొగలులనేన లేదిక్కునకుఁ జోయినవి ?”

జనులు. — “విజయగడముదిక్కునకుఁ జోయినవి. ఇప్పటికి వారు
విజయగడనదిగొపారణ్యమును బ్రవేశించి యుందురు.”

రఘుపతి మఱిమియును మాట్లాడకలేచి వేగముగాఁ
దనయిచ్చనేగెను.

== ఇరువదియవపరిచ్ఛేదము. ==

విజయగడరాజధానికి సంబంధించిన విశాలమైనయరణ్యము దొంగల కునికిపట్టయి యుండెను. ఆవసమధ్యమునుండి పట్టణమున కెవ్వరు పోయినను వారి కిరుతెఱఁగులనుండియు హానిసంభవించుట వాడుకగా నుండెను. అందుచే నావన మతి భయంకరముగా నుండెను. ఎవరేమి యొనరించిన నితరుల కట్టి చిన్నలైన నెఱుంగ నలవికావు. ఆవసము తుమ్మనిమ్మ దానిమ్మ మొదలగు చెట్లతో నిండి యుండెను. నాలుగుదెనలనుండి లతలతో నావలింపఁబడి యుండెను. మధ్యప్రదేశములయం దచ్చటచ్చట గోతులు గానవచ్చుచుండెను. నిరంతర మాకులు రాలి కుళ్లుచుండుటచే నాగోతులయందలి నీరు కొంచెము పచ్చగా పాచిపట్టియుండెను. చిన్నచిన్నయుదుములు పాములవలెనే మెలికలుగాఁ బరువులెత్తుచు వసమంతయును దిరుగుచుండెను. వృక్ష శాఖలయం దుయ్యెల లూఁగుచు నొకశాఖపై నుండి వేఱొక శాఖకుఁ దాఁటుచుఁ గోతులు విస్తారముగాఁ బ్రకాశించుచుండెను. పెద్దచెట్లయొక్క కొమ్మలపై నుండి మట్టియూడలవలె నాగోతులతోఁకలు వ్రేలాడుచుండెను. పాడుదేవాలయములముందట శృంగారవంతము లగుతరువులు కాంతులను వెదఁజెల్లుపూవులతోను వానరములదంతకాంతులతోను గొంత గొంత శోభ నిచ్చుచున్నవి. సంజవేళ పెద్దపెద్ద జువ్వచెట్లమీఁద నుండి వేసవేలు చిలుకలు మొదలగు పక్షిజాతులు కూయు కూతలతో నాకాననమం దంధకారము చిన్నాభిన్నములుగాఁ జెదరిపోవుచుండెను కాఁబోలును !! నేఁడియరణ్యమున నుమా

రిరువదివేలనై నికులు గలదండు నిలిచెను. చెట్లు, శాఖలు, లతలు, నేనలు మొదలగువానిచే నావరింపఁబడి వాఁడిగలగోళ్లతోడను ముక్కులతోడను రాజిల్లు వజ్రపక్షివలెనే యాకాంతారమంత యు నొక పెద్దగోళముగాఁ గానవచ్చె.

ఒకమాటింత నై న్యము వచ్చుటఁ జూచి కాకులన్నియు నొకమూఁకగాఁజేరి “కావ్-కావ్” మనికూయుచు నాకనమునఁ దిరుగుచుండెను. వృక్షశాఖలపై వ్రాలుటకు సాహసింప లేకు న్నవి. ఏవిధమైనయల్లరియును జేయవలనని నేనానాయకునకు నుత్తరువు వచ్చెను. నై నికులు సాయంసమయమున సరణ్యమునఁ దిరిగి యాకులు, పుల్లలు, వంటచెఱకు మొదలగుపదార్థములను దెచ్చుకొని వండుకొనుచుండిరి. నడుమనడుమ మెల్లమెల్లఁగా మాటాడుకొనుచుండిరి. వారిగునగునలతో వనమంతయు నాకుల మగుచుండెను. ఇందువలసనే సాయంసమయమందును దుష్టదల రొదలు వినవచ్చుటలేదు. చెట్లయందుఁ గట్టఁబడిన గుట్టిములుండి యుండి తెక్కలతో ధూళి నెగురఁగొట్టుచు నెగురుచున్నవి. అందుచే నామహారణ్యమంతయుఁ గంపించుచున్నట్లుండెను. పాదు గుడిముందట మైదానమున శుజావారిగుడారము కల్పింపఁబడెను. తక్కిన వారందఱు చెట్లక్రింద నివసించియుండిరి.

దినమంతయు నొక్కరీతి నడిచి రఘుపతి యరణ్యమున నడుగిడెను. అప్పటికిఁ గొంత రాత్రియైనది. నై న్యమున నెక్కువమంది గాఢనిద్రావరవశు లై యుండిరి. కొండఱు మాత్రము మాటలాడక పహరా గాచుచుండిరి. అన్పటచ్చట నగ్ని ప్రజ్వ

లించుచున్నది. అంధకారదేవత యతిశక్త్యమున నిద్రాభరంబున నెఱ్ఱిసికన్నులను విప్పుచుండేనేమో యని తోచుచున్నది. అరణ్యమున నడుగు పెట్టఁగానే రఘువతికి నుమా రిరువదివేలమంది విడుచునిశ్వాసశబ్ద మొక్కసారి వినవచ్చెను. వేలకొలది పృథ్వి జాతులు తమశాఖలను జూచుకొని వనమునకు బహరా యిచ్చుచుండెను. గుడ్లగూబ లెట్లు దమపిల్లలమీఁద రొమ్ముల నానుకొని అక్కలు సాచి కూర్చుండియుండునో యట్లులే వనమునకు వెలువలనుండు దీర్ఘ మగురాత్రి వనాంతర్భాగమున నుండు రాతిరిని పొదివికొని అక్కలచేఁ గప్పి నిశ్శబ్దముగా నున్నట్లు దోచుచుండెను. అరణ్యమధ్యమున నుండువారు రాత్రి నోరు మూసికొని నిద్రించుచుండిరి. అరణ్యమునకు వెలువల నుండు వారు రాత్రి శిరస్సునెత్తుకొని మేలుకొని యుండిరి. రఘువతి వనమునకు వెలువలనుండుభాగమున నిద్రించు చుండెను.

ఉదయమునఁ జెలివి తప్పి పండుకొని నిద్రించుచున్న రఘువతి నొకానొకఁడు వచ్చి తలపైఁ గొట్టెను. రఘువతి త్రుల్లి వడిలేచెను. పగిడిచుట్టుకొని తనపెద్దగడ్డమును నవరించుకొనుచు నొకమొగలాయీ సైనికుఁడు తన వేషభాషతో నేమియో రఘువతినడుగఁ జొచ్చెను. ఆమాటలు వినిసంత నతఁడు తన్నుఁ దిట్టుచున్నట్లు గ్రహించెను. రఘువతియును తమ దేశభాష యగుబంగాలీలో వారికి, “సాలా” అని చెప్పి వారితోఁ దనకుఁ గలసంబంధపరిచయమును వ్యక్తీకరించెను. మొగలాయు లందఱాదనిఁ గేలిచేయ సాగిరి. రఘువతి “ఏమీ ! మీరందఱు

నన్ను గేలిచేయుదురా?" యని యడిగెను. వారాతనికిఁ జేసిన పరిహాస మిట్టిదట్టిదని చెప్పుట కలవి కాదు. వనముగో నుండి యాతనిని బలాత్కారముగాఁ గట్టియూడ్చుకొని పోవుచుండిరి. రఘుపతియు ననేకవిధముల వారికిఁ దనయనిష్టమును దెలుపుచు "అయ్యలారా! నన్నెందుల కిట్టు లీడ్చుకొని పోయెదను? నేను నడిచి రాఁగలను. ఇంతదూర మెట్టులు వచ్చినాను?" నైనికులందఱు నవ్వసాగిరి. ఆతనిబంగాలీమాటల ననుకరించుచు వెక్కిరింపసాగిరి. మెల్లమెల్లఁగా నాలుగుమూలలనుండివచ్చి నైనికులు గుంపుగాఁ జేరిరి. వానిని పట్టుకొని మిక్కుటమైన యల్లరిసేయఁ జొచ్చిరి. అతని దుర్దశ కప్పటికి నంతములేకున్నది. ఒకదుర్మార్గుఁ డాతనితలపైనిఁ బెంటతెచ్చి పోసెను. శుద్ధక్షౌరము చేయించు కొను నాతఁడు తనతలను గడిగికొని తినునో లేదో చూడవలయు నని యిట్లు సేయఁదలపెట్టెను. మఱియొక దుష్టుఁ డాతని నాసికారంధ్రమున నొకలావగు చేవబెత్తు ముక్కపెట్టి యది తీసివేసినచో ముక్కుఁగోసెదనని సంజ్ఞ చేసెను. ఆదుర్మారుల నవ్వలతో వనమంతయు నల్లకల్లోలముగా నుండెను. నేఁడు రెండుయామములు గడచిన పిదప యుద్ధము జరుగనున్నది. కావున నుదయమునఁ జిత్తవినోదమునకై రఘుపతి నట్టిబాధలనుపెట్టుచు వినోదించుచుండిరి. వారికిఁ జిద్విలాసములుగా నున్నయాబాధలన్నియు ముగిసినతరువాత నాతని శుభానన్నిధికిఁ గొంపోయిరి. శుభా నాతఁడు కాంచి వానికి సలాము చేయలేదు. ఆరఘుపతి దేవభూదేవులకుఁ దక్క నితరులకు నమస్కరింపని నియమము గలవాఁడు. అందువలన నాతఁడు తనశిరము నెత్తు

కొని నిలిచి యుండెను. రెండుచేతుల నెత్తి “షాజహానుబాదు
మాకు జయమగుఁ గాక” అని యాశీర్వాదించెను.

శుజా, మద్యమును బోసినగిన్నె నొకదాని చేతితోఁ బట్టి
కొని కూర్చుండెను. నిశ్శబ్దముగా నున్న యానమయమున శుజా
నెమ్మదిగా “ఏమి పని?” అని అడుగెను.

నైసికులు. — “రాజరాజేంద్రా! వీడు మాఱువేషము వేసికొని
మనలోని గుట్టుమట్టులను దెలిసికొనుటకై వచ్చినాఁడు.
అందుచే మేము వీనిఁ దెచ్చి యేలినవారిసన్నిధిని హాజరు
చేసినాము.”

శుజా. — “ఔనాను! వీడు మనగుట్టుమట్టులను దెలిసికొనుటకై
వచ్చియున్నాఁడు. వీనికడ నున్నయన్ని వస్తువులను బరీక్షించి
విడిచి పెట్టుఁడు. వానితోడు దొంగలతోఁ గలిసికొని యీ
యుదంత మంతయుఁ జెప్పుకొనును.” అనెను.

రఘు. — ఆతనిమాటలకు వ్యతిరేక్తముగా హిందీభాషలో “మ.
హాప్రభూ! హుజూరువారి పరివారములో నన్నొకనిగా నంగీ
కరించుట కొకయర్జీ పెట్టుకొనుచున్నాను.” అనెను. శుజానెమ్మ
దిగా “వీని నావలకంపి వేయుఁ” డని హస్తనంజ్ఞ చేసెను.
“ఎంతమిక్కిలి వేడిగా నున్నది.” అనెను. ఆమాటవిని వంకా
లాగుచున్నవాఁ డంతకంటె రెండింతలు వేగముగా లాగు
చుండెను.

దారాయనునతఁడు తనపుత్రుని సులోమానుని జయసిం
హానిరక్షణకై శుజానైస్యము లలిక్రమించి రాకుండఁ జేయు

మని నేనలతో సంపెను. ఆతనినైనై న్యమునకు మితి లేకుండెను. వానినైనై న్యములు మొగలాయులను నమిపించుచున్నవి. ఈ వార్త శుభా చెవులఁబడెను. అందుచేత నాతఁడు విజయగడదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనుటకచ్చటఁ దననైనై న్యము నొక్కచోఁ గూర్చుటకునై యాతురుఁడై యుండెను. విజయగడదుర్గమును గోళాగారమును శుభాకు స్వాధీనపఱివలయు నను నమాచారమును దీసికొని తద్దుర్గాధిరాజగువిక్రమసింహునికడకు దూత వెల్లియుండెను. విక్రమసింహుఁ డాదూతకు సరియైనజవాబిచ్చి వంపెను. “నేను డిల్లీ బాదుషా యగుషాజహానుని మాకులదైవమును కైలాసవాసియునగు శంకరునితో నమానునిగా మన్నించుచున్నాను. శుభా యెవఁడు? వారి నే నెఱుంగుదును” అని.

ఆమాట విని నంతన శుభా మండిపడి “ఏమీ? గర్వము మితిమీరినదే! తిరిగి వీనికై యుద్ధ మగుఁ గాక.” అని పలికెను.

రఘుపతి యీమాటల నన్నిటిని వినెను. తన్ను వీడి చిన లోడనే యతఁడు విజయగడదుర్గమునకు గారి తీనెను.

— ఇరువదియొకటవపరిచ్ఛేదము. —

విజయగడ మొకకొండపై నున్నది. తత్సంబంధమగు నరణ్యము రాజమందిరమువఱకును వ్యాపించియుండెను. రఘుపతి యరణ్యమును వీడి యావలకుఁ బోవునరికి జాతితోఁ గట్టఁ

బడిన యున్నతమగు రాజభవనము నిజముగ నల్లనియాకనమున నై క్యమొందియున్న ట్లాతనికిఁ దోచెను. వేలకొలదిగఁ దరు సంతానములచే నావరింపఁబడిన మహారణ్యమువలె నేకోట యును దనక్రిందిభాగమునఁ జెక్కడపులిలలచేఁ గట్టఁబడియుం డెను. అయ్యదవి నిశ్శబ్దముగానున్నచోఁ గోటయును నిశ్శబ్ద ముగానే యుండును. అరణ్యము వ్యాప్తుమువలె గుప్తముగాఁ దోచనైత్తుకొని కూర్చున్న ట్లున్నచోఁ గోటయును సింహము వలెనే శననశ్రములను విప్పికొని గర్జిల్లుచు నిలిచియున్నట్లుం డును. అడవి భూమిపైఁ జెవిరుంచి వినుచుండెను. కోటయు వాకనంబునకుఁ దలయెత్తి చూచుచుండెను.

రఘుపతి యా శానవమును విడిచిపడిదవఁ గోటదుర్గముపై నుండురక్షక భటులు జాగరూకతతో నిలిచి యుండిరి. ఛేరి న్నో గుచుండెను. కోటయంతయు నొక్కచూపుగ సింహమువలె గర్జించుచు పాడియగు శననఖములను దంతములను విప్పి నట లను విదిర్చి నిలిదియుండెను. రఘుపతి యజ్ఞోపవీతమును జూ పించి చేతితో నండ్ల చేసెను. రాజభటు లాతఁడు బ్రాహ్మణుఁ డని తెలిసి సావధానచిత్తులై యూరకుండిరి. రఘుపతి కోట దగ్గఱఁ జేరినంత 'నవ్వఁచు ?' అని నై నికు లడిగిరి.

రఘు.—“నే నతిథియగు నొక బ్రాహ్మణుండ” నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

దుర్గగతు కాధిపతి “అయ్యా! చుహా రాజగు విక్రమసింహుఁ డతిథర్మాత్ముడు. వేదశాస్త్రములను విప్రులను నత్తులను బూజించుట

యం చాతఃఁదు మిగుల శ్రద్ధాశువు. జన్నిదముండినచోఁ జాలును. రాజభవన మంతయును శంకాతంకములు విడిచి తిరుగివచ్చును. పరిచయ మీవఱకు లేదని యనుమానింప నవసరము లేదు; కాని యిది యుద్ధసమయమగుటచే నీవిషయమున నేమి చేయ వలయునో నిర్ణయింప నీనైనికులు స్వతంత్రులు కారు.”

రఘు.—“మీరు నన్ను సంరక్షింపకవీడినచో నీకఱకుతురకలచే నిప్పుడు నాకుఁ జావు తప్పదు.” బ్రాహ్మణుం డొకఁ డతిథియై వచ్చె నని విక్రమసింహుఁడు వినినంత నతనికి దుర్గములో నుండుట కాజ్ఞ యిచ్చెను. కోటగోడమీఁదినుండి యొకసో పానమార్గము క్రిందికి దిగి యున్నది. ఆమార్గమున నతఁడు లోనికిఁ దీసికొని పోఁబడెను.

కోటలో నందఱు యుద్ధమగునని వ్యగ్రమానస్కులై యుండిరి. ఆయతిథిని సత్కరించుభారమును స్వయముగా మునలివాఁడగు కాకాసాహేబు వహించెను. అతని నిజమగు నామధేయము ఖడ్గసింహుఁడు; కాని యాతనిఁ గొందఱు “కాకాసాహేబు” అనియు, గొందఱు “సుబేదార్” అనియును బిలుచుచుందురు. జను లిట్లు లీతనిం బిలుచుట కేమియుఁ గారణములేదు. లోకమున నతని కన్నదమ్ములు లేరు. మఱియు వారిపిల్లలు లేరు. కావున ‘కాకా’ అని పిలుచుట కేమియును గారణములేదు. ముందు కలుగుదురేమో యని యనుటకు నట్టిసంబంధ మేమియును లేదు. (‘కాకా’ అనఁగా హిందీలో పెద్దతండ్రి అని యర్థము.) మఱియు నీతని ‘సుబేదార్’ అనుటకును వేఱుకారణ మేమియుఁ

గానరాదు. ఆత్మకొకఁడును తాబేదార్ లేడు. 'సుబా' అనఁ
గా నధికారము. అది లేనిచో సుబేదా రెటు కాఁగలఁడు? ఐన
నింతదనుక నాతని కేవిధమైన యధికారనిర్బంధ మెట్టు లైనఁ
గలదో లేదో యనునందేహ మనవనరము. తమ్మునిపిల్లలు లేక
పోయినను 'కాకా' అనుటచేతను అధికార మెవరిపైఁ జూపింప
లేకపోయినను 'సుబేదార్' అనుటచేత నెవ్వరి కేమియపాయము
సంభవించు ననుభయమును లేదు. అనిత్యత్వముతో లోక
మునకును, జంచలత్వముతో లక్ష్మికిని సంబంధ మేమిగలదో
యట్టిసంబంధమే యధికారితతో నీతనికిని గలదు. కారణమే
లేకుండినఁ గార్య మెక్కడిది?

కాకాసాహేబ్.—“వహావా! ఇతఁడు నిజముగ బ్రాహ్మణుఁడు.”
అనిచెప్పుచు భక్తిపూర్వకముగా రఘువతికి నమస్కరించెను.
దీపశిఖానదృశమై రఘువతి వర్చస్సు మిక్కిలి ప్రకాశించు
చుండెను. ఆవర్చస్సును జూచియే మనుజులభములందూ దగు
లొందురు. కాకాసాహేబు ప్రస్తుతము లోకమునఁ జరగు
చున్న యాచారముల శోచనీయముగ యవస్థకు మిక్కిలి చిం
తించి, “భూసుకౌతమా! ఈదినములలో మిమ్ము బోలిన
శుద్ధశ్రోత్రియులగు బ్రాహ్మణు లెందఱు కలరో?”

రఘు.—“మిక్కిలి తక్కువగా నున్నవారు.”

కాకా.—“పూర్వము బ్రాహ్మణులముఖములం దగ్నియుండెడిది.

ఇప్పు డది గర్భము నాశ్రయించినది.”

రఘు.—“అదియైనను మొదలింటిమూదిరి నున్నదా?”

కాకా.—(తలయూచి) “సత్యము! అగస్త్యమహామునిసముద్ర
జలమును ద్రావినరీతిని భోజనము చేయఁగలిగినచో నేమయి
యుండును? ఈమాటను దమరొకపరి జాగరూకతతో
నాలోచింపుడు?”

రఘు.—“ఇంక నొకయుదాహరణమున్నది.”

కాకా.—“ఆ ఉన్నది. ఎందుకు లేదు? జహ్నుమునియూఁ బిసా
సాయుక్తుఁ డనుమాట వింటిమి; కాని వారి కాఁకలియున్న
స్థైర్యమును వ్రాసియుండలేదు. ఆలోచించిచూడుడు. కుత్తుక
నిండునట్లు భుజించిననేకాని యాఁకలి తగ్గదనుమాట విశ్వ
సనీయము కాదు.”

రఘు.—(బ్రాహ్మణులచుహిమలు స్మరించుచు గభీరస్వరమున)
“లేదు బాబు! భోజనముపై వారి కంతగా ధ్యానము
లేదు.”

కాకా.—(దంతములచే నాలుకను గఱచుకొని,) “రామ! రామ!
యేమియుట్లనుచుంటిరి? వారికి జఠరాగ్ని మెండుగా నుండె
డిది. దీనికి సరియైనప్రమాణమును గలదు. మీరెందుకు
నవ్వురు? కాలవ్యత్యాసముచే సంతకంతకు జఠరాసలము
తగ్గిపోయినది. హోమాగ్నియును బ్రజ్వలించకున్నది.” అని
పలికెను.

రఘు.—(కొంచెము విచారించి) “బాబూజీ! హోమాగ్నియెం
దు కీకాలమునఁ బ్రజ్వరిల్లును? మైచ్చులు గోవులను బట్టి
చంపి తినుచుండుటచే నేయియు సంతగా లేకున్నది. హోమ

ద్రవ్యము లిప్పు డెచ్చట లభించుచున్నవి? హోమాగ్నులే
వ్రజ్వరిల్లు చుండిన బ్రాహ్మణతేజమిప్పు డింతగా దీనావస్థయం
దుండునా?” ఇట్లు చెప్పుచు నాతఁడు మిగులతక్కువయై
గూఢముగా నున్నతమశక్తి ననుభవమునకుఁ దేఁ బ్రయ
త్నించెను.

కాకా.—“మహాత్మా! మీరు నిజము వక్కాణించిరి. మృతినొం
దుచున్నగోవులు మనుష్యయోనియందు జనించుచున్నవి.
అట్లులుండఁగా వానికడనుండి మనకు నేయి యెట్లు లభిం
చును? ఇందుచే నెవరికిని ధైర్యము లేదు. తా మిప్పు డెచ్చట
నుండివచ్చుచుంటిరి?”

రఘు.—“త్రిపురారాజధానినుండి.”

విజయగడరాజధాని కవ్వలనుండు హిందూస్థానమునం
దలి భూగోళవిశేషములు నితిహాసవిశేషములు కాకాసాహే
బునకుఁ గొంతవఱకుఁ జెలియును. తనరాజధానికంటె హిందు
స్థానమందలియితిహాసములు తెలిసినను వానియం దాతఁడంతగా
నవ్వుకములేదు. కొంచెచునుమానించుచు, “త్రిపురారాజధానీ
పరిపాలకుఁ డుదారపురుషుఁ డని వినుచున్నాము” అని యడిగెను.

రఘువతి పరిపూర్ణమగునిష్టముతో నామాట ననుమో
దించెను; “ఔను”

కాకా.—“తా మక్కడ నేమి చేయుచుంటిరి?”

రఘు.—“నేనచ్చట రాజపురోహితుఁడనై యుంటిని.”

కాకా.—కొంతదనుకఁ గన్నులు మూసికొని తల యెగుర

వైచుచు, “తామిచ్చటికి విచ్చేయుటకేమి కారణము.” అని యడిగెను. ఆతనికి రఘువతియందు భక్తియధికమైనది.

రఘు.—“పుణ్యశ్రీధర్మనాభిలాషి నై వచ్చితిని.”

ఇంతలో నొకవైపునుండి, “శత్రువులు దుర్గము సాక్రమింతురు.” అని యొకగొప్పధ్వని వినవచ్చెను. కాకాసాహేబు నవ్వుచుఁ గన్నులుచికురించుచు “ఏమియునులేదు. చిల్ల పెంకులువేయుచున్నారు.” విజయగడదుర్గముపైఁ గాకాగారికిఁ గలిగియున్నంత దృఢవిశ్వాసమచ్చటికాల్పకై ననులేదు. అట్టిదుర్గమున కెవ్వఁడైనఁ బారదేశికయాత్రికుఁ డతిథియై వచ్చి యుండనేని యట నతనిపైఁ గాకాగారియధికారాభిమాన మంతయును జేరియుండును. మఱియు నాదుర్గసమాచారము లన్నియు నాతనికిఁ జెప్పువాడుకయును గలదు. త్రిపురారాజధానినుండి మనరఘువతి వచ్చియుండెను. ఇట్టియతిథి యీలోకమున దొరకుట యనంభవము. కావుననే కాకాగా రాతనియంతరాశయమును గనుఁగొనలేక పోయిరి. విజయగడమందలి సారవంశము లగుప్రాచీన విషయములను సంభాషింపఁ జొచ్చెను. “ఈబ్రహ్మాండమును విజయగడదుర్గము నొక్కసారియే యుత్పన్నములై యుండును. మఱియు మనుచక్రవర్తియనంతరమునుండియు విక్రమసింహుని పూర్వపురుషు లీదుర్గమును బాలించుచుండిరి. ఇందుకు నందియ మొంద ననననరము.” ఈకోటకుఁ బరమేశ్వరుఁడు ప్రసాదించిన వరమును, ఈకోటయందే నహస్రాద్దునుం డెత్తెఱుగున గారాగృహబద్ధుఁడయ్యెనో యీనంగతియు నింక ననేకాంశములును

గాకాగారు రఘువతికి వినుపించిరి. జరగినయంశములలో నే దానిని గప్పిపుచ్చలేదు.

శత్రువులు కోటకేమియు హానిచేయలేరని సాయంకాల మునకు వర్తమానము వచ్చెను. వారు తుపాకులను గాల్పిరి; కాని యాగుండ్లు కోటవఱకు రాలేదు. కాకా నవ్వుచు రఘువతి దెనఁజూచెను. ఆతనియభిప్రాయమిది. — “మగ్గ మభేద్యముని పర మేశ్వరుం డిచ్చినవరము గల దనుట కింతకంటె నింకేమిప్రత్యక్ష ప్రమాణము కావలయును? వారి తుపాకిగుండ్లకు నందీశ్వరుం డడ్డువడి తీసికొనిపోవుచుండును. ఆగుండ్లతోఁ గైలాసముమీఁద గణేశ్వరుఁడును గార్తికేయుఁడు నాడుకొందుడు” అని.

శ్రీ వేమన గ్రంథాలయము

తెలవ్రోలు (కృష్ణ)

— ఇరువదిరెండవపరిచ్ఛేదము. —

విజయగడదుర్గము నెట్టులైన శపశుజాకు స్వాధీనపఱువ వలెనని రఘువతియభిప్రాయము. శుజాకోట నాక్రమింపఁ బ్రయత్నించుచుండె నని విని, “మిత్రభావమునఁ గోటలోనిగుట్టు మట్టులన్నియుఁ దెలిసికొని యీకార్యమున నేవిధమున శుజాకుఁ దోడ్పడి యాతనిదయను సంపాదింపఁగలను.” అని రఘువతి తన మనఁబునఁ దలపోయుచుండెను. బ్రాహ్మణుం డీయుద్ధనమాచారము లేమొలుంగును. ఏమిచేసిన శుజాకు నహాయకారి యగునో యది నిరూపింప నతనికేమియును దోపలేకు.

రెండవదినమున మరల యుద్ధమారబ్ధమైనది. శత్రు సేనలు ఫిరంగులతో, గోటగోడ నొకదెస, గొంతభాగమును బడఁగొట్టిరి. కాని మీఁదనుండి పడుచున్న తుపాకిగుండ్లవర్షముచే వారు దుర్గముయొక్క క్రిందిభాగమును జేరలేకపోయిరి. పడిపోయినగోడభాగము వెనువెంటనే కట్టఁబడెను. చిన్నచిన్న రవలు కోటలోనికి వచ్చి పడుచుండెను. దుర్గరక్షకులలో నలువురైదుగురు హతులైరి.

“మహాత్మా! ఏమియును భయము లేదు. ఇది కేవల వినోదమాత్రమే.” అని పలుకుచు గాకా రఘుపతిని దోడుకొని దుర్గముయొక్క నాలుగుభాగములును జూచుచు నతనికిఁ జూపించుచు, దిరుగఁ జొచ్చెను. ఎచ్చట నాయుధశాల యున్నదో, యెచ్చట భాండాగార మున్నదో, ఎచ్చట యుద్ధమున గాయములు తగిలినవారలకుఁ జికిత్స చేయుమనో, ఎచ్చటఁ గారాగార మున్నదో, మఱియు నెచ్చట దర్బారు చేయఁబడునో యాయాస్థలముల నెల్ల విలాసముతో వర్తించుచు రఘుపతికిఁ జూపించెను. మాటిమాటి కతని ముగమును జూచుచుండెను.

రఘు.—“బాగుబాగు కాకాజీ! ఈదుర్గమునఁ జేయఁబడిన యేర్పాటులన్నియు మిక్కిలి చమత్కారముగా నున్నవి. త్రిపురానగరమందలి దుర్గ మీదుర్గమునకీ సగా నుండునని చెప్పటకు వీలులేదు; కాని యాదుర్గమున రహస్యముగాఁ బరువెత్తిపోవుట కొకసారంగ మత్యాశ్చర్యజనకముగా

నున్నది. ఈదుర్గమున నెచ్చట నట్టిరహస్యమార్గ మున్నట్లు తోచదు.” అని యనెను.

కాకాజీ యేమో చెప్పట కుత్సహించెను గాని యా యుత్సాహము నణచుకొని, “లేదు. ఈదుర్గమున నట్టిమార్గ మేదియునులేదు.” అనెను. రఘువతి యుత్సాహశ్చర్యమగును, డై నట్లు నటించుచు, “ఇట్టి మహాదుర్గమున నట్టిరహస్యమార్గ మొకటియును లేదా?” అని యడిగెను.

కాకాజీ కొంచెము తడబడుచు, “కాదు. అటుల కాదు. సొరంగ ముండియుండివచ్చును. దాని మావశ్యకతయు, గలదు; కాని యది వేరుమాట. మాకది తెలియదు” అని నొడివెను.

రఘు. — (నవ్వి) “అయినచో లేని మాటయే నిజము. తమకే యెఱుకలేనప్పుడు మఱియెవ్వరికిఁ దెలియ శక్య మగును?” అని పలికెను.

కాకాజీ కొంత దనుక నతిగంభీరభావముతో నుండెను. తరువాత మరలఁ గొంచెము నేపాఁగి “హరేరామ రామ” యనుచుఁ జటికలువైచుచు నావలించెను. పిమ్మట గడ్డమును మీసము నొకటి రెండ సారులు చేతితో దువ్వుచు, “మహాత్మా ఏడ్ది యైన నొకపూజాస్తోత్రమును జదువుఁడు. మీ కెఱింగించుటలో సంశయమేమియును లేదు. కోటలోనుండి ఎచ్చట కును బోవుటకును రెండుగుప్తమార్గములు కలవు; కాని యీ నంగతి నెవ్వరికిని జెప్పఁగూడదు.” అని యెఱిగించెను.

రఘు.—ఇంచుక నందేహమును వెలియఁజేయు స్వరముతో
“ఆ! కావచ్చును.” అని పలికెను.

కాకాజీ యారహస్యము నెఱింగించుట దోష మని
యెఱుంగును. ఒకమాటు లేదనియు నింకొకమాటు కలదనియు
నుడువుటచే లోకమునకు నిజముగా నందేహము గలుగకమా
నదు. ఒక విదేశీయునిదృష్టికిఁ ద్రిపురాదుర్గముకంటె విజయగఢ
దుర్గ మేయంశముననైనఁ దక్కువ యని తోఁచుట యితని కిష్ట
ము లేక పోయెను.

కాకా.—“మహానుభావా! నే నెఱుంగుదును. మీత్రిపురా
దేశ మిచ్చటి కతిదూరమున నున్నది. మీరు తమకులసంజా
తులు. బ్రాహ్మణులు. ఇంతియేకాక మీరు దేవవ్రాహ్మణురం
ధరులు. తమమూలమున నీమాటలు వెల్లడియగు ననుట
కేవల మసంభవము.”

రఘు.—“బాబూజీ! నాకీలొకకవ్యవహారములతో నేమి ప్ర
యోజనము? కాకున్న మీకేమైన నభ్యంతరమున్న నా
ప్రసంగ మింతతో నిలిపివేయుఁడు. నేను బ్రాహ్మణుండను.
నా కీదుర్గకార్యములతోను మాటలతో నేమి సంబంధము.”

కాకా.—(నాలుకఁ గఱచికొని) “శ్రీరామ! రామ! అయ్యా!
తనువలన నందేహింపనవసరమేమి గలదు? వదండు. తమ
కొకసారి యదంతయుఁ జూపించి తీసికొనివచ్చెద.”

కోటకు వెలువల నొకభాగమున శుభానందకొలాహల
మధిక మగుచుండెను. అరణ్యమధ్యమున శుభామౌక్కు గుడార

ముండెను. సులోమాన్ అనునాతఁడును జయసింహుని సేనలు నొక్కమాటుగా వచ్చి శుజాను జట్టుముట్టి యాతనిఁ బట్టుకొని రహస్యమార్గమున దుర్గముమీఁది కెగఁబ్రాకు శుజానేనలపై నొక్కపెట్టునఁ బడిరి. శుజానేనలు యుద్ధము చేయలేక యిరువదితుపాకులు వెనుకఘాగమునఁ జేర్చి పలాయననూత్రమును బరించినవి.

కోటలోవల ధూమ్, ధామ్ అనుభవని బయలుదేఱెను. సులేమానునిచే నంపఁబడిన దూతలు శీఘ్రగమనమునఁ గోటఁ జొచ్చి ద్వారమును దెఱచిరి. వారు స్వయముగాఁ బోయి సులేమాను జయసింహులకు ముందుగానే శుజాను సేనలను దీసికొని వచ్చిరి. ఢిల్లీపాదుషాయొక్క సేనలతోను గుఱ్ఱములతోను నేనుఁగులతోను గోట నింకి పోయెను. దుర్గముపై విజయధ్వజమెత్తఁబడెను. శంఖధ్వనులును వాద్యవిశేషములును జెలరగినవి.

కాకాజీ గారి తెల్లనిమీసమునకుఁ గ్రిందను నవ్వు మైననగవు పూర్వరూపముతో వెలుఁగొండెను.

— ఇరువదిమూడవపరిచ్ఛేదము. —

కాకాజీ గారికి నేఁడు చెప్పనలవిగాని మానందమగు దినము. నేఁడు ఢిల్లీశ్వరునిపక్షమున నుండురాజపుత్రునై నికులు విజయగడదుర్గమున నిండుకొనిరి. అవక్రవిక్రముండును, ప్రతాపశాలియునగు శాహశుజా విజయగడదుర్గమున నేఁడు ఖైదీగాఁ

జేయఁబడెను. సహస్రాక్షునుని తరువాత నిట్టి ఖైదీ విజయగడము న కెప్పుడును లభింపలేదు. సహస్రాక్షునబంధనమును స్తరణము నకుఁ దెచ్చికొని కాకాజీ దీర్ఘములగు నుచ్చావననిశ్వాసములను బట్టి విడుచుచు రాజపుత్రుండగు నుచేతసింహునికి, “జాగరూకత తో వినుము. వేయిచేతులకు సంకెలలు వేయునప్పుడెంత ప్రయత్న మొనర్పవలసియుండును? కలియుగప్రారంభమునుండి నేటికిని యుద్ధమునునది పటాటోపమాత్రమే మిగిలినది. రాజపుత్రులు లేకేమి? వేనవేలుగలరు. రెండుచేతులకంటె నెక్కువచేతులుగల వారు బజారున వెదకినను దొరకుట లేదు. రెండుచేతులకు సంకెలలు వేసిన నేమి? ఇంచుకనుఖములేదా? ఇంచుక విరోధము లేదా.” అని పలికెను.

నుచేతసింహుఁడు నన్ని తనచేతులను జూచుకొని, “ఈ రెండుచేతులే స్వచ్ఛావిహారము గలవి.” అని చెప్పెను.

కాకా.—కొంచె మాలోచించి, “అ! ఔను! ఇది నిజమే. సహస్రాక్షునుని బట్టునపు డెక్కువ పని గలిగినది ఇప్పు డీతనిఁ బట్టుటలో నీరెండుచేతులకే సరియైనవని లభింపలేదు. చేతు లెక్కువగా నుండినచో నింకను మీనములు దువ్వుటకుఁ బనికివచ్చును.”

కాకాజీవారి వేషమున కీదినమున నేమియూఁ దక్కువలేదు. పండినజట్టుముడిక్రిందనుండి మలిచి చెవులలోని కాతని పొడవగు దాడి (గడ్డము) తగిలింపఁబడెను. రెండుమీనములును కాగుగ మెలివెట్టి కర్ణములవలకు నగిడింపఁబడెను. తలపై పంకరయైనవగిడి చుట్టఁబడెను. ములలోఁ గైజా రిముద్పఁబడెను. నృథమైకాలి

జోడుయొక్క ముంగలిభాగ మెత్తయి కొమ్మవలె దిరిగి మీఁదికి లేచియుండెను. ఈదినమున నతని నడతఁ జూచినవారికి విజయ గడదుర్గ మహిమయంతయు నతనినర్వాంగములను వ్యాపించి యున్నట్లు దోఁవకమానదు. ఈదినమున నిండటి నరదారులయె దుట విజయగడసామ్రాజ్యమహిమము నిర్ణయింపఁబడును ; ఇట్టి సంతోషసమయమున వారికాహారనిద్రాదులు రుచింప లేదనిన నతిశయోక్తి యేమిగలదు?”

సుచేతసింహుని దోడుకొని కాకాజీ పగలంతయును దుర్గమును జూపించువ్యాపారమున నుండెను. ఏస్థలమునందైన సుచేతసింహుం డెట్టియాశ్చర్యమును బ్రకటింపకపోయినచో నాస్థలమం దతఁడు స్వయముగా ‘వహావా! వహావా!’ అనుచుఁడన యుద్దేశ్యము నారాజపుత్రవీరునిహృదయమున నంచరింపఁజేయుటకుఁ బ్రయత్నించు చుండెను. విశేషముగా వారికిఁ గోటగోడను జూచుటయం దభికృత్యుగలిగెను. గోటగోడ నిశ్చలమై యుండు నట్లే సుచేతసింహుండు నట్టులే స్థిరభావమును వహించి నలిచి యుండెను. ఆతనిముఖమున నెట్టిభావమును బ్రకటింపఁబడలేదు. కాకాజీ మరల తిరిగితిరిగి యొకమాటు గోడకెడచువైపునను మఱియొకసారి దక్షిణభాగమునకు నింకొకసారి మీఁదిభాగము నను మఱియొకమాటు క్రిందివైపునను నతనిఁ ద్రిప్పి తీసికొని మరలఁ దీసికొనివచ్చుచు నతనితో, “ఏమనియెదరు? ఎట్టులున్న దీదుర్గము?” అనియడుగుచుండెను; కానియతఁడు సుచేతసింహుని హృదయరూపమైన దృఢదుర్గముమీఁద నేమియు సధికారము నొనపలేకపోయెను. తుదకు సాయంసమయమున సుచేతసింహుం

డలసి “అయ్యా! నేను భరతపురమందలికోటను జూచినాను. దానివలె నిది నాదృష్టిని సంతోషింపఁ జేయుచేదు.” అని ప్రత్యుత్తరముసఁగెను.

కాకాజీ యెప్పు డెవ్వరితోను వివాదము చేయునవసరము కలవాఁడు కాఁడు. మిక్కిలిచిన్నవోయి, ‘జౌనాయ! ఆమాట నిజమైయుండవచ్చును’ అని నుడివెను. మఱియు నఁడు దీర్ఘముగు నిట్టూర్పు విడిచి దుర్గసంబంధముగు ప్రసంగమును వీడి విక్రమసింహుని పూర్వపురుషుఁడగు దుర్గాసింహుని ప్రసంగమెత్తి “అయ్యా! దుర్గాసింహునికి మువ్వకుపుత్రులు కలిగియుండిరట! వారియందుఁ గనిష్ఠుఁడగు చిత్రసింహునికి విచిత్రశరముగు నభ్యాసముండుండెనట. అతఁడు ప్రతిదినమును ‘అందాజనము’ అనుపేరుగలయాశుధము నటనేను పాలలోఁగలిపి తిరుచుండెనట. ఆతనిశరీరము సంతబలిష్ఠమై యుండెనట! అయ్యా! మీరు భరతపురదుర్గము మిక్కిలి బలిష్ఠమై యుండుననిచెప్పిరి. అదియట్లులనే యుండవచ్చును! కాని బ్రహ్మశత్రువురాణమున దానిమాటయైనఁ జెప్పఁబడలేదేమి?”

సుచే.—(నవ్వి) “అందు వ్రాయఁబడకపోవుటచేఁ బనిలో నేమియును దానికి లోటులేదు.”

కాకా.—(నవ్వుచు) “అ!అ! ఆలాశై ననరియే! అదిఁ జమే! నీకేమి తెలియును? త్రిపురానగరమందలి కోటయును సాధారణమైనదికాదు; కాని విజయగఢకోటకంటెఁ గొంచెము....”

సుచే.—“త్రిపురానగర మెచ్చటనున్నది?”

కాకా.—అది మిక్కిలి గొప్పదేశము. ఇన్నిమాటలతో నేమి ప్రయోజనము? ఆ నగరమునందలి రాజపురోహితుఁడు అతిథియై వచ్చి మాకోటలోనున్నాఁడు. ఆయననోటను మీరు వినవలయును.”

కాని యీదినముం దతఁ డేమయ్యెనో విదకినను గానరా లేదు. కాకాజీవారిహృదయ మాతనికై పరితపించుచుండెను. అతఁడు తనయనమునఁ దానిట్లు తలంచుచుండెను. “ఈరాజ పుత్రస్థానమందలి విప్రులకంటె నాబ్రాహ్మణుం డెక్కువవాఁడని చెప్పిన బాగుండును.” అతఁడు సుచేతసింహునియెదుట ననేక విధముల రఘువతిని బ్రశంసించెను. విజయగడదుర్గవిషయ మున రఘువతికిఁ జెప్పినవిషయములను బ్రకటించెను.

— ఇరువదినాల్గవపరిచ్ఛేదము. —

కాకాజీ వారిచేతినుండి విడివడినతరువాత సుచేతసిం హునకు మఱియేమియు నధికమైన పని తగులలేదు. కేవల యుదయము ఖైదీగా పట్టుకొనఁబడిన శుజాతో ఘాదుషాసేనలు పోవుట కేర్పాటుచేయఁబడెను. సేనలు ప్రయాణపు సామా నులను సిద్ధపఱచుకొనుచున్నవి. కారాగారంబున శుజాగా రతి చింతాక్రాంతులై చిన్నఁబోయి తనలో తానిట్లు వచించుకొను చుండెను. “ఏమి యీజను లింత నిర్దయగలవారుగా నుండిరి?

శిబిరమునుండి నాగుడుగుడికాయ (హుక్కా) పైనఁ దెచ్చి
యిచ్చుటకు వీరినునంబుల నాలోచన తోఁవదయ్యె.”

విజయగడపర్వతముక్రింద నీరు పాటుచుండు నొక
కాలువ గలదు. ఆకాలువ దరి నొకస్థలమునఁ బిడుగుపడి యెండి
పోయినరావిచెట్టొకటి కలదు. ఆచెట్టునకు నమీనమున నడి
రాత్రియందు రఘుపతి గోచి కట్టుకొని నంసిద్ధుడై యుండెను.

రహస్యముగాఁ గోటలోనికిఁ జొచ్చుట కుందుమార్గమున
కీకాలువయొక్క మధ్యభాగముననే ప్రవేశద్వార మొందుగలదు.
ఆమార్గమునుండి వెళ్లి క్రిందనుండి బలముగాఁ ద్రోసినంతన
యొకతాతిపలక మీఁదికి లేచెను; కాని మీఁదినుండి యెవ్వ రా
తాతిపలకను దీయవలెనని ప్రయత్నించినను వ్యర్థప్రయానమే
కాని దానిఁ దీయుట కలవడదు. అందుచేఁ గోటలో నున్నవారి
కాదారి నవ్వలకుఁ జోవుటకు వలనువడదు. శుజా కారాగృహం
బున నొకవక్కపైఁ బరుండెను. అది తప్ప వేఱేవిధమున పటిపు
లచ్చుట లేవు. ఒకదీపము వెలుగుచున్నది. హఠాత్తుగా నాకారా
గారమున సురంగద్వారము తెఱవఁబడెను. రఘుపతి మెల్ల
మెల్లనఁ దలయెత్తి క్రిందినుండి మీఁదికి వచ్చెను. ఆతనిదేహ
మంతయుఁ దడిసి యుండెను. ఆతని తడిసినవస్త్రమునుండి నీరు
ప్రవహించుచుండెను. రఘుపతి నెమ్మదిగా శుజాశరీరమును దన
చేతితోఁ దాఁకెను. శుజా యలికిపడి కన్నులు నులుముకొనుచుఁ
గొంతనేపటికి లేచి కూర్చుండెను. మఱియు దీనిస్వరమున “ఏమి
చీకాకు వచ్చెను? ఈజనులు నన్ను రాత్రియందైన నిదురఁబో

నీయరు. అయ్యా ! మీగడలిడలచే నాబాధకు మేరలేకున్నది.”
అని వినువుకొనెను.

రఘు.—(న్రుదువులగుమాటలతో) “ళాహశుజాసాహేబ్ ! లేది
వదండు. నేను మీనాకరులచేఁ బట్టుకొనఁబడి మీచే విడి
పింపఁబడిన యా బ్రాహ్మణుండను. జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని నన్ను
జూడుఁడు. సంతతము నన్ను మదిలో నుంచుకొనుఁడు.”
అనెను.

ఋషునాఁడుదయము పాదుషాగారి నేనలు బయలుదేఱు
టకు సరిసిద్ధములై యుండెను. శుజాను నిద్రనుండి మేలుకొలుపు
టకు స్వయముగా జయసింహుఁడు కారాగృహంబునకు వచ్చెను.
ఇంకను శుజా ప్రక్కమీఁదినుండి లేవలేదు. దగ్గఱకుఁ బోయి
ప్రక్కపైఁ జేయివైచెను. శుజాగాను లేకు. ఆతనిపై సస్త్రము
మాత్ర ముండెను. శుజా యేమయ్యెనో తెలియదయ్యె. గృహ
మధ్యమున సురంగద్వారము తెఱవఁబడియుండెను. దానితాతి
వలక వేఱుగా నచ్చటఁబడియుండెను.

ఛైదీ పాటిపోయినవార్త కోటలో నంతటను జట్టుకొని
యెను. వెదకుటకుఁగా నందఱున్నిదిక్కులకుఁ బరువులై త్రసాగిరి.
రాజావిక్రమసింహునికిఁ దలవంపు లాయెను. ఛైదీ యెట్లుపాటి
పోయెనో విచారించుట కొకదర్బారు చేయఁబడెను.

కాకాగారి యా యానందనహిత మైనగర్వమంతయు
నెక్కడికో పాటిపోయెను. అతఁడు వెట్టివానివలె “బ్రాహ్మణం

డెక్కడ ? బ్రాహ్మణుం డెక్కడ?" అని పలుకుచు నలుదెసలకును బరువెత్తజొచ్చెను. బ్రాహ్మణునిజాడ యేమియుఁ దెలియదయ్యె.

కాకాజీ తలపై నుండి పాగా తీసివేసి కొంతదనుకఁ దల మీఁద చేయినుంచుకొని కూర్చుండెను. సుచేతసింహుఁ డాతని కడకువచ్చి, "కాకాజీ ! ఏమిది ? మిక్కిలి యాశ్చర్యముగా నున్నదే ! ఏమి? యిదియంతయు భూతములవ్యాపారము కాదు గద?" అని యడుగఁగాఁ గాకాజీ యత్యంతోదాసీనభావం బునఁ దల నెగుర్పవైచుచు, "సుచేతసింహుఁడా ! కాదు. ఇది భూతములవ్యాపారము కాదు. ఇదియంతయు మిక్కిలి బుద్ధిహీనుఁడగు నొకముసలివానిచేతను, విశ్వాసఘాతుకుఁడగు నొకపాత్రునిచేతను జేయఁబడినపని." సుచేతసింహుఁడు విస్మితుఁడై "నీవాతని నఱిగియుండినచోఁ బట్టుకొని తీసికొనిరాలేదేమి?" అని ప్రశ్నించెను.

కాకా.—"అయిదొడ్డిలో నొకఁడు పలాయితుం డయ్యె. రెండవ వానిని వెదకి రాజదర్బారునఁ బ్రవేశపెట్టుచున్నాను." అని చెప్పుచు మరలఁ దనపగిదినజుట్టుకొని దర్బారునకుఁ బోవు నప్పటి డ్రస్సు తొడుగుకొనెను. ఈసమయమునఁ బహారాజవాను జనులను బరీక్షించుచుండెను. కాకాగారు దలవంచుకొని దర్బారున హాజరయ్యెను. అతఁడు విక్రమసింహునిపాదములదరిని దనఖడ్గము నుంచి, "మహారాజా! నన్ను తైదీగా బంధించుట కనుజ్ఞయిఁబడుఁగాక ! ఈద్రోహ మొనర్చిన వాఁడను నేనే" అని పలికెను.

రాజా.—విస్మయముఁడై “కాకాసాహబ్ ! ఏమి నమాచారము ?”

కాకా.—“ఆబ్రహ్మణుఁడే. యీపనినంతయుఁ జేసినవాఁ డా బంగాలీబ్రాహ్మణుఁడే?”

రాజా.—జయసింహుఁడు “నీవెవ్వరు?” అనియడిగెను.

కాకా.—“నేవిజయగడమున నుండుముసలి నౌకరును. నన్నుఁ గాకాసాహేబందురు.”

జయ.—“నీవేమి చేసితివి?”

కాకా.—“విజయగడ దుర్గమునందలి యైకమత్యమును జెడఁ గొట్టి విశ్వానథాతుకమగు కార్యము నొనరించినాఁడను. నేను నిజముగ మూఢునిరీతిని నన్ని, యాబంగాలీబ్రాహ్మణు నితో నీసురంగమూర్ఖము మాట వచించినాను.” ఆమాటలు వినినంతన యొక్కసారి మండిపడి విక్రమసింహుఁడు, “ఖడ్గ సింహా !” అనిపిలిచెను. కాకా యదరిపడెను. తనపేరు ఖడ్గ సింహుఁడనుమాట మఱచెఁగావలయును.

విక్రమ.—“ఖడ్గసింహా! వయస్సుగూఁటిసను నీవు బాలునివలె నిట్టి పనియొనర్చితివి.”

కాకా.—సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొని యూరకుండెను.

విక్ర.—“కాకాసాహబ్ ! నీవే యీపనియొనర్చితివా? నీవలన విజయగడదుర్గమునకు నేఁ డప్రతిష్ఠ వచ్చెను.”

కాకా.—నూటలాడక నిలిచి యుండెను. ఆతనిచేతులు గడగడ వడంగునుండెను. చేతులతోఁ దలమొత్తుకొనుచు, “నాదుర దృష్టము” అని తనలో ననుకొనెను.

విక్ర.—“నాకోటనుండి ఫాదుమా విరోధియగు శుజా తప్పించు
కొనిపోయెను. నిజముగ ఢిల్లీశ్వరునివిషయమున నన్నవరా
ధిగా నీవొనర్చితివి.”

కాకా.—“అపరాధిని నేనొక్కడనే. ప్రభువు సవరాధిగా ఢిల్లీ
శ్వరుడు దలంపడు.”

విక్ర.—క్రుద్ధుండై “నీవెవ్వడవు? నీమాట పాదుమాగారి కేమి
తెలియును? నీవు నాకొలుపులో నున్నవాడవు. నాచేతు
లతో నే నాతని విడిచినట్లు నిశ్చయింపబడును.”

కాకాగా రేమియు ననూధానము చెప్పలేకపోయిరి.
అతని కన్నులనుండి వచ్చుబాష్పజలప్రవాహ మాగినది కాదు.

విక్ర.—“నీ పేరిక్షను గోరెదవు?”

కాకా.—“ప్రభువు వారియిష్టము.”

విక్ర.—“నీవు ముసలివాడ వైతివి. నీకింతకంటె నెక్కువ శిక్ష
యేమికావలయును? విజయగడమునుండి వెడలగొట్టుటయే
నీవిషయమున గరినశిక్ష యగును.”

కాకా.—సాష్టాంగపడి విక్రమసింహునిపాదములను బట్టుకొని
ప్రార్థింపజొచ్చెను. “విజయగడమర్గమునుండి వెడలగొట్టు
టయా? వలదు మహాప్రభూ! నే వృద్ధుండను. నాబుద్ధి వికలత
నొందియున్నది. నాకును శిక్ష విధించి నన్నీహట్టిలోనే కలిపి
వేయుడు. ఇట్టివార్ధకమున క్షుద్రజంతువులవలె నన్నిచ్చటి
నుండి వెడలగొట్టవలదు.”

జయ. — విక్రమసింహచహరాజా! “నేనీవిషయమంతయు పాదు
షావారి కెఱింగించెదను. కావున నామాటప్రకార మీవు
ద్ధని యమింపుడు.” కాకాజీవారినేరము మన్నింపఁబడినది.
దర్బారునుండి యీవలకు వచ్చునప్పుడు పాపమథఁడు వడఁ
కును నడువలేక పడెను. ఆదినము మొదలు కాకాయంతగా
నందఱకుఁ గనుపించుట లేదు. అతఁ డిల్లు విడిచి వచ్చుటయే
లేదు. అతని వెన్నెముక విటిగి యుండును.

— ఇరువదియైదవపరిచ్ఛేదము. —

బ్రహ్మపుత్రానదీతీరమున “గుజురుపానా” అనునొక
గ్రామము కలదు. అందునొక చిన్నజమీందారుఁడుండెను. అత
ని పేరు పీతాంబర రావుఁడు. పట్టణమున జననమునాడు మంశగా
లేదు. పీతాంబరుఁడు తన ప్రాచీనజీవీమందిరమున నుండి తాను
“రాజు” అని పిలువఁబడుచుండెడివాఁడు. ఆ గ్రామమందలి ప్రజ
లాతని ‘రాజా’ అని పిలుచుటయే వాడుక. అతనిరాజగుహత్వ
ము వృక్షనమూహములతో నిండియుండునరణ్యమునఁ దిరుగు
చు నమీషమున నుండుపల్లెలయందును వ్యాపించి యుండెను.
అతనికి క్రియాగ్రామారణ్యముల నిండి యుండెను. ఆ గ్రామ
నమీషప్రదేశములయందును వ్యాప్తమగుచుండెను. లోకమున
నుండు మహారాజాధిరాజుల యఖండప్రతాప మీదిఱుత

గూడెములలోనికి రాజాలదయ్యెను. ఆ బ్రహ్మపుత్రానదియొడ్డున
మాత్రము త్రిపురానగరాధీశుం డగు గోవిందమాణిక్యరాయల
జివమందిర మొందుండెను; కాని చాలదినములనుండియుఁ దీర్థ
స్నానమున కెవరును రారైరి. ఏది యెట్లయినను త్రిపురానగర
వాసులయం దిదమిద్దమని చెప్పనలవి గాని పుక్కిటిపురాణము
మాత్ర మొకటి బయలుపెడలెను. “భార్యపదమానమున నొక
దినమునఁ ద్రిపురారాజధానియందలి రాజపుత్రుం డొకఁ డీపు
రాతనమందిరమున నుండుటకై వచ్చియుండెను.” అని యీగు
జరుపాదాగ్రామమున దెలిసెను. కొన్నిదినములు గతించినతరు
వాతఁ గొందఱు మంచిమంచిపగిడిలను జట్టుకొని యామందిర
మునకు వచ్చి యల్లరి చేయుచుండిరి. ఇంక నొకవారము గతిం
చినపిమ్మట నేనుఁగులను నశ్వములను గాల్బలములను నేనగాఁ
గూర్చుటకై నక్షత్రరాయల నాగ్రామమునకు రప్పించెను. ఆతని
వేషభావలను డాబునుదగ్గమునుజూచియాగ్రామమందలిప్రజల
నోటనుండి యేమాటయు బయలుపెడలలేదు. ఇన్నిదినము లా
ప్రజలు వీతాంబరరాయలనే పెద్దరాజుగాఁ దలంచుచుండెడి
వారు; కాని యాదినమందుమాత్ర మామాట వారిలో నొ
క్కరియందైన స్థిభావమును పహింపదయ్యె. నక్షత్రరాయల
ను జూచి యెల్ల రొక్కమాటగా, “అహ! రాజసుమారుఁ డన్న
నిట్టులేయుండవలయును” అనుకొనసాగిరి. నక్షత్రరాయనిం గని
యాతని తేజస్సుముందట వీతాంబరరాయఁడును, నాతని తేజస్సు
ను, దక్కువగా నుండెనని దేవీమందిరమువలకు వ్యాపించినను

వీతాంబరునియానందమునకు మేర లేకుండెను. అతఁడు తన రాజనుర్యాదల నన్నిటిని నక్షత్ర రాయలపాదములకడ సమర్పించి యత్యానందము నొందుచు నాతని రాజేంద్రునిగాఁ దలంచుచుండెను. నక్షత్రరాయల నేనుంగు నెక్కించి బయలుదేరించి తనప్రజల కశఁ డిట్లు చెప్ప సాగెను. “మీరందఱు రాజుగారిని జూచితిరా? చూడఁ దీమహాపురుషుడే మనరాజు” అని. వీతాంబరుండు ప్రతిదినమును దినుబండములను దీసికొనిపోయి నక్షత్రరాయల కర్పించుచు వచ్చుచుండెను. నక్షత్రరాయల శ్రావ్యధికారమును, తేజోసాందర్యాదులను దిలకించి వీతాంబరుఁ డధికానందపారావారమునఁ దేలుచుండెను. ఆతనిప్రేమ మింతయంత యని చెప్ప నలవికాకుండెను.

నక్షత్రరాయలే గుజరుపాదాగ్రమునకు రాజయ్యెను. వీతాంబరుఁడు ప్రజాకోటిలోఁ జేరెను.

దినమునకు మూడుసారులు నౌజత్తు మోగుచుండెను. గ్రామమార్గమున నేనుఁగులును హయములును బయలుదేలుచుండెను. ద్వారముకడ దావారికునిహస్తమున మెఱపుమెఱసి నట్లు ఖడ్గము మెఱయు చుండెను. వీధులు, బజారులు శోభానుమానములై యుండెను. వీతాంబరుఁడును దక్కినప్రజలు సత్యానందమునఁ బ్రసన్నులై యుండిరి. నక్షత్రరాయలు దేశనిర్యాననశిక్షయం నీరాజ్యము నేలుచుఁ దనదుఃఖమంతయు నుజ్జిహ్వయెను. ఇందాశనికి రాజ్య మేలుపనిపాటు లేమియును లేవు; కాని రాజభోగము లనుభవించుట మాత్రము కలదు. ఇందాతఁ

డన్నిట సర్వస్వశాంత్రుడు. త్రిపురారాజ్యముం దీక్షని కింత స్వా
తంత్ర్యములేదు. ఇప్పటికి నీప్రాంతమున రఘుపతి సీడ యైనను
గానరాలేదు. నక్షత్రరాయుఁ డుల్లసితమనస్కుండై భోగవిలా
సముల నిమగ్నుండయ్యెను. డాకానగరమునుండి నాట్యవిద్య
యందు నేర్పరులగు కొందఱు స్త్రీపురుషు లిచ్చటికి వచ్చిరి.
నక్షత్రరాయనికి నాట్యమునందును గానమందును వాద్యమం
దును లేశమాత్రమయిన నరుచిలేదు.

నక్షత్రరాయలు సర్వవిధములఁ దనయన్నయగుగోవింద
మాణిక్యరాయలవలె రాజ్యపాలనమునఁ బ్రవర్తించు చుండె
ను. తనపరిజనులలో నొకని మంత్రిగాను మఱియొకని సేనాధి
పతిగా నుండ నియమించెను. పీతాంబరుని దివానుపదవియందు
నిలిపెను. జనులందఱు పీతాంబరుని 'దివాజీ' యని పిలుచు
చుండిరి. పరిజనులందఱు భయవినయములతో దర్బారున మెలం
గఁ జొచ్చిరి. రాయ లతిగు ప్రముగా నివి యన్నియుఁ జూచుకొను
చుఁ బ్రవర్తించుచుండెను. ఇట్లుండఁగా నొకనాఁడు నకులుం
డనువాఁడు దర్బారున కేతెంచి మధురం డనువాఁడు నన్నుఁ
'గుక్కయని యన్నాఁడు' అని ఫిర్యాదుచేసెను. రాయలు మధు
రుని బిలిపించి విధ్యుక్తముగా సతని విచారణ చేసెను. మధురుని
రెండుచెవులు నలిపివేయుఁ డని యతిగంభీరముతో రాయ
లాజ్ఞాపించెను. ఈప్రకారము నాతఁడు కాలమును శుఖముగాఁ
బుచ్చుచుండెను. ఒకానొకదినమున సేమియును రాజకార్యము
లు లేనితఱి నేడియైనఁ జిత్రకేరముగు క్రొత్తవినోదమును జేయింప
మంత్రిని బిలిపించెను. మంత్రియు సభాసదులనందఱి నొకచోఁ

గూర్చి వ్యగ్రమనస్కుండై యట్టి శ్రాత్రువినోడమును జూపించు
టకై ప్రయత్నింపనాగెను. అగాధమగు చింతకును విచారము
నకు నంతము లేకుండెను. ఒకదినమునఁ గొందఱు రాజభటు
లనుదీసికొని వీతాంబరుని దేవీగృహమును బ్రవేశించెను. అతని
తటాకమునుండి చేపలను తోటలోనుండి కొబ్బరిపండ్లను
దీయించి యాతనినర్వసామగ్రిని బట్టించుకొని యతిపటాహోవ
ముగా వాద్యములు మ్రోగుచుండ రథముపై వచ్చుచుండెను.

ఈవిధమగు వినోదమందు నక్షత్రరాయనిపైఁ బీతాం
బరునికిఁ బ్రేమయింకను నధికమయ్యెను. నేడు రాజభవనమునఁ
“బిల్లికిఁ బెండ్లి” యగును. నక్షత్రరాయనికడ నొకచిన్న బిల్లిలదు.
దానితో నుండలదేవునికడ నున్న మగపిల్లికి వివాహముచేయుటకు
ను. ఈపెండ్లిని గుదిర్చినచూడామణి యనునాతఁడు మూఁడు
వందలరూపాయలను, గొప్ప విలువగలశాలవ నొకదానిని
బహుమతిగాఁ గొనెను. పసుపు, నూనె, మున్నగువానినే కించు
టకుఁ దగినయేర్పాటులు చేయఁబడినవి. నేటిసంధ్యాసమయ
మున శుభముహూర్తమున వివాహము జరుగనున్నది. ఈయు
త్సవకారణమునఁ గొన్నిదినములనుండియు రాజభవనమున నూ
పిరితీయుటకై న నృసింహానికిని వీలులేకుండెను. సంధ్యాసమయమున
వీధులలో దీపములు వెలుగుచుండెను. నౌజత్ శాలయందు
వాద్యములు మ్రోగుచుండెను. మందలదేవునియింటినుండి పల్ల
కిలోఁ గూర్చుండి పెండ్లివేషముతో మగపిల్లి యుత్సవంశదీపస్వర
మున “మ్యూవ్, మ్యూవ్” అని అటచుచు బయలుదేరినది.

మండల దేవునియింటియందుండు నొకబాలకుడు తోడిపెండ్లి
 కొడుకువలె నామార్జారవరుని కంఠమునఁ గట్టఁబడినత్రాడు
 చేతితోఁబట్టుకొని వెనువెంట నడుచుచుండెను. స్వస్తివాచకుల
 తోను శంఖధ్వనులతోడను వివాహమండపమునకుఁ దీసికొని
 రాఁబడెను. పురోహితునిపేరు “కేనారాముఁడు.” నక్షత్రరాయ
 లాతనికి ‘రఘువతి’ యని పేరుపెట్టెను. రాయలు నిజమగురఘువతి
 వలన మిక్కిలి భయపడుచుండెడివాఁడు. కావున నీశని కాపేరు
 పెట్టి పరిహసించుచు వినోదించుచుండెను. ఇంతియకాక యాతని
 మాటిమాటికి నవచూనించుచుండెను. దీనుఁడును దరిద్రుఁడు
 నగునా కేనారాముఁడు బాధల నన్నింటిని సహించి యూరుకొని
 యుండెను. మఱునాఁ డాతఁడు తనదురదృష్టవశమున దర్బారునకు
 రాలేకపోయెను. ఆతనికుమారుఁ డధికమగుజ్వరతాపముచే మర
 ణింప సంసిద్ధుఁడై యుండెను. నక్షత్రరాయు లతికఠోరస్వరంబున
 “రఘువతి యెక్కడ?” నని యడిగెను. “ఆతనియింటిఁడ నవ్వ
 రికో మిక్కిలి జ్వరబాధగా నున్నదట.” అని నొకరు జవాబు
 చెప్పెను. నక్షత్రరాయలు ధీరు క్తముగా “వానిని దీసికొని
 రమ్ము.” అనియాజ్ఞాపించెను. పరిజనులు పరువెత్తిరి. ఆనమయ
 మున గట్టిగా మొఱపెట్టుచున్న మార్జారవధువునన్నిధి నాటపా
 టలు చెలంగుచుండెను. నక్షత్రరాయలు “శహనా పాడుము”
 అని నెబ్బిచ్చెను. శహనారాగ మాలాపింపఁ బడుచుండెను.
 ఇంతలో నొకరులు వచ్చి “రఘువతివచ్చెను.” అని మనవి చేసి
 కొనిరి. రాయు లతిక్రద్ధుఁడై “తీసికొనిరమ్ము” అనెను. పురో
 హిత మహాశయుఁ డతత్వరితముగా లోనికి వచ్చెను. పురోహి

తుని గనిననోడనే యాతనిభూకుటి విడిచిపోయెను. ఆతనిభావ
లక్షణములు కూటిపోయెను. ముఖము మలినత్వము నొందెను.
శరీరమంతయు స్వేదజలపూరిత మయ్యెను. శహనాగానము,
సారంగము, తబలా మొదలగు వాద్యము లన్నియు నొక్కసారి
యాగిపోయెను. నిద్రపోవు చున్నట్లు నిశ్శబ్దముగా నున్నయా
మందిరమునఁ గేవలమాఙ్గారవధూన్వరము మాత్రము “మ్యావ్,
మ్యావ్” అని నిండియుండెను.

ఆ ! అట్లయిన నిజముగ నతఁడు రఘువతియే. ఇందున
నేమియు నందేహము లేదు. పొడుగుగాను, నన్నముగాను తేజ
స్విగా నున్నరఘువతికిఁ జాలదినములనుండియు నాఁకలిశో వేగు
చున్న కుర్కూరమురమువలెనే నేత్రములయందే బలముండి
యుండెను. అతఁడు ధూళిధూసరితములగు తనపాదములరెండిం
టిని వివాహమంటవమున నిడి తలయెత్తి చూచుచుండెను. “నక్ష
త్రరాయా ! ” అని పిలిచెను. నక్షత్రరాయ లేమియు మాటలా
డలేదు. “నీవు రఘువతిని బిలిపించితివి. నేనువచ్చితిని.” నక్షత్ర
రాయలు హీనస్వరంబున “ఆఁ” అనెను. రఘువతి “లెమ్ము !
ఇటురమ్ము ! ” అని పిలిచెను. నక్షత్రరాయలును మెల్లమెల్లగా
నాననమునుండి లేచెను. పిల్లియొక్క పెండ్లి, శహనా
రాగము, సారంగము మున్నగునవి యున్నవియున్నట్టులే
మాయ మయ్యెను.

—> ఇరువదియాటవవరిచ్చేదము. <—

రఘు.—“ఏమీ! జరగుచున్నదంతయు?”

నక్ష.—(తలవంచుకొని) “నాట్యము జరగుచున్నది.”

రఘు.—(దయతో ముక్కు జిట్టించుచు) “ఛీ! ఛీ!!”

నక్ష.—(అపరాధివలె నిలువఁ బడియుండెను.)

రఘు.—“నీ విచ్చటనుండి బయలుదేరివలయును తత్ప్రియత్నమున నుండుము” అనెను.

నక్ష.—“ఎచ్చటి కీప్రయాణము?”

రఘు.—“ఆమాట చెప్పెదను. ఇప్పు డిచ్చటనుండి నాతోఁగలిసి రమ్ము.”

నక్ష.—“నేనిచ్చట సుఖముగా నున్నాఁడను.”

రఘు.—“సుఖముగా నుంటివా? నీవు రాజవంశమున నుదయించితివి. నీవూర్వులందఱు రాజ్యభోగముల ననుభవించిరి. రాజ్యమునేలిరి. నీ విచ్చట నేఁ డీయరణ్యపుంబలైలో నృగాల ములకు రాజనై యుంటివి. ఇట్లు యుండియు, “నే నిచ్చట సుఖముగా నున్నాఁడ ననుచుంటివి. ఇదియు క్తమార్గమేనా?” అనెను. రఘువతి, కఠినవాక్యములతోడను, తీక్షణము లగుకటాక్ష పాతములతోడను నక్షత్రరాయ లుచిశవదవియుం దుండలేదని నూచించెను.

నక్షత్రరాయ లాతనిభయంకర మగు ముఖతేజముచే నాకర్షింపఁబడి కొంచె మెక్కువ తక్కువగా నాశఁడు చెప్పిన

మాట లుచితము లనియె తలంచెను. “అయ్యా! అటుల యైన యుక్తవదని యేది? ఎట్టులు నే నుండవలయును? ఇప్పుడు నే జేయవలసినదేమి? దానికుపాయ మెద్ది?” అని యడిగెను.

రఘు.—“ఉపాయము లనేకములు కలవు. ఉపాయముల కేమి కొదవ? నేను నీకవిచెప్పెదను. నీవు నావెంట రమ్ము.” అని వచించెను.

నక్ష.—“దివాజీతో నొక్కసారి చెప్పి వచ్చెదను.”

రఘు.—“అవసరములేదు.”

నక్ష.—“ఇచ్చటినావస్తువు లన్నియు విడిచిపెట్టవలయునే?”

రఘు.—“వానితో నేమియును బ్రయోజనము లేదు.”

నక్ష.—“ఒకనొకరు నైనా?”

రఘు.—“ఏమియు నక్కఱలేదు.”

నక్ష.—“నాకడ ధన మేమియును లేదే?”

శ్రీ వేమన గ్రంథాలయము
తే ల ప్రో ల (కృష్ణ)

రఘు.—“నాకడ నున్నది. ఇప్పుడు నీవు దీర్ఘాలోచన చేయవలదు. ఇప్పుడే నిద్రింపబొమ్ము. రేపటియగునోదయమునఁ బ్రయాణము సాగవలయును.” అని చెప్పి యతనిస్వత్యుక్త రము నశీక్షింపకయే రఘువతి వెడలిపోయెను.

ప్రాతఃకాలమున నక్షత్రరాయలు మేలుకొనియెను. అప్పుడు వండిమాగధులు నుధురముగా భూపాలరాగము నాలాపించి స్తుతిపాఠములను బాడుచుండిరి. నక్షత్రరాయలు వెలుపలిసభా

మందిరమునకు వచ్చి కిటికీ తెరిచి చూచెను. పూర్వదిశను నూర్యోదయ మగుచుండెను. అరుణకిరణములు ప్రసరించు చుండెను.

ఉభయతటములం దున్న మహావృక్షమునదుమనుండి చిన్న చిన్న పల్లెగ్రామములయొక్క యిండ్ల గుమ్మముల నొరయుచు బ్రహ్మపుత్రానది తనవిపులమగు జలధారలనువోకొని నిరంతరము ప్రవహించు చుండెను. రాజభవనమున కెదురునదియొడ్డున నొక చిన్న గేహముగానపచ్చుచుండెను. ఒకస్త్రీ యాయింటిగుమ్మమును దుడుచుచుండెను. ఒకపురుషుడు వానితో నొకటిరెండుమాటలు మాటలాడి తలపైఁ దనదుప్పటి చుట్టుకొని యొకనిడువగువెదురు కట్టతుద నొకబుట్ట కట్టుకొని నిందునునంబున నెక్కడికో వెలువడి పోవుచుండెను. పెద్దపక్షి యొక రావిచెట్టుయొక్క విశాలములగు నాకులజొంపములోఁ గూర్చుండి గానముచేయుచుండెను. పాలపిట్టయు (పచ్చనిపిట్ట) నొకపావురమును సోపానములపై వ్రాలియుండెను. ద్వారముకడ నిలువఁబడి వీధివైపునఁ జూచుచు నక్షత్రరాయ లొకదీర్ఘనిశ్వాసమును విడిచెను. ఈసమయమున రఘుపతి వెనుకనుండి వచ్చి తనచేతితో రాయలను తాఁకెను. రాయలు త్రుళ్లిపడెను. రఘుపతి మెల్లఁగా మధ్యమస్వరమున “ప్రయాణమున కన్నిసామానులును సిద్ధములయినవి.” అని చెప్పెను.

నక్షత్రరాయలు చేతులు జోడించుకొని దీనస్వరంబున “మహానుభావా! నన్ను తీమింపుడు. నే నిచ్చటినుండి మఱి

యెచ్చటికిఁ జూపుటకును నమ్మతింప లేకుంటిని. నీనీస్థలమున నిరుపద్రవముగా నున్నాఁడను.

రఘువతి మఱియేమియుఁ బ్రకటనక్షత్రరాయనివద నము నతితీవ్రదృష్టితోఁ దిలకించు చుండెను నక్షత్రరాయుని క్రిందఁజూచుచు “ఎక్కడి కీప్రయాణము?” అని యతిదీనముగా నడిగెను.

రఘు.—“అది నే నిష్ఠాకు చెప్పజేసె ”

నక్ష.—“మాయన్నగారికి విరుద్ధమగు నేకాద్యముచు నే జేకు లేను.”

రఘు.—(అశ్వంశక్రొధంబున మండిపడి) “అన్నగారు నీకేమి మహోపకారమునర్పెను? ఏదీ చెప్పుము. నేనును గొంకము వినియోదను.”

నక్ష.—(మొగమును బ్రక్కకుఁ ద్రిష్ణుకొని గుమముపె బొట్టన వ్రేలితో గాయుచు) “నేనెఱుంగుదును. ఆయనకు నాపై నిండువాత్సల్య ముంటికలదు.”

రఘు —(పెద్ద పెట్టిన నవ్వి,) “వారి! వారి!! ఏమి వాత్సల్యము? నేనంశయు నెఱుంగుదును. ధువుని కేమిటాకము లేకండ ను శ్రాధికారము నిచ్చుటకై యన్నగారు లేచిపోనిచేరములు మోపి నిన్ను రాజ్యమునుండి వెడలనడిచిరి. ఆహా! గురు తరమగు రాజ్యభారముచే నవనీతవిగ్రహనన్మృశులగు ప్రియ నహోదరులు దుఃఖవంతులు కాకపోవుమరుగాక. నీవిష్ణు డారాజ్యమున న్యతంత్రుడవై ప్రవేశింపఁగలవా యేమి? మూర్ఖుడా!”

నక్ష:—(అతిత్వరితముగా) “ఏమీ నే నీపాటిమాటయును దెలిసికొనఁజాలనా? నాకన్నియును దెలియును; కాని తెలిసియు నేమి చేయఁగలను? ఉపాయము మాత్రమేది గలదు?”

రఘు:—“దానియుపాయ మాలోచనలో నున్నది. అందుకొఱకే నే వచ్చినాను. నీకిష్టమైన నావెంట రమ్ము. లేకున్న నీవెదురుదొంకల యడవియందుఁ గూర్చుండి నీక్షేమమును గోరుతల్లిదండ్రుల నామమును బిపించుచుండుము. నే బోవుచున్నాను.”

ఇంతదనుకఁ జెప్పి రఘువతి పో నుచుక్తుఁడాయెను.

నక్ష:—(వేగముగా నతనివెనువెంట నరుగుచు) “నేనును వచ్చుచున్నాను; కాని దివాజీ రాఁగోరినయెడల నతనిని నాతోఁ దీసికొని వచ్చుట కభ్యంతర మేమున్నది?”

రఘు:—“నీవెంట నేను తప్ప నింకేరును రాఁ జనకు.”

ఇంటిని విడిచి నక్షత్రరాయనిపాద మావలికిఁ బోవ నొల్లకున్నయది. వినోదకరములగు నచ్చరితవాక్యముల నన్నిటిని వీడి దివానుగారిని దృఢించి తెలియక రఘువతి వెనువెంట నెచ్చటికిఁ బోవుట? కాని రఘువతి యాతని ముంజేయిపట్టుకొని లాగుకొని పోవుచుండెను. ఇంతియేకాక నక్షత్రరాయలగునంబున భయమునకుఁ దోడుగా నొకవిధమైన కుతూహలము నుదయించెను. కుతూహలమునకు రాఁబోవుఫలమే కారణము.

నావ సంసిద్ధమై యున్నది. వదీతీగమునకు వచ్చి రాయలు, భుజిముపై నంగవస్త్రము వేసికొని స్నానార్థమై వచ్చిన

వీతాంబరుని జూచెను. వీతాంబరుడు నాతని జూచి నమ్మిఁడై
 “జయము జయము మహారాజా! నిన్న నెవఁడో యెక్కడనుండి
 యో యొకడువచ్చునానవుడు వచ్చి పరమానందదనుగు నివాహ
 విగోదమున విఘ్న మొనరించె నని విని యుంటిని” అనెను.
 నక్షత్రరాయఁ డువాసీనుఁడై యుండెను. రఘువతి ధైర్యముగా
 “అదుష్టబ్రాహ్మణుడను సేన” అని పలికెను.

వీతాంబరుడు నవ్వుచు “మీముఖము ముందు మిమ్ము
 నిందించుట మంచిది కాదు. శండ్డియైనను దనయుఁడైనను
 నిట్టిపని చేయుచున్నాడని. తెలిసినను మొగముముందట నెవరి
 నెవఁడును నిందచేయలేడు. తమకు మనంబున నేమియు విచా
 రింపలేదు. ఎదుట వచ్చింపలేక పోయినను బరోక్షముం దేల
 చెప్పుకొనకు? నాకడ నన్నెవఁడు ‘రాజు’ అనుచుండునో వాఁడే
 పరోక్షముండు. వీతాంబరుఁ డని వ్యంహరించుచుండును. పరో
 షమున నేదియో యనుటయు మొగముముందట నేమియు
 ననకపోవుటయు సమానమే. నేనుమాత్ర మిట్లు కలఁచుచుం
 టిని. తమ ముఖముల యింతకాపట్టుము క్తమై యున్నగో నిజ
 మును గుర్తొంగ లేకున్నాము. ఎవనిమొగమున నిట్టికాపట్వ
 ము కనుపించినను లోకులు వానిననుమానింపకమానరు.” అని
 రాయలనుజూచి “మహారాజా! యింత ప్రాచున నదీతీరము
 నకుఁ దాము విచ్చేయుటకుం గతమెద్ది?” అని యడిగెను.

నక్షత్రరాయలు కరుణారంబున నుదయించిన కంఠస్వ
 రముతో “దివాజీ! నేనిప్పుడువెల్లి పోవుచున్నాను. ఇదియేకా
 రణము.” అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

వీతా.—“ఏమీ ! వెళ్లిపోవుచుంటిరా ? ఎచ్చటికి ? రాజామండలదేవుని మందిరమునకా ?”

నక్ష.—“కాదు ! దివాణజీ ! మండలదేవుని మందిరమునకుఁ గాదు. మిక్కిలిదూరము.”

వీతా:—“మిక్కిలి దూరమా ? అయినచోఁ బొయికాఘాటు నకు వేటాడఁ జోయెదరా ఏమి ?”

రాయలొక్కసారి వీతాంబరునివదనమును జూచి విచార భావముతోఁ దలనాడించి కాదని నన్నయొనర్చెను.

రఘు:—“వేళయతిక,మించు చున్నయది. నావపైఁ గూర్చుండుడు” అని ప్రబోధించెను.

వీతాంబరుఁ డతినందేహముతోడను గోపముతోడను రఘువతిని దిలకించి “అయ్యా ! తా మెవరు ? మామహారాజు గారిపై నధికారము నేయుటకై వచ్చితిరా ?” అని యడిగెను.

నక్షత్రరాయలు వ్యగ్రమానసుఁ డై వీతాంబరుని దన దగ్గటగా లాగి “ఈయన మాగురువుగారు” అనెను.

వీతా:—“మందిగురువుగారే. ఆయనను మాదేవీమందిరమున నుండనిండు. నేను బియ్యము, పాలు, అరటివండ్లు, మున్నగువదార్థములను దెచ్చి యిచ్చెదను. గౌరవపూర్వకముగా నాతనికడఁ బ్రవర్తించెదను. తమ రెచ్చటికేగ నేమివని?”

రఘు:—“కాలము వ్యర్థముగా గతించుచున్నది. అయిన నేఁ జోయెదను.”

వీతా:—“తమచిత్తము. ఆలస్య మొనరించిన బ్రయోజన మేమి? మహానుభావా! తాము శీఘ్రముగాఁ బాదములను నడపింపుఁడు. నేను మామహారాజుఁ దీసికొని మహాలునకుఁ జోయెదను.”

నక్ష:—(ఒక్కసారి రఘుపతిముఖమును జూచి మెల్లఁగా) “కాదు దివాళి! నేఁజోవక తీరదు.”

వీతా:—“ఐనచో నేనునువచ్చెదను. ఈ నేవకుని దమవెంటఁ దీసికొని పొందు. తమరు రాజవీధిని బయలుదేలుఁడు. రాజుగా రెచ్చటి కై న నేఁగుచున్న నేమి? దివానుగారు వెంటఁజోవరా?”

నక్ష:—“రఘుపతిమొగము వంక నే చూచుచుండెను.”

రఘు:—“ఎవ్వరును వెంట రా వీలులేదు.”

వీతా:—ఉదాసీనుఁడై రాయలహస్తమును బట్టుకొని “బాబు! చూడుఁడు. నేను మిమ్ముల రాజుగారని పిలుచుచున్నాఁడను. కుమారునివలెఁ బ్రేమించుచున్నాఁడను. నాకు సంతాన మేమియును లేదు. మీపై నాయధికార మేమియును బనిచేయ లేదు. తాము దయచేయుఁడు. నాబలాత్కారము మిమ్ము నిలువఁగలదా? కాని నా మనంబున నొకమాట యున్నది. తమరెచ్చటికిఁ జోయెదరు? ఎచ్చట కేఁగినను నేమరణించు కాలమునకు రాఁగలరా? అట్లు వచ్చితీరేని నాయీశ్వరైశ్వర్యము మీచేతిలోఁ బెట్టి నిర్విచారుఁడ నయ్యెదను. ఇదియే నామనోరథము.” అనిచెప్పెను.

నక్ష త్రరాయలును, రఘుపతియును నావపైఁ బ్రవేశించిరి. నావ దక్షిణపుదిక్కునకు నడువఁబడుచుండెను. వీతాంబరుఁడు

స్నానము చేయ మఱచి భుజముపై నంగవస్త్రము చుంచుకొని యే తనమందిరమునకుఁ జంతాకులితస్వాంతుడై యేగెను. గుఱుచుచు దాగ్రానుము నిజముగా శూన్యమైనది. దానియూ నందోత్సవ మంతయు నంతరించినది. కేవలము మామూలుగా జరగునుత్సవాదులు జరపఁబడు చుండెను. ప్రాతఃకాలమునఁ బక్షులచహచహశబ్దములును, ఆకులకడకడశబ్దములును నదియందఁ దరంగము లను కరితాళధ్వనులును విశ్రాంతిలేక చెలంగుచున్నవి.

== ఇరువదియేడవపరిచ్ఛేదము. ==

ప్రయాణము దూర దేశమునకు; కొంతవఱకు నది; కొంత వఱకు దట్టమైనయడవి; కొన్నిచోట్ల పలుచనియడవి; ఒకప్పుడు నావమీఁద, నింకొకప్పుడు నడిచి, మఱియొకప్పుడు బండపైన, ఒకసమయమున నెండలో, నింకొకసమయమున వర్ష ధారలలో, ఒకప్పుడు మట్టుగా నున్న పగటియందు, వేఱొకప్పుడు భయంక రాంధకారబంధుర మగురాత్రియందు, నక్షత్రరాయలు విడువక ప్రయాణము చేయుచుండెను. ఎన్నియో దేశములు, ఎన్నియో దర్శనీయములగు విచిత్రవస్తువులు, ఎందఱో వింతవింతమను జాలును గాన్పించుచున్నారు. నక్షత్రరాయనిపార్శ్వమున నీడ

వలె నీరసించి యెండవలె తేజోవంత మగునారఘవతి యొక్కఁడు
 మాత్రము వీడక వెంటనంటి వచ్చుచుండెను. పగటిమందు
 రఘువతియే; రాత్రి యందు రఘువతియే. నాటియు స్వప్నమందున
 నంతటను రఘువతి ప్రశ్నకు మై ప్రకాశించుచుండెను. వీధులలో
 యాత్రాజనములు గల్గి యుండిరి. వీధియొడ్డులను ధూళి
 యందుఁ బిల్లలాడుకొనుచుండిరి. బజారులలో నచేకులువర్తకులు
 నస్తువులను ఖరీదుచేయుచుఁ దిగుగు చుండిరి. గ్రామమందు
 మసలివారలు సొగటా లాడుకొనుచుండిరి. రేవులలో నాఁడు
 వారు నీళ్లు ముంచుకొనుచుండిరి. నావలపై జాలరులు పాటలఁ
 బాడుకొనుచుఁ బోవుచుండిరి; కాని నక్షత్రరాయలవెను వెంటను
 ర్బలమైన నన్నని యొడలుగల మనరఘువతిమాత్ర మెన్నఁడు నతి
 జాగరూకతతో నడుచుచుండెను. ప్రపంచమున నలుదెసలను విచి
 త్రశరములగు మత్సరములు జరగుచుండెను విచిత్రములగు పను
 లు చేయఁబడుచున్నవి; కాని యిట్టియాశ్చర్యరహస్యమయ మగు
 నాట్యశాలామధ్యమునుండి యానక్షత్రరాయని యభాగ్యదేవత
 యాశీనఁ డఱుముకొని పోవుచుండెను. జననమూహమున్నచోటు
 లశనికి నిజమైన దేశములగుచున్నవి. జనులుందునివాసస్థలము లత
 నికి మగుఘాములగుచుండెను. నక్షత్రరాయ లలసి శనప్రక్కన
 నడుచుచున్ననీడతో “ఇప్పు డింక నెంతదూరము పోవలయును?”
 అనెను. “చాల దూరము!” అని యాశీఁడు ప్రత్యుత్తర మొనం
 గెను. “ఎక్కడికి పోవలయును?” దానికి జబాబులేదు. రాయ
 లూరి తీసికొని నడుచుచుండెను. శరువీధులయందలి యాఁడు
 వలన వీడ గలిగి చల్లనై సుఖశరములగు నిండ్లను జూచి మాత్రమగు

తనమనమున “అయ్యో! నే నీగృహవాసులలో నొకఁడనై యుండినను బాగుగా నుండును” అనుకొనియెను. సాయంసమయమగునంతన పసులకాపరులు భుజములపై వెదురుదుడ్లనూనుకొని మైకానములనుండి గ్రానుమార్గమున ఘోళి నెగురఁగొట్టుచు నాలమందలు తమదూడలకై యంబరవములఁ జేయుచుఁ దోకలెత్తుకొని వచ్చుచుండ నవి సంతోషముగా నిండ్లను జేరుకొనునప్పుడు నక్షత్రరాయ లదిచూచి “అయ్యో! ఈజనులలోఁ బోయినచో సుధ్యాసమయమున నింటికి వచ్చి శ్రమ దీర్చికొనవచ్చును. ఇట్లైనఁ గొంత బాగుగా నుండును.” అనుకొనెను. పగలు రెడుమామములవేళ నెండిలో బుడములపై నాగఁడ్ల నుంచుకొని వచ్చుచుండిన వ్యవసాయకులగు కాపుజనులను జూచి “ఆహా! ఇందున నేమి సుఖము కలదు?” అనుకొనెను. మార్గాయాసమున నక్షత్రరాయలు కాంతయు బలమును జెడి సల్పవడెను. నక్షత్రరాయలు “బాబాజీ! ఇంక నేజీనింపను” అని యలసి పలికెను. రఘుపతి “నిన్నెవ్వరు చనిపోవఁతురు?” అనెను. నక్షత్రరాయలు తనమనంబున “రఘుపతి నెలవులేక మరణించుటకైన నాకు వ్యశంశ్రుత లేదు” అని నిశ్చయించుకొనెను. ఒక వనితారశ్మము రాములఁ జూచి “ఆహా! యీశఁ డెవ్వరి బిడ్డఁడో! అయ్యో! యీతని నింటనుండి యెవరు వెడలఁ గొట్టిరి?” అని కనికరమునఁ బలికెను. ఆమాటలు విని నక్షత్రరాయల హృదయ మవినెను. ఆతని విశాలనేత్రము లశుభ్రపూరితము లయ్యెను. ఆవనితారశ్మమును దర్శి! యని పిలుచుచు నామెవెంట యింటికిఁ బోవలయు నని యిచ్చజనించెను.

రాయలు రఘుపతిమూలమున నంతకష్టము నొందెనో
యాతనికంత స్వాధీనుఁ డయ్యెను. ఆతనివ్రేలినన్నచే రాయల
ప్రవర్తనము జరగుచుండెను. నడువనడువ నదీబాహుళ్యము
తిగ్గినది. అంత కంతకుఁ గఠినప్రదేశము ముందునకు వచ్చినది.
మన్నెఱ్ఱనిది. కంకరతాలు. దౌదవ్యుల ప్రజలయిండ్లు గానవచ్చు
చున్నవి. వేళ మిక్కిలి తక్కువగా నున్నది. నారికేళవనప్రదేశ
ములను విడిచి తాళవనప్రదేశముల కాయువువురు బాటనారులు
వచ్చుచుండిరి. నడుచునడుమఁ బెద్దపెద్దవంతెనలు కలవు. సుఖకర
ములగు నదీప్రవాహములు గలమార్గము. దూరముననుండు
వర్షితరాజములు మేఘము లనుభ్రాంతిని గలుగఁ జేయుచున్నవి.
క్రమముగా శాహశుజావారి రాజధాని యగురాజమహాలు
నమీపించు చుండెను.

— ఇరువదియొనిమిదవపరిచ్ఛేదము. —

ఎట్టులైన నేమి? శాహశుజా తనరాజధానియగు రాజ
మహాలు చేరుకొనెను. పట్టుపడి కారాగారమునుండి తప్పించు
కొని వచ్చినది మొదలతఁడు యుద్ధసేనలను గ్రొత్తగాఁ గూ
ర్చుచుండెను; కాని కోశాగారమున ధనమేమియును లేదు. ప్రజ
లు దొంగలవలన నర్వన్యమును గోలుపోయియుండిరి. ఈనమ
యమున నొరంగజేబు దారా యను తనయన్నను జయించి

డిల్లీపాదుషా సింహాసనము నధిష్ఠించెను. శుజా యాచార్యుడు
 విని భయపడుచుండెను. యుద్ధమునకుఁ దగినంతపానూ నలవడ
 లేదు. ఈకారణములచేఁ గొంతకాల నాచరించి డిల్లీకొన నిశ్చ
 యించి శుజా కపటమనస్కుడై యోరంగజేయిడ కొనదూత
 నంపించెను. “కన్నులకు నొఖనాయియై పృథ్వీయమున కానంద
 స్వరూపియై పరమన్నేహితుడను బ్రహ్మమిత్రుడను నహోద
 రుడనగు నొరంగజేయి డిల్లీసి హరిహరసినుండై సఫలమునో
 రఘుండాయె నని శుజాసంబంధముగు మృశికభేదించున మరలఁ
 బ్రాణవాయుసంచారము కలిగినది ఇట్టి యానందమును మునునఁ
 గ్రొత్తపాదుషాగారు మరల శుజాకొఱకు బంగాళా రాజ్యశాసన
 భారము దయచేయించినదో నశనియానందమున కేయమును
 గొఱత కలుగదు.” అని వర్తమాన మంపెను. అది విని
 యోరంగజే బత్యాదరంబున దూతను బిలిపించి శుజానేనుము
 నడిగెను. మఱియు నతనిపిల్ల పాపలనేనుము నడిగి వెలిసికొనుట
 యందుఁ దనకుఁ గలయుశ్కంతాతీశ మును వెల్లడించెను.
 “పూర్వము పాదుషాగారు మాదహను స్వయముగ శుజాకు
 బంగాళా రాజ్యమును శాసించు భారమును దయచేసెనే
 యున్నారు. కావున మరలఁ గ్రొత్తగా మేమేమియు వ్రాసి
 యాయ నక్కఱలేదు.” అని యోరంగజేయి ప్రత్యుత్తరము
 నొనంగెను.

ఈనయమున రఘుపతి శుజాగారిఁ ర్పాసనకుఁ గోగు
 హాజరు మనవి చేసికొనియెను. శుజాగారు మునులఁ గృతజ్ఞతయు

గౌరవము నగవలయుచుఁ దన్న రక్షించినరఘువతిని బిలిపించి
“నేనుముగా నున్నావా?” అని యడిగెను.

రఘు:—“దేవరవారినన్నిధి నొకవిజ్ఞానము చేసికొనవలె నని
ప్రాధించుచున్నాను.”

శుభా:—(శనలోఁ దా నాలోచించుకొనుచు) “ఇప్పుడు నురల
నేమి విజ్ఞానము? ధనము నకుగకుండినచో నేమియు నా
టంకములేదు.”

రఘు:—“నావిజ్ఞాన మిదియేనా?”

శుభా:—“బ్రాహ్మణోత్తమా! నేను నీయభీష్టమును దీర్చెదను ;
కాని కొన్నిదినములు తాళుము. ఇప్పుడు శిజానాలో నధిక
ముగా ధనము లేకున్నది.”

రఘు:—“ప్రభున ఉత్తమా! నేను బంగారముకాని వెండియుఁ గాని
యిందేవిధమైనద్రవ్యముగాని కోరి యుండలేకు. నేనిప్పుడు
సానఁ దీతినయాయుధములు కోరుచున్నాను. నాపిన్నప
మునువిని బాగుగ నాలోచింపఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

శుభా:—“మిక్కిలి చిక్కులలోఁ బడియుంటిని. నే నిప్పు
డాలోచించుటకుఁ దీటికలేదు. మీరు మంచినయమున
వచ్చితిరి.”

రఘు:—“అయ్యో! ననుయ మననుయ మనునది యెల్లరకును
గలదు. ప్రభువువాడుమాగార్తికై నను సరియే పేదపాటుండ
నగు నాకై నను సరియే. సమయానయములు కలిగియే

యుండును. మీనమయమును గుఱించి మీరు విచారించు చుండినయెడల నానమయ మేమగును? నావిన్నవమును మఱియెవ్వరు వినువారు?”

శుజా—(చీకాకుపడి) “మంచినమయమే. ఇన్నిమాటలు వినుట కంటె నీప్రార్థనయేదో వినుటయే యుత్తమము. చెప్పు మేమి చెప్పెదవో?”

రఘు—“త్రిపురానగరాధీశుండగు గోవిందమాణిక్యరాయలు నిష్కారణముగఁ దనతమ్ముని దేశమునుండి వెడలఁ గొట్టెను.”

శుజా—(కుపితుండై) “బ్రాహ్మణుడా! పరులకార్యములను జంక్షఁజెట్టుకొని నాకాలము నెందుకు వ్యర్థపఱిచెదవు? ఈ మాటలన్నియు నాలోచింప నిది నమయముగాదు.”

రఘు—“అభియోగి (నేరస్థుడు) వ్రస్తుత మిచ్చట హాజరుగా నున్నాడు.”

శుజా—“అతడు తానుగ వచ్చి ప్రార్థించినచో నప్పుడు విచారింపవచ్చును.”

రఘు—“వాని నెప్పుడు హాజరు పెట్టవలయునో?”

శుజా—“బ్రాహ్మణుడా! డెట్టులును బంతమును విడువఁడు. సరియే! యొకవారము గడచినతరువాత వానిని దీసికొనిరమ్ము.”

రఘు—“ప్రభువువారి నెలవై నచో వాని నిచ్చట రేపటిదినము హాజరుపెట్టఁగలను.”

శుభా—(మిగుల చీకాకు నొంది,) “నరియే! రేపు వాని నిచ్చటికిఁ దీసికొనిరమ్ము. సాయంకాలమయినది.” శుభా కొలువు చాలించెను. రఘుపతియు సెలవుగైకొనెను.

నక్ష—“నవాబువారినన్నిధి కేగినప్పుడు నజ రేమి తీసికొని పోవలయును?”

రఘు—“అందులకై నీవు దురపిల్లవలసినదిలేదు.” అని రఘుపతి లక్షయేబదివేలరూకలఁ దెచ్చి యాతనిముం దుంచెను.

మఱునాఁ డుదయమున రఘుపతి భయపడుచున్ననక్షత్ర రాయలఁ దోడ్కొని శుభానవాబువారిదర్బారునఁ బ్రవేశించెను. లక్షయేబదివేలరూప్యములు. శుభాపాదనన్నిధి నర్పించెను. అప్పుడు శుభాగారినిలాసములు మునుపటివలె ననివ్వఁజూలఁ యుండలేదు. నక్షత్రరాయనికోరికను దప్పక నెఱవేర్చవలసి నదిగా నతఁడు నిశ్చయించుకొనెను. “నీవిప్పు డేమి కోరుచుంటివోచెప్పుము.” అని నెలవిచ్చెను.

రఘు—“గోవిందమాణిక్యరాయలను రాజ్యచ్యుతునిఁ జేసి యాతనిస్థానమున నక్షత్రరాయని రాజుగా నియమింపఁ దమ రాజ్ఞావశ్రమును బ్రసాదింపవలయునని ప్రార్థన.”

శుభా తనసోదరునివదలి నాక్రమించుటలో నించుకై న వెనుదీయనివాఁడైనను దత్తమయమున నాతనిహృదయమున నిట్టివని నేయఁ దగదని మాత్రిము తోఁచెను; కాని యిన్నిటి కంటె నైతానువలెఁ బట్టినపట్టు వీడనిరఘుపతికార్యమును నెఱవేర్చి యంపించుటయే ముఖ్యమని తోఁచెను. ఇది నెఱవేర్చక

పోసునచో రఘుపతి మరల వచ్చి కన్నుల బీజించునని భయపడెను. మఱియొక కారణమును గలదు. లక్షయేబదివేలరూప్యములు నజరుగాఁబుచ్చుకొనియు వారిపనిజేయకుండుట మంచి పనికాదుకదా. “మంచిది, బ్రాహ్మణోత్తమా! గోవిందమాణిక్యరాయలను రాజ్యచ్ఛేదకునిజేయుటకును, నక్షత్రరాయలకు రాజ్యము దఖలుపఱచుటకును నధికారము నీకే యీఁబడినది. నీ వితని నీకోఁ దోడ్కొనిపోము!” అనెను.

రఘు—“కొంత నేనతోఁ గలిసివెళ్లుట మంచిదనుకొనియెవను.”

శుభా—“వద్దువద్దు. అట్లు రెప్పటికిని వద్దు. నేను యుద్ధమునకు మీకిప్పు డనుమతియొసంగలేను.”

రఘు.—“యుద్ధమునవలసినఖర్చు వెచ్చములకై ముప్పది యాఱు వేలరూపాయలు నే సిద్ధపఱచియుండినాను. మఱియునక్షత్రరాయలు సరేంద్రత్వముండినతోడనే యొకసంవత్సరము వచ్చురాఁబడి నేనాపతిద్వారా హుజూరువారి కనువుకొనుచున్నాను.”

ఈ ప్రసంగము శుభా కత్యంతోపయుక్తముగాఁ దోచెను. మంత్రియు సీనివయసునఁ దననమ్మతిని దెలిపెను. ఒక ముగలాయీవటాలమును దోడ్కొని రఘుపతియును నక్షత్రరాయలును వెడలిపోయిరి.

→ ఇరువదితొమ్మిదవ పరిచ్ఛేదము. ←

ధ్రువుం డిప్పుటికి నాలుగేండ్లవాఁ డయ్యెను. అశఁడు మాటలను న్నవ్వుముగా నుచ్చరింపనాగెను. తాను బెద్దవాఁడనట్లు తలంచుచుండెను. అన్నిమాటలను న్నవ్వుముగా నుచ్చరింపలేకపోయినను భాషాపరిచయమునూత్ర మలవడినది. ఏమాట చెప్పిన నతివేగముగాఁ జెప్పుచుండటయే కాని శుడ వనుట లేదు. తిను బండములను రాజుగారిలో “నీకిచ్చెననులే” అని యాశ పెట్టుచు నంతోప పెట్టుచుండెను. రాజుగా రెద్దియైనఁ దనకివ్వములేనట్లు నట్టిచి లేని “నిన్నింటిలోఁ గట్టిపెనెనను.” అని మిగుల గడబిడఁ జేయుచుండెను. రాజుగా రానిమాట నాటి యడుగుఁ బెట్ట లేకుండను. ధ్రువుని కివ్వఁగా లేనిపని చేయుట రాజుగారికి నివ్వము లేకు డెను. ముద్దలొందు బాలురచేష్ట లెంతవారినినె న వశ పఱుచుకొనుటలో నశోకరాసుం ద్రములకు గురుత్వమును వివరించునుగదా !

ఇదిచూచి నొకనాఁడు పొరగిట్టికృహస్థుని యాఁకబిడ్డ నును. ధ్రువుని కంటఁ దలఁచి యెఁది. ఆ బాలిక ధ్రువున కంటె నాఱు మానములు చిన్నది. పదినిమునములలో వారిద్దఱికి నశ్యంత మై ప్రియమిగినిది. ఈ జోడకువారి కింపుకఁగు బరన్పరానురాగ ముదముందిట కేలకాలము కావలెను? దృష్టిప్రసాదమాత్ర మున నట్టియనుబంధ మెవఁ గలుగవచ్చును. ఆ బాలబాలిక లొక యాట యాడకొని నార భించిరి. ధ్రువునిచేతిలో నొకబత్తాయి నారింజపం దుండెను. ప్రేమానుబంధ ముదముందిన యుక్తిరక్షణముననే ధ్రువుఁడు నారెండుదిన్నవ్రేళ్లతో మిగుల నావధా

నతతో నొకచిన్నతొనఁ దీసి యాబాలికాముఠిలోట నుంచెను. మఱియు మిక్కిలి ప్రేమతోఁ దలనెగురవైచుచు “తినుము, నీవు తిను” మని పలికెను. ఆబిడ్డ యాతొనఁ దిని మిక్కిలినంతోషించి నవ్వుచు ‘ఇంకనుదినియెదను’ అనెను. ఇప్పుడోధుగ్రీవుఁడుకొంచెము నంకోదించెను. మైత్రి కిట్టివనులు మిక్కిలియువయుక్తము లని ధుగ్రీవుం డెఱుంగఁ దయ్యెను. ధుగ్రీవుండు తనస్వాభావికగాంభీర్య చతురతాగుణంబులతోఁ దలత్రిప్పుచుఁ గ్రీగంటిచూపులు చూచుచు “ఇప్పుడు మఱి తినవలదు. ఎక్కువ తినిన మందిది గాదు. జబ్బు చేయును. బాబుగారు కొట్టెదరు” అని చెప్పుచు నొక్కసారి వేగముగా మిగిలి యున్నతొనలన్నియు నోటవేసికొని తినెను. ఒక్కమాటుగా నాబాలికాముఖకమలమున వివర్ణత గానవచ్చెను. ఏడ్చుచున్నచిన్నెలు గానవచ్చుచున్నవి. ధుగ్రీవుం డెవ్వ రేడ్చినను విని నహింపలేడు. అతఁ డతివేగముగా నాపిల్ల నోదార్చి “రేపిచ్చెదను” అని సమాధానపఱుచుచుండెను.

ధుగ్రీవుండు రాజుగారు రాఁగానే మిక్కిలి సానధానతతోఁ దన క్రొత్తచలిమికత్తెదన చూచుచు “దానితో నేమియు మాట్లాడకుము. అది యేడ్చుచున్నది. ఆమెను గొట్టకుము” అనెను. రాజుగారి శాబాలికపై నేవిధమైన యనిష్టము లేకపోయినను రాజుగారిని గౌఁగిలించుకొని తన్నెట్టులైన గోపింపకుండునట్లొనర్చుట యావశ్యకమని ధుగ్రీవుండు తలచెను. చతురులగు లోకులేవిధమగు శాంతభావము గలిగియుండుమని ధుగ్రీవునికి మంచిమాటలను జెప్పుచుండిరో, చెడుపనులనుండి తొలఁగునట్లు గడ్డించుచుండిరో, అటులనే ధుగ్రీవుండు వారల నానందింపఁజేయుటకై, యుపదేశ

తిరస్కారమును దనప్రవర్తనమందుఁ జూపుట దనకు ముఖ్య కర్తవ్య మని తలంచుచుండెను. రాజుగా రాబాలికను గొట్టలేదు. ధ్రువుండు తాను జెప్పినమాట వ్యర్థము గాలేదని తెలిసికొని యెను. తరువాత నాబాలుఁ డధైర్య మవలంబించెను. “భయ పడ నక్కఱలేదు.” అని బాగుగ జెలిసికొని యతఁ డతిగాంభీర్యముతో నాబాలికామణికి ధైర్యముజెప్ప నారంభించెను.

ఆపిల్లదానికి నేమియు భయము లేదు. ఆబిడ్డ స్వయముగా రాజుగారిదగ్గఱకుఁ బోయి యమితమగు సంతోషమును దనచిటునవ్వుచేఁ బ్రకటించుచు రాజుగారిచేతికంకణముల నటు త్రిప్పుచుఁ జూచుచుండెను.

ధ్రువుం డొక్కతనప్రయత్నప్రయాసముచేత నేలోకమున నీతీరున శాంతిని ప్రేమనునిలుపుచు రాజుగారి మొగముముందఱ నంతుష్టమనఘ్నండ్ల మోదుగపూవురంగుగలిగి మిగుల మనోహరముగా వికసించి చిటునగవు లొలుకు తన ముద్దుమోము నుంచెను. ఇట్టిచిన్ని బాలకుల మనోహరములగు చెయిదము లెవ్వని నాకర్షింపవు? రాజుగా రాతని నేచెయిదములకు లోబడి ప్రేమించిరో యట్టి నాబాలుం డాబాలికామణికడను జూపించెను. రాజుగా రాతనిమోమును ముద్దిడికొనిరి. అప్పుడు ధ్రువుండు తనచెలిమిక తైను జూపించుచు గోమలకంఠస్వరమున “ఆమెమోముగూడ ముద్దిడుకొనుఁడు.” అని వినయముగాఁ బలికెను. ఆబాలునిమాటఁ ద్రోసివేయ శక్యమా? ఇంతలో నాబాలికామణియు నిర్భయముగా నెన్నిదినములనుండియో పరిచయమున్నదానివలె

మెల్ల మెల్ల న నడుగులిడుచుఁ జిలునవ్వు మోమునమ్మి నలంకరింపఁ
గా రాజేంద్రుని నమిపించి యాతనికాఁగిలినిజేరెను. ఇంకఁ బుకు
ధ్రువునిమనమున నేవిధమైనచంచలతయు, నుద్బంధతయు నుద
యింపలేదు ; కాని యాబిడ్డ తన సింహాసనము నెక్కినంతన
మూర్తీభవించి ఘనమై యున్న ప్రేమచలింప నారంభించెను.
రాజగారికాఁగిలిలో నుండుటకుఁ దనకొక్కనికే యధికారము
స్థిరమై యుండవలెనని యాతనికి బలమగునభిప్రాయ ముదయిం
చెను. ఆబాలకునిమో మరుణనరోజాకృతిని వహించెను. ఒకటి
రెండుసారు లాబాలిక నీవలకు లాగెను. తనస్థితి గౌరవముయిన
దని తెలిసికొని యాపిల్లను గొట్టుట యనుచిత మని యాబాలుం
డెఱుంగలేదని గ్రహించి రాజగారు జగడము నావవలయునని
యెంచి యాతనిని రెండవవైపు తనకాఁగిలిలోఁ జేర్చుకొనెను.
అప్పటికి నాబాలుఁ డల్లరి చేయుచునే యుండెను. రాజగారు
తన్నొక్కప్రక్క నుంచుటచే నగమధికారము పోయినట్లెంచి
కాబోలు నున్నప్రక్కనుగూడ స్వాధీనపఱచుకొనవలె నని
ప్రయత్నించుచుండెను. ఇట్టిసమయములోఁ గ్రొత్తగా నియ
మింపఁబడిన రాజపురోహితుఁడు బిల్వనరాకూరను నాతఁ డచో
టికి వచ్చెను. రాజుగా రాబాలబాలికలను ద్రింపి యాతనికిఁ
బ్రణామ మొనర్చెను. మఱియు ధ్రువునితో “గురూజే వారికి
నమస్కరింపుము.” అని చెప్పెను. ధ్రువున కటులు చేయుట
యావశ్యకమని తోచలేదు. అతఁడు నాసికాగ్రమున నంగు
ళియుంచి తనయనమ్మతినిదెలిపి నిలిచియుండెను. ఆబాలిక తన్ను

రాజుగారు చూచినతోడనే గురూజీవారిపాదముల నంటి నమస్కరించెను.

బిల్వసతాకూరు ధృవుని కౌగిలియందుంచుకొని నవ్వుచు “ఈ నీచలిమికత్తె యెవరు? ఎచ్చటికి వచ్చినది?” అని యడిగెను.

ధృవుండు కొంతదనుక నాలోచించి, “నేను గుఱ్ఱముపై నెక్కెదను” అనుచోట నివ్వుటికిని ధృవుండు అని యుచ్చరించుచుండెను.

పురో.—“వా! వా! నాప్రశ్నమునకును, నీయుక్తిరమునకు నేమిసంబంధము?”

ధృవునిదృష్టి యాబాలికపైఁ బడెను. దానిగుఱించి కడు సంగ్రహముగ దనమనోగతభావమును బ్రకటించి “అది మంచిది కాదు దానిఁ గొట్టవను.” అని తనచిన్నపిడికిలిని పట్టుకొనుట కుద్యమించెను.

రాజు.—“బాబు! ఏమి చేయుచుంటిని. ఛీ! ఛీ!!”

గట్టిగా నొక్కమాటూదినచో దీప మాటిపోయినట్టు లొక్కసారి రాజుగారి నోటినుండి ‘ఛీ!’ అని వెడలగానే ధృవు నిముఖము నల్లఁ బడెను. మొదటఁ గన్నీళ్లావవలెనని రెండుపిడికిళ్లతోచు గన్నులు నులుముకొనియెను. దాని యంతకంతకు దనకోమలహృదయమును బట్టఁజాలక పోవుటచే దుఃఖ మాఁగక బోరున నేడువసాగెను. బిల్వసతాకూరాబాలుని బుజ్జగించి తీసి యెత్తుకొని మీఁదికి క్రిందికి నెత్తి దించుచు నలియబెట్టి యతి

వేగముగా నుచ్చరించునోరణిలో “బాబూజీ ! ఇదిగో, విను విను, నీకొకమంచిశ్లోకముఁ జదివి వినిపించెదను. వినెదవా?

శ్లో. కలహకటకటాంగం కారకాఠిన్యకాట్యం,

కటనకిటనకిటం కుట్టలంఖట్టనుట్టం. ” అని చదివెను.

(దీనికర్థము.) “ఏబాలుఁడు మిక్కిలియేడ్చుచుండునోవాని యొక్కకలహమును ‘కటకటాంగం’ అనఁగా ‘చెఱలో’ బంధించి బాగుగ ‘కారకాఠిన్యకాట్యం’ అను ఆకలహముయొక్క కఠి నత్వమును ముక్కముక్కలుగాఁ గొట్టవలెను. తరువాత నీ ‘కటన కిటనకిటం’ తీసికొని మూఁడుదినములవఱకు ‘కుట్టలం ఖట్ట నుట్టం’ చేయువలెను. అని తాటాతూటముగా నర్థములేని ముక్కల నేదియో కల్పించి బిల్వసఠాకూరు బాలునూఱడిం చెను. ధ్రువునిరోదన మంతగాఁ జల్లారలేదుగాని యీశ్లోకమును జదివి యర్థము చెప్పెడిమధ్య నొక్కసారిగా నాపివేయఁబడెను. మొట్టమొదట నాతఁ డీమాశ్చర్యజనకమగు కటకటలతోఁ గొం చెము భయమంది నిశ్శబ్దముగా బిల్వసఠాకూరుముఖమునంకఁ జూచుచుండెను. అంత నాతఁడు తనమొగమును ముద్దిడుకొనుట చూచి భయమునువీడికుతూహలుఁడై ‘మరలచెప్పుము.’ అనియడి గెను. పురోహితుఁడును మరల నట్టులే పఠించెను. ధ్రువుం డట్ట హాసముగా నవ్వుచు “మరల” అనెను. రాజగారు, మొదట కస్మిశ్లతోఁ దడిసిన కంఠమును, తరువాత నానందజనకమగు నవ్వుతోఁ గూడికొనిన యధరోష్ఠమును ముద్దిడికొనుటలోఁ దృప్తికొందలేనట్లు లాతనిచర్యలు సూచించుచున్నవి. రాజగారు

ను, పురోహితుఁడు నాబాలబాలిక లిరువురతో నొకయాట కల్పించికొని యాడుకొనుచుండిరి.

బిల్వ.—“మహారాజా ! తమ రీతిఋతవారలతో నుండి వినోదముగా నుండిరి. రాత్రిందివములు తీక్షణమగు బుద్ధిగలవారి దరి నుండినచో బుద్ధి యంతకంతకంతరించును. చురణక త్తి నెక్కువగా సానఁబెట్టుచుండినచో నది క్రమముగా నల్ప గూపియై తుద కదృశ్య మగును. ఒక్కపిడిమాత్రము మిగులును.”

రాజా.—“నేనెఱిగినంతమట్టుకు నాబుద్ధియందు నూత్నత్వమేమియునులేదు.”

బిల్వ.—“అయ్యా ! అటుల కాదు. నూత్నబుద్ధి కిది యొకటియే లక్షణము; ‘మృదువగు పదార్థమును గఠినముగాఁ జేయుట’ జగంబున బుద్ధిమంతు లెక్కువగా లేకుండినచో విందెన్నియో కార్యములు సుకరములై యుండును. ఎంతమంచిగా బోవలయునని ప్రయత్నించెదమో, యంత చెట్ట వెనువెంటనంటును. కుళాగ్రబుద్ధి గలిగియు నరుం డేమిచేయఁగలఁడు ? నాకేమియును దోఁపలేదు.”

రాజా.—“ఏమివ్రేళ్లతో నేప్రపంచమందలి పనులన్నియు బాగుగ జేయఁబడుచున్నవి. కాఁగా నేమివ్రేళ్లు రావలయునని కోరుట పనిచెఱపునకుఁగాక మఱి యెందున కగును.” అని రాజా గారు ధ్రువుని బిలిచిరి. అబాలుఁడప్పుడు తనతోడిబాలికతో నాడుకొనుచుండెను. రాజుగారి కంతస్వరమును వినఁబడి

నంత నతిశీఘ్రముగా నాయాటనువీడి పరుగెత్తికొనివచ్చెను. రాజుగా రాతనిఁ దనయొద్దఁ గూర్చుండమని చెప్పెరి. “బాబూ! ధ్రువా! ఏదీ యాక్రొత్తపాట గురూజీవారికి వినిపింపుము. ధ్రువునికేమియు నిష్టములేదు. తనయనమ్మతిని జూపుచు బిల్వసరాకూరు మొగమువంకఁ జూచుచుండెను. రాజుగారు “నీవాపాటపాడినచో నిన్ను టకటకీమీఁద నెక్కించెదను.” అనఁగానే ధ్రువుండు తనయస్పష్టమగు నుచ్చారణతో నీక్రింది గీతమును బాడెను.

(పాట).— హిందుస్థానిధైరవి - చతురశ్రగతి.

ప. ఎట వెదకెద నిను విడనాడి

అఖలేశ ఈశ పరమేశ పోవు వడి.

నట.

1. శాస్త్రము లాఱును సరణిఁ జూపినను

క్షణము క్షణమునను బుటతుఁ

సంయమివాక్యవిమోహమనన్కత

నంశయంబునను బుటతుఁ.

ఎట.

2. దేవదేవ నినుఁ జేరుకొందు నని

నేవచేయు నామనము

దివ్యసౌఖ్యదంబగునీవాక్తతి

తెంపు నాదు బంధనము.

నట.

3. వివిధనిగమములు వివిధరీతులను

విధివాక్కులఁ జెవి'నింపన్

విశ్వసింప నేడనుకానొకొనే

వీరిడి నది విసరింపన్.

ఎట.

4. ధైర్యమీతయును లేక మదిని నీ

దరిఁ జేరఁగ నేనెంచన్

దలిలి యన్నియును నడ్డువారె సా

ధన మజేమొ నినుఁ గాంచన్.

ఎట.

5. సామి నీడుపదరజము దొరకునా

నయుఁ దీరిన నేవంతన్

భూమిరజము నేమాటిమాటికిని

బూయుదు నాయొడ లంతన్.

ఎట.

6. రాత్రిదివములు, వృత్తు లన్ని యను

రాగమునకా దెసలల్లన్

రాయిడి వెట్టుచు నాదుచిత్తమును

లాగుచు నుండున వెల్లన్.

ఎట.

7. ఒక్కడ నేనవి యసంఖ్యాకములు

నోగువ నాతరమాన

అక్కట యేగతివానికలహముల

నావఁగ నొ చల మూన.

ఎట.

౧. నుఖదాయక మగుప్రేమను నావయిఁ
జూపు మిప్పుడో జేవ
నులభమార్గమున నిను గనునట్లులు
దలఁచి గావఁగాలేవా.

ఎట.

౨. విషయజాలమనుజాలమునం బడి
వెత నొందుచు నేనుంటి
వీతమోహ! భవదీయచరణనం
కేతము గోరుచు నుంటి.

ఎట.

ధ్రువుని యాయస్పష్టోచ్ఛారణమగుగీతమును విని చిల్వనతా
కూరునిహృదయ ముప్పొంగెను. “(అశీర్వాదము నిచ్చుచున్నా
ను. నీవు దీర్ఘాయుష్షుంతుఁడ వగుము.” అని యాశీర్వాదించి
ధ్రువునెత్తి చంక నిడుకొని ముద్దిడుకొని, “ఏదీ నుతియొక్క
సారి యాపాటఁబాడుము. అని యాదరముతోఁ బలికెను. ధ్రువుం
డలసినట్లు నూచించుచు ననిష్టముతో మిన్నకుండెను. అది చూచి
తాకూరు తనకనులను మూసికొని, “నీవు పాడకపోయినచో నేనే
ఔదను” అనెను.

ధ్రువు.—“రేవు పాడెదను. ఏడువవద్దు; నీవిప్పు డింటికి వెళ్లుము.
బాబయ్యగారుకొట్టుదురు.”

తాకూరు నవ్వుచు, “ఈమాట లెంతసుధురముగా నున్న
వి! అని రాజువారివద్ద నెలవుగై కొని యింటి కరిగెను.

మార్గమున నిరువురు బాటసారులు పోవుచుండిరి. ఒకఁడు రెండవవానితో “మూఁడుదినములు వానియింటికిఁ దిరిగితిరిగి బుట్టకొట్టకున్నను నొకపైసామైనను వానివలన లభింపలేదు. దారిలో నశఁడు కనుపించెనేని వానితల వగులఁగొట్టక మానను. వాఁడేమి చేయునో చూచెదను.” అని పలుకుచుండెను.

వెనుకనుండి బిల్వనరాకూరు, “అందువలన నేమియు ఫలముండదు. బాబూ! నేమియు నెఱుఁగనట్లగవడుచున్నావు. తలలో నేమియున్నదో లేవోగాని కేవలము దుర్బుద్ధిమాత్రము నిండియున్నది. ఒకనిశిరస్సును పగులఁగొట్టుటకంటెఁ దనశిరముపగులఁగొట్టుకొనుట శ్రేయము. ఏలయన నిట్టులు చేసినచో నెవనికిని జబాబు చెప్పవలసినపూచీలేదు.” అని చెప్పెను.

ఆమాటలు వికినంతన యాయురువురు భయపడి నిశ్చేష్టితులై తగువాత నాతనికి నమస్కరించి నిలునబడిరి.

బిల్వ. — “బాబూ! నీవాడిన మాట యుక్తమైనదికాదు.”

ఇరువురు. — “ఔనౌను. నిజము మహానుభావా! ఇట్టిమాట నిక నెప్పుడును బలుకము.” వీధిలో బాలురందఱువచ్చి రాకూరు వారిని జుట్టుకొని యుండిరి.

బిల్వ. — “బాలకులారా! నేటిమూఁడవయామమున నే నిచ్చోటికి వచ్చెదను. బాలురందఱును సంతోషముగా వినుటకై నేఁ డిచ్చో నుపన్యసించెదను. నాయానందమునకై మీరందఱు తప్పక రావలయును. మీరెల్లరు కులాసాగా నుండవలెను.”

తాకూ రప్పుడు పిల్లకాయల నందఱి నొకచోఁ గూర్చి వారి కప్పుడప్పుడు సుబోధములగు మాటలతో రామాయణ భారతాదికథలను ముచ్చటించుచుండును. మధ్యమధ్యను మంచి మంచిపిట్టికథలను జెప్పి వారిని నవ్వించుచుండును. పిల్లవాండ్లెప్పు డల్లరిచేయుచుండినను వారలను మందిరము దరినున్న పూలతోఁటలోనికిఁ దఱుముచుండును. ఆతోఁటలో మంచిపండ్లు గలచెట్లున్నవి. కుట్టవాండ్రందఱు కోతిమూఁకతీరున నొక్కసారిగా నాచెట్లెక్కుచుందురు. ప్రతిశాఖయందును దిరుగుచుఁ బండ్లను దినుచు రాల్చుచు నానందించుచుందురు. తాకూరువారు వారి చేష్టలను దిలకించుచు మిక్కిలి నంతసించుచుందురు.

బిల్వసతాకూరు పరమహంస, సన్యాసి. ఆశఁ జెచ్చటనుం జడివాఁడో యేదేశ మాతనిజన్మభూమియో యెన్వరికిని దెలియదు. బ్రాహ్మణుఁడు, జందెమును బరిత్యజించెను. జంతుబల్యాదులను విడిచి యతఁడు నూతనమార్గమునఁ గాళికాదేవి సర్పించు చుండును. ప్రప్రథమమున సచ్చటిజను లశనియందు నంతయును నసమ్మత్యయును గలిగియుండిరి. ఇప్పుడందఱు నతఁ డన్న మిక్కిలి గౌరవము. జీవబలియం దత్యాదరులై జను లాతని నిరసించునమయమున నాతనిమాటకు విలువలేక పోయెను. అంత నతఁ డందఱియిండ్లకును బోయి యందఱిఁ గోడను మందిగా మాట్లాడుచు వారికెల్లవార్తలునెఱింగించుచుండెను. అతఁ డేహోగికై న నాపథ మిచ్చేనేని యత్యాశ్చర్యముగా నది వ్యాసేనిబోఁగొట్టి సుఖము నిచ్చుచుండెను. సుఖదుఃఖములయం దతనితో నాలోచింపక యెవ్వ రేకార్యమును జేయకుండిరి. తగదాలలో

నరఁడు మధ్యస్థుఁడై యిదమిద్దమనివ్యవహారము పరిష్కరించెనేని
యాపరిష్కారము నెవ్వరైన శిరసా వహింపవలసినదే.

— ముప్పదియవపరిచ్ఛేదము. —

ఈవఱ కెన్నఁడును లేనియాపద యాయేఁడు త్రిపురా
నగరమును ముట్టడించెను. ఉత్తరదిక్కునుండి లెక్కలేని యెలు
కలదండు గుంపుగుంపులుగా వచ్చి నన్యములపైఁ బడెను. నన్య
ములను మొదలఁటనాశనముచేసి ధాన్యమును దినివేసెను. ఏవ
రింట నేపాటిధాన్య ముంచుకొనిన నందున నధికాంశము నాహార
ముగాఁ జేసికొనిను. దేశమందు నలుదెనలను హాహాకార
ముద్భవించెను. నూడంజూడ దుర్భిక్షము పాతాత్తుగా నుండునై
చెను. జను లరణ్యములకుఁ బోయి ఫలమూలాదులను దెచ్చు
కొని తిని జీవింపనయ్యెను. అడవిమాత్రము జీవనాధారమయ్యె
ను. అందు మనుజులజర రాగ్నిని జల్లార్చునదాగ్ధములు లభించు
చుండెను. వేటకై పోయి వనమృగములను జంపి తెచ్చిన మాం
సము బజారులలో నెక్కువవెల కమ్మబడుచుండెను. జను లడవి
యందు లేళ్లు, కుండేళ్లు, పందులు, బట్టెలు మొదలగుమృగములను
వేటాడితెచ్చి తినుచుండిరి. ఏనుఁగుదొరకినను జంపక విడువ
కుండిరి. కొండచిలువలను గూడఁ దినుచుండిరి. ఇంక నరణ్య
మున నాహారయోగ్యములగు పక్షులును లేకపోలేదు. చెట్టు

తొట్టలయందుండు తేనెపట్టుల పట్టి తేనెటీగల ప్రాణములతో, గూడఁ ద్రాగుచుండిరి. ఒకొక్కచో ననుల నడ్డుకట్టి నీటిలో నొకవిధమైన తీగలను వైచి తీగలపై వచ్చుచేపలను బట్టుచుండిరి. కొన్నిచేపల నప్పటి కాహారముగా వినియోగించుచు మఱి కొన్నిటి నెండఁబెట్టి నిల్వచేయుచుండిరి. బిల్వనరాకూ రింటింటికీ దిరుగుచుఁ బ్రజలకష్టసుఖములను విచారింపు చుండెను. తినుబడివస్తువులను సంగ్రహించి యెట్టు లుపయోగింప వలయునో తెలుపుచుండెను. వనమందు లభించెడి చిన్నబీజములు గల యొకపదార్థమును వారికీఁ జూపెను. ఆగింజల నన్నిపై వైచినచోఁ బాలవలె నుండునొకద్రవపదార్థ ముదయించును. ఆవస్తువును నేకరించి కొంచెము తినినచో నతివేగముగా నాకలి దీటును. రాకూరుగారు చూపిన యాయాహారపదార్థమును సంపాదించి యాశీలిదీర్చుకొనుచుండిరి. ఇట్లు లింతదనుక నెట్టులెట్టులో యాహారపదార్థములు లభించుచున్నవి; కాని హాహాకారము మాత్రము శగ్గలేదు. ఏవస్తువులు భుజించినను మామూలుగా దినెడునన్నాదికములతో సాటియగునా? అచ్చటచ్చట దొంగతనములు బండెపోటులు జరగ నారంభించెను. విశూచి, మశూచ్యాదులు బాధింపదొరకొనెను. ప్రజలందఱొక్కతీరున “జేవికి బలివానము లీయవల దని నిర్బంధించుటచే నిట్టియువద్రవములు గలుగు చున్నవి.” అని ఘోషింపసాగిరి.

రాకూ రామాటలను విని నన్వీ, “కైలాసగిరియందు గణనాధునకునుఁ గుమారస్వామికి నొకవివాదము గలిగెను. కార్తి

కేయునినమలిపై నెక్కి గణనాథుని వాహనముగు నెలుక త్రిపురా
రాజ ధానియందలి దేవిని బ్రార్థించుటకై వచ్చెను.” అని యొక
విధముగుభావముతోఁబలికెను. పౌరులామాటపరిహాసముని తెలిసి
కొనలేక పోయిరి. “అతఁడు చెప్పినకథానుసారముగా నిదివఱకు
వచ్చినయెలుకలగుంపులు మూఁడుదినములలో ధాన్యములను
నిర్మూలముగాఁ దిని యెంతశీఘ్రగతిని వచ్చినవో యంతవేగముగాఁ
జూడఁగా రాక యంతర్హితము లయ్యెను. ఈమూఁడుదినములలో
నీతనిజూడ యెచ్చట నగుపడలేదా?” అని యాలోచించిరి. తాకూ
రగాధములగు తెలివితేటలతో నంచరించుకారణమున నాతని
యం దెవ్వరికిని సందేహ ముదయింపలేదు. కైలాసముం దన్నద
మ్ములకలహము పాటలుగా నల్లఁబడియెను. స్త్రీలు, పిల్లలు, బిచ్చ
గాండ్రు మున్నగువా రతిశ్రద్ధతో నాపాటలను వల్లెవేసి పాడ
నారంభించిరి. వీధివీధుల, నందు గొందుల నాపాట ప్రతిధ్వని
నిచ్చుచు నిండి మ్రోగుచుండెను. ఇంక రాజుగారిపైఁ బ్రజలకు
భక్తిశక్తుటయే కాక యనన్యతయుఁ బ్రబలెను. తాకూ రిచ్చిన
నలహాప్రకారము గోవిందనూణిక్యరాయలు దుర్భిక్షముచేఁ
బీడింపఁబడు ప్రజల ననుగ్రహించి వారొకవత్సరము శిక్షింపవల
సినదన్న శిస్తులు విడిచి పెట్టెను. అతఁ డొనరించిన సాహాయ్యము
వర్ణింపఁదగి యుండెను; కాని ఎందఱో జనులు దేవశాపమును
భయముచేఁ బురమును వీడి‘చట’యనుగ్రామనమీపమున నున్న
కొంతప్రదేశమునకుఁ బాఱిపోయిరి. రాజుగారి మనంబునందును
నిట్టియపోహము గలుగునంత నతఁడు బిల్వనతాకూరునిఁ బిలి

పించి “అయ్యా! రాజానర్యేడిపాపములవలనఁగదా ప్రజల కిట్టి యిక్కట్టులు సంభవించుచుండును. దేని కెప్పుడు నిచ్చుచుండు జీవబలి నీయవలదని నేఁబావ మొనర్చియుండునా?” దాని కిది శిక్షయై యుండునామేమి?” అని యడిగెను.

బిల్వన రాకూ రామాటల నొక్కయూపునఁ ద్రోచి పుచ్చి “రాజేంద్రా! దేవీసన్నిధిని వరబలి యిచ్చునప్పుడు నీకును బ్రజలకును నొక్కడునష్టముగలిగినదా? లేక యీదుర్భిక్షము కలుగుటచే నొక్కడు నష్టమొదవినదా?” అని యడిగెను.

రాజుగా రామాట కేడియును మాటుచిప్పలేకపోయిరి. కాని యాతనిమనమున నట్టిసందియ మింకను నిశ్చేషముగా పోలేదు. ప్రజ లాతనియెడ నప్రసన్నులై యుండిరి. అతనిపై నానింద మోపి ప్రకటించుచుండిరి. ఆతనిమనమున నీయనుమానమునకుఁ గొంతస్థలము దొరకినది. ‘బలి’ అనునంతనే తనయందుతనకే యనుమాన ముదయించుచున్నది పాపమతఁ డొకస్థితిగూర్చునువిడిచి “నాకేడియుఁ డెలియకున్నది.” అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

బిల్వః—“ఎక్కువగాఁ డెలిసికొనుట కవసర మేమి? అసంఖ్యాక ములగు నెలుకలు గుంపుగుంపులుగా వచ్చి ధాన్యమును నశింపఁజేసి పోయినవి. దీనికిఁ గారణము తెలియదు. ఇందువల్ల నేమిప్రమాదము? ‘నే నన్యాయమును జేయును. నేనందఱకును సాహాయ్య మొనర్తును.’ అని యింతవఱకుఁ డెలిసి నిశ్చయించుకొనినచోఁ జాలును. పైని విధినిర్ణీతమెట్లున్న నట్లుగును. అది మనల నష్టపుచ్చవలయునని రావు.”

రాజు—“మీ రిల్లిల్లు దిరుగుచు మీ ర్రవ్యములను నకాలము నఁ జేసికొనుచుందురు. మీ రెవ్వరి కెంతవఱ కువకరింతు రంతవఱకు ధన్యవాదములను బడయుదురు. ఈయానంద మున మీచింతలన్నియు మునిగి యడుగంటును. నేనహోరా త్రములు శిరమునఁ గిరీటమును ధరించి సింహాసనముపైఁ గూర్చుండిన నిక్కముగఁ గేవలచింతాప్రవాహమున మునుఁ గుచు దేలుచుండును. మీస్థితిగతులు చూడంజూడ నాకమి తానంద ముదయించు చున్నయది.”

బిల్వీ.—“మహారాజా ! నేను డచులో నొకయంశమునై యు న్నాను. మీ రీసింహాసనము నధిష్ఠించి యుండచి-చో నే నేమి జేయుఁగలుగుదును ? మీరును నేనును గలియుటచే నన్ని పనులును యథానిర్దిష్టముగా జరుగుచున్నవి. ”

ఇట్లు చెప్పి రాకూరు నెలవంది వెడలిపోయెను. రాజు గారు ముకుటమును దలపై నుంచుకొని యాలోచింపసాగెను. “నే నీరాజ్యభారమును వహించి చిరకాలమైనది. నేకొసరిఁ ప వలసినపను లెన్నియో కలవు కాని యొకదాని నైనఁ జేయ నశుక్లఁడను గాకున్నాను. నానిచారము లన్నియు విడుచుకొని నిశ్చింతగా నుండెద. నే నీబలిదాననివారణమున నాపైఁ బ్రజ లకు విశ్వాసము కలుగునట్లు నర్పింతు. నేను రాజ్యమును శాసిం చుటకు యోగ్యుఁడను గాను.” అని మనస్సులో ననుకొనెను.

→ ముప్పదియొకటవపరిచ్ఛేదము. ←

మొగలాయీ నేనతో నక్షత్రరాయలు దారిలో 'తేకుట' అనుచిన్నపట్టణమున విడిచెను. తెల్లవాఱునంత రఘువతిపచ్చి "ఇప్పు డిచ్చటినుండి బయదేటవలయును. మహారాజుగారు ప్రయాణమగుటకు సంసిద్ధులై యుందురు గాక" అని పలికెను.

రఘువతినోటినుండి మహారాజాశబ్దమును వినినంతనే పట్టరానియానంద ముదయించెను. నక్షత్రరాయ లానంతో షముచే బొంగిపోయెను. ఆసేనాసముదాయమం దెల్లెడల 'మహారాజా' అనుశబ్ద మందఱి మొగములనుండియు నాతఁడు వినుచుండెను. అట్లు లనవలయు నని యతఁ డాజ్ఞాపించెను. అతఁ డచ్చట దర్బారున నుండెను గాని నిజముగఁ ద్రిపురాన గరమందలి యున్నతసింహాసీతముననే యుండెనని చెప్పవచ్చును. అట్టియుత్సాహముతో నతఁడు "పురోహితమహాశయా! నేను మిమ్ముల నెప్పుడును విడువను. మీరెప్పుడు నాదర్బారుననే యుండవలయును. తమ రేమికోరుచున్నారో యది నాకుఁ గొంచెము వినిపింపవలయును." అనుచు నంతలోనే నిశ్చయముగ నాటలాడుకొనువీరున నొకతాలూకాలోఁ గొంతభాగము రఘువతికి జాగీరుగా నిచ్చివేసితి ననియెను.

రఘు.—"అయ్యా ! నాకేమియు నక్కఱలేదు."

నక్ష.—"అది యేమి? ఆలాగు కాదు. మీ రేమాత్రమైన బరిగ్రహించి తీరవలయును. 'కైలాసరు' అను పేరు గలయొక

వరగణా నేను దమ కిచ్చినాను. మీరు నాచే నిప్పుడే ప్రా
యించి తీసికొనవలెను.”

రఘు.—“ఈమాట లన్నియు వెనుకనుండి చూచుకొండము
గాక.”

నక్ష.—“వెనుకనుండి యేమి? నే నిప్పుడే యిచ్చుచున్నాడను.
'కైలాసరు వరగణాయంతయు మీసొత్తైనది. మీయొద్ద
నుండి యొకసురకానియైనఁ గోశాగారమునకు రానక్కఱ
లేదు.' అని చెప్పుచు శిరస్సు మీఁది కెత్తి చేరఁబడి కూ
ర్చుండెను.”

రఘు.—“కాలధర్మ మొందుటకై మూఁడుమూరలస్థల మిచ్చి
నచో నే సుఖంతును. నే నంతకంటె నెక్కువ యేమియు నపే
క్షింపను.” అని చెప్పి రఘువతి తనవనిమీఁదఁ దా నరిగెను.
ఆయనకు జయసింహనామము స్మరణకు వచ్చెను. జయసిం
హుఁ డుండినచో గౌరవముగా నేది వచ్చినను స్వీకరించి
యూఁడును. జయసింహుఁడు లేసితీరి ద్రిపురా రాజ్యముం
తయు రఘువతి విషయమున ముంటి దిమ్మకంటె నెక్కు
వేముయ్యఁ గాలేదు.

రఘువతి ప్రస్తుతమున నక్షత్రరాయనికి రాజ్యముదమున
మత్తైక్కింపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఆతనిమనమున సంతప్రయ
త్నము వ్యర్థముగనునమీ యసుధయము బాధించు చుండెను.
దుర్బలవృద్ధుల డగునక్షత్రరాయలు త్రిపురానగరమున కేగిన
పిదప యుద్ధము చేయకయే రాజుగారిసన్నిధిని వచ్చు నమర్చించు

కొనకుండ నుండవలయును. ఇంచుకంత మనమున నొక్క సారి రాజ్యమద ముదయించినచో మఱియేమియు ప్రమాదము కలుగదు. రఘుపతి యిట్టినమయమున నక్షత్రరాయనిఁ బరిహాస దృష్టితోఁ జూడలేదు. మాటిమాటి కాతని కుత్సాహముఁ గల్పించుచుండెను. అన్ని కార్యములయందు నాతని నాహా తీసికొనుచుండెను. మఱియు నాతనియజ్ఞానుసార మన్ని పనులను జక్కఁ బెట్టుచుండెను. మొగలాయీనైనికు లందఱాతనిని “సుహా రాజాసాహేబ్” అని వదించుచుండిరి. అతనిఁ జూచినంత నతి యాశురతతో లేచి నిలువఁబడుచుండిరి. పెద్దగాగి వీచిన, పరి వెన్నలు తలలు వంచునట్లు నక్షత్రరాయలు వచ్చుచుండిన మొగలాయీనైనికులందఱు వరుసలుదీర్చి తలలు పంచి నలాము లొనర్చుచుండిరి. సేనానాయకుఁ డత్యాదరాతిశయమున నాతనికి వంగిచంగి నలాము చేయుచుండెను. ఎప్పుడు నాతఁడు విచ్చు కత్తులవారు బరాబరు లిచ్చుచుండ నున్నతమగు మదగజమ్ముపై రాజచిహ్నములు గలబంగరుహాదాలోఁ గూర్చుండి ప్రయాణము సాగించుచుండెను. అతని వెనువెంట నానందదాయకము లగువాద్యములు మ్రోగించుచుండిరి. రాచిన్నెలను బెలుపుధ్వజమును జేతనిడుకొని పతాకాధారి మున్నుండు నడుచుచుండెను. వాకేయేగ్రామములను దారిలోఁ జూచుకొని వచ్చుచుండిరో యాయాగ్రామములందలి జనులు మొగలాయీల భయమున వీగు రాకముందే తలుపులను దీసి వలనఁ దీర్చుచుండిరి. పాప మాబీదపాపలట్లు పరుషిడి పోవుచుండుటయు శూన్యములగు గృహములుండుటయుఁ జూచి నక్షత్రరాయ

లిదియంశయుఁ దనప్రభావమే యని గర్వించి పొంగిపోవుచుండెను. ఆశనినునమునఁ దాను దిగ్విజయము చేయుచు నరుగుచున్నట్లు తోచుచుండెను. చిన్న చిన్న జమీందారులు పలువిధములగు కానుకలను దెచ్చి సన్నిధిని సమర్పించి, నలాములు చేయుచుఁబోవుచుండిరి. వారల నందఱఁ బరాజితులగు వారిఁగా మనరాయలు డలంచుచుండెను. మఱియుఁ బాండవులు దిగ్విజయమొనర్చి రనుకథ యాతని స్మృతిపథము నలంకరించెను.

ఒకదినము సైనికులందఱొక్కమొగిని నక్షత్ర రాయలను దర్శించి నలాము లొనర్చి, “మహారాజా సాహేబ్!” అని సంబోధించిరి. నక్షత్ర రాయలు రాజనీవిగాఁ గూర్చుండెను. “మే మందఱము ప్రభువువారికడ నొకమనవి యొనర్చుకొనవచ్చినారము. మేము తెలివీవీడి మెలంగము. యుద్ధ మొనర్చుటకు మే మేమార్గమున నేగినను నమీషప్ర దేశములు కొల్లఁగొట్టుచు బోవుట వాడుకయై యున్నది. ఇందేదియైన దోషము కలదా? అటు లేకాస్త్రమున నైన లిఖింపఁబడియుండదా?” అనిరి.

నక్ష.—తల యూచుచు, “మంచిమాట, మంచిమాట.” అనెను.

సైని.—“ఆ బ్రాహ్మణుఁడు మాకాకొల్లకొట్టుటయం దడ్డము వచ్చుచుండెను. మేము తెలియఁజెప్పుటకై వెళ్లియుంటిమి. మేము కొల్లఁగొట్టుటయైన లేదు. ఇది యేమియును బాగుగా లేదు.”

నక్ష.—(శలయూచుచు), “బాగుగా నున్నది. మంచిది, మంచిది.” (అనుచుండెను.)

నైనా, — “మహారాజా సాహేబ్ వారి నెలవైనచో నాపాటుని మాట లక్ష్యము నేయక దారివెంటడిని మామూలుగా కొల్లఁ గొట్టుకొని పోవుచుండెనము.”

నత్త. — “బ్రాహ్మణుం డెవ్వఁడు? వాని కేమితెలియును? నేను మీకు హుకుము (ఆజ్ఞ) నిచ్చుచున్నాను. మీరు వినోదముగాఁ గొల్లపెట్టుకొని పోవుచుండుఁడు.” అని గర్వోద్రేకమునఁ బలికి చుట్టుపట్టుల నెక్కడనైన రఘుపతియుండె నేమో యని నల్లడలఁ గలయఁ బరికించి యెందునుంగానక నిశ్చింతగా నుండెను. రఘుపతి నిట్లు తిరస్కారభావముచే నతిక్రమించి యతఁడు తనమనమున నతినాలోషముగా నవ్వుకొనెను. ప్రభుత్వమదము మద్యమువలె నతనినర్వాంగములను నిండుకొనియెను. అతఁ డీజగమంతయు నూతనదృష్టితోఁ జూచుచుండెను. మనోకల్పితమగు నాకాశవిమానముపై నతఁ డధిష్ఠించి యీపుడమినంతయు నవి క్రిందిభాగమున మేఘమువలె మలిసమై యుండెనని యతఁడు తలఁచుచుండెను. ఒకప్పు డారాఁకులు రఘుపతిని పొడ నెలుంగునెరికితి మదములో దిగిబడియుండెను. అతఁ డత్యంత మదవంకినిర్తగుండై గోవిందమాణిక్యరాయలపై మిక్కిలి క్రుద్ధుండై యుండెను. పుటియు మనంబున నిల్లెంచుచుండెను. “ఏమీ నన్ను రాజ్యమునుండి వెడల నడచునా? నన్నొక ప్రాకృత వానాజునిరీతి కచ్చేరియందు నిలువఁబెట్టునా? ఈమాటు చూచెద నెవఁడెవనిని వెడలఁగొట్టునో? ఈవర్యాయము

త్రిపురానగరవాసులందఱు నక్షత్రరాయల ప్రతాపమును గురు తెఱుంగుదురుగాక!" రాయలు గర్వోద్రేకమున నుబ్బుచుండెను. దీనులు నిరవరాధులగు గ్రామవాసులపై దారిలో నానైనికు లొనరించు దురాచారములును, వారినర్వన్వమును దోచుకొనుటయును రఘువతి కేమియు నిష్టము లేకుండెను. అతఁడు మిక్కిలి విచారించుచుండెను. ఈదురాచార మెట్లులైన మాన్పింపవలె నని యాతఁ డెంతయో ప్రయత్నించెను; గాని మొగలాయిదండు రాయల సెలవంది యీపేదపాఱుని మాట పాటి చేయరైరి. తుద కాతఁడు నక్షత్రరాయలను సమీపించి "నిరవరాధిజనముల నిల్లెందుకు బాధింపవలెను." అని యడిగెను.

నక్ష.—"అయ్యా! ఈతొకకన్యవహారములు పాపము మీరే మెఱుంగుదురు? యుద్ధనమయములయందు వీరి యుత్సాహమును భంగపఱచి యాటంకపఱచుట మంచిపనికాదు."

నక్షత్రరాయలమాటలను విని రఘువతి కొంతసంతసించెను. ఒక్కమాటగా రాయల కిట్టిమహత్వాభిమాన ముదయించుటఁ జూచి యతఁడు తనలోఁ దాను నవ్వుకొని, "రాజేంద్రా! నేనందులకు మనివిచేయలేదు. ఇప్పు డీగ్రామములయందలి ప్రజలను మీరు కొల్లఁగొట్టించినచోఁ దమకు రాజ్యము వచ్చినపిదప వీరి నోదార్చుట కష్టము. మఱియు వీరందఱిప్పుడు త్రిపురానగరమును గొల్లపెట్ట నుద్యోగింతురు." అని పలికెను.

నక్ష.—“ఇందులో నేమి ప్రమాద మున్నది? అదియే నాకోరిక. నక్షత్రరాయలను దేశమునుండి వెడల నడిచినందువలన నిట్టి యిక్కట్లు వచ్చె నని త్రిపురానగర మంతయుఁ దెలిసికొనవలయును. ఈవిషయమున దమ కేమియును దెలియదు. మీకీవ్యవహారములు తెలియుటకు మీ రెప్పుడైన యుద్ధము చేసి యుంటిరా? లేకున్న మీకెట్లు తెలియును?”

ఈవాక్యములను విని రఘువతి తనయశ్శము ఫలించెనని నునంబున సంతసించి యాతనిమాటలకుఁ బ్రత్యుత్తర మీయకయే యచ్చటనుండి వెడలిపోయెను. నక్షత్రరాయ లొక బొమ్మనలె నుండక కొంతదాబుదర్పములతో నుండె నని సంతోషించుచుండెను.

== ముప్పది రెండవ పరిచ్ఛేదము. ==

‘త్రిపురా రాజధానియందు దెలుకలదండు వచ్చి’ యవద్రవ మొనర్చినమాసము శ్రావణము. పొలములలో నొక మొక్కజొన్నలు మాత్రము ఫలించినది. కొంతభూములలో పరిచేలు వెన్ను వేనెడికాలమై యున్నది. మూఁడుమాసము లెట్టులో గడచెను; మార్గ శిరమాసము వచ్చి పంట కోతకు సిద్ధమైనప్పటి నుండియుఁ బ్రజలమనంబుల నానందమునెలకొనియెను. రైతులు,

స్త్రీలు, బాలుకు, యౌవనులు, వృద్ధులతోఁ గలసికొని చేతులతోఁ గొడవల్లుంచుకొని వారివారి నన్యములకుఁ బోయిరి. మిక్కిలి మోటుతనము నగువలచు తమనంబోధనములతో నొకరి నొకరు పిలుచుకొనుచుండిరి. కొందఱు స్త్రీలు దారిలోను, మైదానములందునను వరుసలు తీర్చి పాడుచుండిరి. రాజుగారిపై నంతకు ముందు కలిగినయనచ్యూత దూరమయ్యెను. రాజ్యమందంతట శాంతి యల్లుకొనియెను. ఇట్టిసమయమున “నక్షత్రరాయలు త్రిపురారాజ్యము నపహరింపవలయునని యసంఖ్యాకమగు సేనానముదాయమును గూర్చుకొని త్రిపురానగరము సరిహద్దునకు వచ్చియుండెననియు సతికఠినముగాఁ బ్రజలను దోచుకొనుటకును, బాధించుటకు నుత్తరు పిచ్చి నైన్యమును విడిచెననియును” దెలిసి దేశమంతయు నట్టుడికిన ట్లుమక నాగెను. ఈనాచారము రాజుగారి వృద్ధయమునఁ గత్తిపోటువలె నాటెను. ఆదినమరియు నాచారమున మునిగి యుండెను. ఉండియుండి యొక్కసారి క్రొత్తరీతిగా నక్షత్రరాయ లాతనిపై దాడి వెడలెనని యతని మనమున దిగులొందెను. అతఁడు నక్షత్రరాయని నహజరుందరమగు ముఖకమలము తనకన్నులకుఁ గట్టివట్టులు చూచుచుండెను. నేను వెంటనే నక్షత్రరాయలు మితలేని సేనానముదయముతోఁ జాట్టుకొనిఖడ్గహస్తైః తన్నునపదాభవించుటకై వచ్చినట్టు లతనిమనమునఁ దోచుచుండెను. తానసహాయుండై యుద్ధరంగమున నక్షత్రరాయని నముఖమున నిరాయుధుండై నిలువఁబడినట్టులును, నక్షత్రరాయనిపైనికులు వేలకొలదిగా నాయుధహస్తైః తాఁకి తనరక్తపానము జేయుచున్నట్టు

లును దలంచుకొనుచుండెను. అప్పుడతడు ధ్రువుని జేరదీసి “ధ్రువుడా! నీవుగూడ నీముకుటమునకై నాతో యుద్ధము నకు డీకొందువా?” అని యడిగెను. కిరీటము తలనుండి తీసి భూమిపై వినరివైచెను. దానియందలి పెద్దముత్తయ మొకటి తేగిపడెను. ధ్రువుండు ధైర్యముగా, “నే దీనిని దీసికొనియే నని యనిను.”

రాజుగా రాముకుటమును ధ్రువునితలపై నిడి య నొడిలోఁ గూర్చుండఁ బెట్టుకొని, “బాబూ! ఇది తీసికొను నే నెవరితోడను కయ్యము నేరునొల్లను. “అని చెప్పి యా నాలింగన మొనర్చుకొనియెను. తరువాత దినమంతయు “అ కేవలము నాపాపఫలము?” అనుకొనుచుఁ దనయాశ్శలో నతడు వివాద మొనర్చుచుండెను. ఇది పాపఫలమే కాకుండేనేని ప్రియ సోదరుం డన్నపైఁ గత్తికట్టునా అని తలంచుకొనుచు నా తడు కొంత ధైర్యముతో నుండెను. తుదకతఁ డిది యంతయు నీశ్వరునిప్రేరణ మనుకొనియెను. ఈశ్వరుని దర్బారునుండి యిట్టి యాజ్ఞ వచ్చియుండెనని నిశ్చయించెను. “ఆతనియాజ్ఞ నుల్లంఘింప నక్షత్ర రాయలకు శక్య మగునా” అని నమ్ముకొని ఛిన్నా భిన్నమై యున్న తనమనమున నతడు గొంత నంతసమైదు చుండెను. అతడు పాపమును దనతలపై నిడుకొనుట కిష్టపడెను. అందువలన నక్షత్ర రాయలపై నుండి యెంతయో పాపభారము తొలగింపఁబడెను. ఇంతలో బిల్వనరాకూరువచ్చి “రాజేంద్రా! ఏమి యిట్టి నమయమున మీనమేషములను లెక్కించుచు నా కాశమువంక జూచుచున్నాడవు.”

రాజా.—ఇది యంతయు నాపాపఫలము గాని వేటొందు కాదు.

బిల్వ.—కొంచెము కోపించి, “మహారాజా! ఈమాటలు విని నంత నాహృదయ మవియు చున్నయది. దుఃఖము పాపము నకు ఫలమే. ధర్మమునకు నొకప్పుడు దుఃఖమే ఫలమగు చున్నది. ఎండతో ధర్మాత్ములు దుఃఖముందే తనుజీవితమును వెల్లించిరి. ధర్మమునకు సుఖము ఫలము కాదు. ధర్మమునకు ఫలము ధర్మమే.” అనెను. రాజుగా రిందున కేమియుఁ బ్రత్యుత్తర మీయరైరి.

బిల్వ.—వ్రభువువా శేపాప మొనర్చియుండిరి. ఎందువలన నిట్టి దుఃఖము సంప్రాప్తించెను?

రాజా.—నాశమ్ముని దేశమునుండి వెడల నడచితినిగదా!

బిల్వ.—తనురు తమ్మునిఁ గాదు. అవరాధిని దేశమునుండి వెడలఁ గొట్టితిరి.

రాజా.—ద్రోహియైనను దమ్ముని వెడలఁగొట్టుట పాపకార్యమే. ఆపాపమునకు ఫల మెంతయైన ననుభవింపక తీరదు. దుర్యోధనాదులు దుష్టచిత్తులై నను వారలను జంపి పాండవులు శాంతి పూర్వకముగ రాజ్యము సుఖముగా ననుభవింపలేకపోయిరి. పిదప నాపాపమునకు ప్రాచుశ్చిక్తముగా నశ్వమీధ మొనర్చిరి. పాండవులు యుద్ధ మొనర్చి జీవితములై రాజ్యలాభ మొందిరి. పాండవులచే గౌరవులు చంపఁబడియు వారి రాజ్యమును హరించిరి. (అనఁగా) బంధువియోగముచే వ్యధితమనస్కులై

పాండవులు రాజ్యసుఖముల ననుభవించలే పోయిరి. నేను నక్షత్రరాయలను జేతమునుండి వెడలఁగొట్టితిని. నన్ను వెడలఁగొట్ట నతఁడు నన్నద్దండ్ల వచ్చియుండిను.

బిల్వ.—ధర్మరాజులు పాపప్రాయశ్చిత్తమునకై కౌరవులతో యుద్ధమునర్పలేదు. వారు రాజ్యము నొందుటకే కయ్యమొనర్చిరి. ప్రభువువారు పాపశాంతికై తమ సుఖదుములను లెక్కింపక ధర్మమును బాలించిరి. ఇంచున పాపమే గలదో నేనెఱుంగఁజాలకున్నాఁడను. తమరు పాపమున బ్రాయశ్చిత్తము నేయ నిశ్చయించినచో నేబ్రాహ్మణుడను, నన్నిధి నేయున్నాను. నన్నుదానముచే సంతుష్టునిగాఁ జేయుఁడు. అదియే యాపాపమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తమగును.

రాజా.—రాజుగారు కింక ర్తవ్యతామూఁధులై యూరికుండిరి.

బిల్వ.—అయ్యా ! ఏది యెట్టులున్నను దమరిప్పుడు యుద్ధనన్నద్దలై యుండవలయును. విలంబమునర్చుట తగదు.

రాజా.—నేను యుద్ధము చేయను.

బిల్వ.—ఇది యెట్టులగును. తమరు విచారించుచుఁ గూర్చుండి యున్నారు. నేనిప్పుడే నేనలను సిద్ధపఱుప నేఁగుచున్నాను. ఈసమయమునఁ బ్రజలెల్లరు తమతమపనులమీఁదఁ బోయి యున్నవారు. ఇప్పుడు మననై న్యమంతయుఁ గూడట దుర్ఘటముగాఁ దోచుచున్నది.” అని చెప్పుచుఁ బ్రత్యక్షరము నపేక్షింపక యతఁడు వెడలిపోయెను.

హఠాత్తుగా ధృవునిమనంబున నేదియో జ్ఞప్తివచ్చు రాజు
గారిని సమీపించి యాతని వదనమునందు దృష్టి నీలిపి, “నాన్న
గారూ! బాబుగారెక్కడ నున్నారు?” అని యడిగెను.

రాజు.—“బాబు వచ్చియున్నాడు.” (కన్ను లశ్రుజలములచే
నిండుకొనియెను.)

— ముప్పదిమూడవపరిచ్ఛేదము. —

బిల్వినరాకూరుని తలపై బెద్దకార్యభారము పడియుం
డెను. అతఁ డచట గ్రామసమీపముననున్న వ్యవసాయశీతలములకు
వివిధములగుకాన్క లొసఁగి దూతల నంపెను. నాటియుఁ గూకీ
జాతి ప్రభువునకుఁ దన సైన్యముతో రాజుగారికి సాహాయ్య
మునర్పవలయునని వర్తనగాన మంపెను. యుద్ధమునమాట
వినినంత వారందఱుఁ బండువలె నెంచి నంసిక్కులగుచుండిరి.
గూకీజాతియందుఁ బ్రధానపురుషులగువారికి యుద్ధసూచకము
లగు నెఱ్ఱపాగాగుడ్డలను వస్త్రములతోఁ జుట్టిపెట్టించి దూతలచేఁ
బ్రతిగ్రామమునకు నంపెను. చూడం జూడ నేనయి గుంపు
గుంపులుగాఁ జటగ్రామపర్వతమునుండి త్రిపురాపర్వతమునకు
వచ్చుచుండెను. వారి నేనియమముచేతను నాటకపలువఁ
గవ్వసాధ్యమై యుండెను.

రాకూరు త్రిపురానగరప్రాంతగ్రామములకు స్వయముగా
నేగి బలవంతులను వయోవంతులను వెదికి వెదికి తెచ్చి

నేనల బూరించుచుండెను. ఆతఁ డెదురుగ మొగలాయీలపై దమ సైన్యములు దలవడిపోవ నిష్టములేక మొగలాయీలు నమతలమును దాటి ప్రయాణకఠినములగు పర్వతప్రాంతములకు వచ్చినంత గుప్తముగా గొండకు నాలుగుమూలలనుండియుఁ దమ పోజును బురికొల్పినచో వారు సులభముగా జయింపఁ బడుదురని నిశ్చయించుకొని యుండెను. అతఁడు తమ విజయ మునకై నదులను బెద్దపెద్దశిలలచే నడ్డుగట్టించి మొగలాయీ సేన లానదీప్రాంతములకు వచ్చినంత నాగట్టుల దీయించి వారలను బ్రవాహము పాలొనర్ప యత్నముల నొనర్చెను.

ఇక్కడ సక్షత్రరాయలు గ్రామములను గొల్లపెట్టుచుఁ ద్రిపురాపర్వతప్రాంతములకు సైన్యసమేతుడై వచ్చి చేరెను. నన్యము లన్నియుఁ గోయఁబడి ధాన్యము లిండ్లు చేరుటచేఁ ద్రిపురానగరమందలి వ్యవసాయదారులందఱు యుద్ధమునకుఁ నన్నద్ధులై యుండిరి. పూరింపఁబడినజలరాశివలె నడ్డుపెట్టినను నిలువక సైన్యములు యుద్ధమొనర్పఁ గృతసిశ్చయములై యుండెను.

మాణిక్యరాయలు, “నేను యుద్ధ మొనర్చను.” అని వలికెను.

బిచ్చి.—“ప్రభున త్తమా! ఏమి యిట్లు దమ రధైర్యవాక్యముల నాడఁ జొచ్చిరి?”

రాజా.—నేను రాజ్య మొనర్ప ననర్హుఁడను. కావుననే యిట్టి లక్షణము లన్నియుఁ గన్పట్టుచున్నయవి. ప్రజలకు నాయం

దలి యనురాగ మంతరించినది. అకాలమున బహుజనఘోష భీషణమగునీయుద్ధము సంభవించినది. ఇదియున్నియును జూడ రాజ్యమునువిడువఁ బరమేశ్వరునియాజ్ఞయైనట్లు దోచు చున్నయది.

బిల్వ.—ఇదియెన్నఁడును భగవంతునియాదేశము కానేరదు. అతఁ డీరాజ్యభారమును నీభుజములపై నిడెను. ఎంతదనుక రాజ్యకార్యములు నిర్వివాదముగా జరగుచుండెరో యంత దనుక మీరు మీనహజకర్తవ్యమును నెఱవేర్చితిరి. రాజ్య కార్యము లిప్పుడు భారవంతములగుటచే వాని విడిచి దూర ముగానుండి యివియన్నియు స్వాధీనములగుటకై యీశ్వరుని యాజ్ఞయని వలుకుచు జనులను గవ్వముల పాలొనర్చి మీరు సుఖవంతులైయుండఁ గోరుచుంటిరి. కవ్వసుఖముల యుండు ననువ ర్తియె మెలంగవలదా?

రామూగని యీమాటలు మాణిక్యరాయలకునమున నాటి నది యెఁడు మాన మాచరి బినిచి కొంతసేపూరకుండి తొందర కఠిగొందై, “అశూన్య! నక్షత్రకాళము నమ్ము జరిపి రాజ్యము నాత్మకంపవలయునని గోరుచున్నారా?” అని పలికెను.

బిల్వ.—నిజముగా నది యట్టులే జరుగునేనిఁ దనువేషయమున నే నింనుగఁగ విచారించకు. ఇది మీకు మీకర్తవ్యమును వీడి పలూషించి లై నచో నవశ్యము మాకందఱుఁ బట్టరాని దానిగఁగ కలుగక మానదు.

రాజా.—అట్టులైన నాతమ్మునిఁ జేతులారఁ జంపవలసినదేనా?

బిల్వ. — ఆవశ్యాచరణీయవిషయమున సోదరసోదరీవిచార మనా
వశ్యకము. భారతయుద్ధమున శ్రీకృష్ణభగవానుఁ డద్దనున
కేమి యుపదేశమిచ్చెనో జ్ఞాపకమున్నదా?

రాజా. — నేను ఖడ్గహస్తఁడనై నాతమ్మునిఁ జింపవలయు నని
యేనా మీయభిప్రాయము?

బిల్వ. — ఆ! ఔను.

ధ్రువుండు హఠాత్తుగా వచ్చి, “ఛీ యామాటఁ బలుక
బోకుము.” అని యాడుకొనుచుండెను. వారిద్దఱియన్యోన్య
సంభాషణ విని ధ్రువుండు, “వీరిద్దరికిని గలహము వచ్చెననియు,
గావుననే వీరు నిర్జనప్రదేశమున నుండిరనియు దలంచుకొని
“ఛీ! ఆమాటఁ బలుకబోకుము.” అని వారించెను.

ఆమాట విని బిల్వనరాకూరునకుఁ బట్టలేని యానంద
ము గలిగెను. అతఁడు నవ్వుచు నాబాలకు నెత్తుకొని ముద్దు
లాడెను. రాజుగారికి సూత్రము నవ్వరాలేను. కాని యాబాల
కునిముఖమున నీశ్వరుం డట్లనిపించెనని నిశ్చయించుకొనెను.
అతఁడు విస్మయముగా, “నేను రక్షపాత మొనర్పలేను. ఆప్రసం
గమైన వినలేను. నేనెప్పుడును యుద్ధము చేయను.” అని తన
నిశ్చయమును జెప్పెను.

రాకూరు కొంత నేపు మాటలాడ కుండెను. తుద కాతఁడు
“అయ్యా! తాము యుద్ధముచేయక మఱియేమి చేయుదురు?
నక్షత్రరాయలను గలిసికొని యుద్ధప్రసంగమును వారింప
యిత్కించెదరా?” అని యడిగెను.

తాకూరుని యీమాటకు మాణిక్యరాయ లెంతయు
నంతోషించెను.

బిల్వ. — “ఈవిషయమై యొకయు తీరమును వ్రాసి నక్షత్రరా
యలకడ కంపవలయును.” తుద కీమాటయే యంగీకరింపఁ
బడెను.

— శ్రీ వేమన గ్రంథాలయము
తే ల ప్రో ట (కృష్ణ).

— ముప్పదినాల్గవపరిచ్ఛేదము. —

నక్షత్రరాయలు నేనలతోడఁ ద్రిపురానగరమును నమీ
పించుచుండె. అతని నడ్డుపెట్టువా రేరును లేరైరి. త్రిపురానగర
సంబంధములగు నేయేగ్రామముల కతఁడు వచ్చుచుండెనో నాయా
గ్రామముల ప్రజలంగ అశనిరాజ్యశ్వము నంగీకరించుచు శౌరవిం
చుచుండిరి. అదఁగడుగున నతఁడు రాజసుగ్యాదల నందుచుం
డెను. అంతకంత నతనికిఁ దృప్త యధికమగుచుండెను. నలుగడల
నున్న చిన్నచిన్నవల్లెలును బెద్దగ్రామములు నన్నియుఁ దనవే
యని యతఁ డనుకొను చుండెను. అధికారిశ్వము వ్యాపించునంత
నతఁడు తాను మిక్కిలి ప్రతాపవంతుఁడ నని గర్వించుచుండెను.
మొగలాయీ నేనలేని ఎప్పుడుకొరిన నది తత్క్షణముండే జరగుట
కతఁ డాజ్ఞ యిచ్చుచుండెను. అనై న్యమును దననై న్యమే యని
యువారందఱుఁ దనయాజ్ఞనుపర్చులై నిరంతరము దన్నుగొలుచు
చుందురనియు నతఁడు దలఁచుచుండెను. వారల కేవిషయమున

నేకొంతయు రానీయఁగూడ దని నిశ్చయించుకొనెను. వారలు త్రిపురానగరమున కేగినపిదప “నక్షత్రరాయలు సామాన్యఁడు కాఁ డనియు మిక్కిలి యాదార్యవంతుఁ డనియు దానకర్ణుం డనియు సతిచాకచక్యము గలవాఁ డనియు దన్నుఁ బ్రశంసింపవల యు ననితలంచి వారియిష్టానుసారము మెలంగుచుండెను. వినోద ముగాఁ గొల్ల పెట్టుటయందు వారి నుత్సాహపఱచు చుండెను. వారిమధురములగు సంభాషణములను బొగడ్తలను విన్నంత నతనిమనస్సు కరగి నీరగుచుండెను. కాని వారు పిదపఁ దనకేమి యపకృతియొనర్తురో యని మాత్రము భయపడుచుండెను.

రఘు.—మాణిక్యరాయనిసేన లేవియు యుద్ధసన్నద్ధముగా నున్నట్లు తోఁవదు.

నక్ష.—“భయభీతులై యుండిరని తోఁచుచున్నది.” అని పెద్ద పెట్టున నవ్వసాగెను. రఘువతియు నవ్వుట కేమియుఁ దగి నగనకారణము లేకుండినను రాయలస్త్రీతిగొలుగు నవ్వు తెచ్చుకొనియెను.

నక్ష.—నక్షత్రరాయలు నవాబువారిసేనలఁ దీసికొని యెత్తి వచ్చె ననుట సాధారణమైనమాట కాదు.

రఘు.—అయ్యో! చిత్తగింపుఁడు! ఈసారి యెవరి నెవ్వరు దేశమునుగడి వెడలనడుతురో?

నక్ష.—“నేఁ దలఁచినచో దేశనిర్యాసనమొనఁగింతును. ఖైదునఁ బెట్టి బంధింతును. ఉరితీయింతును. కాని నేనింక నేమియు

నిశ్చయింపలేదు.” అని చెప్పుచు నతఁ డేమో తెలిసిన వానివలె గౌరవించుకొనుచుండెను.

రఘు. — “మహారాజేంద్రా! మీరింతయాలోచింప నవసరము లేదు. ఇంకను వేళ కావలసినంతయున్నది; కాని మాణిక్య రాయలు యుద్ధ మొనర్చకయే మిమ్ముఁ బరాజితులఁ జేయు నేమో యని భయపడుచున్నాఁడను.”

నక్ష. — “అ దెట్లులగును?”

రఘు. — “మాణిక్యరాయలు తనపై న్యమంతయు నొకచో నుంచి భ్రాతృవాత్సల్య మమితముగాఁ గనఁబఱచుచు నాలింగన మొనర్చుకొని “నాపిన్నతమ్ముడా! ర మ్మింటికి రమ్ము! వచ్చి వెన్నయుఁ జిక్కెరయుఁ దినుము.” అని తప్పక పలుకఁ గలఁడు. ప్రభువుగా రప్పుడు కన్నుల నశ్రులుగార్చుచు “అన్నయ్యా! తను నెలవున కభ్యంతర మేమున్నది? ఇదిగో నిప్పుడే వచ్చు చున్నాను. ఆలస్య మొనరించినందునఁ బ్రయోజన మేమి?” అని వినయమును జూపించుచు బంగరుజోడు తొడుగుకొని యన్న గారి వెను వెనుకఁ దలవంచుకొని పెంపుడుకుక్కవలె నరు గుదురు. ఈవినోదమును గన్గొని మొగలాయిలు నవ్వుకొ నుచు వారిరాజ్యమునకుఁ బోవుదురు. కష్టనిష్ఠురములసాతై యీవెజ్జీ బ్రాహ్మణుఁడు హాస్యాస్పదుఁ డగుటయే యీప్ర యానమునకు ఫలితమై పరిణమించును.”

ఈపరిహాసవాక్యము లాతనినోట విని నక్షత్రరాయ లధైర్యపడెను. ప్రయత్నించియు మొగమున నగవు నలంకరింపఁ

జేసికొనలేకపోయెను. అతడు “ ఏమీ! మాణిక్యరాయలు నన్నొక బాలునివిధమునఁ దలంచుకొనియుండెనుగా వలయు నిట్లా నర్చుటకు ? ఇట్లు లెప్పుడును జరుగదని తలంపుడు ” అనెను.

ఆదినమున మాణిక్యరాయలొకయు తరము వ్రాసి నక్షత్ర రాయని కొకదూతచే నంపించెను. ఆవార్తావహుఁడు నక్షత్ర రాయని దర్బారునఁ బ్రవేశించెను. ఆయుత్తము రఘువతి చేతిలోఁ బడియెను. అదివిప్పి యాతడు చదువుకొనియెను. “ రాజా గోవిందమాణిక్యరాయ లతిప్రేమాతిశయభావమున దర్శనమునకై ప్రార్థించుచుండెను.” అని.

రఘువతి నక్షత్రరాయల నాయుత్తరమును జూడ నీయఁ డయ్యెను. మఱియు నాదూత కిట్లు వ్రత్యుత్తర మిచ్చి యం పించెను. “ రాయలువారితశ్రమఁ దీసికొని యింతదూరము దయ చేయనవసరము లేదు. మహారాజానక్షత్రరాయలు తననైన న్య మును దీసికొని ఖడ్గము నొరఁదీసి యతిశ్రేష్ఠుగతిని దన్ను గలిసి కొనఁగలఁడు. పాప మింతలోఁ దమ్ముని విరహము నోరువలేక యలజడికొందుచుండిరి కాఁబోలును. ఎనిమిదిచక్రము లెట్లు భ్రాతృవిరహమును సహించియుండిరో? ” అని.

రఘువతి నక్షత్రరాయలను గలిసికొని, “ మాణిక్య రాయలువారు రాజ్యమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడిన చిన్నతమ్ముని కత్యంతప్రియపూర్వకముగా నొకలేఖ నంపియున్నారు.” అని చెప్పెను.

నక్షత్రరాయ లత్యంతహేళనభావముతో నవ్వుచు “ ఏమీమీ! నిజముగా నుత్తరము నంపి యుండిరా? ఏదీ

యెక్కడ నున్నది? ఒక్కసారి కన్నులకరవు దీఱఁ జూచికొని
యెద.” అని యుత్తరమునకై చేయి చాఁచెను.

రఘు.—ఆయుత్తరము నేలినవారికిఁ జూపింప ననసరము లేదను
కొనియెడను. చదివి వెంటనే యది చించి పాఱజైచితిని.
వచ్చినదూతతో “యుద్ధముచేయుట దక్క నీయుత్తర
మునకు వేటొందు ప్రత్యుత్తరము లేదని చెప్పి యంపిం
చితిని.”

నక్ష.—చిలునగవుతో “గురూజీ! యుద్ధము చేయుట దక్క నీ
యుత్తరమునకు వేటొందు ప్రత్యుత్తరము లేదని మంచి
జవాబునే పంపించితిరే.”

రఘు.—“గోవిందమాణిక్యరాయ లీప్రత్యుత్తరమును విని యి
ట్టులనుకొనును. “రాజ్యమునుండి నాచే వెడలఁగొట్టఁబడి
నక్షత్రరాయ లప్పు డేమియు ననక తిన్ననిదారిని బోయి
తిరిగి రాజ్యమునకు వచ్చుననుయమున నేడిట్టి బలవద్దై
రియై వచ్చియున్నాఁడు” అని.

నక్ష.—“ఆహా తనతమ్ముఁడు సామాన్యుఁడు గాఁడని యిప్పు
డాతఁడు తలంచును. తనకు లొంగి యున్నప్పు డిట్లు వెడలఁ
గొట్టుటయును దనపీటమీదికి వచ్చినప్పుడు తమ్ముని రమ్మ
నుటయునా? అది యంతయు నిప్పుడు పనికిరాదు.” అని
యతఁ డతिसంతోషమున నవ్వసాగెను.

— ముప్పదియైదవపరిచ్ఛేదము. —

సత్త్రురాయని యాక్రూరమైన ప్రత్యుత్తరము గోవింద
మాణిక్యరాజులమర్తముల నొంచెను. ఈమాట వినిన పిదప
రాజగారు యుద్ధమునకు డీకొందురని బిల్వనరాకూరు తలం
చెను.

మాణి. — “ఈ జవాబు సత్త్రురాయని నోటినుండి వెడలినది
కాదు. ఇది నిశ్చయముగాఁ బురోహితమహాశయునిదై
యుండును. సత్త్రురాయలముఖమున నిట్టిమాట యేనాటి
కిని బయలుదేఱదు.”

బిల్వ. — “మహారాజావారితలం పిప్పు డెట్టులున్నది?”

మాణి. — “నే నొక్కసారి సత్త్రురాయని నెట్టులయినఁ జూడఁ
గలిగినచో నీచిక్కులన్నియు నొక్కమాటుగాఁ దీర్చివేయఁ
గలను.”

బిల్వ. — “ఆతనిఁ జూడలేకపోయినచో?”

మాణి. — “రాజ్యమును విడిచి నే నెచ్చటికైనఁ బోవుటయే.”

బిల్వ. — “బాగుగా నున్నది. నేనొక్కసారి ప్రయత్నించి
చూచెదను గాక!”

పర్వతోపరిభాగమున సత్త్రురాయనిశిబిరము వేయఁబడి
నది. నాలుగుదెసల సంధకారబంధురమగు కారడవి. ఒక్కచో
వెదురుపొదలచే నిండినవనము. మఱియొకచోఁ బేపబెత్తులవన
ము. ఇంకొకచో రెల్లుతో నిండియుండినవనము. నానావిధము

లగులతావితానములచేఁ బుడమి గవ్వఁబడియున్నది. నైస్య
 నమూహము, వనగజములు మొదలగునడవిమృగములు నంచ
 రించుతావులను గుఱుతించి యెట్టులెట్టులో యతికష్టముగా బర్వ
 తారోహణ మొనర్చెను. ప్రొద్దించుకమాత్రము గలదు. భగ
 వానుం డగునాదిత్యదేవుఁ డావర్వతవశ్చినుభాగమునఁ దిగి
 యెను. పూర్వభాగము చీకటులపాలుగావలసివచ్చెను. నూన్యుఁ
 డస్తమించుటచేఁ గలిగినచీకటియు వృక్షచ్ఛాయలు నేకమై
 యించుక వెలుగుగా నున్న వేళ యైనను వనాంతర్భాగము నం
 తయు మున్నందుగ సంధకారబంధురత్వము నొందించినవి.
 దినాంతభాగమున సంధ్యానమయమున ధరణినుండి తేజస్సెట్టు
 లపహృత మగుచున్నదో యట్టులే వేడిమియు నశించుచున్నది.
 తేనెటీగల మధురమగు ఝంకారము నిశ్శబ్దముగా నున్నయాన
 మయమున గానశ్వుము సంగీకరించి సుఖంపఁజేయుచుండెను. బిల్వ
 న తాకూరు నక్షత్ర గాయనిశిబిరమున కేతెంచుటయు దివాకరు
 డస్తాద్రి నలంకరించుటయు నొక్కముహూర్తమున నై నవి. పడ
 మరదెన నాకసమున సువర్ణచ్ఛాయలశఱుకు లంటుచున్నవి. అం
 తంత కభివృద్ధి నొంది యవి యింకను గాసిపించుచునే యున్నవి.
 ఆదిక్కున సమతల మగువర్వతప్రదేశమున నాకుపచ్చరంగు
 పూసినట్టులున్న వనతరుచ్ఛాయ, బంగరుతీగలవంటితఱుకు నొం
 దుటచేత నది స్థిరతరమ్మగునొక తేజస్సుచే సాంద్రమై ప్రకృతి నను
 రంజించుచున్నది. మఱునాఁడు వా రీప్రాంతమును వీడవలసినచ్చు
 ను. కొందఱు ముందునకుఁ బ్రయాణము సాగించిరి. రఘువతి
 యొకపౌజను దీసికొని మార్గము నిరాఘాటముగా నుండునల్లొన

రృట్టకై మున్నుందు కాలువినరి కొంత డవ్వరిగెను. ఇంకను నక్ష
 త్రరాయలను గలిసికొనుటకు మరల లేదు. ఇట్టిసమయమున
 కాదు చుటెట్టిసమయమందైనను నక్షత్రరాయలను జూడవలయు
 ననుమనుష్యప్రకృతి కాతనిదర్శన మంతచుకరము గాకున్నను
 నన్నయ్యసి సర్వసంగవృత్త్యాగి కావున తాకూరువారు చిన్నరాయ
 లను జూడఁ బోవుట కాటంకము లేకపోయెను. పని గలిగి చనిన
 వాఁ డూరకయుండునా? నక్షత్రరాయలను సమీపించి “రాజ !
 మీయన్నగారు జ్ఞాపకార్థమై వ్రాసినపత్రికాముఖ్యిహోఁ దమ
 ప్రేమను దెలుపుచు నన్ను మీకడ కంపినారు. చిత్తగిఁపుఁడు.”
 అనియు త్తరము నొనంగెను. చిన్నరాయలు కంపముచేఁ దిన్నగాఁ
 బ్రనరింపని తనచేయిచాఁచి యావత్రిక నందుకొనియెను. దానిని
 విప్పిచదువ నుడ్యక్తుడయ్యెను; కాని లజ్జాభయము లాతనియు
 ద్యమమున కంతరాయమును గల్పించినవి. మాణిక్యరాయలును,
 రఘుపతియు నతనిహృదయమునుండి వేఱయి యున్నంతకాల
 మతఁడు నిశ్చింతగా నుండెను. నిజముగ నిప్పు డాతఁడెట్టు లన్న
 గారిని జూడఁ గాంక్షింపకుండ్ల గలఁడు? మాణిక్యరాయలదూత
 యొక్కసారి తనయెదుటికి వచ్చి నిలిచి యుండెను. ఇందుచే
 నతఁడు లజ్జతుండై తనలోఁ దాను విచారింపసాగెను. “రఘు
 పతియే నేనానివేశమున నుండునేని యీదూత నిట్లు నాకడకు
 రానిచ్చునా?” యేమేమో యాలోచించి కొంతతడవు పోయిన
 పిదప నుత్తరమును విప్పెను. గోవిందమాణిక్యరాజు లాయు
 త్తరమున నతని నిందించు నొక్కమాటయైన వ్రాసియుండలేదు.
 చిన్నరాయలు లజ్జింపవలసిన దొకమాటయు నందు లేదు.

మాణిక్యరాజులు మితిమించినప్రసంగ మేమియు నందువ్రాయ
లేదు. మాణిక్యరాజులు మించినప్రసంగముగావిలచువాడు కా
దని యాయుక్తమును జదివినమనుష్యప్రకృతికిఁ దోచకపోదు.
మఱియు నేనానిపహముతో వచ్చి తనపైదాడి వెళుననూచా
రము లేరియు నందులేనేలేవు. జ్ఞానమువచ్చినప్పటి నుండియు నా
యన్నదమ్ముల కెట్టిభావ మన్యోన్యముగా నుండెడినో యట్టి భావ
మిప్పట్టున నెట్టులైనఁ బుట్టక తీరినది కాదు. తస్మిన్మిత్రకాశుత
ల్లికయం దంతట ప్రేమయు విషాదమును దామై తాంకరించుచు
న్నవి. స్నేహమందును విషాదమందును నీషన్తాశ్రమన నెక్కువ
తక్కువలు నిర్ణయింప శక్యము కాకున్నది. ఈ ప్రేమావిషాద
ములతో నిండియుండుమాటలు నక్షత్రరాయలకృతయమున
గట్టికొప్పిని గలిగించినవి. వత్రికావరనానంతర మాణిక్యరాజునప్పు
మెల్ల మెల్ల న నూటిపోయినది. అవఱకాశనిహృదయమునపడగల
తాతియూవరణము చూర్ణమై రాలిపోయెను. మాఖమున నుదాసీ
నత్వ మనునీడ కాచినది. చేతులను వణఁ కుదయించెను. తోడ్పా
ను త్రరముగూడ వణఁకుచున్నది. చిన్న గాయలాయుక్తమును
గొంతనేవు తనయుత్తమాంగమన నిడికొనెను. మాటిమాటి
కద్దానిఁ జనువఁజొచ్చెను. ఆయుక్తము నలంకరించు చున్న
యచ్చగారి మాణిక్యరాజు మిక్కిలి చురుకలచుభాగవతప్రవాహ
ములె నంత ప్రమగుచుండు చిన్నరాయలహృదయముపైఁ బ్రవ
హింపఁజొచ్చెను. అతఁ డంతయో కాల మట్లు నిశ్చలుండై
నంజకః జాయచేఁ బ్రకాశించుచున్నమూర్ఖుడు వనభూమిపైఁ

దనదృష్టిని నిగిడించెను. నల్లడలనుశాంతిమయమగు సంధ్యనిశ్శబ్దముగా నున్ననముద్రమువలె శోభించుచుండెను. చూడఁజూడ నాతనికన్నులు వికసించి యాకర్షణాంతత నంగీకరించినవి. అశ్రుజలము పూరితమై ప్రవహింపసాగెను. లజ్జచేతను బశ్చాత్తాపము చేతను ఖిన్నుండై రెండుచేతులతో మొగమును గప్పుకొని రోదనముచేయుచు “నే నీరాజ్యము నభిలషింపను. అన్నగారు నాయవ రాధమును మన్నించి తమపాదపద్మములు శరణముగ నొసంగుదురుగాక. నన్ను నన్నిధిఁ జేర్తురుగాక. విడిచియుండలేక పోవుదురుగాక.”

రాకూరేమియుఁ బలుకలేదు. మౌన మవలంబించి నిండు మనఁబుతోడగున్న హాపూరితము లైనచూడ్కులతోడను నక్షత్రరాయలముఖమును చూడసాగెను. తుదకారాయలు కొంత నేపటికి సావధానమనస్కుం డయ్యె. అప్పుడు రాకూరు “మీ యన్నగారు మిమ్ములను జూడఁ గోరియున్నవారు. బయలుదేటి యాతనిఁ గలసికొనుఁడు. ఇప్పుడు మఱియాలస్య మొనరింపవలదు” అని ప్రబోధించెను.

నక్ష.—“ఇట్టిదుష్టచిత్తుని నన్నయన తుమియింతురా?”

బిల్వ.—“అతఁడు యవరాజుగారిపై నొకించుకయు వాత్సల్యమును విడిచియుండ లేదు. ఎక్కువ రాత్రియైనచో దారిలోఁ బ్రమాదము సంభవించును. వడిగలయుత్తమాశ్వ మొందు సిద్ధము చేయఁబడినది. పర్వతముదిగువ మిమ్ములఁ

దోడ్కొని పోవ నన్నగారియాంతరంగికుఁ దొకఁడు నిరీక్షించి యున్నాఁడు.”

నక్ష.—“నేను మాటలాడక బయలుదేలుచున్నాను. నేనలలో నేఁ బోవునట్లు తెలియనీయను. ఇప్పుడాలస్య మొనర్చిన నేమి ప్రయోజనము? ఇచ్చటనుండి యెంత వేగము వెల్వడిన నంతయోగ్యముగా నుండును.”

బిల్వ.—“ప్రభావునారు బాగుగా నాలోచించినారు.”

“నేను ద్రిశిఖరపర్వతముపై శివునిఁ బూజించుటకై యీ యతితోఁ బోవుచున్నాఁడను.” అని నక్షత్రరాయ లశ్వయు నధిరోహించి నన్నాస్యసిని లెండని బయలుదేతెను. పరిచయ లాతని ననుసరింప నుద్యుక్తులయ్యు నాతనిచే నివారింపఁబడి నిలిచి పోయిరి.

ఇప్పుడు వెలుపలకు వచ్చిరి. గుట్టముల డెక్కలనుండి పుట్టిన కటకటధ్వనియు, సైనికులకోలాహలధ్వనియు నింతిలో వీన వచ్చెను. నక్షత్రరాయలు మిగుల లజ్జించెను. చూచుచుండఁ గనే రఘుపతి సైన్యనమేతుఁడై యెట్టయెదుటఁ గన్పట్టెను. చూచి చూచుటలో నతఁ డాశ్చర్యపడి “మహారాజేంద్రా! ఎక్కడి కీప్రయాణము?” అని యడిగెను. రాయ జేమియును జెప్పలేక పోయెను. నక్షత్రరాయ లూరకుండుటఁ జూచి తాకూరు “మాణిక్యరాయలతో మాటలాడుటకై వచ్చుచుండిరి” అని ప్రత్యుత్తర మొనంగెను.

రఘుపతి రాకూరు నాపాదమస్తక మొక్కసారి చూచెను. భ్రూలత లల్లుకొనసాగెను. తదనంతరము తన్ను దానే శాంతి పఱుచుకొని, “నేఁ డిట్టినమయుమున మామేలికను మేము విడువ నంగీకరింపము. ఇంత యాతురతనొందఁ గార్యమేమి? రేవు ప్రాతఃకాలమున బయలు దేటి వచ్చెదరు. మహారాజావారియిష్ట మేమి?” అనెను.

నక్షత్రరాయనికి భయజ్వర ముంకురించినది. రఘుపతి యెదుట గట్టిగా మాట్లాడనశమా? మెల్లమెల్లన “బౌను. ఉద యమునఁ బోయెదను. ఇప్పుడు రాత్రియైనది” అని పలికెను.

బిల్వనయతీంద్రుని యాశాలతి లొక్కసారి తెగి ముక్క ముక్క లయినవి. వారినమ్మఖమును వీడి తనపరివారముతో నా రాత్రియచ్చటనే వేగించెను. ఉదయమగునంతఁ జిన్నరాయల కడ కేగఁ బ్రయత్నించెను గాని ద్వారపాలకులచే నాఁపివేయఁ బడెను. రాయలశిబిరమునకు నలుగడఁ నట్టికట్టకగట్టు చేయఁ బడియెను. ఏదెననుండియు నాతని దర్శింపఁ బోవుటకు దారి లేదు. తుదకు రఘుపతికడ కరిగి “ప్రయోగ నమయము నమీ పించెను. యువరాజుగారికి వర్తమాన మంపుడు.” అని చెప్పెను. రఘు. — “మహారాజావా రిప్పుడు బయలు దేరు. ఈనిశ్చ

యము మీఁదనే యాతఁడుండెను.” అని జబబు చెప్పెను.

బిల్వ. — “నేనొక్కసారి వారితోఁ గలియవలెనని కోరుచున్నాను.”

రఘు. — “మఱి మీకు దర్శనము లభింప నేరదు. వారే యిట్లు

చెప్పివంపిరి.”

బిల్వ. — “మహారాణా మాణిక్యరాయలవారి యుత్తరమునకుఁ బ్రత్యుత్తరము నొందఁ గోరుచున్నాను.”

ర. — “ఉత్తరమున కిదివఱకొకసారి ప్రత్యుత్తరమియఁబడినది.”

బి. — “నక్షత్రరాయలనోటనుండి యామాట విన సచ్చగించు చుంటిని.”

రఘు. — “అందున కేమియు నుపాయము గానరాదు.”

తాకూరు సమాచారమునంతయుఁ దెలిసికొనెను. కాలక్షేపము, వాక్యవ్యయముదక్క ఫలిత మేమియుఁ గానరాలేదు. అతఁడు తిరిగిపోవు చున్ననమయమున రఘుపతి నుద్దేశించి, “బ్రాహ్మణోత్తమా ! నీవు సర్వమును నాశనము చేయఁగోరు చుంటివా ? ఇది బ్రాహ్మణధర్మము కాదు.”

— ముప్పదియాటవపరిచ్ఛేదము. —

నక్షత్రరాయలశిబిరమునుండి తాకూరు తిరిగి వచ్చునరికి మాణిక్యరాయలు తనకు సాహాయ్యము చేయుటకై కూర్చు బడిన మాకీజాతివారికిఁ గొంతభనమిచ్చి నెలవిచ్చి పంపి వేసెను. వారందఱు యుద్ధముప్పుడు కాగని తెలిసికొని మార్గముదలి చిన్నగ్రామములు దోచుకొనుచుఁ దమనివాసస్థలమును జేరిరి. త్రిపురాబలగమును రాజుగారియాజ్ఞానుసారము తమతమ

యునికివట్టులఁ జేరుకొనియెను. యుద్ధప్రయత్నము లెచ్చటను గానరావు. బిల్వనగురూజీ యిదియంతయుఁ జూచి విహ్వలముం డై యిది యేమి? ఇట్లొనర్చి రని మాణిక్యరాయల నడిగెను.

రాజా.— “నే నిప్పుడు బయలుదేటి పోవుచున్నాను. నాతమ్మునికి రాజ్యమును విడుచుచున్నాను.”

బిల్వ.— “దిక్కుమాలినప్రజల నితరుల పాలేసి మీరు వలాయితరులగుటకు నిశ్చయించితిరా? ఇట్లు తాము కాందిశీకులై పలాయనసూత్రమును బరింతురని మున్నెన్నఁడు నే ననుకొనలేదు. తల్లి తనబిడ్డను నవతితల్లిబారి కప్పగింది నిశ్చింతగా నుండఁ గోరుట ధర్మమగునా ?

రాజా.— “తమరు నెలవిచ్చు చున్నయంశ మీపక్షకే నామనంబునుండి జారిపోయినది. యిదిమింపుఁడు. నాకెప్పుడు మతేమియును జెప్పవలదు. నానిశ్చయమునుండి నన్ను చలింపఁజేయుఁ బ్రయత్నింపవలదు. ‘నేను రక్తపాత మొనర్పను’ అని నే నీవఱకొనరించిన ప్రతిజ్ఞను విని యుందురుగదా ! అట్టి ప్రతిజ్ఞాభంగమునకు నే నహింపఁజాలను.”

బిల్వ.— “నరియే. ఆలాగైన నయ్యా ! తా మిప్పు డేమిచేయ నిశ్చయించియున్నారు?”

రాజా.— “గురూజీ! వినుఁడు. నానిశ్చయమంతయుఁ దమకువిశదపఱచుకొనియెదను. నేను ధ్రువువిదోఁడ్కొని నమున కేగుచున్నాను. నాజీవిత మంభకారబంధురముగాఁ దోచుచున్న

యది. నే నెన్నియో వను లొనర్ప వలయు నని మనంబున నిశ్చయించుకొంటిని గాని యవి నేటివఱకును నెఱవేర్చలేక పోయితిని. జీవప్రకృతికి గతించినకాలభాగము తిరిగి వచ్చుట యనంభవముగదా? అద్భుతదేవత తమైడ్డునఁ బాటవై చినదని శలించుచున్నాను. ఒక్కసారి గుఱి తప్పిపోయినచోఁ దరువాత వేలకొలఁదిగా నుపాయము లొనరించినను మఱి గుఱి కుదురనేరదు. అంతియే, నాజీవనప్రారంభకాలమున నేలక్ష్యము చెదరిపోయినచో నాలక్ష్య మిప్పుడు వెదకినను గానరాదు. నేనెప్పుడు జాగరూకతతో మెలంగి నారక్షణకై తగినకట్టుబాటుల నొనరించుకొనవలసినదో యట్టినగుయ మున నొడ లెఱుంగలేకపోతిని. మునిగిపోవుచు నిప్పుడు రక్ష కావలయు నన నెట్లు లభించును? నముద్రమున దిరుగఁబడిన మనుజు లెట్లు తెప్పలను జీవనాధారముగాఁ జేసికొందు రట్లు నేనును బాలుండగు ధృవుని నాజీవనాధారునిగాఁ జేసి కొనుచున్నాను. ధృవసహాయముననే నేనెట్టులయిన దరిఁజేరఁ గలను. నేను మొదటనుండియు వానికి మనుష్యునికిఁ గావల సినముఖ్యకర్తవ్యములను నుపదేశించి నిజమగుమనుష్యుని జేయుటకుఁ బ్రయత్నించెదను. వానితో నన్నును సంస్కరించుకొని మనుష్యజన్తమును సార్థకత్వ మొందించెదను. గురు వర్యా! ఇప్పటికింకను మనుష్యపదవాచ్యత్వమున కర్హుండను గాకున్నాను. రాజునై చేసెడిదేమి.”

రాజుగారు చివర చెప్పినమామాట మిక్కిలి యొత్తి చెప్పుటచే ధృవుండది విని రాజుగారిభుజములపైఁ దలరాయుచు

“నేను లాజును” అనెను. తాకూరాతని నెత్తి ముద్దాడి తనయొడిలోఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొనియెను. చాలనేవు ధృవునిముఖలక్షణములఁ బరికించుచు రాజగారిలో “ఏమి! అరణ్యమున నెప్పుడైనను మనుష్యశ్చలభము నందఁగలరా? వనసుందొక్కపాదమే ధర్మపరిపాలనముండును. తద్ద్వారా లోకజ్ఞానము సంపాదించఁబడునా? కొంతవఱకు నజ్ఞానమే సంపాదించఁబడును, మనుష్యుఁడు తనమనుష్యసంఘములో నుండినచో సంస్కరింపఁబడుటలో సంజేహము లేదు.

రాజా.—“నే నరణ్యమునకుఁ బోవుచున్న దెందులకు? మనుష్యులలో నుండి వేఱుగానుండుటకే, జనసంఘములోనుండి యన్నివిధముల సంబంధమును ద్యజింపలేను. ఈనియమము కొన్నిదినములుమాత్ర మే యని యెఱుంగుఁడు.”

ఇక్కడ నక్షత్రరాయలు నేనాసమేతుడై రాజధాని నమీపించెను. ప్రజల ధనధాన్యములఁ దోచుకొనుచుండెను. ఇట్టి కష్టముల ననుభవించుప్రజలు మాణిక్యరాయలను నిందింపసాగిరి. “ఈయువవ్రవము లన్నియు నీమాణిక్యరాయలపాపము వలనఁ దటస్థించిన” వని చెప్పుకొనుచుండిరి. రాయ లొక్కసారి రఘువతిని బిలిపించెను. రఘువతియు వచ్చె. అప్పు డాతఁడు అయ్యా! నిష్కారణముగాఁ బ్రజల నెందుకు బాధించెదరు. నేను నక్షత్రరాయనికై రాజ్యమును వీడిపోవుచున్నాను. మొగలాయీలకు నెలవిచ్చి యంపివేయుము.

రఘు.—చిత్తము! ప్రభువువారియనుమతి ననుసరించెదము. తా

మొప్పుడు రాజధానిని వీడి విజయము చేయుదురో నే నప్పుడే మొగలు సేనలకు నెలవిచ్చి యంపి వేయుదును. శ్రీపురా గొల్లగొనుట నాకిష్టములేదు.

మాణిక్యరాయ లాదినముసనే రాజధానివిడిచి పోవ ననుకట్టెను. తన రాజవేషమును మార్చి కామాయవస్త్రములను ధరించెను. నక్షత్రరాయని కొకమంచియాశీర్వాదవస్త్రమును వ్రాసెను. రాజ్యమందలి కర్తవ్యాంశముల గుఱించి యందు వివరముగా లిఖింపఁబడెను. పదవ ధ్రువునిఁ దనతొడలపై నుంచుకొని “బాబూ ! ధ్రువ! నాతో వనమునకు వచ్చెదవా ?” అని యడిగెను.

ధ్రువుం డాతనికంఠమునకుఁ జేతులుపైనవైచి, “అహ ! నేను వనమునకు వచ్చెదను.” అని జవాబిచ్చెను.

ఆనయమున ధ్రువుని వనమునకుఁ దీసికొనిపోవ నాతని తాతయగు కేదారుని యనుమతికొందవలయు నని హఠాత్తుగా రాజుగారికిఁ దోఁచెను. అంతట నశఁడు కేదారేశ్వరుని బిలిచి “అశ్వా ! నీనిష్ఠపడినచో ధ్రువుని నాతోఁ దీసికొని పోవు చున్నాను.” అని చెప్పెను.

ధ్రువుండు రేయింబవల్లు మాణిక్యరాయలయొద్దనేయుం డెడిహఁడు. కేదారేశ్వరునికడ కేఁగుట కతని కెప్పుడు సలచాటు కాదు. కావుననే రాజుగారు తనయొద్ద ధ్రువు నుంచుకొనుట కేదారున కనిష్ఠముని తలంపలేదు. రాజుగారిమాట విని కేదారేశ్వరుఁడు “అమ్మా ! బాలుని మీసన్నిధిని వీడి నే నట్టు లుండఁ గలను.” అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

అమాట వినినంతన రాజుగారియాశ పటాపంచలై పోయినది. నిజముగ నాతనిపైఁ బిడుగుపడినట్టు లయినది. కొంతవఱ కూఱకుండి కేదారునితో “నీవు గూడ నాతోఁ గలిసిరమ్ము” అని పలికెను.

కేదా.—“లేదు మహారాజా! అరణ్యమునకుఁ జోయి యుండుట నా కనుచితమని తోచుచున్నది.”

రాజా.—(అధీరుండై) “నే నరణ్యమున నివసింపను. కావలయు సంతపరివారమును ధనమును శేకొని యెద్దియైనఁ బట్టణముననే వసింప నిశ్చయించితిని.”

కేదా.—“నేనీదేశమునువిడిచి యన్య దేశమునకుఁ జోవకొల్లను.”

రాజుగారు దానితో నిఁక నేమి మాట్లాడియుఁ బ్రయోజన మిసుమంతయు లేదని తెలిసికొని పెద్దనిట్టూర్పు విడిచి యూరకుండెను. అతనియాశలన్నియు మన్నుగలిసి పోయెను. అతనిమనమున నానిమునమున నర్వప్రకృతియు వికృతియై తోచెను. ధ్రువుఁ డాతనిసమీపమున నానందముగా నాడుకొనుచుండెను. రాజేంద్రుఁ డాబాలుని జూచుచుఁ గొంత కాల యాపన మొనరించుచుండెను. ఆయన నేత్రము లశ్రుజలము లతో నిండుకొనుటచే దృవ్యవరోధ మొదవెను.

ధ్రువుం డారాజేంద్రుని చేయిపట్టి లాగుచు “నీవుగూడ నాతో లా(రా)” అని పలుకఁ జొచ్చెను. అంత నారాజచంద్రుని పరిపూర్ణ మగుహృదయముకరిగి యశ్రురూపము నొంది కన్నుల నిండుకొనియెను. అతఁడు మిక్కిలి శ్రమపడి కన్నీ రావుకొనెను.

పిదప నాతఁడు మనస్సు విడిగి “ధృవుఁడా ! నీవిచ్చటనుండుము. నేకొక్కఁడను బోయెదను” అనెను. జీవితావశిష్టభాగమున మిక్కిలివిశాలమై కంటకావృత మైనయొకమార్గ మొకనిమున ములో మెఱపుఁదీగవలె నాతనిదృష్టికి గోచరించెను.

కేదారేశ్వరుఁడు ధృవునియాట మాన్పి “రమ్ము ! నా వెనువెంట రమ్ము” అని యాబాలునిచేయిఁ బట్టుకొని యీడువ సాగెను. బాలకుం డేడ్చుచు “నేను రాను” అని పలికెను. రాజుగా రులికిపడి ధృవునివంక మొగమును ద్రిప్పి చూచెను. ధృవుఁడు వరుగై త్తికొని వచ్చి రాజుగారిని నంటి పట్టుకొని యతివేగ ముగా నాతని ముఱుకులనందునఁ దనముఖము నుంచి మఱుఁగు పడియెను. రాజుగా రాతని తొమ్ముమీఁది కెత్తి కౌఁగిలించుకొని యెను. ఆతనివిశాలహృదయము పగిలె ననుకొనవచ్చును. గాని ధృవునిగాఢాలింగనమునఁ గలిగినచల్లఁదనము కొంతవఱ కౌఁపి యుండును. అతఁ డట్లు లాబాలు నెత్తుకొని యాత్మభవనమున నట్టిటఁ బచారుచేయుచుండెను. బాలుం డాతనిభుజముపైఁ దల నిడికొని శాంతిభావము నవలంబించి యుండెను. ప్రయాణసమ యము నమీపించెను. రాజుగారిభుజముమీఁద బాలుఁడు నిదు రించెను. ఎట్టులో గుండె రాయి చేసికొని నిద్రించుచుండు బా లుని గేదారేశ్వరునిచేతఁబెట్టి ప్రయాణోన్ముఖుం డయ్యెను. ఆహా ! ఋణానుబంధ మెంతలోఁ దెగినది.

== ముప్పదియేడవవరిచ్ఛేదము. ==

నక్షత్రరాయలు సైన్యముతోఁ బూర్వద్వారమునుండి లోని
 కేఁగి కోటలోఁ బ్రవేశించెను. ఇట గోవింద మాణిక్యరాయలు
 తగుమాత్రము ధనమును లెక్కవారల నొకరులను దోడ్కొని
 పశ్చిమద్వారమునుండి కోటదాటె యావలఁ బ్రవేశించెను. పుర
 జనులు శంఖధ్వనులతోడను, వివిధము లగుమేళతాళములతో
 డను, జయజయధ్వనులతోడను నక్షత్రరాయని నమరుకొని
 స్వాగత మిచ్చి తమయానందమును బ్రకటించిరి. మాణిక్యరాయ
 లశ్వము నెక్కిపోవుచుండెడి యాదిక్కున నతని నమ్మానింపవలె
 నని యొకనికిని దోచినదికాదు. వీధి కిరుదెరువుల నున్నయిండ్ల
 నుండి స్త్రీలు బయటికివచ్చి యాతనిఁ దిట్టసాగిరి. వారందఱాతని
 పాపములననే తమ గన్నములేక దుఃఖింపవలసివచ్చెనని శలఁచిరి.
 దీనులును ఏయోవృద్ధులగు నేరి కాభయంకరదుర్భిక్షదినము
 లలో రాజుగారి కందానుండి భోజనపదార్థములు లభించుచుం
 డెనో, వారును, నవ్వుముగా రాజుగా రెవరికి ధైర్యము చెప్పు
 చుండెనో వారును మాత్రము దుర్బలములై యసియాడుచున్న
 తమచేతులైతి రాజునకు దీవన లొనంగిరి. మఱియు నాతని
 గుఱించి మిక్కిలి దుఃఖించిరి. పిల్లకాయ లందఱు తల్లులను వీడి
 గుమిగూడి, చేతులను దట్టుచు మాణిక్యరాయల వెనువెంట
 బయలు దేఱిరి. రాజుగారిమాటలనన్నిటిఁ బాటినయక తిన్నగా
 ముందునకుఁ జూచుచు మెల్లమెల్లనఁ జోవసాగెను. అప్పు డొక

వ్యవసాయగారుడు(రఱుతు) తనపొలమునుండి సచ్చుచుండెను. అతడు త్రోవలో రాజుగారిని జూచుచు నెక్కుడు భక్తితో నాశనికి బ్రణామమునర్పెను. రాజుగారిహృదయము కరగి ద్రవీ భూతమాయెను. అతడు గుఱ్ఱము వడి తగ్గించి నిలువజేసి యా కృషీవలునితో “అన్నా! నాకిప్పు డిక్కడనుండి ముందుపోవుటకు దారి చెప్పుము” అని యడిగెను. రాజుగారి యాయవస్థను జూచి యాకావ మిక్కిలి విచారించెను. తననంతానమువలె జూచుకొనుచున్న ప్రజలనుండి యాతఁ డొక్కఁడు నట్లుపోవుచుండుటఁ జూచినచో జాలి కలిగిన ప్రతిమనుజుని హృదయమును నీ అగుననుటలో సతిశయోక్తియేమున్నది? అంత నాకావేదియుఁ బలుకలేక భక్తిపూర్వకముగాఁ బ్రభువునకుఁ జేతులు మోడ్చి కడసెలపు పుచ్చుకొనియెను. రాజుగారివెనుక గుంపుగుంపులుగా నల్లరిపిల్లకాయలు గుమిగూడి చప్పట్లు చఱచుచుఁ బరిహసింపఁ బ్రారంభించిరి. అట్లాబాలకు లల్లరి చేయుచుండుటఁ జూచి యాకృషీవలుండు వారినిఁ దఱిమి కొట్టి పంపెను. రాజుగారు వానిని వారించెను. తుద కాతఁ డావీధిలో నేగుచుఁ గేదారేశ్వరుని గృహమును సమీపించెను. తిరిగి తూర్పుదెసఁ జూచునంతఁ దెల్లవాలువేళ యైన దని తెలిసికొనియెను. వాకిట్లు తుడుచుటకు గ్రామపునాథులు వచ్చుచుండిరి. మంచు నీడవలె గప్పియుండెను. ఆమంచును దెరుల్పుకొని బాలనూర్యునికిఁగా బాలములు వెల్పడుచున్నవి. కేదారేశ్వరునియిల్లు పొడవినంత రాములకు హాసీని ధృవునిఁజూచిననాటి యాషాఢమాసము నందలి యాస్త్రశాసనము స్మరణకువచ్చెను. నాఁడు వక్షాకాలము

వాన కురియుచుండెను. విదియనాటిశశికలతో నదృశయై వాడి
 యున్న యాబాలిక హాసీ తెలివి తప్పి శయ్యపై నొక ప్రక్కను
 బరుండి నిద్రించుచుండెను. కిశోరావస్థయందుండు ధృవుండా
 బాలిక పడుచున్నబాధ నెఱుంగక యామెచీర చెఱఁగుచేఁ దన
 మొగమును గప్పికొని యొకప్పు డాబాలికావతంసము ముద్దు
 మోము చూచుచుండుటయు మఱియొకప్పు డిందుకుఁ దగిన
 బలము గలిగి గుండ్రములగు నాతనిచిన్న చేతులతో మెల మెల్లఁగ
 నామె ముఖమును నివురుచుంటయు మున్నెనవి రాజుగారి
 కొక్కటొక్కటిగా జ్ఞప్తికివచ్చినవి. నిజముగా నేటియుదయ మా
 నాటిదుర్దినప్రాతఃకాలమై మాటినది. ఏతనయదృష్టము నేడు
 తన్ను రాజ్యచ్యుతునిఁజేసి యవమానపఱిచి గృహమునుండి
 యానలకు వెడలఁగొట్టినో యాయదృష్ట మీచిన్నయింటిద్వార
 ముకడ నానాటి ప్రాతఃకాలమును స్మరణకుఁ దెచ్చెననియు, ఆస్థాన
 మందున నాయదృష్టముతోఁ దనకు మొదటనే పరిచయముకలి
 గినదనియు ననుకొనుచుండఁ గాఁబోలు ! కావుననే యాతఁడా
 యింటిదరికి రాఁగానే యన్యమనస్కుండై యచ్చటఁ గొంతద
 నుక నిలువఁబడియెను. ఆసమయమున నతనివెంటి వచ్చిన పరి
 చారికులు తప్ప మఱియెవ్వరు నచ్చట లేరు. వెనువెంట నచ్చు
 నల్లరిపిల్లకాయల నాకృషీవలుం డదలింది పంపించి యుండెను
 గదా ! వా రాకృషీవలుండు దూరముగాఁ జనినంతనే మరలి
 వచ్చి చేరిరి. మొదటివలెనే యల్లరి చేయుచుండిరి. అది చూచి
 యన్యమనస్కుండై యున్న యారాజర్షి సావధానుండై మెల్లమెల్ల
 నశ్వమును నడిపించుచుండెను. ఒక్కమా తాబాలకుల కలకల

ధ్వనినుండి యవ్యాజమధురమై యపరిచిత మగు నొకస్వర మాతనికర్ణముల నానందింపఁజేసెను. ఇదియేమని యతండు వెనుకఁ దిరిగి చూచువఱకు రెండుచేతుల నెత్తుకొని ధ్రువుండు నవ్వుచుఁ బరువెత్తుకొని వచ్చుచుండెను. కేదారేశ్వరుం డింటికడలేడు. అతఁడు క్రొత్తరాజును దర్శించి తనకుఁ గలభక్తిని బ్రకటింపఁ బోయి యుండెను. ఇంటిలో నొకముసలిదాసిమాత్ర ముండెను. మాణిక్యరాయలు వెంటనే యశ్వమునుండి దిగియెను. ధ్రువుండాతని యుత్తరీయపుఁజెఱఁగును బట్టుకొని ముఖమును గప్పకొని యెను. మొట్టమొదటఁ దగినయానందప్రవాహము కొంత తగ్గిన పిదప ధ్రువుండు “నేను గుల్ల(ఱ్ఱ)ముమీఁద నెక్కెదను.” అనెను. రాజాబాలకుని గుఱ్ఱముపై నెక్కించెను. గుఱ్ఱ మెక్కినంత నాబాలుఁడు రాజేంద్రునికంఠమును గొఁగిలించుకొనియెను. అసమయమున నుండురాజుగారిచేష్టలను జూచి ధ్రువుండు నిమరఁబోయి లేచినవానివలె కలఁతనొంది తనయనంబున వితర్కించుకొనియెను. ధ్రువుఁడు పూర్వమువలె రాజును దనదెనకుఁ ద్రిప్పికొని యాతనిజట్టుకొని యాతనికంఠమునఁ దనకంఠమును జేర్చి యాతనియప్రసన్నతను మాన్పఁ బ్రయత్నించెను; కాని విఫలప్రయత్నఁడై చిన్నఁబోయి తనచేతులతో మోమును గప్పికొని మాటలాడకుండెను. రాజు ధ్రువునియంతరాత్త నెఱిగి మాటిమాటికి నాతనిమోమును డిలకించు చుండెను. చివరకు రాజు వివశుఁడై “ధ్రువా! నేను వెళ్లుచున్నాను.” అని చెప్పెను. ధ్రువుండామాటను విని యాతనిమొగమువైపుఁ జూచి “నేనును వచ్చుచున్నాను” అనెను.

రాజు.—“నీవెచ్చటికి వచ్చేదవు ? నీకు సంతోషముగా నున్న చోటనే యుండుము.”

ధ్రువు.—“అబ్బ ! నీతోడనే వచ్చేదను.”

అననుయముననే యింట నుండుమునలిది, వటువలు వాఁ గుచు సచ్చోటికి వచ్చెను. ఆమె గట్టిగా ధ్రువుని రెట్టబట్టికొని “రమ్మిచ్చటనుండి” అని లాగెను.

ధ్రువుండు భయపడెను. అతఁడు రెండుచేతులతో రాజు గారిని బట్టికొని యాతనిముగముచాటున నుండెను. మఱియుఁ దనచిన్ని మోము నాతనితోమ్మునఁ గీలుకొల్పి యుంచెను. రాజు గారు ధైర్యమును వీడి యిట్లు లనుకొనియెను. “ప్రాణరక్షణము లగు హృదయనాడుల నెట్టులో వదలించుకొని పోవుచుంటినిగాని యీబాలునిచేతుల నెట్లు వదలించుకొని పోగలను? నేఁ డివియు వదలించుకొని పోవలసివచ్చెను. అని యాతనిచేతు లెట్టులెట్టు లో మెల్ల మెల్లన విడిపించుకొని బలవంతముగా నాతని నాదాసీ హస్తగతుని జేసెను. ధ్రువుండు బిగ్గరగా నేడ్చుచు మాటిమా టికి “నేనును వచ్చేదను.” అని యనుచుండెను. రాజుగారు మఱివెనుదిరిగిచూడక గుట్టుము నెక్కిరి. కావులు నడలించి యతి వేగముగాఁ బరువెత్తించుకొనిపోయెను. అతఁ డల్లంతదూరము ముందున కేగుచుండ సంత దూరమువఱకు ధ్రువుని రోదనధ్వని యు, రెండుచేతు లెత్తుకొని “నేనును వచ్చేదను” అనునూట యును వినవచ్చుచునేయుండెను. రాయలకన్నులనుండి బాష్ప వర్షము కురియసాగెను. అతఁడు దారితెన్ను లెఱుంగలేక

పోయెను. నిజముగ నూగ్యుని ప్రకాశమును ప్రపంచమంతయు నాతని కన్నీళ్లలో మునిగిపోయెను. గుఱ్ఱము దాని యివ్వుము వచ్చినట్లు నడుచుచుండెను.

మార్గముం దొక మొగలీచనూనముదాయము వచ్చుచుండెను. అనైన నాతని గుఱ్ఱుతిరిచి నవ్వసాగెను. రాజుగారు వారియజ్ఞతను దలంచి తననేవకులను జూచి చిలునవ్వు నవ్వెను. రాజుగారి నభానదులలో నొకఁ డామార్గమున హయాహుంధై యెచ్చటికో పోవుచుండెను. అతఁ డీనమాచారమును గనిపెట్టి గుఱ్ఱమును బరుగెత్తించుకొని రాయులను సమీపించెను. వచ్చి యాతండు రాజుగారిలో “మహారాజేంద్రా! ఈ యనమానమును నేనహింపలేకున్నాను. ప్రభువువారి దీనదళఁ జూచి యీ ప్రాకృతజనులు పరిహసించ నారంభించిరి. మంచిది. ఈమరు నాభిడ్డమును శిరోపేష్టనమునకుఁ జేకొనుఁడు. దయ యుంచి కొన్నినిమునములు మాత్రము తా మిచ్చట నిలిచి చూచుచుండుఁడు. నేనిప్పుడే నావరివారమును దోడ్కొని వచ్చి యీనరాధములకుఁ దగిన ప్రాయశ్చిత్త మొనరించెదను.” అని గంభీరముగాఁ బలికెను.

రాజు. — “నాయనగాయా ! అక్కటలేదు. నాకీకరవాలము తోను భిడ్డముతోను నేమిప్రయోజనము? ఈనైన నన్నేమి చేయుఁగలదు ? నే నింతకంటె నధికముగు ననమానము నైనను సహింప సిద్ధముగా నున్నాను. నే నొఱుదీసినకత్తి చేఁబూని యీలోకమందలినునుష్యులయాదరముకొందనిశ్చ

యింపలేదు. లోకమున సామాన్యజన మెట్టులు నుంచీదిన
ములలోను జెడుదినములందును మానావమానములను సుఖ
దుఃఖములను నహించి యనుభవించునో నేను నట్టులే న
హింపఁగలను. మఱియు నోనయనరాయా! చూడుము. తమ్ముఁ
డును బండుగులును నాయెడ శత్రుత్వమును వహించియున్న
వారు. ఆశ్రితగణము కృతఘ్నతను జూపించుచుండెను. ఏజ
నులు నన్నుఁజూచినంతఁ దలలువంచి నమస్కరించుచుండిరో,
వా రిప్పుడు దలయెత్తి నన్నుఁ జూడకున్నారు. ఒకప్పు డిట్టి
మాటలు నాకు ననవ్యాములుగా నుండెడివి; గాని యిప్పు డిట్టివి
నహించుటయే సుఖదాయక మని తలంచుచుంటిని. నానే
మము గోరినవా రెవ్వరో నే నెఱుంగుదును. కావున నయన
రాయా! నీవిప్పుడు మరలి పొమ్ము. నక్షత్రరాయని నమ్మాన
పూర్వకముగా వృద్ధికిఁ దేఁ బ్రయత్నింపుము. నాయెడ నీ
వెట్టి గౌరవముతో మెలఁగుచుంటివో నాశమ్మునియెడ నట్టి
గౌరవముతో మెలంగఁగలవు. మీరందఱుఁ గలిసి నక్షత్ర
రాయని మందిమార్గమునఁ బ్రవర్తించులా గొనర్పుఁడు.
అతఁడును బ్రజాగణముపై దయ యుంచి వారినేమమును
విచారించుచుఁ బాలింపఁ గలఁడు. మిమ్మునందఱి విడిచిపోవు
నీతుదినమయమున నే నొక్కటి ప్రార్థించుచున్నను. మీ
రెల్లరు పొరపాటుకై నామాట నెప్పుడును త్రోసివేయ
వలదు. ఇని మఱవ వలదు. మంచిది. నేఁబోయినట్లుగా!”
అని బోధించి మాణిక్యరాయ లాసభానదుసితో నమూ
ల్యము లగువాఙ్మణుల వ్యవహారమొనర్చి తా నగ్గేసరుం

డయ్యెను. నయనరాయలు నతనికిఁ బ్రణామ మొనర్చి యశ్రుజలముచే నాతని పాదములకుఁ బాద్య మిచ్చి నెలవుఁ గైకొని యథేచ్ఛంజనియెను.

రాజుగా రచ్చటినుండి ప్రయాణమును సాగించి గోమతీ తీరమందున్న కచ్చేరీనమీపమునకు వచ్చునంత నరణ్యమును విడిచి బిల్వనతాకూ రచ్చటికి వచ్చి “జయము మహారాజా! జయము” అనెను. రాజుగా రశ్వమును దిగి యతనికి నభక్తిగ నమస్కరించెను.

బిల్వ.—“మహారాజా! నేను దమకడ నెలవొందుటకై యిట్లు వచ్చినాను.”

రాజు.—“ఆర్యా! తాము నాతమ్మునికడనుండి యతనికి మంచి మంచియుపదేశము లిచ్చుచు రాజ్యమునకు హిత మొనర్పఁ బ్రయత్నింపుఁడు.”

బిల్వ.—తను ప్రభుశ్వము లేనితఱి నచ్చట నేమి చేయుటకును నా కర్హత లేదు. నే నిప్పు డిచ్చటనుండి యేపనియొనర్చుట కును. శక్తుండను గాను.

రాజు.—సరియే. తా మెచ్చటి కేగినను నాయందుఁ బరిపూర్ణ మగుననుగ్రహ ముంపవలయునని నా ప్రార్థన. దుర్బల మగు నాహృదయమందునను మిమ్ముఁ జూచినంత నధికతర మగు బల ముదయించుచున్నయది.

బిల్వ:—నా కెక్కడ నేమిప్రయోజనముకలదో నేను వెదకుచుఁ బోవుచుండెన. మీమీఁద నాప్రేమ యెంతయో కొంత

తగిలియే యుండునని మీరు నిశ్చయించుకొని యుండుడు.
నే, దనుతో నరణ్యమునకువచ్చి యెవరి కేమి యుపకారము
గావింపఁ గలను ?

రాజా.—సరియే, “నాకు ముందు కాలు సాగింప ననుజ్ఞ యిందు”
అని పలికి తిరుగ నాతనికి నమస్కరించెను. ఇరువురు తమతమ
దారులను బట్టిపోయిరి.

— ముప్పదియెనిమిదవపరిచ్ఛేదము. —

నక్షత్రరాయలు తనపేరు “ఛత్రమాణిక్యరాయలు” అని
మార్పుకొని మిక్కిలి పటాటోపముతో గాజసింహాసనము
నధిష్ఠించెను. కోశాగారములో ధన మంతగా లేదు. ఈ
కారణమున ప్రజలనర్వన్వహరణ మొనర్చి యార్జించినధన
మంతయు మొగలాయీల కొనంగి వారి నంపివేసెను. ఛత్ర
మాణిక్యరాయ లతిదుస్సహము లతిదారుణములగు దుర్భిక్షచారి
ద్ర్యములతో రాజ్యపాలనమున కారంభించెను. నలుదెసలనుండి
యు, బ్రజల రోధనధ్వనులును దిట్లును వినవచ్చుచుండెను. గోవిం
దమాణిక్యరాయలు గూర్చుండెడి యాసనమును, శయనించు
హంసతూలికయు, ప్రేమించుపరిజనము మున్నగునవి యుండి
యుండి యాతనికివమానకరములై పరిణమించినవి. గోవిందరా
యలసంబంధ మగుప్రతివస్తువును నాతనికన్నుల వేధింపసాగెను.

అతఁడు మెల్లమెల్లన నామస్తవుల నన్నిటిని దశదృష్టిపథమునుండి
దాటింపఁ జేసెను. అన్నగారివాడుకలో నుండెడి యన్నివస్తు
వులను నశింపఁ జేసెను. అన్నగారికిఁ బ్రేమాన్నదులగు నేవకు
లందఱిని దప్పించి వెడలఁగొట్టెను. పూజ్యుఁడగు నవనాదరుని
పేరివాసనమాత్రము నైన నతఁ డిప్పుడు సహించలేకుండెను. గో
విందమాణిక్యరాయల పృతాంత మేదైన వచ్చేనేని యాతనిక
ల్లంద్రియము బహు జాగరూకతతోఁ బనిచేయుచుండెను. తన్ను
లత్యముగా నిడికొని నభానదులు గోవిందరాయల చర్చను నడి
పించుచుండిరని యతఁడు శలంచుచుండెను. లోకులందఱుఁ దన్నే
రాజుగా నమ్మి పరిపూర్ణముగు గౌరవము తన కీయలేదని యాతఁడు
మనంబున నెంచుచుండెను. ఏతత్కారణమున నతఁడు లోకుల
తో నన్యాయముగా విరోధించుచుండెడివాఁడు. అకారణముగా
నుద్భవించు నాతనికోపమునకు వెఱచి నభ్యులేప్యకు నెదురాడ
నాహసింప కుండిరి. అందఱు భయభ్రాంతులై యుండసలసి
వచ్చెను. ఛత్రగాయలు రాజ్యకృత్యముల నెఱవేర్చువర్గతి యెఱు
గఁడు. ఎవ్వరైన నాతనికి నుచితముగు నలహ నీయవచ్చిరేని
“ఏమీ యామాత్రము మాకుఁ దెలియదా?” అని వారిని నిక్క
రించుచుండెను. ముమ్మంత జ్ఞానహీనులఁగాఁ దలంచుచుండిరా?
“నలహ నీయవచ్చిన తగుమనుష్యులు తలలువంచుకొని పోవు
చుండిరి. అందఱిని రాజ్యార్హుఁడు కాఁడనియు నన్యాయ
ముగా రాజ్యము నపహరించె ననియుఁ దలంచి అపేక్షించు
చుండిరని ఛత్రరాయలు తెలిసికొనియెను. ఇందువలన నతఁడు

మిక్కిలి కోపించి బలవంతముగా నందఱను వశపఱచుకొని రాజాధిరాజుగా నుండవలయునని ప్రయత్నించుచుండెను. నేచ్చగా రాచకార్యములను జరపుచు నన్నిచోటులఁ దనయేకాధిపత్యమును జాటింపసాగెను. తనకేమి చేయవలెనని బుద్ధి వుట్టిన నది చేయుటయే. ఎవరి నుంచవలయు ననుకొనిన వారినుంచుటయే. ఎవరిని జంపింపవలయు నన్నఁ జంపించుటయే కాని వేటొందు తలంపు లేదు. ఇందుకు నిదర్శనముగా నెవరు సంస్థానమునఁ గాలుపెట్టుటకై న ననర్హులో వారే సమ్మానార్హులుగా నుండిరి. ఎవరుచంపననర్హులో వారప్పుడే చంపఁబడుచుండిరి. ఏయపరాధమున కేదండన విధింపవలయునో పాప మాతని కేమియుఁ దెలియదు కావుననే యించుకనేరము చేసినవారలు కఠినశిక్షలకుఁ బొల్పుడు చుండిరి. కఠినశిక్షకర్తులగునేరస్థులు క్షమించి విడువఁబడుచుండిరి. అనుచితమగు నాతని ప్రవర్తనచేఁ బ్రజలు మిక్కిలి దుఃఖించుచుండిరి. దుర్భిక్షకారణంబున దీను లనేకు లాఁకటిచే మరణించుచుండిరి; కాని ఛత్రరాయని క్రొత్తయుశ్వములకెప్పటికి నంతము లేకున్నది. అనుదినము నృత్యాగానములచే వినోదించుచు, నానావిధము లగుభోజ్యము లనుభవించుచు రాజ్యకార్యభారము నొకరులపైఁ బెట్టి తాను రాత్రిందివములు విషయసుఖములయందు దనురక్తుండై చెలంగుచుండెను. గోవిందరాయలవఱ కింశకుముం దుండెడిరాజులలో నెవ్వరును సింహాన నాసీనులై యిట్టులు రాజధర్మములను విడిచి ముయూరమువలెఁ బురివిప్పుకొని యపూర్వమగు నృత్యము నొనర్పలేదు.

ప్రజలన్నిదెసల నుండి తమయప్రసన్నతను బ్రకటించు చుండిరి. అందువలన ఛత్రరాయు లెంతయు మండిపడుచుండెను. అది యంతయు రాజభక్తిలేని ప్రజలవిశ్వాసహీనతగా నతఁడు దలంచుచుండెను; గాని తనప్రవర్తనయే దానికిఁ గారణ మని యూహింపలేకపోయెను. ఆతఁడు ప్రజలయప్రసన్నతను దుర్గుణ ముగా నిరూపించి వారినిఁ బలుకడగండ్రపా లొనర్చుచు వెఱచించుచు వారినోళ్లను మూయుచుచుండెను. రాజ్య మంతయు ఘోరాంధకారవ్యాప్త మగురాత్రివలెనే నిశ్శబ్దమై యుండెను. శాంతస్వభావుండగు నక్షత్రరాయలు ఛత్రమాణిక్యనామమును జేకొనినంతలో నిట్లు వ్యవహరించుట కేమియు నాశ్చర్యపడవల సినయవసరము లేదు. ఇట్టి దుర్బలహృదయుం డగుచునుజుండు ప్రభుత్వము నొందినచో నిట్లులే యుద్ధతుఁడును స్వేచ్ఛావిహారియు నగును. ఇట్టి దుర్బలహృదయు లగువార లెందఱు రాజులై ప్రజలను శమదురాచారములచేఁ గష్టముల నొందించి యుండలేదు ?

రఘువతి యభీష్టము నెఱవేఱినది. ఆతనిహృదయమున వీఁడు తీర్పుకలయు నగుగొప్పచానన యిప్పుడు నశించినది. ఏమనియూదము? తాను జేయిచేసికొనెనో యది పూరించియే విడిచిపెట్టును. కావుననే ప్రతిహింసాభార మతనిహృదయమునుండి మెల్లమెల్లన జ్ఞాతి పోయి దూరమయ్యెను. అతఁ డనేకకవటోపాయములచే విఘ్నములను ఖండించు నొక్కసాధనమందే నృతుండై తనలోఁ దానానందము ననుభవించెను. సరి, యింతకంటె సధికతరమయి

లోకమున మతేదియు నాతని నుభంపఁ జేయునదిలేనను నీయుద్దే
శ్యమే బలమై తుద కాతనికి నిలిచెను.

తనమనోరథ మీదేచీనతరువాత నతఁడు తనమందిరమున
కేగెను. అచ్చోట నెవ్వరును లేరు. జయసింహుఁ డీప్రకృతిని
విడిచి పోయె నని యాతఁడు భాగుగా నెఱింగి యుండియు
నిప్పు దాతఁడు శ్రాత్తగా జయసింహుఁడు లేడని తెలిసికొని
యెను. ప్రప్రథమమున నాతఁ డింక జయసింహుఁ డున్నాఁ
డనియే తలంచెను గాని కొంతసేపటి కాతఁడు లేడని జ్ఞప్తికే
దెచ్చుకొనియెను. ఒక్కనూలుగాఁ బెద్దగాలివీచుటవేఁ గవా
టము తెఱవఁ బడియెను. అతఁడు త్రుళ్ళిపడి వెనుకఁదిరిగి చూ
చెను; కాని జయసింహుఁడు రాలేదా? జయసింహుం డేగతి
నుండెడివాఁడో యచ్చటనుండు ననుతలం పాతనినునమున నుద
యించెను. అతం డంతయోస్త్రా దీట్లులనే యాలోచించు
చుండెను. భయభ్రాంతుఁడై యాగది వొరతేఱిపోయెను.
తుద క్షణలో భయపడుచు నాగది వెనుకభాగమున చూచె
ను. అచ్చటను జయసింహుఁడు గానగాఁ డయ్యెను. రఘుపతి
సంధ్యాకాల మయ్యె నని తెలిసికొని సాహసించి యెట్టెట్టులో
యాగదిలోని కేగెను. నమాధి చేసినయింటివలె నాయిల్లు
నిద్రపోవుచున్నట్లు చూపట్టెను. ఆయింటిలో నొకకొయ్య
పెట్టియ యొకమూలనుండెను. ఆపెట్టెక్రింద జయసింహుని
గిన్నె యొకటి ధూళిచే నిండియుండెను. గోడపై న్నిహా సింహుఁడు
చేరినో, జిత్రించిన యొక కాలీనిగ్రహ మున్ననుదిగడి యయొక్క

తూర్పుమూలను ధాతునిర్మితమగు నొక దీపపునెత్తెయు నం
దొక ధాతునిర్మితమగు దీపపుబుడ్డియు నుండెను. వర్షముచే నా
దీప మూర్ఘబడియుండెను. మరల దానివెలిగించు దిక్కులేక
పోయెను. చచ్చినదోమలచే నాబుడ్డి కప్పబడియుండెను. నెత్తె
దగ్గఱ నున్నగోడ మసిపాటియుండెను. ఈవస్తువులు తప్ప మితి
యేదియు నాగదిలో లేవు. రఘువతి మిక్కిలిబలముగా నిట్టూ
ర్పువిడిచెను. అనిట్టూర్పుచే నాగృహ మంతయుఁ బ్రతిభస్వనిం
చెను. చీకటిపడుచున్నది గావున నందేమియు గానవచ్చుటలేదు.
ఉండియుండి యేదియో యొకయంత్రము టిక్కుటిక్కునుని
భస్వని చేయు చున్నట్లు వినఁబడుచుండెను. తలుపుతెరివఁబడి
యుండుటచేఁ జిల్లనిగాలి యాగదిలోఁ బ్రవేశించు చుండెను.
రఘువతి పెట్టెదూఁదఁ గూర్చుండి వణఁకఁ జూచెను.

రఘువతి యాశూన్యమందిరమున నట్టులే యొకమూన
మొక్కఁడును కాలము గడపెను; కాని యిట్లు లాతఁ డింక
నెక్కువదినములు గడవలేకపోయెను. తనపొరోహిత్యమున కతఁ
డొకనగుస్కారముపెట్టి విడిచెను. ఒకనాఁ డనేడు రాజసభకుఁ
బోయి దాను నెలకొల్పిన ఛత్రరాయ లెల్లు రాజ్యమును బా
లించుచుండెనో చూచెను. అవిచారము, అత్యాచారము, అశాం
తియు నేకమై ఛత్రమాణిక్యరాయలయాపము నొంది రాజ్య
మును బాలించుచున్న ట్లతఁడు తెలిసికొనెను. పాప మాతఁడు
రాజ్యమునందు శాంతిని నెలకొలుపవలయునని ప్రయత్నించెను.
రాజసభ ధర్మమార్గ ముపదేశించెను. అప్పుడుదౌర్భాగ్యవృత్తుం

డగు నాచత్రరాయ లాతనిజూచి “రఘుపతి ! నీవు రాచకార్యములలో నెందుకు జోక్యము కలుగజేసికొందువు. ఈతాకికవ్యవహారములు పాపము నీకేమి తెలియును?” అనిపలికెను. ఆమాటలు విని రఘుపతి తలవంచుకొని యూరకుండెను. మునుపటి యానక్షత్రరాయ లీతఁడు కాఁడని తెలిసికొనెను. రఘుపతియందు చత్రరాయలవారి కనూయ యంతకంత కధికమయ్యెను. “దాను నన్ను రాజునుగాఁ జేసితి ననుకొని కాఁబోలు నీపాఱుఁ డిట్లు నన్నదిరించుచున్నాఁ” డని తలంచి యారాయలు మిక్కిలి కోపము నొందెను. రఘుపతిని జూచినంతన యాతనికనుబొమలు ముడివడెను. తుద కాతఁడొకదినమున నృప్త్యముగా రఘుపతితో “అయ్యా ! పురోహితులుగారూ ! తాము మందిరంబున కరిగి యచ్చటికార్యములను జూచుకొనుఁడు. రాజుడర్భానున మీ కొసరింపవలసినపని యేదియును లేదు” అని చెప్పెను. ఆహా ! కృతజ్ఞత యన నిట్లు లుండనలయును, పాప మాతఁడు తన్నుఁ దానే మఱచి యున్నాఁడు. ఇంతలోకము నెట్లు లెఱుంగఁగలఁడు ? రఘుపతి నెట్లునున్నింపఁ గలఁడు ? విశ్వర్య మెట్లు దుర్బుద్ధికంతమత్తత గలింగిచును. ఆమాటలు విని తీవ్రముగ కోపముతోఁ గన్నుల నిప్పులు రాల్చుచు రఘుపతి యాతనిపంకఁ జూచెను. ఆఁడు మాఱుమొగము పెట్టుకొని యచ్చటనుండి లేచి వెళ్లిపోయెను.

ముప్పదితొమ్మిదవపరిచ్ఛేదము.

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రథమోధ్యాయః

నక్షత్రరాయ లేదినమున రాజ్యమునకు వచ్చెనో యేదినముననే కేదారేశ్వరుఁ డాతనిసన్నిధికి హాజరు మనవికై పోయెను; కాని యెంత ప్రయత్నించియు నతఁడు రాజనమ్ముఖమును బడయలేక పోయెను. దావారికులచే నర్థచంద్రప్రయోగము లుది యంది యతఁడు విసిగి దెబ్బలు తినితని యాతని ముక్కున నూపిరిమాత్రము నిలిచెను. తుదకుఁ దెలివితెచ్చుకొని యచ్చటనుండి వెడలిపోయెను. గోవిందరాయలరాజ్యకాలమున కీతఁడు ప్రతిదినమును షడ్రసోపేతములగు భోజనములచేఁ దృప్తి నొందుచు యథేచ్ఛముగా రాజాంతఃపురమున నానందముగా దినములు నిమసములవలెనే గడుపుచుండెడివాఁడు. అప్పుడు యువరాజు నక్షత్రరాయలతో నెప్పుడును మనస్సు గలసి వర్తించుచుండెడివాఁడు. ఆహా! ఎవ్వని కే కాలమున కేగతి పట్టునో తెలియదు గదా! పాప మిప్పు డీకేదారేశ్వరుండు రాజభవనములోఁ గొన్నిదినములనుండియుఁ దనకు సంబంధము లేకపోవుటచేఁ దనజీవననిర్వహణ మొనరించుకొనుటయే కష్టముగా నున్నది. అతఁడు గోవిందమాణిః్యరాయలపాణిపల్లనచ్ఛాయ యం దుండునప్పు డంద జితనికి భయపడుచు నతని నెంతయో గౌరవించుచుండెడువారు; కాని యిప్పు డతని నెవ్వఁడును బలుకరింపఁడు. పూర్వము రాజగారికడ నెవ్వరి కేమిపనియున్నను జను లీకేదారేశ్వరునికడ కరిగి లాలించుచుండెడివారు. ఇప్పుడెవ్వరు నాతనితో మాట లైననాడరునరికదా యతనివైపు

తేటిపాటఁ జూడనై నఁ జూడరు. ఈయవమానమునకుఁ దోడ్తో నతఁ డన్నమునకుఁ గవ్వపడవలసివచ్చెను. ఇప్పు డాతని కెట్టులైన రాజభవనమునఁ బ్రవేశింపవలయు నని కోరిక. అందుఁ బ్రవేశమే కలిగినచో నతఁడు పూర్వపుస్థితియం దుండనగు నని తలంచుచుండెను.

అతఁ డొకదినమున సమయమును గనిపెట్టి నిందుకొలుపున నుండు ఛక్రమాణిక్యరాయలనన్నిధి కరిగెను. అతఁడు వట్టరాని తనయానందమును గనఁబఱచుచు నవ్వుచు మిక్కిలి యుత్సాహముతో నరేంద్రునికట్టెదుట నిలువఁబడి యుండెను. ఆతనిఁ జూచునంత రాయలు మండిపడెను. “ఎందు కిట్లు నవ్వుచుంటివి? నీవు నాతోఁ బరిహాసము లాడుటకు వచ్చితివా?” అని గద్దించి యడిగెను.

నభలో నున్నవా రందఱు వానిని గోపించిరి. ఆనిమునముననే వికసించియున్న యాతనిదంతవంక్తిపైఁ దెరిసడెను. అతఁడు నోరు మూసికొనియెను.

ఛక్ర.—“నీ కేమైనఁ జెప్పికొనవలసిన యంశమున్నచో శీఘ్రముగాఁ జెప్పి వేసి వెళ్లి పోవ్వు.”

కేదారేశ్వరుఁడు వక్తవ్యాంశమును మఱచిపోయెను. అతఁ డిన్నిదినములనుండి యేది మనవిచేసికొనవలయు నని తలఁచెనో యది మనస్సులోనే యుండిపోయెను. “నీమనవి చేసికొనవలసినయంశ మేదియు లేనిచో నీవిచ్చటనుండి పోవ్వు” అని మరల రాయలు పలుక నింకఁ దటాలున నేదియైనఁ జెప్పవలయు నని కేదారేశ్వరుండు తలఁచెను. ఆతనికన్నుదోయియందును

మొగమునందును, కంఠస్వరచుందును, నొక్కమాటుగాఁ బరి
పూర్ణరూపము నొంది కరుణారసము నిండిపోయెను. “మహా
రాజేంద్రా ! ఏమి ? తాము ధృవుని మఱచితిరా ?” అని
వలికెను.

ఆపలుకు వినినంత ఛత్ర రాయలకోరికగాగ్ని ప్రజ్వరిల్లెను.
మూఘఁ డగు కేదారుఁ డాతనిభావమును గుఱుతింపలేక మరల
“ ఆబాబుఁడు బ్రభువువారిని ‘ బాబూ ! బాబూ ! ’ అని
పిలుచుచు నిప్పటికి నేడ్చుచునే యున్నాఁడు. ” అని విన్న
వించెను.

ఛత్ర.—“నీజాతి యేదో యెఱుంగరాదు. నీతమ్మునిబిడ్డ నన్ను
బాబుబాబని పిలుచుచున్నాఁడు. నీవు వాని కిట్లు బోధించు
చుంటివా ? ” అనెను. కేదారేశ్వరుఁడు, చేతులు జోడిం
చుకొని “రాజేంద్రా ! ” అనునంతలో రాయలు “ఎవఁడు
రా ? అక్కడ ? ఏనిని ధృవుని నిప్పుడే నారాజ్యమునుండి
వెడలఁగొట్టి యావలకుఁ బంపివేయుఁడు.” అని కఠినముగా
నాజ్ఞాపించెను.

ఒక్కమాటుగా దావారికులయర్థచంద్రప్రయోగము
లెన్ని కేదారునికంఠమునఁ బడియెనో కాని తెప్పవేయుకాల
మున నతఁడు వీధిలోఁ బడెను. రాజభటు లాతనికిఁ జేతితోఁ
గొన్నికట్నము లిచ్చి తిరిగి దర్బారునఁ బ్రవేశించిరి. ధృవునిఁ
దోడ్కొని కేదారుం డాక్షణమందే త్రిపురానగరమును వీడి
కాలుసాగించెను.

--> నలువదియవపరిచ్ఛేదము. <--

రఘువతి మరల మందిరమునకు వచ్చెను. అతండు వచ్చు
 నరికి భక్తిపూర్వక మగుమనస్సుతో నెవ్వరును వస్త్రములు
 మున్నగునవి పట్టుకొని యెదురుచూచువారు లేరైరి. శిలామయ
 మగు మందిరము మాత్రము నిలిచియున్నది. అందునఁ జైతన్య
 ముయొక్క వాననయైనను లేదు. అతఁడు గోమతీతీరమున కేగి
 త తీరమున నున్న తెల్లఱాలమెట్లపైఁ గూరుచుండెను. ఆమెట్ల
 కెడనువైపున జయసింహునిచేఁ బెంపఁబడినవృక్షరాజ మొకటి
 కలదు. దానియందుఁ గుసుమము లనంభ్యాకములై వెలుఁగొందు
 చుండెను. ఆపువ్వులను జూచినతోడనే రఘువతికి నుందరమగు
 జయసింహుని వదనారవిందమును, స్వచ్ఛమైన హృదయమును
 కౌటిల్య మెఱుంగని జీవనమును దలంపువాఁడైనవి. సింహానంద్యశ
 వరాక్రమముగలిగియు, హరిణాకిశోరమువలె బెదరుగలిగియుండు
 జయసింహుం డాతనిహృదయమునఁ బ్రత్యక్షమయ్యెను. అతఁడు
 రఘువతిహృదయమునం దంతట సర్వధా తనయధికారమును
 జూపుచున్నాఁడు. రఘువతి పూర్వము జయసింహునికంటఁ
 దానే జ్ఞానవంతుఁ డనుకొనుచుండెను ; కాని యిప్పు డాతఁడు
 తనకంటె జయసింహుం డెన్నిరెట్లో జ్ఞానమున నధికుం డని
 తలంచుచుండెను. తనయందు జయసింహునికిఁ గలనిశ్చలమగు
 భక్తిని దలంచి యాతనిపై రఘువతికిఁ గలిగినప్రేమ మింతయం
 తయని చెప్ప నలవిగాదు. తనజీవితమున నేమియు నతని కిప్పు

దాన లేదు. జయసింహునితోఁ గలిసి తానొనరించినయశ్చత్యములను దలంచుకొనిన రఘువతికి గుండియ లవియుచున్నవి. అతఁడు తనలోఁ దాను “హాయిహాయి! నేను మంచిగా జయసింహుని వంచించి యవమానించినాను. ఇట్టివని యొనర్చిన నేనొకయోగ్యుడనా?” అని విచారింపఁ జొచ్చెను.

“జయసింహుం డొక్కసారి యొక్కనిముసము నాకగపడినచో నాదోషము నొప్పుకొని ఊమింప వేడుకొందును.” అతని నంబంధము లగుమాటలన్నియుఁ దలంపునకు వచ్చుచున్నవి. జయసింహునిజీవనమంతయు నాతనిహృదయమునఁ బ్రకాశించుచున్నయది. ఉదారమగు జయసింహునిచరిత్రను దలంచుకొని యాతఁడు విదేహభావమును ధరించి జగడములను దంటాలను మఱచిపోయెను. తొక్కిననంబంధ మగునొకపెద్దభార మాశనితలపైఁబడి రాత్రిందివము లతని నలసిడి పెట్టి యిప్పుడాభారము జాటి వేఱయ్యెను. అతనివలన రాజ్యమునొందిన నక్షత్రరాయ లిప్పుడాతని నవమానించెను. అది తలంపునకు వచ్చినను నాతని కిసుమంతయు నహంకార ముదయింపలేదు. మానావమానముల నాతఁ డిప్పుడు నమానములుగాఁ దలంచుచుండెను. మానావమానములను మాటయన్న నతనికి నవ్వు వచ్చుచుండెను. ఏవని చేసిన జయసింహునియాత్మ యెంతయు నంతసించునో యావనిని మాత్రము చేయఁగోరు చుండెను. నల్లడలను దృష్టిని బరుగెత్తించెను; కాని యేమియు నాతనికి గోచరింపలేదు. ఎటుచూచినను శూన్యముగానే తోచుచున్నది. శూన్యముగునుందిరమా

యాతనిఁ గలంచినది. నిజముగా నామందిరమునందే యాతని శ్వాసము లుడిగినవి. అతఁ డెద్దియైన నొకమహాకార్యమొనరించి హృదయతాపమును జల్లార్చుకొనఁ గోరుచుండెను; కాని శూన్యమగు నామందిరముఁ గాంచినంతనే వంజరమున బంధింపఁబడిన పక్కివలె నాతనిహృదయ మధైర్య మొందెను.

రఘుపతి యచ్చటనుండి లేచి మందిరోపవనస్రాంతమున నేమియుఁ దోవక యటునిటుఁ దిరుగుచుండెను. మందిరములో నున్న నిర్జీవప్రతిమలపై నాతని కనహ్యము కలిగెను. ఇప్పు డాతఁ డాప్రతిమలను సేవించుచుఁ గాలమును వుచ్చట వ్యర్థముని తెలిసికొనెను. సుమారు రెండుయామముల రాత్రియైన తరువాత నతఁ డొకరాత్రితోఁ జెగుముకిఁ గొట్టి యగ్ని పుట్టించి దీపమును వెలిగించెను. ఆదీపముతో నామందిరమును బ్రవేశించెను. పదునాలుగు దేవతాప్రతిమలు సమానభావముగా నిలువఁబడియుండెను. నిరుటియాషాఢమండిలి కాలరాత్రియందు దీపపు వెలుతురున భక్తునిక శేబరమునకు నెమరుగ రక్తప్రవాహమధ్యమున జ్ఞానహీన మగు నచేతనపదార్థమువలె నాతఁ డెల్లు నిలిచియుండెనో నేడు నట్లే నిలువఁబడియుండెను. రఘుపతి తటాలున “కల్ల! ఇదియంతయుఁ గల్ల! హాప్రియశిష్య! జయసింహ! నీయమూల్యమగు హృదయరక్త మెవరి కర్పించితివి? ఇచ్చట నేదేవతయులేదు. ఏదేవతయునులేదు. ఈరఘుపతిపిశాచమే నీరక్తపాన మొనరించెను” అని పలుకుచు రఘుపతి కాశీజేహీప్రతిమ నాననమునుండి లాగి పెల్లగించెను. మందిరద్వారమున నిలువఁబడి తన శక్తికొలఁది నాప్రతిమను దూరముగా వినరివైచెను. చీకటిలో

తాతివిగ్రహము తాలమెట్లపై నుండి ధ్వనిచేయుచు దొర్లిదొర్లి గోమతీనదీప్రవాహమునఁ బడియెను. ఏయజ్ఞానమును రాక్షసి శిలావిగ్రహరూపము నొంది యిన్నిదినములనుండి రక్తమును ద్రావుచుండెడిదో యయ్యది నేఁడు గోమతీనదియడుగున వేల కొలఁదిగ నున్న రాలనుగలిసికొనెను; కాని యాయవిద్యారాక్షసి మనుజుల కఠినహృద్రూపములగు నాననములను మాత్రము విడువలేకపోయెను. రఘువతి దీవమార్చి మందిరమునుండి వెలువడి రాజమార్గమునఁ బ్రవేశించెను. ఆతఁ డారాత్రియే త్రిపురా రాజధాని వీడి తన కిష్టము వచ్చినచోటికిఁ జోయెను.

— నలువదియొకటవపరిచ్ఛేదము. —

బిల్వినరాకూరు కొన్నిదినములనుండియు నపఖాళీ మండలాంతర్గతముగు నిజామనువురంబున వసియింది యుండెను. అచ్చట భయంకరరూపము నొంది మారీ ప్రవేశించెను. ఫాల్గుణమాసాంశమున నొకదినము మిగిలి యున్నది. దినమంతయు మేఘము లుబరమును గప్పియున్నవి. నడుగునడుముఁ గొంచెముకొంచెముగాఁ జనుకులు పడుచున్నవి. సాయంకాలమున వర్షము కురియ నారంభించెను. మొకటిజామంశయుఁ దూర్పుగాలి వినరెను. రెండవజామమున నుత్తరపుడెన నీశాన్యము నుండి జోరుగా గాలి వీవఁ జొచ్చెను. దానికిఁ గోడ్రో చానయు జోడించెను. చాలనేపు మిక్కిలి జోరుగా వర్షము కురిసినపైన నది కొంతవఱకు శాంతించెను. అంతలో వఱద వచ్చుచుండె నని జనులకోలాహలము మితిమీఱి వినవచ్చుచుండెను. కొందఱ టిండ్ల

పైభాగముల నెక్కిరి. కొందఱున్నతప్రదేశముల కేగి నిలిచిరి.
 కొందఱు వృక్షముల నెక్కిరి. మఱికొందఱు దేవతామందిరోపరి
 భాగముల నధిష్ఠించిరి. రాత్రి యంధకారబంధురమై యుండెను.
 కొంచెముకొంచెముగాఁ బ్రవాహము వచ్చుచుండెను. వఱద
 వచ్చుచుండుకబ్బ మంతకంటె నెక్కువగా వినవచ్చెను. ఆశబ్ద
 మును విని గ్రామసులందఱు భయభ్రాంతులైరి. చూడంజూడ
 వెల్లువ లెల్లకడల వ్యాపించి వచ్చుచుండెను. ఒక్కసారిగాఁ బెద్ద
 తరంగము వచ్చెను. దానివెనుక నింకొకపెద్దతరంగము వచ్చెను.
 రెండవతరంగమురాగానే గ్రామమునఁ బండ్రెండడుగులయెత్తున
 నీరుక్రమైను. సూర్యోదయ మయ్యెను. నీటివడి కొంచెము తగ్గెను.
 ఎప్పటికిని గ్రామమంతయు నీటిలో మునింగియే యుండెను.
 గ్రామములోఁ గొన్నియిండ్లు మాత్రమే నిలిచెను. తక్కినవన్ని
 యు నీటిలోఁ దనయత్వము నొందెను. మనుష్యులయలికిడి విన
 వచ్చుట లేదు. ఇతరగ్రామములనుండి మనుష్యులు నిండ్లును
 బ్రవాహమునఁ బడి వచ్చుచుండెను. చూతన్యగ్రోధాదినహా
 వృక్షములు పెల్లగింపఁ బడియెను. కొన్నిచెట్లు ప్రవాహమునఁ
 బడి కొట్టుకొనివచ్చుచుండెను. గోడలు విఱుగఁ బడినయిండ్లపై
 కప్పలితరగ్రామములనుండి వెల్లువతో నెన్నియో రాజొచ్చెను.
 అవి యచ్చటచ్చటఁ గ్రిందుమీఁదై పడియుండెను. ఎన్నియో
 కుండలు నీటిపై నటు నిటు నీడలాడుచుండెను. గ్రామ
 మందు మిక్కిలి చిన్నయిండ్లు పెద్దపెద్దచెట్లు పడుటచేఁ గూలి
 పోయెను. ఆకారణముచేఁ బ్రవాహమునఁ బడినజనులు
 చెట్లపై కెక్కి ప్రాణనంరక్షణము గావించుకొనిరి. మఱికొందఱు

దీనులు పావము! రాత్రియంతయు నీటిలో నీడి యీడి బొంగు
వెదుళ్లు రా వానిని బట్టుకొని శ్రమతీర్చుకొనుచుఁ జనుచుండిరి.
కొందఱిశరీరములు దెబ్బలచేఁ జిమగఁగొట్టఁ బడియెను. వఱద
నిశ్శేషమైన తరువాతి జీవించియున్నవారు క్రిందికి వచ్చి మృత
శరీరములయందుఁ దమవారిని వెదకులాడుచుండిరి. వఱదనుండి
వచ్చిన యితరగ్రామస్థుల శవములు పోల్చుకొనగాకుండెను. ఆశవ
ములకెవ్వఁడు నగ్నిసంస్కారము చేయలేదు. గుంపుగుంపులుగా
గ్రద్దలును రాబందులును వచ్చి వానిని బీకుకొని తినుచున్నవి.
కుక్కలు నక్కలన్నియుఁ జచ్చుటచే నీవక్షులకు రెండవవానితో
జగడమున కవసరములేకపోయెను. ఆగ్రామమునఁ బండ్రెం
డిండ్లుమాత్రము లెక్కకు మిగిలినవి. అందునకుఁ గారణ మవి
యున్నతప్రదేశములందుఁ గట్టఁబడుటయే. కావున నందున్న
ప్రజల కేమియు వెల్లువవలన హాని కలుగలేదు. అందలిప్రజ
లుండుట కెందఱి కిండ్లుమిగిలెనో యంద టుండిరి. తక్కిన వా
రుండుటకుఁ దావులేక వేలుచోటికిఁ జరిరి. ఈజలప్రపాతనను
యమున విదేశములందున్నవారు తిరిగి వచ్చి పడిపోయిన తమ
గేహములను గ్రొత్తగాఁ గట్టుకొనుచుండిరి. సారాంశ మే
మనఁగాఁ బట్టణమంతయుఁ గ్రొత్తగా నిర్మింపఁబడుచున్నది.
పట్టణ మొకను మంచిస్థితియం దుండలేదు. మృతశరీరములు
కుళ్లుటచే దుర్గంధమగునీ రింక నచ్చటచ్చట నిలిచియుండుటవల
నను జెడుగాలి వీచుచుండుటవలనను మఱియు ననేకకారణ
ములవలన గ్రామమందుఁ గలరా ప్రవేశించెను. అది మొట్టమొ
దట పఠానులమహాలున నుద్భవించెను. ఒక్కమాఱు గ్రామమం

తయు నావరించెను. మృతులగువారిని సంస్కరించుటకును
 సన్మోక్షము సాహాయ్య మొనర్చుటకును వీలు చిక్కలేదు.
 హిందువులు “మునలుమానులు గోవులను జంపెడిపాప
 మనుభవింపఁబడుచున్నది.” అని యనుచుండిరి. జాతీయశత్రుత్వ
 కారణమున జాతి చెడుదు మనుభయముచేరిను హిందువులలో
 నొక్కఁడైనను వారికి గంజియైనఁ బోయలేదు. మఱి యేవిధ
 మగుసాహాయ్యవైనను జేయలేదు. ఆహా! యేమి యామూల్యము?
 ఏమి యీపాడుజాతి మాహాత్మ్యము? పరమేశ్వరునిసృష్టికిని
 దృష్టికి నందఱును సమానులమనుబుద్ధి యేల కలుగదో! జాతి
 మనము కల్పించుకొనినదియూ? పుట్టుకతో వచ్చినదియూ? ఈ
 పాడుజాతిమూలమున నొకతల్లిబిడ్డ లైనహిందువులకును మహా
 ముదులకు సన్మోక్షకలహము లుత్పన్నములై ప్రజలను వేధించి
 తినుచున్నవి. బిల్వనరాకూరీగ్రామమునకు సచ్చిఁజి కీరీతిగా భీభ
 త్సమై యున్నది. తాకూరు వారికడనున్నశిష్యులు భయపడుచుం
 డిరి. కలరాధయమున వారాతని విడిచి పోవ నుద్యుక్తులైరి.
 వారిధయమునుగుఱుతించి యతఁడు వారలకు సెలవిచ్చి యంపి
 వేసెను. అతఁడు స్వయముగా రోగశయ్యలందు దొడ్లుచుండిన
 ఫతానులకుఁ దనచేతులతో నేవచేయ నారంభించెను. వారికిఁ
 బధ్యము, పానము, మందును వేళ కిచ్చుచు సంక్షీంచు
 చుండెను. చచ్చినవారలను బాతిపెట్టుటకై తగిన యేర్పాటులను
 జేసెను. హిందువు లందఱు నాహిందూసన్నాహియొక్క యనా
 చారమును జూచి యాశ్చర్యపడుచుండిరి. తాకూరువారి నావిష
 యమునఁ గొందఱు ప్రశ్నించిరి. అతఁడు “నేను సన్నాహిని.

నా కేదియు జాతి లేదు. నాది మనుష్యజాతి. మనుష్యుఁడు చనిపోవు
 చున్నప్పుడు జాతివివక్షయెక్కడిది? మఱియు నీశ్వరస్పృహయందు
 మనుజుఁడు మనుజుని ప్రేమను గోరుచుండినచో జాతివిచారణ
 మెందులకు?" అని జిభాబు చెప్పుచుండెను. హిందువు లాతని నిర
 పేక్షాయుక్తమగు పరోపకారబుద్ధిని జూచి యతనిపై ననూయ
 వహించుటకుఁ గాని, యతని నిందించుటకుఁ గాని సాహసింపలేక
 పోయిరి. బిల్వనయతీ చేయుచున్న దకార్యమో కర్తవ్యమో
 వారికిఁ దెలియలేదు.

శాస్త్రజన్యజ్ఞాన మంతగా లేకుండుటచే నచ్చటిహిందు
 వులు కొంత సంశయించుచు "ఈపని బాగులేదు" అనుచుండిరి;
 కాని వారిహృదయమున విరాజిల్లు నొకపురుషుఁడు "అది యవిశ్య
 కర్తవ్యము" అని వారికి బోధించుచుండెను. బిల్వనయతీ శ్రుండు
 వారు మంచియన్నను జెడు గన్నను నది లెక్కగొనక తనకర్త
 వ్యమును నిర్వర్తించుకొనుచుండెను. మరణానన్ను లగు పరానులు
 యతీంద్రునికి నలాము లొనర్చుచుఁ దమకృతజ్ఞతను గనఁబఱు
 చుచు నతని దేవునిగా భావించు చుండిరి. యతీంద్రుఁడు పరా
 నుల చిన్నచిన్నబిడ్డలను గలరాగా నుండుస్థలములనుండి తప్పించి
 హిందువులకడకు వారిని దోడ్కొని పోయెను. హిందువులందఱు
 నాతనిమతమునకు విరుద్ధులుగాన నాబాలకులకు నిలువనీడ
 యైన నిచ్చినవారు కారు. అప్పు డానన్నావ్రసి వారలఁ బాడువడి
 యున్న యొకగృహమున నుంచెను. పాప! మాఘరానుబాలకు
 లాయితీయందున్నవారు. యతిపతి యుదయమున లేచి యా
 బాలకుల కాహారమును గూర్చుటకై బిచ్చమెత్తఁ బోవుచుండెను;

తాని బిచ్చము పెట్టడిదాత యెవడు? దేశమం దన్న మెక్కడ నున్నది? ఎందఱోప్రజ లాహారము లేక యాకలిచే జట్టు కొని చనిపోవుచుండిరి. ఆ గ్రామమున నొకమునల్తాను జమీందారుండెను. ఆతనియిల్లక్కడి కెంతయో దూరమున నున్నది. తాకూ రాజమీందారునిసన్నిధి కరిగెను. ఎట్టులో యాతని బ్రనన్నునిగాఁ జేసి యాతనివలనఁ గొన్నియాకలఁ దీసికొని బియ్యము కొని జాగ్రత్తవఱిచెను. అతఁ డెప్పుడు రోగులకు నేవచేయుచుండుటయు వారిపథ్యపానములకుఁ గావలసినవస్తువులను సంపాదించుటయు, నప్పుడప్పుడు తీరుబడి కలుగునప్పు డాబాలకుల కడకేగి వారితో నాడుకొనుటయుఁ బ్రొద్దువుచ్చుటకు మార్గములుగా నేర్పఱచుకొనియెను. అపిల్లకాయ లాతనిఁ జూచినంతనే గొల్లున లేచి కోలాహలము చేయుచుండును. నంజవేళ నాబాలకులయింటివైపునకు వెళ్లినచో వేనవేలు చిలుక లందుఁ జేరి వలుకుచున్నవని వినువార లనుకొందురు. తాకూరువారికడ నొక చిత్రతరమగువాద్యము గలదు. అతఁ డెప్పుడు విశ్రాంతిఁ దీసికొనునో యప్పు డద్దాని వాయిించుచు గాన మొనర్చుచుండును. ఎప్పు డాతఁడు పాటప్రారంభించునో యప్పుడే యాబాలకులందఱొక్కసారి వచ్చి యాతని చుట్టును గూరుచుండురు. కొందఱు శ్రద్ధగా నాతనిగానమును వినుచుండురు. మఱికొందఱా సారంగమున నుండతీవలను లాగుచుండురు. కొందఱాశనివలెఁ బాడవలయునని వెట్టి మొట్టిగాఁ బాడనారంభింతురు.

తుదకు మునల్తానులగృహములను విడిచి యాకలరా దేవత హిందువులగృహముల నలంకరించినది. గ్రామమం దొకవిధ

మగునరాజకత్వ ముద్భవించెను. చోరభయముల కంతములే కుండెను. ఎవనిచేతి కేది దొరకిన నది యవహరించుకొనిపోవుచుండెను. మునలుమానులు కట్టుకట్టి యల్లరి చేయ నారంభించిరి. వారు హిందూకోగులను శయ్యలనుండి దూరముగాఁ బాటవైచుచు గుడ్డలు పాత్రలు మొదలగుపదార్థము లేవి చిక్కినను శక్తివంచన యెఱుంగక తీసికొనిపోవుచుండిరి. తాకూరువా రాసమాచారమునువిని ముసల్తానులయాగడము నాటంక పఱిచెను. వారాతనిమాట హృదయముల సమ్మానించుచుండిరి. ఎప్పుడు నాతని యాజ్ఞామితీప్రవర్తింప సాహసింపరైరి. తాకూరు వారిట్లు లాగ్రామమును గాపాడుటలో నుండిరి.

ఒకనాఁడు తెలతెలవాటుచుండ నొకబాలకుఁడు పరుగెత్తుకొని వచ్చి యతీంద్రునితో “అయ్యా! పరదేశీయుఁడగు నొక బాటసారి రావిచెట్టుక్రిందను బడియుండెను. అతనిచేష్టలనుజూచి నచో నతనికిఁ గలరా యంకురించినట్లు తోచుచున్నది. ఆతఁడు జీవించుట కష్టము. అతనిదగ్గఱ నొకదిన్నబాలుఁ డున్నాఁడు.” అనిచెప్పెను. తాకూరు వెంటనే యతనికడ కరిగెను. తెలివి తప్పి పడియున్న కేదారేశ్వరుని జూచెను. ధ్రువుండిచుకలో నాతనికడ నిద్రించుచుండెను. కేదారునిప్రాణము కంఠగతమైనది. మరణకాల మానన్నమైనది. మార్గాయానముచేతను నాకలిచేసెను నతఁడు మిక్కిలి దుర్దశయుం దున్నవాఁడు. ఇట్టిసమయమున నీయూరు వచ్చినచోడనే కలరావాద్యము గూడ సంకురించి యతనిచైతన్యమును పోరించెను. తాకూరుశక్తి వంచనలేక యుపచారము

లొనర్చెను; కాని యేయావధము నేమియుఁ గ్రియగట్టలేదు. కొంతసే పట్టులుండి యాచెట్టుక్రింద నాతఁడు ప్రాణముల విడిచెను. ధృవునియవస్థచూచి రాక్షసులకుఁ గలిగినదుఃఖ మింతంతన రాదు. చాలసేపటినుండియు నేమియు నాహారవదార్థము దొరకకపోవుటచే నాధ్రువుండు ఆశలితోఁ నేడ్చి సొమ్మసిలి నిద్రించుచుండెనని లక్షణజ్ఞుండగు యతీశ్వరుఁడు తెలిసికొనెను. ఆబాలకు నతిజాగ్రత్తతో నందిట నిడుకొని మునల్తానుబాలు రుండు గృహమును జేరెను.

— నలువదిరెండవవరిచ్ఛేదము. —

చటగ్రామ మిప్పు డరాకానురాజ్యమునఁ జేరియున్నయది. “మాణిక్యరాయలు రాజ్యచ్యుతుండై యీగ్రామమునకు వచ్చెను.” అని నిని యరాకానురాజు వినయనంపన్నుండై యాతని కడ కొకిదూత నంపి “తాము మరల రాజ్య మేలు నిచ్చుతో నుండిన నాసింహాసనము మీకిచ్చి నేను నానేనతో మీకుఁదగిన సాహాయ్య మొనర్పఁగలను” అనియుఁ గబురంపెను. మాణిక్యరాయ లాదూతతో “నేను సింహాసనము నపేక్షింపను” అని చెప్పెను.

దూత — “మహారాజా ! కొన్నిదినములు తాము వచ్చి యరాకాను రాజధానియం దుందురుగాక.”

రాజా. — “నేను రాజధానియందుండుటయునిచ్చగింపలేదు. చట
గ్రామమున నెచ్చోటనైన నొకగృహము దొరకినచో నే
నరాకాను ప్రభువుఋణమునఁ దగిలియుండును.”

దూత. — “మహాప్రసాదము. స్వామీ! తా మెచ్చట నుండుట
శ్రేయ మని తోచిన నచ్చటనే యుండుడు. ఈ రాజ్యము
స్వకీయమని భావించుకొనుడు.” అని చెప్పి పోయెను. అరా
కాను ప్రభు నేవకు లందఱు త న్నేనుటకుండుట చూచి వారు
త న్ను పచరించుచున్నను వారితోఁ గలిసి యుండుట కాతని
కిష్టములేకపోయెను. తనలోఁ దాను “నన్నరాకానురా జను
మానించి తనభటుల నాకడనుంచెనా?” అని చూలోచించెను.

మయానీనదీతీరమున మాణిక్యరాయలు తనకుటీరమును
నిర్మింపఁజేసెను. నదీజలములు నజ్జనమనంబులవలె స్వచ్ఛతర
ములై యుండెను. ప్రవాహమంతగా విస్తృతమైనది కాదుగాని
పాషాణశకలంబులపై నుండి కలకలశబ్దమును జేయుచు మిక్కిలి
వేగముగాఁ బ్రవహించుచుండెను. ఈనదికిరుకెలంకులనీలవర్ణముగు
పర్వత మొందు నిలిచియుండెను. ఆకొండయందలి నల్లనిరాలపై
నుండి క్రిందివఱకు విచిత్రతరములగు రంగులతో లత లొప్పారు
చుండెను. వివిధములగు పక్షులకు నివాసములగు తీవజౌంపము
లందఱం దలరారుచుండెను. భగవానుండగు భాస్కరుం డుద
యించినది మొదలంబరమునఁ గొంతనేవు ప్రయాణముచేసినఁ
గాని యానదీదేవతను దనకరసహస్రముచే గిలిగింతలు పెట్ట
లేకుండెను. దానిచే నాపర్వతశిఖరములయొన్నత్య మింత యని

మనమూహింప వచ్చును. పర్వతోపరిభాగమున నానావిధములగుపత్రత్రినంతానము భిన్నభిన్నములగు నారామములలో నలరారుచుండు పుష్పములచేతను, నాకులచేతను శోభాయమానమగు నందందుఁ దిరుగుచుండెను. అచ్చటచ్చట నాయేటియిరుదరులదనుక దట్టమగునడవి వ్యాపించి యుండెను. శాఖాహీనమై మిగులపొడవగు నొకతెల్లమద్దిచెట్టకొండపై నుండి వంగి యుండెను. దానినీడ క్రింద నుండుచంచలమగునదీజలమునఁ దాండలించుచుండెను. పెద్దపెద్దలత లాచెట్టును జుట్టుకొని మెల్ల మెల్లన నుపరిభాగమును జేరుకొనుచున్నవి. ఆకొండప్రక్కనుండు ఘనారణ్యంబునఁ గదలీవన మొండు జూపట్టుచుండెను. అక్కడక్కడఁ జిన్నచిన్ననెలయేఱు లతివేగముగాఁ బ్రవహించుచు నానదీజలంబున నైక్య మొందుచుండెను. గిరిశిలాశకలంబులపై నుండి క్రిందికి వచ్చుచుండుప్రవాహజ్వరధ్వని పర్వతమునంటి ప్రతిధ్వని చేయుచుండెను.

గోవిందమాణిక్య రాయ లానదీతీరమునఁ జల్లనినీడయందు జర్జరశబ్దమువలనఁ గలిగినయానందము ననుభవించుచు నాగిరి క్రిందిభాగమునఁ దనశాంతికుటీరమున నివసించు చుండెను. శాంతిసుఖము హృదయమున నించుచుండెను. ఏకాంతమునఁ బ్రకృతినెంబంధమయి శాంతిమయమయిన ప్రేమ సల్పడలనుండియుఁ బ్రవహించి యాతని హృదయమునఁ బ్రవేశించి యాతని మానసికములగు నన్నితాపములను హరించుచుండెను. ఆతఁ డిప్పటినుండియు రాజర్షి యని వ్యవహరింపఁబడుట మన కానంద

దాయకముగదా. ఆరాజుర్ని మెల్లమెల్లనఁ దనహృదయగహ్వరము నుండి క్రోధలోభమోహాదికములగు దుర్దోషములఁ బాటఁ దోలుచుండెను. ఆయనహృదయద్వారమును దెఱచెను. అందు న్వచ్చుమగు ప్రకాశమును, జల్లనివాతపోతమును బ్రవేశపెట్టి యందలియంధకారమును, తాపమును నిశ్శేషముగాఁ దఱిమి వేసెను. ఒకచేతితో నాతనివలన నుపకారగ్రహణ మొనరించుచు నింకొకచేతితో నాతనియెడఁ గృతఘ్నతాకృత్యములఁ జేయు వారిని దనచే నన్తానింపఁబడి తన్నవమానించువారిని, వారి ప్రసంగమునంతయు నాతఁ డొక్కనిముసములో మఱచెను. తద్గిరివాసిని యగువురాతనప్రకృతి యవీరతకార్యకారిణియై యుండుటయు, జింతారహితమై, శాశ్వతమై, శాంతిమయమై యొప్పురుచుండు తన్నవీనతయును జూచి యతం డటులనే తా నును నూతనమై, చింతారహితమై, శాంతిమయమై, యలరారుచుండు స్వరూపము నొంద బ్రయత్నించుచుండెను. కోరికలేని తనప్రేమ నాతఁడు లోకమున దశదిశలను వెదఁజల్లెను. తనవాననా విషయముల విసర్జించి యామహాత్ముండు బద్ధాంజలియై “ఓజగ దీశ్వరా! నీవు ప్రశంసార్హుఁడవు సంపచ్చిభరమునుండి పడుచున్న నన్ను నీవు నీసందిటం బట్టి యిట్టి యానందమయచుగు ప్రదేశమున దించితివి. నే నాశిభరమునుండి పడి ఛిన్నాభిన్నములు కావల్లయునని తలంచితిని గాని నీదయవలన నది తప్పి బ్రతికితిని. నేరాజునై యున్నప్పుడు నీమహత్త్వ మేమియు గుఱు తింపలేకపోతిని. నే నిప్పుడు లోకము నందంతట వ్యాపించి యుండు నీమహత్త్వమును జూచుచున్నాఁడను.” అని యనెను.

అతఁడు ముందు మఱేమియుఁ బలుకలేకపోయెను. ఆశనికంతము
 స్తంభీభూతమయ్యెను. కందోయి యశ్రుజలములను న్రవించు
 చుండెను. కొంతసేపటి కతఁడు మరల ధైర్యము నవలంబించి
 “పరాత్పరా! నాజీవనాధారుం డగుధ్రువు నెడఁ బాయఁ జేసి
 తివి. అతనిప్రేమానుబంధ మిప్పటికిని నన్ను లాగుచున్నయది.
 నీవు నా నేమమునకే యిట్టి చిత్తవుబంధమును గల్పించితివని నే
 నెఱింగినను నాబాలునివిషయమునఁగల మోహ ముప్పుడప్పుడు
 నస్థలంచుచున్నది. నే నాబాలకుని ప్రేమచే నాకర్తవ్యాంశ
 ములనన్నిటిని మఱచి నాస్రాణము లాతనిపై నిడికొనియుంటిని.
 నీవు నన్నపాయమునుండి తప్పించితివి. నే నాధ్రువుని నాపుణ్య
 ఫలపుంజమని తలంచి పెంచుకొంటిని. పుణ్యమునకు ఫలము
 పుణ్యమే యగు నని నీ వాతని నెడఁబాపి నా క్షిబ్బాధ నొనఁగి
 తివి. నీ యీశితౌప్రభావమువలన నే నాధ్రువుని పవిత్రవిరహ
 దుఃఖమును సుఖమని నన్ని నీయనుగ్రహఫల మనుభవించు
 చుంటిని. దేవా! వేతనన్వరూపమగు కామ్యఫలమును గొని
 నేవకునిరీతిని నేనేదియును జేయను. నేను నిజముగ నీప్రేమాను
 బంధమునఁ గట్టఁబడి నీనేవమాత్రమే చేయుదను.

ఏకాంతప్రదేశమున నే శాంతిమయమగు ప్రకృతి స్నేహ
 ధారానంచయ మొనర్చుచున్నదో యాప్రకృతిజననమాజ
 మున నింటింటను నదీరీతినిఁ దత్ప్రేమనుఁ బ్రవహింపుఁ జేయు
 చున్నదని మాణిక్యరాయలు తెలిసికొనెను.

ఎవఁ డట్టిప్రేమాప్రవాహమున మునుంగుచుండునో
 వానిసంతాపము శాంతించుచుండును. అతనికృష్ణయు నిమున

మున నుపశమిల్లును. ఎవఁ డాప్రేమాప్రనాహమును స్పృశిం
వఁడో యాశనికిఁ బ్రకృతినంబంధముగు నెద్దానినోడను నంబం
ధము కలుగదు. మాణిక్యరాయలు తనమనంబున నేను నిచ్చట
సంపాదించిన శాంతిమయముగు ప్రేమను జననమూహమున
వినియోగించుట కేఁగి కృతార్థుఁడ నయ్యెదను.” అని యాలో
చించి యాయాశ్రమమును విడిచి బయలు దేతెను.

రాజ్యమును విడిచి సర్వసంగపరిత్యాగ మొనరింపవలయు
ననుమాట చెప్పుటవలెఁ జేయుట సుగమముకాదు. రాజకీయ
వేషమును బరిత్యజించి కాషాయవస్త్రముల ధరించుటయు నంత
సహజముకాదు. రాజ్యపరిత్యాగ మొకప్పుడు చేయవచ్చునుగాని
జిటుతతనమునుండి మన కలవడినయభ్యాసములను వీడుట
మాత్ర మంత సులభసాధ్యముకాదు. ఆయభ్యాసముల నొక్క
మాటుగా విడుచుట కష్టము. ఉత్కటమగుతృష్ణావేగము నొంది
వ్యననములు మనబుద్ధియందు దగుల్కొనియుండును. వ్యనన
మహాశక్తికి యధావసరమున మనోరథవూర్తి గావింపనిచో
మనరుధిరమునే పానముచేయుట కారంభించును. గోవిందమా
ణిక్యరాయ లెంతవఱ కజనవిరహితముగు శాంతికుటీరమున
నుండె నంతకాలము సోమరివలె కాలుచాఁచుకొని కూర్చుం
డెనా? ఈసంగతి యెవరికిని దెలియదు. లేదు లేదు. నిజముగ
నతఁడు ఊఱుఊఱుమున నాబాల్యనంచితప్రవర్ధితములగు నభ్యా
సములతో హోరాహోరిగాఁ బోట్లాడుచుండెను. తనకుఁ దిన
నలవాటువడిన యొకవస్తువు దొరకనప్పు డధైర్య మొందుచు
వెనువెంటనే ధైర్యమును దెచ్చుకొని తన్నుఁ దా ధిక్కరించు
కొనుచుండెను. అతఁడు తనమనస్సంబంధము లగుశృంగారతా

నహస్రములకు దోహద మేమియుఁ జేయక మొదలంట
నశింపఁ జేయుచుండెను. ఆరాజర్షి యనుక్షణమును వ్యసనము
లతోఁ బోరాడి విజయమును గైకొని సుఖించుచుండెను.
పొగరుపోతు గుట్టమును మిక్కిలి జోరుగాఁ బరువెత్తించి దాని
నలియఁ గొట్టి రాతు తనస్వాధీనము చేసికొనునట్లతఁ డభ్యస్త
పదార్థాభావంబునఁ దనయధీరహృదయమును నభావరూపమయి
శూన్యమగు మైదానమున నిరంతరము పరువెత్తించి శాంతింపఁ
జేయుచుండెను. ఆయభ్యాసములకారణమున నతఁడు కొన్నిదిన
ములవఱకు స్థైర్యము నవలంబింపలేకపోయెను గాని తుదకు
విజయమంది సుఖించెను.

ఆరాజర్షి పర్యతప్రదేశమును విడిచి సముద్రముయొక్క
దక్షిణతీరమును జేరెను. అతఁడు వాననానంబంధమగు పార
తంత్ర్యమునంతయు వీడి తనమనమును స్వాధీనపఱచుకొని
యానందము ననుభవించుచుండెను. ఇంతవఱకును విఘ్న మొన
రించువా రేరును నతనికిడలేరు. శాంతికుటీరమును విడిచి యతఁ
డేగినను దరువాత నెట్టిబాధయు నతఁ డొందలేదు. అతఁ డంతట
నిండియుండుప్రకృతిరూపమును జూచి తాను గూడ నాప్రకృతి
యం దొకవరమాణువై యుంటి నని తలంచెను. అతఁడు పచ్చని
చెట్లయందును, లతలయందును, సువర్ణచ్ఛాయలు గలనూర్య
కిరణములయందును, నపారమగు ప్రకృతిశోభను జూచుచుండెను.
నవ్వుట, మాటలాడుట, లేచుట, కూర్చుండుట, కదలుట, తిరు
గుట మొదలగు మనుష్యచేష్టలనుజూచి యానంద మొందుచుం

డెను. అతని కెవ రగవడినను వారిని బిలిచి మాట్లాడి సుఖమును
 భవించుచుండెను. ఎవరు తన్ను పేక్షింతురో వారియం దెక్కుడు
 గా నభిమానమును జూపింపసాగెను. బలహీనులకు నహాయ మొ
 నర్చుటకును, దుఃఖవంతులకు సాధ్యానుసారమగు నుపకారము
 చేయుటకును నతనిమానసమం దభిలాషవి శేషరూపముల జాగ్రత్త
 వహించుచుండెను. తనకున్నబలమును సుఖమును బరోపకార
 మందే నియమించెను. ఆయన కిప్పుడు స్వకీయములగు కార్యము
 లేవియునులేవు. ఏవదార్థమందును గావలయునని కోరికయును
 లేదు. జంగమస్థావరాత్మకమగు నీప్రపంచమునఁ జూడఁదగినవై
 యెవ్వరికి నేమి చూడఁ బడవో యట్టివన్నియును దనస్వరూపము
 లను ధరించి యాతనిదృక్పాఞ్శంతంబున నంచరింపసాగెను. అతఁ
 డెప్పు డిరువురుబాలకులు వీధిలో గూర్చుండి యాడుకొనుటఁ
 జూచినను అన్నదమ్ములు, పితావుత్రులు, తల్లిపిల్లలు నొక్కచోఁ
 గూర్చుండియుండుటఁ జూచినను, వారు ధూలిచేఁ గప్పఁబడినను,
 దరిద్రులైనను, దీనులైనను నాతఁడు వారియం దవ్యాజ్యమై యతి
 విస్తారమగు మనుష్యహృదయనముద్రమున నొక్కటియై యపా
 రమై యుండుప్రేమను జూచి నంతసించుచుండెను. తల్లి పిల్ల
 నెత్తుకొనియుండుటఁ జూచినచో నాతల్లిని భూతభవిష్యములం
 దందఱి బాలురకును దల్లియగునాదిశక్తియనియె తలంచు
 చుండెను. చిత్త మొక్కటియై యుండునంగడికాం ద్రిరువురు
 మధురముగా సంభాషించుచుండ నాతఁడు చూచినచో లోక
 మేననుంచు నంద టిట్టిమైత్రితో నుండున ట్లొనర్పవలయు నను
 కొనుచుండెను. అతఁడు పూర్వ మీభూమిని మాతృసీమగాఁ
 జూచుచుండెను గాని యిప్పు డీభూమికిఁ జరకాలమునుండియుఁ

గ్రాంధిభాగము నావరించికొని దీనినెత్తుకొనియుండు ప్రకృతి తల్లియై యుండె నని తలంచెను. లోకమున దుఃఖము, శోకము, దారిద్ర్యము, వివాదము మున్నగునవిచూచుచున్న నతని మానస మేమియుఁ జలింప కుండెను. అతఁ డెవనిదుఃఖమును జూచినను దుఃఖించుట మానుకొనెను. పలువిధములగు శుభ లక్షణము లగుపడినను నెట్టియశుభములుగా నివి పరిణమించునో యని మిక్కిలి దుఃఖించుచుండెను.

సుఖదుఃఖమయమగు నీనంసారమున నుందరుండును సుఖ మారుండునగు నొక బాలకునితీరునఁ బ్రేమోల్లాసితమగు వినోద మునం జేదిన మైత్ర్య మొంది ప్రపుల్లభావమునఁ జెలంగునో, హా హా! మనజన్మావధిలో నభూతపూర్వమై స్వాధీనత గలయట్టిసుదిన మొక్కండైన లభించునే. మనలనందఱ నేదిన పాడఁబాయఁ జేయలేకుండునో, ఎవరును మనలనే సాంసారికసుఖములచేతను వంచింపఁజేయఁజాలరో మనల నెవ్వరు నెచ్చును బంధింపఁజాలరో యట్టిదినమెప్పుడైన లభించునే? మనల నానందింపఁ జేయుటకే దిన మపూర్వ మగువీణీయశంతువులను మేళవించి వాయిం చునో యట్టిదిన మెప్పుడైనఁ జూడఁగలుగుదుమో అటుపూర్వ మగు వనంతర్తువు శోభలెల్లడల నిండియుండునో మతియును నపూర్వమగు యౌవనానందమందున లోకమంతయు భరితమై యుండునో యట్టిసుదిన మెప్పుడు తటస్థించునోగదా ఏదినమున నర్వదారిద్ర్యదుఃఖములు చల్లచల్లన జాటిపోవునో, యట్టిసుది నము వచ్చును. నవీనస్వాధీనతోత్సవంబున ననివార్యస్వే! తంత్రసామ్రాజ్యమందు నట్టిదిన ముదారహృదయుఁ డగుమన రాజర్షికి సంప్రాప్తించెను.

చటగ్రామమునకు దక్షిణదిగ్భాగంబున రామనగర మింకనుఁ
బదిక్రోసులదూరముననున్నది. మనరాజర్షి యానగరమార్గమును
బట్టిపోవుచు సాయంకాలమున కింక ముందుగనే 'యలమ్మఖాలు'
అనుచిన్నపట్టణమును జేరుకొనియెను. రాజమార్గమున నరుగు
నాతనికొకయింటినుండి యొక బాలకునిరోదనధ్వని వినవచ్చెను.
మిక్కిలి కనికరపుహృదయముగలవాఁడగు నాతని మానస మా
రోదనధ్వనిచేఁ గరఁగిపోయెను. వెంటనే యాతఁ డాయింటిలోనికిరి
గెను. యశావనవంతుండగు నొకపురుషుఁడు దీనుఁడై మిక్కిలిచిక్కి
యున్న యొకబాలుని బుజమున నుంచుకొని యాయింటివసా
రాలో యటునిటుదిరుగుచుండెను. పాపమా బాలుండు గడగడ
వడంకుచు నుండి యుండి యేడ్చు చుండెను. ఆయశావనపురు
షుఁడా బాలకునితోమ్మున నానుకొని యోదార్పుచు బుజ్జగించు
చుండెను. ఇట్టిసమయమున మనరాజర్షి యు వారిని సమీపించెను.
ఆపురుషుఁ డీతనిజూచి చకితమనస్కుఁడై "స్వామీ! ఈకుఱ్ఱవాని
నాశ్వేద్యింపుఁడు." అని దీనముగా నాతనిఁ బ్రార్థించెను. రాజర్షి
తాను గప్పికొనినకంబళిని దీసివైచి యాపిల్లవానిశిరస్సును బా
గుగ మీఁదికె త్తి చూచెను. ఆపిల్లవాఁడును దలయె త్తి కాషా
యాంబరధారి యగురాజర్షిని నొక్కసారి చూచెను. ఆబాలుని
నేత్రములక్రిందిభాగము వాచి యుండెను. పాప మాబాలకుని
ముఖమునఁ గన్నులుతీవ్ర మతేదియుఁ గానరాకున్నవి. అతఁడు
రాజర్షినిఁ జూచినతోడనే యొకమాటు వాఁడుపాటి తెల్లనగు తన
పెదవులను గదల్చుచు నేదియో మాటలాడెను గాని యుచ్చార
ణము స్పష్టముగా లేకుండుటచే మనకేమియు వినిపించుట లేదు.

తరువాత నాబిడ్డఁడు తనజనకునిభుజములపై దనయుత్తమాంగము నుంచుకొని మాటలాడక పరుండెను. ఆపురుషుఁడు తన బిడ్డను డించి మాణిక్యరాయలకు నమస్కరించి పవిత్రమగు నాతనిపాదధూళిని, శేతితోఁ దీసి యాకుట్టనిశిరమునందును మస్తకమునందును బూసెను. అంత నారాజర్షి యాబాలకు శెత్తుకొని యాపురుషునితో,

రాజర్షి. — “అయ్యా! యీబాలుని తండ్రి యెవరు? ఆతని నామ మిద్ది?”

పురు. — “స్వామీ! ఈతనితండ్రిని నేనే. నానామము యాదవుఁడందురు. యాదవుఁడు కన్నుల నీరు గార్చును ‘స్వామీజీ! దైవము పంతము పట్టినట్లు నాబిడ్డల నొక్కొక్కరిని దనపాట్లను జెట్టుకొనియెను. ఇంతదనుక నీబాలుం డొక్కఁడుమాత్రము మిగిలెను’ అనిచెప్పి యతఁడు వేడినిట్టూర్పులు విడువ సాగెను.”

రాజ. — “అయ్యా! నేటిరాత్రి నేనతిథివై యిచ్చట నుండెదను. నే నేమియు భుజింప నొల్లను. కావున నావిషయమున భోజన ప్రయత్న మేమియును జేయకుము. నే నీరాత్రినుండుట కంగీకరించినచోఁ జాలును” అనెను.

మాణిక్యరాయ లారాత్రి యచ్చటనే యుండెను. ఆతనితోనుండు నొకరు లాయూరిలో నొకధనికునిగృహమున కేగి యాతిథ్యము నొందిరి. తెల్లవాటెను. కాలచక్ర మెంతలోఁ దిరుగుచున్నదో చూడంజూడ నప్పుడే సాయంకాలమైనది.

ఆయింటికిఁ బెంకులచేఁ గప్పఁబడిన యొకపైకప్పు కలదు. దాని మీఁదనుండి యావిరి మీఁదికెగయుచుండెను. గవాక్షముల నుండి వంటయింటిపొగ వెలువడి తిన్నగా నంతటను వ్యాపింపక గిరగిరతిరుగుచు నమీవమున నుండుకోనేటియందును మైదానమందును జక్కఁగా నల్లుకొనుచుండెను. తరులతాసంతానములయందు నిందిందిరములు జుమ్మని రొదచేయుచుండెను. గాలివీచుట మానుకొనెను. ఆ కల్లాడలేదు. ఆయింటి కాపలి ప్రక్కను వెదరుపొదలచే నిండియుండు చిన్న వనమొండు కలదు. ఆపొదయం దొకపక్షి కూర్చుండి “టర్, టర్,” అని శబ్దము చేయుచుండెను. మనరాజర్షి దీవపు వెలుతురున మలినమై యుండు నాచిన్న బాలునిమోమును జూచుచుండెను. అతఁడు తనకంబళిని బాగుగఁ గప్పకొని యాబాలకుని కడనే కూర్చుండి యాతనితో విచిత్రతరములగు కథలను జెప్పుచు వినిపించుచుండెను. సంధ్యాకాల మతిక్రమించెను. నక్క లఱవసాగెను. ఆ బాలకుఁడాముచ్చటలను వినుచు జ్వరబాధనుమఱచి నిద్రించెను. ఆయింటికి బారుగుననున్న యొకగృహమున కేఁగి రాజర్షియు శయనించెను. కాని యాతని కారాత్రి నిద్దుర రాలేదు. రాత్రి యంతయు నాతఁడు ధృవునిమాట దలంచుచుండెను. అతఁడు తనలోఁదాను ధృవునికి మాటుగా బాలురసందఱను నాతనితో నమానులుగాఁ జూచుకొందును అని యనుకొనెను.

మనరాజర్షి యాలోచనలో నుండఁగనే కోడికూత వినవచ్చెను. పక్షులకలధ్వనులు శ్రవణానంద మొనర్చుచు జనులను

మేలుకొల్పుచుండెను. అరుణోదయమయ్యెను. బాలుండు నిద్ర నుండి లేచి తనతండ్రితో “నాన్నగారూ! ఏదీయో వాద్యధ్వని వినబడుచున్న దదియేమి?” రాజర్షి వారినంభావణమును వినుచుండెను.

తండ్రి.—బాబూ! ఆవాయింపుచున్నది జోలు.

బాలుడు—ఎందు కట్ల వాయింపుచున్నారు?

తండ్రి.—రేపు పూజామహోత్సవము జరగుననిచాటుచున్నారు.

బాలు.—రేపు పూజయా? ఆపూజఁ జూచుటకై నాకేమైన నీయరా?

తండ్రి.—ఏమీయఁగలను దండ్రి?

బాలు.—నాకొకయెట్టిటిశాలువనీయరు?

తండ్రి—నాయనా! నేనుశాలువు నెచ్చటసంపాదించఁ గలను? నాతండ్రి! నాకడనేమియునులేదు.

బాలు.—మీదగ్గఱ నేమియును లేదా?

తండ్రి.—అవునుతండ్రి! నాదగ్గఱ నేమియును లేదు. నీవే నాకుండు నర్వనర్వమును అని చెప్పుచు దుఃఖముచే హృదయ మవియ నొక్కనిట్టూర్పు విడిచెను. రాజర్షి యానిట్టూర్పువు రొదను వినియెను.

తరువాత నాచిన్నబిడ్డఁ డేమియును బలుకలేదు. తండ్రి తొమ్ము నానుకొని పరుండెను.

తెల్ల తెల్లవాలుచుండఁగనే మనరాజర్షి లేచి యింటివారి కైనఁ దనప్రయాణమును జెప్పకయే తనయశ్వము నారోహించి

రామనగరమార్గమున బయలుదేరి పోయెను. అతఁడు పగ
లేమియు భుజింపలేదు. మంచి నీరై నను ద్రాగలేదు. మఱియు
నొకనిముసమైన విశ్రమింపలేదు. మార్గమున నొకచిన్ననది య
గవడెను. అతఁడు గుఱ్ఱముమీఁదనుండియే నదిని దాఁటెను. దిన
మణి కిలకుసూటిగా వచ్చువేళ కాతఁడు రామనగరమును జేరెను.
అతఁ డానగరమున నెక్కువ తడవు జాగునేయక తానువచ్చిన
పని చూచుకొని యింకఁ బ్రొద్దుగ్రుంగక పూర్వమే మరల యాద
పునియిల్లు చేరెను. యాదపుని నేకాంతమునకుఁ బిలిచి తన
కప్పులో నుండి యెఱ్ఱనిశాలుపు నొకదానిఁ దీసి యాతనిచే
నిచ్చి “పూజాసమయమున నీచిన్నికొమరున కి” మ్మని చెప్పెను.
యాదపుం డేడ్చుచు నాతనిపాదములపైఁబడి “అయ్యా! తామే
యిద్దానిఁ దమచేతులతో నాబిడ్డని కీయుఁడు” అని పలికెను.

రాజు.—“నలదు. నే నీయను. నే నిచ్చుటచే నేమిఫలము? నీవు
నాపేరైన నాబాలునితోఁ జెప్పకుము. నే నాబాలుని
వదనారవిందమున నానందోదయమును మాత్రము చూచి
పోయెదను.” అని చెప్పెను.

రాజర్షి యానందముచే వికసించిన యాచిన్నిబిడ్డని ముద్దు
మోమును జూచి తనదారిని తా నేఁగెను. అతఁడు తనలోఁ
దానిట్లు దుఃఖించెను. “ఆహా! నే నెందులకును బనికిరానివాఁడనై
తిని. కొన్ని యేండ్లవఱకుఁ గేవలరాజ్యోపభోగపరతంత్రుఁడనై
యుంటిని. ఏమియు నిట్టినమయమున నుపకరించు విద్య నభ్య

సింపనై తిని. ఏయపాయముచే నీసుకుమారకుమారునకు రోగ నివృత్తిచేయవలయునో నే యెఱుంగను. ఉపాయమెఱుంగక “కింకర్తవ్య” తామూఢుడనై దుఃఖించుట మాత్రమునేర్తును. బిల్వనరాకూ రీనమయమున నున్నచో దీనుడగు నీబాలకు నా తఁడు తప్పక నంరక్షించియుండును. హా! ఈశ్వరా! నే నప్పుడైన బిల్వనరాకూరునివంటి పరోపకారపారీణుడనై యుందునా.

మాణిక్యరాయలు తుద కొకనిశ్చయమును జేసికొని యెను. “నే నిప్పు డటునిటుఁ దిరుగుచుఁ గాలమును వ్యర్థపఱువ నొల్లను. జననమూహమునఁ బ్రవేశించి నాకుఁ దోచినతీరునఁ గర్తవ్యమును నిర్వర్తించుచుండును.” అని,

రామనగరమునకు దక్షిణపుదిక్కున రాజపుత్రులలోనవాం తరభేదము గల ‘మగ’ లనువా రొకచిన్నదుర్గమును బాలిం చుచుండిరి. ఈదుర్గము రాకానుదేశపురాజునకు లోబడియుం డెను. మనరాజర్షి యాదుర్గమును జేరి రాజుగారియాజ్ఞ నొంది యాదుర్గమున నివసించెను.

గ్రామములో నుండెడిబాలకు లందఱు నిప్పుడు మనరా జర్షిని జుట్టికొని యాకోటలో నున్నారు. అతఁడు వారలనందఱ నొకచోఁ జేర్చి యొకపెద్దపాఠశాల నేర్పఱిచెను. అప్పు డప్పు డతఁ డాబాలురకు జ్ఞాగుగ విద్యనభ్యసింపఁజేయుచు నప్పుడప్పుడు వారితో నాడుకొనుచుండెను. ఒకప్పు డా బాలకులతో గలిసి వారియిండ్ల కేగుచుండుటయుఁగలదు. ఏబాలునికైన నొక్కించుక ను స్తిగా నున్నచో నాతఁడు న్యయముగా వానియింటికిఁ బోయి

వానిఁ జూచుచుండెడి వాడుకయుఁ గలదు. బాలకు లందఱు
 న్వర్గమునుండియే వచ్చిరా? దేవజాలకులా? అనునది యనంభవ
 ము. మనుష్యులకును రాక్షసులకును భేదమేమియో వారి కీవఱు
 కును దెలియను. వారియందు స్వార్థపరత్వము, క్రోధము, లో
 భము, ద్వేషము, హింసాబుద్ధియును బ్రబలముగా నున్నవి.
 ఇంటికడఁ దల్లిదండ్రులు వారికి జిఱుతతనమునుండియు మంచి
 శిక్షనిచ్చిరేమో యనుకొనుదమన్న నదియుఁ బూజ్యమే. ఈ
 కారణములచే మనరాజర్షి యాబాలకులకు విద్యనిచ్చి మంచి
 దారిని నడిపించి వారల వృద్ధివఱుప బద్ధకంకణుండై యుండు
 టత్యంతావశ్యక మని తలంచెను. అట్టి మహామహుల యుద్య
 మము లంతరాయము లెఱుంగక కొనసాగి లోకము నుద్ధరించు
 గాక. నిర్జనముగా నుండెడి దుర్గ మిప్పుడు మగబాలకులజాతితో
 నిండి యుండెను. కోటలోపల నలువదితొమ్మిది వాయువులును
 నఱువదినాలుగు తత్త్వములును గలిసి యొక్కచో నుండెను.
 మాణిక్యరాయ లీసామగ్రినంతయు నొక్కచోఁ జేర్చి ధైర్యా
 తిశయమున నాబాలకులనందఱును అన్వర్థ మనుష్యశబ్దవాచ్య
 లనుగాఁ జేయ నమకట్టెను. మనుష్యజన్మ మెట్లు శ్రేష్ఠమైనదో
 ప్రాణము లైననొడ్డి ప్రయత్నపూర్వకముగా నేనా శ్రేష్ఠత్వము
 నెట్లులు రక్షింపవలయునో మాణిక్యరాయలు బాగుగ నెఱుం
 గును. ఆతండు నలుదిక్కుల మనుష్యకర్తవ్యపరాయణతను
 జూడ నిచ్చగించుచుండెను.

అసంఖ్యాకము లగుఫలములతో నిండుకొని యుండు
 మనుష్యత్వము సార్థక్యము నొందుగాక యని యతఁడు నిరం
 తరము దలంచుచుండెను. తనజీవితశ్రేష్ఠమును నిముసమున కర్త

వ్యమునందే వినియోగింప నతఁడు నిశ్చయించికొనియుండెను. కావుననే యతఁడు కష్టములను విఘ్నములను సహించి యుండఁ గలిగెను. తనవని యింకను బూర్తిజేయలేకపోతి నని యాతఁ డప్పుడు విచారించుచుండెను. బిల్వసతాకూ రిట్టిసమయమునఁ తనకు నహాయుఁడై యుండినచో ధనమనోరథ మచిరకాలమున సిద్ధించు ననుకొనుచుండెను.

ఈతీరుననారాజర్షిన త్తముం డొదటిరో ధ్రువులను నంపా దించి వారితో నుత్సాహముగాఁ గాలమును బుచ్చుచుండెను.

— నలువదిమూడవపరిచ్ఛేదము. —

ఇక్కడ శావాశుబా తనతమ్ముడగు నొరంగజేబుభాదుషా వారినేనలచే నోడింపఁబడి పలాయననూత్రమునుబంధింప నుద్యుక్తుండు యుండెను. అలహాబాదుషామీషమున యుద్ధమం దతనికిఁ బరాజయము కలిగెను. అతఁడు శత్రునేనలచేఁ బూర్తిగ నోడింపఁ బడుటచే నట్టివివశ్యయమునందుఁ దనవక్షమువారిని గూడ నమ్ముజాల కుండెను. అతఁ డట్లవమానింపఁబడి నశంకితుఁ డగుటచే మాటువేషమును ధరించి ప్రాకృతపురుషునిరీతి నొక్కఁడును పాటిపోయెను. శుజాయచ్చటి కేగినను శత్రునేనలు విజయవతా కతో నాతనివెన్నఁటి తఱుము చుండెను. అతనివెనుకనే శత్రువులగుట్టపుడశము తగిలి తిరుగుచుండెను. తుద కశఁ డెట్టులో పాట్నాయనుపట్టణమును బ్రవేశించెను. అచ్చటికిఁ జేరి మరల

తననవాబువేషమును ధరించి దానచ్చటఁ బ్రవేశించినట్లు తన వారికందటికిఁ గలుగఁ రంపెను. అతఁడు పాట్నా చేరునంతలో నారంగజేబుని తనయుండగు మహమ్మదు నై న్యసమేతుండై బాట్నా నమిపించెను. ఆనమాచార మెఱింగి శుజా పాట్నాను వీడి ముంగేరునకుఁ బయలుదేరిపోయెను.

ముంగేరునందుఁ కొందఱుసిపాయీలును మఱికొంత గుఱ్ఱపుబలము నచ్చటచ్చటనుండివచ్చి యాతనిని గలిసికొనెను. అతఁ డచ్చోటను గొంతక్రాంతనై న్యమునుగూర్చును. తేలియాగఁగీ కోటను సికలీగవ కోటను మరమ్మత్తు చేయించి నదీతీరమునఁ బర్వతముపై గట్టిగోడ నొకదానిని బెట్టించి యొకవిధముగాఁ జింతారహితుండై యుండెను.

ఈసమయములో నారంగజేబు చతురుడగుమీరజల్లా యనుసేనాధిపతిని దనకుమారుం డగుముహమ్మదుఫాదుషాకు సహాయార్థ మంపెను. ముహమ్మదు తనవ్రయాణము నెల్లకకుఁ దెలియఁజేయుచు సేనాసహితుండై వచ్చి ముంగేరుకోటకు నమిపమున విడిచెను. మీరజల్లా రహస్యముగా మఱి యొక్కతొవ్రను ముంగేరునకుఁ బ్రయాణము సాగించెను. శుజా ముహమ్మదుతో నొకవిధముగాఁ బోరుచున్నంత హుటా హుటి బ్రయాణములతో మీరజల్లా యసంఖ్యాకమగునై న్యముతో వనంతపురమును బ్రవేశించెనని తెలియవచ్చెను. శుజా భయపడి వేగముగాఁ దననై న్యమును దీసికొని ముంగేరును విడిచి రాజమహాలునకుఁ బలాయితుడయ్యెను. అతనిపిల్ల లచ్చ

టనే యుండిరి. ఫాదుషానేన లప్పటికిని బావ మాతని వీడక వెను వెంటనే రాజమహాలునకు వచ్చుచుండెను. శుజా శత్రునై న్యము లతో నాటుదివసము లహోరాత్రములు ఘోరముగాఁ బోరా డెను. తుదకాతఁ డికఁ దనరక్షణ కుపాయాంతరమేదియుఁ గానక నాఁడు భయంకర మగునర్ధరాత్రమునఁ దనబిడ్డలను దగినధన మును దీసికొని నది దాటి తోండా యను గ్రామమును బ్రవేశించెను. వెంటనే యచ్చటిదుర్గమును మరమ్మత్తు చేయుంచు ప్రయత్నములో నుండెను.

వర్షర్తువు ప్రవేశించెను. వర్షోదకముచే నదీశాఖలు నిండినవి. ఫాదుషానేనలు ముందటికి మఱి తఱమి రాలేక పోయెను.

ఈయుద్ధమునకుఁ బూర్వము ముహమ్మదుఫాదుషాగారికి శుజాకుమారి త నిచ్చి వివాహమునర్ప నిశ్చయింపఁబడెను. కాని యీయుద్ధము ప్రారంభించినంత నుభయవక్షములవారు నామాట మఱచిపోయిరి.

వర్షము లవిచ్చిన్నముగాఁ గురియుచుండుటచే యుద్ధముచే యుటకు వీలు లేకపోయెను. మీరజల్లారాజమహాలునకుఁ గొంత దూరమున ముందుగాఁ దననేనలతో విడిసెను. ఈనమయమున దోండాగ్రామమునుండి యొక యశ్వారోహకుండు వచ్చి మాటలాడక ముహమ్మదువారిచేతిలో నొకయుత్తరము నుంచెను. ఫాదుషావారాయుత్తరమును విప్పి చదువుకొనెను. శుజానవాబువారి కుమారి త యాయుత్తరమును వ్రాసెను. 'ఫాదుషాసాహేబ్ !

నాయకృష్ణమీ మిట్లుచూతెను; నేనెవరిని మనంబున వరియించి
నాహృదయము సర్పించితినో, ఏ మహాత్ముఁ డుంగరముల మా
ర్పించి నాపాణిని గ్రహింపనిశ్చయించియుండెనో యామహాను
భావుండు నేయొర వెఱికినఖడ్గమును జేఁబూని నాతండ్రిశిర
మును ఖండింప నుద్యక్తుండై వచ్చియుండెను. నే నిది చూడవల
సినదేనా? నన్ను గావూ మొనరించుకొను నుత్సవ మిట్లుచూటి
పోయెనా? ఈపనికి యింతయాడంబరమా? ఇందువలన నేఁడు
మారాజమహాలున నెత్తురుటేగులు ప్రసహింపవలయునా?
ఏమీ? ఈనంతోషముతోడనే ఘాదుషా ముహమ్మదువారు
ఢిల్లీనుండి ఖడ్గపాణులై దయచేయించిరా? ఇదియూ పరిపూర్ణ
మగుప్రేమకుఁ బ్రతిఫలము” అని వ్రాసెను.

ఈయుత్తరమును జదువుకొనినంతనే ముహమ్మదువారికిఁ
గాలిక్రిందిను న్నగిరిపోయెను. అతఁడహృదయము భేదిల్లెను.
అతఁడు గడగడ వడంకసాగెను. ఆననమున నుండలేకపోయెను.
అతఁడు దానిముసములోఁ దాను ఘాదుషాయగుదు ననునాసకును,
తండ్రిగారి యనుగ్రహమునకును దిలాంజలియొసంగెను. అతండు
తననూతనయావనప్రజ్వలిత మగునగ్నియందుఁ దనలాభనష్ట
ములను వివేచించుశక్తి నాహుతిగా నొసర్చెను. పలువిధము
లగు తనతండ్రిచేయువను లన్యాయప్రేరితములనియుఁ గఠోరము
లనియుఁ దెలిసికొనెను. తనతండ్రిగారి కపటపుఁబూరితము
లును, కఠోరములును, నీతివిరహితములు నగువిరుద్ధకార్యములను
గుఱించి యతఁడు డింతకు మున్నుండే తండ్రిగారియెదుట తనయాభి
ప్రాయమును వ్యక్తపఱచుచుండెడివాఁడు. ఇదికారణముగా

నొరంగజేబును నీతనిపైఁ దనయనంతుష్టిని బ్రకటించుచుండెడివాఁడు. ముహమ్మదుఘాదుషా తనసేనాధ్యక్షులలో నుత్తముఁ డగువాని నొకనిఁ బిలిపించి తండ్రిగారి నిర్దయత్వమునను కుటిలత్వమునను, అత్యాచారితయందును తనకుఁ గలభేదమును బ్రకటించుచు, “నాపెద్దతండ్రిగారితోఁ గలిసికొనుటకై నేనిప్పుడు తోండాగ్రామమునకుఁ బోయెదను. మీరెల్లరు నవ్వచ్చమగు హృదయధర్మముతో నన్నభిమానించినచో నావెంట రండు” అని పలికెను.

“మహాప్రసాదము స్వామీ! తామానతిచ్చినది యథాగ్ధము. రేవు తెల్లవాటునంత నీనైస్యములో నర్థభాగము ప్రభువువారివెంట తోండాగ్రామమునకు నచ్చుటకై సిద్ధముగా నున్నది” అని యాసేనాధ్యక్షుఁడు వినఁముఁడై సలామునర్పి యతని సభినందించెను. ఆదినముననే ముహమ్మదుఘాదుషా నదిని దాటి శుజానవాబువారి నేనానివేశమును బ్రవేశించెను.

తోండాగ్రామమునం దంతట సానందము వెల్లివిరియుచుండెను. ఎల్లరు యుద్ధమనుమాటయే మఱచిపోయిరి. ఇన్నిదినములు పురుషులే పసిబాలులయందు రాత్రిందివములు వ్యగుత్రైయుండిరి. ఇప్పుడు శుజావారిగృహంబున నంగనలకును నూపిరితీయుటకై నఁ దీరికలేక పనిపాటులు జరుగుచుండెను. శుజానవాబు మిక్కిలి ప్రేమతోను సంతోషముతోను ముహమ్మదునకు స్వాగత మొనంగెను. అనవరతము ప్రవహించురక్తపాత మొక్కసారిగా నాఁగిపోయెను. మహానందముగా శుజానవాబుగారి కూతునకును ముహమ్మదుఘాదుషాకును బెడ్లియెసది.

ఉద్వాహోత్సవము నమాప్తికొందినంతలో ఘాదుమాగారిసేనలు వచ్చుచున్నట్లు తెలియవచ్చెను.

ముహమ్మదు శుజావారిసేనానివేశమును జేరినంతనే సేనాధ్యక్షుండగుమీరజమ్లా కానంగతితెలిసెను. ఘాదుమావారి సైన్యములో నొక పదాతియైనను ముహమ్మదుననుసరించి వెళ్లలేదు. ముహమ్మదు కోరి వివత్సముద్రమునఁ దానుగాఁ బడెనని సైన్యమంతయు నిశ్చయించుకొనియెను. అతనివెంబడిఁబోవుట వట్టివెట్టిపని యనియును వారు దలంచిరి.

ఘాదుమావారిసేనలలో సధికాంశము రణభూమినిఁ దక్కుఁ జేరునని శుజాయును ముహమ్మదును నమ్ముకొనియుండిరి. ఆయాసతోడనే వారుగ్రరణరంగమున నులుకుటకు సంసిద్ధులై యుద్ధభూమికి వచ్చిరి. అతనిం గాంచినతోడనే ఘాదుమాగారి సేనలలో నొకపటాలము ముహమ్మదును సమీపించుచుండెను. అతఁ డది చూచి మిక్కిలి సంతోషించి యుప్పొంగెను. కాని వారు తుపాకులను గాల్చుచుఁ దనపై యుద్ధమునకు డీకొనుట చూచి యప్పుడు జ్ఞాననేత్రమును విప్పెను. అప్పు డేమి తెలిసియు నేమి ప్రయోజనము ? ఏమి చేయఁగలఁడు. ఏమి చేయుటకును నమయము కాదు. శుజాసైన్యము లింతవఱకుఁ బలాయనపరాయణత్వమునం దాఱితేఱి యుండుటచే మరల వారామార్గమునే యవలంబించిరి. శుజా పెద్దకుమారుఁడు యుద్ధమునఁబడియెను.

శుజా యారాత్రియే తనపిల్లపావలను, నల్లుని దోడుకొని మిక్కిలివేగముగా నేగు నావపైఁగూర్చుండి ధాకానగరమునకుఁ బోయెను. మీరజమ్లా ధాకావఱకు వారిని వెన్నంటి తలు

ముట యంత యావశ్యకముగా నెంచలేదు. అతఁడు తానాక్రమించినదేశమున శాంతిని నెలకొల్పుప్రయత్నమున నుండెను.

దుఃఖకరములగు నాదివనములలో నట్టివిపత్తినమయమున మిత్రవర్గ మొక్కసారిగా శుభావక్షమున విముఖులైరి. అప్పుడు ముహమ్మదు తనధనప్రాణసమ్మాననాదులను దృఢీకరించి శుభావక్షము నవలంబించి యుండెను. ఇక్కారణమున శుభాహ్వాదయము మైనమువలె గరఁగి పోయెను. అతఁడు మనఃపూర్వకముగా ముహమ్మదును బ్రేమించెను. ఈనమయమున నొరంగజేబుచే బంపఁబడిన యొకచారుఁ డొకయుత్తరముతోఁ గూడ ధాకానగరమునఁ బట్టువడియెను. ఆయుత్తరము శుభాచేతిలోఁబడెను. ఒరంగజేబు ముహమ్మదునకు వ్రాసినలేఖ యది దానిలో నిట్లు వ్రాయఁబడియుండెను. “నాకన్నుల నానందింపఁజేయు ప్రియకుమారా! ముహమ్మదుఫాదుషా! నేనెందులకు నిన్నంపితి నో నీవాపనిని బూర్తిచేయలేకపోయితివి. నాయాజ్ఞను నీవు పాలింపక స్వచ్ఛముగు నాకీర్తికిఁ గళంకమును దెచ్చితివి. కవటపూరితముగు కామినీవిలాసమునకు లోనై కర్తవ్యాంశమును మఱచితివి. ఇంక ముం దీమొగలాయీసామ్రాజ్యశాసనభారమును వహింపఁదగిననీవు కాంతానయనోపాంతవర్తివై యనామధేయుండవై యుండవలసినందుకు నాకుఁగలభేద మింతింతని చెప్పనలవికాకున్నయది. గతించినదానికి వగచిన నేమిప్రయోజనము. ఎప్పుడు నీవీశ్వరునినామమును వచించుచు శపథముచేసి పశ్చాత్తప్తుండవై నీనేరము నొప్పికొంటివో యప్పుడే నిన్నుఁ దప్పక ఊమియించినాఁడను. నీవచ్చట నెందుల కింతదనుక డాఁగియుం

టివో యావనిఁ బూర్తిచేసి వచ్చితివేని పరిపూర్ణముగు నాయను
గ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడ వయ్యెదవు.” అని.

ఆయు తరమును జదివినంతనే శుభాహ్వాదయము దల్లడి
లెను. అతనిపైఁ బిడుగువడినట్లయ్యెను. ముహమ్మదు మాటిమా
టికి తాను డండ్రికడ నెప్పుడు నేమియును క్షమింపవేడికోలేద
నియు, నిది యంతయు నతనికవటచ్చాతుర్య మనియును జెప్పెను.
కాని శుభాకు సంజేహముతీరలేదు. మూఁడుదినము లట్లులే
యాతఁ డాలోచించుచుండెను. తుదకు నాల్గవదివనమున నాతఁడు
“ప్రియముహమ్మదు కుమారా! వినుము. మాకు నమ్మకము లే
కున్నయది. కావున నీవలన భయమందుచుంటిమి. నీవు నీప్రియు
రాలిని దోడ్కొని నీయిచ్చవచ్చినచోటి కరుగుము. నీతోఁ గలిసి
యుండుటచేఁ మామనములం దనుమానము బలమగుచున్నది.
నేను నాకోశాగారమును దీయించెదను. నీకు వలసినధనమును
రత్నములును దీసికొని బయలుదేలుము” అని చెప్పెను.

ముహమ్మదు మిక్కిలి దుఃఖించుచు వారిని వీడిపోయెను.
అతని ప్రేయసి యతనితో నరిగెను.

శుభా తనచునంబున “ఇప్పుడు నుతి నేను యుద్ధ మొన
ర్పను. చటగ్రామముకడ నోడయెక్కి మక్కాకు వెళ్లిపోవుదును”
అని నిశ్చయించుకొనెను. తరువాత నతఁడు వేషమును మార్చు
కొని ధాకానగరమును వీడి మక్కానగరమునకు బయలు
దేతెను.

→ సలువదినాల్గవపరిచ్ఛేదము. ←

వర్షాకాలము దొకదినము మూడవయానుమున నొక
 ఘోరము వర్షము కుమారులను, యావనవంతుండను నొకనొక
 రును దీసికొని రాజ్యయుండుదుర్గముదెసకు వచ్చుచుండెను.
 కుమారు లలసిన ట్లగపడుచున్నారు. వర్షము జోరుగాఁ కురియు
 చుండెను. గాలియు దానికిఁ దీసిపోక పంతుమువేసినట్లు బరాబరు
 గా వీచుచుండెను. ఆఘోరుతో నడుచుచున్నవృత్తులలోఁ గడ
 సారివానికిఁ బదమూఁ డేండ్లకంటె నెక్కువ నయస్సు లేదు. ఆబా
 లుఁడు చలిచే గజగజ వణకుచు “బాబూ! నేనిప్పుడు మఱినడువఁ
 జాలను” అని వినువారికి జాలికలుగునట్లు రోదనముఁ జేయ
 నారంభించెను. ఘోర రేమియు మాటువలుకక యాపిల్లవానిని
 దనదగ్గఱకుఁ దీసికొనిను. అందఱికంటెఁ బెద్దవాఁడు తనతమ్ముని
 గదుముచు “దారిలో నిల్లేడ్చిన నేమిఫలము నోరు మూయు
 ము. ఊరక తండ్రిగారి నధైర్యపఱుపకుము” అని భయము
 చెప్పెను. అప్పుడా చిన్నపిల్లవాఁడు భయపడి యేడ్చుటమాని
 యూరకుండెను. రెండవవాఁడు “మన మెచ్చటికి పోవుట” యని
 తండ్రిగారి నడిగెను. “దవ్వులఁ గాన్పించుచున్న దుర్గమునకుఁ
 జోవుచున్నాము” అని ఘోర జవాబుచెప్పెను.

బాలు.—అక్కడ నెవరున్నారు.

ఘోర.—రాజ్యచ్యుతుండై యొకరాజిచ్చట సన్న్యాసిగాఁ గాల
 త్తేపము చేయుచున్నాడని వినికి.

బా.—బాబూజీ! రాజు, సన్నాహుని యగుటకుఁ గారణమేమై యుండును ?

ఫకీరు—“అదియేమో నేనెఱుంగను; కాని యీతనితమ్ముఁ డితనిఁ బరాభవించి దేశమునుండి వెడలఁగొట్టెను. అతఁడు వీని రాజ్యమును, సుఖమును, ఫలమును, సంపత్తు నంతయు నవహరించెను. ఇతఁడు దీనుఁడై యచ్చటచ్చటఁ దిరుగుచున్న వాఁడు. ఈతనికడఁ గామాయాంబరములు దప్ప మిఱియేమి యుండును. ఉండుటకై చీకటికొంప యొకటిమాత్ర ముండును. తనయన్నదమ్మునితో విరోధించిన యీదీనుని కేమియు శరణము లేదు.” అని పలుకుచు ఫకీ రతీవేగముగాఁ దనపెన వులను గఱచుకొని హృదయావేగము నాఁపుకొనెను.

పెద్దకుమారుఁడు.—“ఈ సన్నాహుని యేదేశమునకు రాజుగా నుండెకో ?”

ఫకీరు.—“ఆనంగతి దెలియదు.”

పెద్ద.—“మన ముందట కీతఁడు స్థలమీయనిచో!”

ఫకీరు.—“చెట్టునీడను విశ్రమింతము. మన కిప్పు డంతకంటె వేఱేమియు శరణము లేదు.”

ప్రాదు గ్రంథకముండే రాజ్ఞియును ఫకీరును గలిసి కొనిరి. వారొకరి నొకరు చూచుకొని భయమందిరి. రాజ్ఞి తదేకదృష్టితో ఫకీరును జూడసాగెను. అతఁడు నిజముగ ఫకీరుగాఁ గన్నడలేదు. స్వాగ్ధముతో నిండియుండు వాననావేగములను హృదయమునుండి పాఱఁదోలి పరిశుద్ధమగు చిత్తముతో నీళ్లు

రుని భజించినచో నొకవిధమగు తేజము ముఖమండలము నాశ్ర
 యించియుండును. అట్టిదేమియు ఫకీరుని ముఖమున మచ్చున
 కైనఁ గానరాలేదు. ఫకీరు ఖన్నుఁడై యున్నట్లును భయపడి
 యున్నట్లు నాతనిముఖలక్షణములు చెప్పక చెప్పుచున్నవి. ఆతని
 హృదయమున నున్నయాశావాసనలు ప్రజ్వలితములగునేత్రము
 లచే నగ్నిజ్వాలలను బాసము చేయుచుండెను. ఆతనిమనస్సున
 నడఁగియున్న హింసాపిశాచము తన్నుఁ దానే కోసి కోసి తిను
 చుండెను. ఆతనివెంటనున్న ముగ్గురుకుమారుల మఱుకువడియు
 న్న దేహచ్ఛాయలను జూచినను నొకవిధమగు గౌరవముతోఁ
 గూడుకొనియున్న వారిసంకోచభావములను గుఱుతించినను,
 వా రాగర్భశ్రీమంతులనియు, మిక్కిలి గాఢాబముచేఁ బెంపఁబడి
 రనియు అంతఃపురమును విడిచి నేలపై నడుగిడియుండ రనియు
 దోఁచకమానదు. నిజముగఁ దొలుదొల్త వీరు భూమిపై నడుగు
 పెట్టిరి. కాలుగదల్పఁ గాలివ్రేళ్లయందు ధూళి యుంటుచున్నది.
 ఇంతకుముందు వీరెప్పుడును నడకయం దనుభవము కలిగియుండ
 లేనట్లు పొడఁగట్టుచున్నది. ధూళిఘాసరిత మగువృద్ధియొక్క
 దరిద్రానస్థయందు నిజముగ ననుక్షణమును వీరికిఁ గనికర ముద
 యించుచుండెను. పంకమును గొడిరాలను దలంచుకొని వారు
 మాటిమాటికిని భూమిని నిందించుచుండిరి. భూమియును వారి
 యం దీర్ష్య వహించినదివోలే మార్గమున వారిని మిక్కిలి
 బాధించెను. వారేయేవిషయములచే బాధింపఁబడుచుండిరో
 యవియన్నియును దమపై శత్రుత్వము వహించె ననుకొనుచుం
 డిరి. బిచ్చమునకై తమమలినవస్త్రములనుఁ జూచుకొనివచ్చు

దరిద్రులను జూచి వారికి మిక్కిలి యనవ్యముగా నుండెను. పసివట్టి వెన్నంటివచ్చుశునకములకు లోకులు తమకడనుండు తినుబండములను దూరముగా వినరివేయునట్లు తమ్ము వెంట నంటినచ్చు బిచ్చగాండ్రయనవ్యవేషమునకు రోసి పిడికిళ్లతో రూపాయలను దీసి దూరముగా వినరివేయుచుండిరి. లోకుల నీచావస్థయును, చినిగిపోయిన ముటికిగుడ్డలును జూచి లోకములో నట్టి దీను లున్నవా రని తెలిసి వారచ్చెగువు నొందసాగిరి. ఇట్టి వీ రిప్పు డీలోకమున నుఖమునకును గౌరవమునకును దూరులై యుండట విచారకరము. అది ప్రకృతినంబంధముగు దోషమే. మనరాజర్షి వారిట్లు కష్టములచాలగుట కంశగా విచారింప లేదు. వారిలక్షణములను జూచినతోడనే యాశండు "వారు సంపూర్ణముగా నుఖములను రోసి వినర్జించి న్యశంక్రముగా లోకమున కువకార మొనర్చ నిలువెడలలేదనియును, తమ యానలు ఫలింపనందునఁ గోవమొదలి యిలువడిచి వచ్చిరనియు దలంచెను. ఏదికావలయునన్న నీలోకమున నేల లభింపదు" ఫకిరునినునంబున నుండునుద్దేశ్య మిదియే, కాని, లోకమునఁ దనకుదృష్టమువలన లభించినదానితోఁ దృప్తినొందియుండ నతని కిష్టము లేదు. లోకము వానికేమియు శాఖ్యము నీయ లేదు. ఇక్కారణమున లోకముతో విరోధించి దాని నగ్రహ్యముగాఁదలంచి పరిత్యజించి యీఫకిరు నిజముగ లోకమునుండి వేఱయ్యెను.

ఫకిర రాజర్షిని జూచినంత నతని మొదటియభిప్రాయము మారెను. అశనిని రాజని పిలువవలెనో! నన్నాస్యసి యని పిలువ

వలెనో! యశఃదు నిశ్చయింపలేకపోయెను. అఫకీరున కేమియుఁ బాలుపోకుండెను. రాజర్షి విలువగల వస్త్రాభరణములను గిరీటమును ధరించియుండలేదు. దేహమంతయును బూడిద పూసికొని నేలపైఁ బరుండి తనసాధుత్వమునకు గర్వించుచుండలేదు. ఫకీ రా రాజర్షి వేషమును జూచి యిట్లు లనుకొనెను. ఇశఃదు నిజముగ వైరాగ్యముతో నర్వన్యమును ద్యజించెను. ఐన నీతని వైశ్వర్యమెడఁబాయలేదు. ఈశః దనుభవించ నిచ్చయించినచో నన్నియుఁ దమంతటఁ దాము వచ్చిచేరును. ఈశః డెట్లు లాత్తార్పణ మొనరించెనో యట్లులే లోకమంతయు నీతని నేవయందు దన్ను దాను సమర్పించుకొని యున్నది. రాజునకుఁ గలపటాటోపము లేవియు లేకున్నను నితఃదు రాజుని పిలువ నర్హుండే. అలాగుననే యాశఃదు లోకసంబంధము లగు నవశ్యకృత్యములు నిర్వర్తించుచున్నను నన్నాస్రసి యని పిలువ నర్హుండే. అని యిక్కారణములంబట్టి యతని నెట్లు పిలువవలయునో తెలియదయ్యెను.

రాజర్షి వచ్చిన యా యతిఘటకంతయు గౌరవమున స్వాగతమిచ్చి యచ్చటనుంచి విఘ్నక్తముగ వారిని నేవించెను; కాని పా రా రాజర్షి యొనంగునవర్యల నేలకొ యనాదరముగ స్వీకరించిరి. వారు నిజముగ సిగ్గుపడియుందురేమో. ఆయతిఘటు తమ కేయేవస్తువులు కావలసియుండెనో రాజుగారి కెఱిగించిరి. రాజుగారు పెద్దకుఱ్ఱవానితోఁ బ్రీతిపూర్వకముగా “దారినమచుటచేత మీ రలసిన ట్లగపడుచున్నారు” అనెను.

అపెద్దకుమారుడు రాజర్షి కుచితమగును త్తర మీయక
మానముతో ఘోరనిదగ్గఱఁ కూర్చుండెను. రాజర్షి యు నంతతో
విడువక నేహదృష్టిప్రసారంబులు వారలపై బఱపుచు రిచ్చ
వడుచు “మీనుకుమారశరీరములు దారినడుచుట కర్హములు
కావు. మీరందఱుఁ గొన్నిదినము లీదుర్గమున నిలువుండు. నేను
మిమ్ముల నతిగౌరవముగా నుంచెదను. ఏవిధమైన కష్టమునకు
మిమ్ములఁ బాల్పడ నీయను.” అని పలికెను.

రాజగారి యీమాటకుఁ బ్రత్యుత్తర మీయవలయునో?
లేక కూడదో! ఉచితమైనచో నేనుని ప్రత్యుత్తర మొనంగ
వలయునో యాకుఱ్ఱవాని కేమి తెలియును. ఇతరులతో నెట్లు వ్యవ
హరింపవలయునో వారి కెఱుకలేదు. ఆమువ్వురు కుమారులు
నూరక ఘోరనిదైపు చూచుచు నాతఁకిడఁ గూర్చుండిరి. “త
మ్మికామాయాంబరధారి నిజముగ దన యవనిత్రముగు చేయి
చాచి తనవై పీడ్చుకొనఁగోరు చున్నాఁడేమో యనుకొనిరి.

ఘోర గంభీరస్వరముతో “నరియే మేము తమదుర్గమున
గొన్నిదినము లుండఁగలము.” అని పలికెను. ఘోర రాజర్షి
వర్యుని మిక్కిలి కొనియాడెను. “నీవు నన్ను “శుభా” గా నెఱిం
గితి వేని నాయందలియీ యాదరమును నిముసముగో నాఁటి
విచారమున మునుంగుచువు.” అని తనలోఁదా ననుకొనియెను.

ఆకుమారత్రయము రాజర్షి తో నెట్లుప్రసంగము చేయుట
కును జంకుచుండిరి. ఘోర నొక్కమాటుగా నిరపేక్షియై యూర
కుండెను. తరువాత నాఘోర రాజగారితో “అయ్యా! తా

మొకప్పుడు మహారాజ్యపదవి నలంకరించిరని వింటిమి. మీ రేరాజ్యమునకు రాజుగా నుండిరి” అని యడిగెను.

“త్రిపురారాజ్యమునకు” అని రాజర్షి ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఆకుమారత్రయము త్రిపురా యనఁ జిన్నరాజ్య మను కొనిరి. వా రారాజ్యముపే రేప్పుడును వినియుండలేదు. ఫకీరున కేదియో జ్ఞప్తికి వచ్చెను. “తాము రాజ్యమృతులగుటకుఁ గారణమేమో నేను తెలిసికొనవచ్చునా?” అని మరల నడిగెను.

రాజర్షి కొంతదనుక మాటలాడలేదు. తరువాత నతఁడు “బంగాలీనవాబువారగు శాహశుభావ్రభువు నన్ను రాజ్యము నుండి వెడలనడిచెను” అనినఁడు. అతఁడు సక్షత్రరాయల సేమియు ననలేడు.

ఆమాట వినునంత నాకుమారత్రయ మదరిపడి ఫకీరుని ముఖమును జూచుచుండిరి. ఫకీరునిముఖము వెలవెలఁ బోయెను. అతని కేదియో పూర్వపుస్త్రనంగము తలంపునకు వచ్చెను. తుద కాతఁడు సాహసించి “మాకును దెలియును. మీ యనుజ్ఞఁడే మిమ్ములను రాజ్యమునుండి వెడలఁగొల్పెను. మీ రాజ్యము నానఁ డవహరించి మిమ్ము సన్నాహిగా నొనరించి నాఁడు.

రాజర్షి యచ్చరువొంది “సాహేబు గారూ! తా మీ యుదంతము నెట్లెఱింగితిరి?” అని యడిగెను. మఱియుఁ దనలోఁ దా నాలోచించి ఆశ్చర్యమున కేమున్నది. ఈతఁ డెవరివలననో వినియుండును” అని యనుకొనెను.

ఫకీరు “నా కేమియును జెలియదు. నే నట్లూహించి యడిగినాను.”

ఆరాత్రి ఫకీరు తనమువ్వురుపుత్రులఁ దోడ్కొని నిదురింపఁజొయెను. ఫకీరున కారాత్రి యంతయు నిదురరాలేదు. అతఁడు మేఁకుని యుండియుండి దుస్వప్నములను గనుచుఁ ద్రులిపడుచుండెను.

మఱునాఁ దుదయమున ఫకీరు రాజర్షితో “అయ్యా! మాకొక యావశ్యకముగుపని గలిగినది. కావున మేమిచ్చట నెక్కువదినము లుండుటకు వీలులేదు. నేఁడు మే మిక్కడినుండి నెలవుఁ దీసికొనుచున్నాము.”

రాజర్షి.—అయ్యా! “ఈబాలు రలసియున్నవారు. వారిని గొన్నిదినములు విశ్రమింపనిండు. తదుపరి మీయిచ్చనచ్చి నప్పుడు మీరరుగుదురుగాక” అని పలికెను.

ఈమాటలు చెవిసోకినతోడనే యామువ్వురుకొమరుల కును గొంచెము కోవమంతురించెను. అందున జెడ్దవాఁడు తండ్రిదెనఁజూచి “మే మంత చిన్నబిడ్డలము కాము. అవసరము వచ్చినప్పుడు మే మెట్టికష్టముల నైన నహింపఁగలము.” అని వచించెను.

రాజర్షి వర్యుని స్నేహపూరితములగు వాక్కు లాకుమార త్రయమున కేలనో రుచింప వయ్యెను. వారా రాజర్షిచే నన్నా వఁబడుచు నచ్చటనుండ నిష్టపడలేదు. కారణమేమియో మన తెలియును?

ఫకీరునావుట కింతకంటె నెక్కుడుగాఁ జెప్పుట నమంజ సముగా నుండదని రాజర్షి నత్తముఁ దూరకుండెను. ఫకీరు బయలుదేలుటకు నన్నాహ మొనర్చుకొనుచుండ నచ్చటికి మఱి యొకయతిధి విచ్చేసెను. ఆయతిధినిఁ జూచి రాజర్షియు ఫకీరును మిక్కిలి భయమందిరి. ఫకీరునిముఖ మెండబాతెను. అప్పుడు తనకర్తవ్యమేమో యతఁడు మఱచిపోయెను. వడంకుచు నటు నిటుఁ జూచుచుండెను. రాజర్షి వచ్చినతనయతిధికిఁ బ్రణమిల్లెను. అతిధి యెవరని నంశయింప నక్కఱ లేదు. అతఁడు మనకుఁ బూర్వ మశ్యంతపరిచితుండగు రఘువతియే. రఘువతి జయ ముగుఁ గాకయని మాణిక్యరాయలను ఆశీర్వాదించెను. జయనూ ణిక్యరాయ లచ్చరువంది రఘువతితో “గురువర్యా తాము నక్షత్రరాయలుకడనుండియేనా వచ్చుట? క్రొత్తవిశేష మే మైనఁ గలిగెనా యేమి?” అని యడిగెను.

రఘు.—నక్షత్రరాయలు నేనుముగా నున్నాఁడు. ఆతనివిషయ మున మీరేమియు విచారింప నవసరము లేదు. (ఆకాశము వంక చేతులెత్తి) జయసింహుఁడు నన్ను మీకడకంపెను. అతఁ డిప్పు డీలోకమున లేదు. ఆతనిహృదయమున నున్న యాశయము పూర్తిచేయనిచో నాకు సుఖ మెక్కడిది. నే నప్పుడును నీవెనువెంటనే యుండి నాకు సాధ్యమైనంతవఱకు నీకిష్టమగు పనిపాటలయందుఁ దోడు చూపెదను. మాణిక్య రాయలకుఁ గొంతనేపటివఱ కాతనియాశయము బోధప నదికాదు. “ఈరఘువతికి వెట్టి యెత్తలేదు కద” అని యా డనుకొనెను. కాని యాతనిమాట కేమియు జవాబియ

రఘు. — నే నీ ప్రపంచముననుండు సంశయములన్నియుఁ దిలకించి నాను? కాని నాకు దేనియందును సుఖముగపడలేదు. హింస యందును సుఖములేదు. రాగ ద్వేషములయందును సుఖము శూన్యమే. ఇంకఁ బ్రభుత్వమునొందినను సుఖము పూజ్యమే. తామేవృత్తి నవలంబించియుండిరో దానియందుమా త్రము సౌఖ్యముకలదు. నేను మీతో విరోధించితిని. మిమ్ము దుఃఖము నొందించితిని. హాయిగనే నీవఱకు మిమ్ము నాకడ బలినీయం దలంచితిని. కాని నేడు సంపూర్ణముగ నాశయముతో మీకాత్కర్షణ మొనరించుచున్నాను.

రాజ. — తాము నాకెంతయో యుపకార మొనర్చితిరి. నాశత్రు చ్ఛాయవలె నన్ను వెన్నాడి శత్రువంజరమునుండి నన్నుఁ దప్పించితిరి.

రఘువతి. — యామాటలను వినకయే “మహారాజా! నే నిన్ని దినములనుండియు బ్రాణికోటుల హింసించి రక్తపాత మొనర్చుచు నే హింసాపిశాచిని నేవించుచుంటిరో యది నా హృదయరక్తము నిప్పుడు వీల్చుచున్నది. రుధిరసిపాస గల జడశ్వమును మూర్ఖత్వమును విడిచిపెట్టి నే నిప్పు డిటు కను నన్నిధి కరుదెంచిరాను. ఆపిశాచ మిప్పుడు ప్రభువువారి నగరమందలి దేవమందిరమునైతేను. అదిప్పుడు రాజుదర్బారునఁ బ్రవేశించి సింహాసనముపై నెక్కి కూర్చుండి యున్నది.”

రాజ. — దేవమందిరమునుండి యాపిశాచి దూరమైనది. కావున నది క్రమక్రమముగా మనుష్యులహృదయములనుండియు

దూరమగును" (అని యనుచుండ వెనుకనుండి పూర్వపరిచిత మగు నొకస్వరమున నొకమాట విసవచ్చెను) కాదు. "మహాప్రభూ! మనుష్యహృదయమే జానికి యధార్థమగు మందిరము. ఈమందిరమున ఖడ్గము పదనెక్కుచుండును. మఱియు నచ్చోటనే శతనహస్తసంఖ్యాకములగు ప్రాణుల హింసయు సగుచుండును. దేవమందిరమం దన్ననో యొకవిధ మగు దాని యభినయముమాత్రము జరుగుచుండును" అని.

గోవిందమాణిక్యరాయ లచ్చెరువంది వెనుక దిరిగినంత నవ్వుచుఁ బ్రసన్నమైన బిల్వనదేవునిమూర్తి కాననయ్యెను. దిగ్గన లేచి యానందబాష్పజలములచే నాతనియడుగుదమ్ములఁ గడుగుచుండెనో యనిఁ బ్రణామ మొనర్చి "నేడు నాయానంద మునకు మేరలేదు" అని పలికెను.

బిల్వః—ప్రభువువారు స్వకీయాంతఃకరణమును జయించి లోక మునంతయు జయించినారు. అందుచే నేడు మీగుప్తుము కడ శత్రువులు మంత్రులందఱును గలిసి నమానభావముతో నిలిచియున్నవారు.

ఇవి యన్నియును వినుచున్న ఘకీ రొక్కింత ముందునకు వచ్చి "మహారాజేంద్రా! నేను మీకుఁ దలంపరానిదురాతిని (శత్రువును) నాజీవితమునుఁగూడ నేడు మీహస్తమున నర్పించుచున్నాఁడను." అని రఘువతిని ప్రేలితోఁ జూపించుచు "ఈ బ్రాహ్మణుని నేనెఱుంగుదును. నేనే శుజా యనువాఁడను. బంగాలీదేశనవాబును నేనే. నిరవరాధులగు మిమ్ము నిష్కార

ముగా దేశమును వెదలఁగొట్టించినాను. ఆపావఫలము వెంటనే
యనుభవించినాను. తమ్ము హింసించవలయునను నాపిశాచ
గుణము నారుధిరమును బానము చేయుచు నేడు కంఠమును
బట్టుకొని వెన్నంటి తిరుగుచున్నయది. నారాజ్యమున నేఁ గాలు
పెట్టుటకై న నాకుఁ జోటులేదు. నే నిప్పుడు మాఱువేషమును
వేసికొని యుండఁజాలను. నన్ను మీకర్పించుకొని మీసంఠ
క్షణములో నుండఁ గోరుచున్నాఁడను.” అని చెప్పెను. గోవింద
మాణిక్యరాయ లాఘవీరు (శుభా) కంఠమును గొఁగిలించుకొని
“నేడు నాభాగ్యము నేమని వర్ణింపఁగలను.” అని యానంద
మునఁ దేల్చెను.

రఘు. — “మహారాజేంద్రా! మీతో శత్రుత్వమువహించుటలో
లాభము కలదు. నేను మీతో విరోధించిపోవుటచేతనే
నేడు మరల మీసాన్నిధ్య మందితిని. లేకున్న మిమ్ము నెప్పు
డైన నిట్టులు గలిసికొనఁగలనా?”

బిల్వ. — నవ్వుచు “నిజము ! నిజము ! ఉరిలోఁ దగుల్కొని
యెవ్వఁడైన దానినుండి తప్పించుకొనవలె నని ప్రయత్నించి
నచో నాతనికంఠము మఱింత బిగిసికొనును” అనెను.

రఘు. — నేనిప్పుడు నిర్ద్వంద్వఁడనై యున్నాఁడను. నాకేమియు
దుఃఖము లేదు. నే నిప్పుడు శాంతినొందియున్నాను.

బిల్వ. — శాంతిసుఖము తనహృదయమునందే యుండును.
లోకులు దానిని వెదకరు. నిజముగ మృత్యాత్రమునం దీయ
మృతమును బరమేశ్వరుండు నింపి యున్నాఁడు. కాని యిది

యమృత మని యెవరికిని నవ్వుకము లేదు. ప్రోపడినట్లన నది వచ్చి పోయినచోఁ దగువాత నెన్నాళ్లకో యాసుధామధురము లభించును. ఇట్టి యాసుధామధురమునకు నెక్కడ నైన నెట్టి పాత్రమునందే యుంచెదరు.

ఈననుచుచున్న గిరిలగ్నములను జేయుచుఁ గొందఱు కాలకులు దుర్గములోనికి వచ్చిరి. రాజగారు తామూరువారితో “స్వామీ! చిత్రగింపుఁడు; వీరందఱు నాధ్రువులు.” అనికొన్ని కాలకలవైపు వ్రేలివెత్తి చూపించెను.

బిల్వ.—మీకొక్క ధ్రువునికి మాఱుగా నిందఱు ధ్రువులను నంపాడించితిరి. ఆధ్రువుండును మిమ్ము నుజ్జ్వలముగాఁ జేసె నిప్పు డాబాలుని బెట్టి మీ కొవ్వఁజెప్పినను ” అని పలికి యాతఁ డానలకుఁ బోయి కొంతసేపునకు ధ్రువుని జరిగఁ జెట్టుకొని ముగిలినచ్చెను. అతఁడు రాజగారియొద్దో వానిఁ గూర్చుండఁజెట్టెను. రాజగారు ధ్రువుని గొంగిలిచి మూర్ధ మాఘాగ్రాని చురుకంటు పుణకుచు “ధ్రువా” అని పిలిచెను. అట్టిసమయమున రాయలహృదయముగాని, యాబాల కునిమనము గాని యెట్టులుండునో వర్ణింప నాతరముగాదు. అది హృదయ మనుభవైకవేద్య మని నాయభిప్రాయము.

ధ్రువుండేమియుఁ బలుకలేదు. మాటలాడక రాకేంద్రుని గళమునఁ దనశిరము నుంచుకొని పండుకొనియెను. చాలదినము లనుండియుఁ జూడక పోవుటచే నిజముగ నాబాలుని చిన్న హృదయమునఁ గొంచెము నొప్పియు నంకోచమును గలిగియ

వచ్చును. అది యిప్పుడు ప్రత్యక్షమై పలుకనీయలేదు. అవిల్ల
—దు రాజేంద్రునికంఠమును బిగ్గరగాఁ గొఁగిలించుకొని తన
మోమును దాఁచుకొనియెను.

రాజ.—“ఇంకనన్నియుఁ దీజినట్లే! కాని నక్షత్రరాయలు న
న్నొక్కసారి యన్నా యని పిలిచినఁ జాలును.”

శుజా.—“మహారాజా ! ఇంక లోకులందఱు నన్నదమ్ములతీరున
మంచిగ వ్యవహరింతురుగాని తనయన్నదమ్ములు మాత్ర
మన్నా ! దమ్ముఁడా! యని వ్యవహరింపరు.” శుజాహృదయ
మున దమ్ముఁ డనువ్యవహారము కత్తివలె గ్రుచ్చుకొను
చుండెను.

ఉపసంహారము.

ఇంక నిచ్చటఁ దెలిసికొనఁ దగినదొకటి గలదు. శుజా యని తెలిసెను. ఆతనివెనుక నుండు మువ్వరును గుఱిలని యంతవఱకు వ్యవహరింపఁబడుచున్నారు గాని ఇవేషములను వేసికొనినవారు శుజానవాబువారికుమారాజ్ఞర్థి వారితో మాటలాడునప్పటిచర్య స్మరించుకొని నిది బలపడును. శుజా అల్లుడగుముహమ్మదుని జాయానముగా నంపించి మక్కాకు బ్రయాణమై పోవ నిశ్చయకొనినట్లు మన కీవఱకుఁ దెలిసియున్నయంశమే గదా! డనుకొన్నట్లు చటగామిపురేవునకు మాత్రము వచ్చెను. అతని యభాగ్యతయోయన విపరీతముగ వర్షము కురిఅందుచే నొకపడవయైన నాతనికి లభింపకపోయెను. తహతాశుండై యక్కడనుండి తిరిగి వచ్చుదారిలో మనఁగారిలో నీదుర్గమున వారికిఁ బరిచయము గలిగినది. తరుశుజా కొన్నిదినము లాదుర్గమున నివసించియుండెను. కొన్నిముల తరువాత ఘాదుషానేన లాతని పెదకుచు వచ్చుచునతెలియవచ్చెను. గోవిందమాణిక్యరాయ లానంగతి వినిలకుఁ బల్లకీలు మొదలగు కావలసిన సన్నాహములను జతఁతగువరివారము నిచ్చి మిక్కిలి గౌరవముగాఁ దనమిత్రునరాకానురాజుకడకు వారితో నంపెను. శుజా యక్కడినియరుగుచున్నప్పుడు మాణిక్యప్రభువునకు బహుమూల్యతనఖడ్గమును కానుకగా నిచ్చెను. ఇంతలో రాజుగారును రఘ

మహిమ ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనావర్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA129B152
పుస్తకం పేరు	రాజర్షి
తారీఖు	30/10/24
ముందు అట్ట	NO
వెనుక అట్ట	NO
మొత్తం పేజీలు	317
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
భారీ పేజీలు	8
లేని పేజీలు	ITO XVI
తయారు చేసినది	Soumya
పేజీలు విడదీసినది	Soumya
స్కాన్ చేసినది	Soumya
పరీక్ష చేసినది	SANDHYA
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	good